STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 00042

ALE VERK

Mendele Mokher Sefarim

Permanent preservation of this book was made possible by
Sandra Serebin

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

פערלאג
מענדעלע
ווארשע

אַלע ווערק פון מענדעלע מוכר-ספרים

(ש. י. אבראַמאָוויץ)

צוויי און צוואַנציגסטער באַנד

נייע פאַרבעסערטע אויסגאַבע

פאַרלאַג: געזעלשאַפט „צענטראַל", וואַרשאַ, נאָוואָליפּקי 7

1 9 2 8

אַלע ווערק פֿון מענדעלע מוכר-ספֿרים

(ש. י. אַבראַמאָוויץ)

דער מענדעלע-טורעם

אויפגעקליבען דורך נחמן מייזיל

פֿערלאַג „מענדעלע", וואַרשא

1928

Copyright by S. Sreberk NEW-YORK U. S. A. 1 9 2 7

Printed in Poland

Zakł. Graf. „Stereotyp" Warszawa Nowolipki 7.

אינהאלט

זייט

הקדמה 5

י. ל. פרץ—מענדעלע 9

מיכה יוסף בן גריון (בערדיטשעווסקי)—מענדעלע מו"ס . 11

ש. גינצבורג—מענדעלע מו"ס אין זיינע בריעף . . 15

ש. דובנאָוו—מענדעלע—אבראמאָוויטש 45

י. דינעזאָן—ש. י. אבראַמאָוויטש און מענדעלע מוכר־ספרים . 79

י. ד. בערקאָוויטש—שלום עליכם און מענדעלע . . 99

מ. ספעקטאָר—מענדעלע מוכר־ספרים 119

א. ווייטער—דער אָנהויב 123

בעל מחשבות—שלום יעקב אבראמאָוויטש . . . 129

ש. ניגער—דער סופר 143

ש. גארעליק—מענדעלע 149

נ. פרילוצקי—מענדעלע׳ס יודיש 167

משה נאַדיר—הויך־וועג, ווייט־וועג און טיעף־וועג . . 181

נ. אויסלענדער—מענדעלע מוכר־ספרים 187

אפרים קאַגאַנאָווסקי—דעם זיידענס פארבען . . . 211

י. דאָברושין—דער גאָטישער מבוא 215

ח. טשעמעריגסקי—יודישע גראַמאַטיק ביי מענדעלע׳ן . . 225

נחמן מייזיל—דער מענדעלע־טורעם 239

דער מענדעלע־טורעם

מענדעלע מוכר־ספרים'ס לעבענס־וועג און שאפונגס־וועג האבען זיך געצויגען ווייט איבער דורות און תקופות. מענדעלע איז געבוירען אין די דרייסיגער יאהרען פון 19־טען יאהרהונדערט און געשטארבען אין די 20־סטער יאהרען פון 20־טען יאהרהונדערט. זיין ליטעראַרישע טעטיגקייט האט זיך אנגעהויבען אין דער גאר־פריהסטער השכלה־עפאכע און זיך אריינגעשניטען ביז דער גרויסער רוסלענדישער רעוואלוציע פון 1917. ער האט אנגעהויבען צו שרייבען יודיש, ווען די שפראך און די ליטעראטור זענען געווען אינגאנצען דערנידעריגט און פערשטויסען. צעהנדליגער יאהרען, ביז סוף אבציגער יאהרען, איז ער געשטאנען איינער אליין אין דער ארומיגער וויסטעניש, אבער שפּעטער האט ער דערלעבט צו זעהן ארום זיך אייניקלעך און אור־אייניקלעך,— א גרויסע משפחה יודישע קינסטלער און דיכטער, פאר וועלכע דער זיידע איז געווען דער יחוס, דער שטאלץ, דער שטאם.

צעהן יאהר זענען פאראיבער זינט דער זיידע איז אין טיעפען עלטער אוועק פון אונז, די ליטעראטור איבער מענדעלען איז פערהעלטניסמעסיג זעהר רייך, הונדערטער ארטיקלען, אבהאנדלונגען זענען פערעפענטליכט וועגען מענדעלעס לעבען און שאפען, פערשיעדענע זייטען פון זיין פערזענליכקייט און פון זיינע ווערק זענען בעלויכטען, אבער די ארטיקלען זענען על פי רוב צעזייהט און צעשפרייט איבער יודישע, העבראישע און רוסישע צייטונגען און זאמלונגען, וואס זענען איצט נישט צוטריטליך פאר'ן ברייטען מאסן־לעזער.

דער ציעל פון דעם דאָזיגען זאַמעלבוך איז געווען—אויפצוקלױ־בען פון די פאַרהאַנענע פערשיעדענאַרטיגע מענדעלע־מאַטעריאַלען דאָס וויכטיגסטע און בעדייטענסטע, כּדי דער לעזער זאָל דורך דעם קאָנען אויפשטעלען פאַר זיך אַ קלאָר בילד פון מענדעלע מוכר ספרים און זיין בעדייטונג פאַר דער יודישער ליטעראַטור.

פרצעס אַרטיקעלע „מענדעלע“ איז איבערגעזעצט פון העברעאי־שען („כּל כּתבי מענדעלע מו"ס, באַנד VII).

מ. י. בן-גוריאָנ'ס אַרטיקעל איז גענומען פון זיינע „יודישע כּתבים פון אַ וויימען קרוב“ (ב. V).

דער אַרטיקעל פון ש. גינזבורג איז צוערשט געדרוקט געווען אין ניו־יאָרקער „צוקונפט“ 1923.

ש. דובנאָוו'ס אַרטיקעל.—דער ערשטער קאַפּיטעל איז געדרוקט געווען אין יודיש (אין 1917), אין אַ פּעטערבורגער יודישען זאַמעלבי־כעל, די איבעריקע קאַפּיטלעך זענען פונ'ם רוסישען זאַמעלבוך „סאָפ־ריס“ מאָסקווע 1918 (איבערגעדריקט אין 1927 אין „ליט. בלעטער“).

דער אַרטיקעל פון י. דינעזאָהן איז פערעפענטליכט צום ערש־טען מאָל אין „ליטעראַרישע בלעטער“ (1927).

י. ד. בערקאָוויטשעס „שלום עליכם און מענדעלע מו"ס“ איז אַן־אויסצוג פון זיין גרויסען אַרטיקעל „מיט דער משפחה פון שריפטשטע־לער“ (אין „שלום־עליכם בוך“, ניו־יאָרק 1927).

„מענדעלע מוכר ספרים“ פון מ. ספעקטאָר, איז פון מ. ספעק־טאָר'ס בוך „מאמענט־פאָטאָגראַפיעס“.

א. וויימערס „דער אָנהויב“ איז געדרוקט געווען אין „מענדעלע־זאַמעלבוך“ ערשיענען צום מענדעלע יובילעאום, („דער פריינד“ 1910).

דער אַרטיקעל פון בעל־מחשבות איז גענומען פון זיינע „שריפטען“.

ש. גאָרעליק'ס „מענדעלע“ איז פון זיין בוך „יודישע קעפּ“.

ש. ניגער'ס „דער סופר“ איז געדרוקט געווען גלייך נאָך מענ־דעלעס טויט אין קיעווער „די נייע צייט“.

„מענדעלע'ס יודיש“ פון נ. פּרילוצקי איז אַ קאַפּיטעל פון זיין בוך „ש. י. אבראַמאָוויטש“.

משה נאַדיר'ס אַרטיקעל איז גענומען פון בוך „מיינע הענט האָ־בען פערגאָסען דאָס דאָזיגע בלוט“.

דער אַרטיקעל פון נ. אויסלענדער איז אַ קאַפּיטעל פון זיין בוך „גרונד־שטריכען פונ׳ם יודישען רעאַליזם".

י. דאָברושינ׳ס „דער גאָטישער מבוא"—איז פון זיין בוך „געדאַנקען־וועג".

די אַרטיקלען פון א. קאַגאַנאָווסקי און נ. מייזל זענען טיילווייז געשריבען ספּעציעל פאַר דעם דאָזיגען זאַמעלבוך.

דער דאָזיגער באַנד דאַרף דערפילען די דריי בענדער—אַרטיקלען, זכרונות און מעשיות וועגען מענדעלען—וואָס זענען צוגעגעבען צו דער מענדעלע־אויסגאַבע (די בענדער I, XX, און XXI). מיר האָבען אריינגעבראַכט אין דעם באַנד אַרטיקלען, וואָס בעלויכטען מענדעלע׳ס פערזענלעכקייט, זיין אַנהויב־וועג אין דער יודישער ליטעראַטור, זיין נאַטור, זיין בעציהונג צו אַנדערע שרייבער און זיין השפעה אויף זיי (די אַרטיקלען פון ש. גינזבורג, ש. דובנאָוו, י. דינעזאָן און י. ד. בערקאָוויטש), אויך אַרטיקלען, וואָס בעהאַנדלען מענדעלעס שפּראַך (די אַרטיקלען פון נ. פּרילוצקי און ח. טשעמערינסקי). אין די איבעריגע אַרטיקלען ווערען געגעבען אַלגעמיינע אָבשאַצונגען פון מענדעלען. יעדער איינער פאַסט־אויף מענדעלען און זיין שאַפען אויף זיין שטייגער. מיר האָבען דאָ וויכטיגע סך־הכל׳ען, סינטעזען. מענדעלע איז דאָ גענומען אין גערשיכטליכער פּערספּעקטיוו, געזעהן פון פערשיעדענע זייטען און ווייטען.

עס זענען אַזוי אַרום וועג־צייכענס נישט נאָר אין מענדעלע׳ס שאַפונגס־וועג, נאָר אויך מייל־שטיינער אין דעם ווייטען וועג פון אונזער אַלגעמיינעם יודישען קולטור־שאַפען.

נ. מ.

י. ל. פרץ

מענדעלע

איך האָב נישט בדעה צו שרייבען קריטיק.

די צייטען פון יחידים, וואָס טהוען אַלץ און וואָס שטעהען שטענדיג דאָרט, וואו ס'זענען קיין אַנדערע נישטאָ, — די צייטען זענען שוין פאַרביי. איצט — יעדעס געביט האָט זיך זיין שליח-צבור, זיין פאַכמאַן, און יעדער פאַכמאַן — זיין געביט, וואָס ער איז זיך עוסק אין דעם...

איך געה נישט קלויבען קיין „בלומען" אָדער מוסטערען אין מענדעלע'ס ווערק — דאָס אויך איז קריטיק.

און זכרונות נאָכצודערצעהלען — האָב איך נישט.

מענדעלע'ן האָב איך געזעהן נאָר איין מאָל, ווען איך בין אין אָדעס געוועןן. און איך געדענק נאָר הויכע, גערוימע צימערן. צווישען די אָדעסער משכילים, וואָס האָבען מיך באַגלייט, איז געזעסען ער, דער אַלטער, וואָס מיט זיין אַקסעל איז ער העכער פון אונז אַלעמען געוועןן, זיינע אויגען האָבען געפינקעלט און געלויכטען מיט אַ בעזונדערער רוהיגקייט און זעלבסטווירדע: „איך בין דער יעניגער, וואָס האָב מיינס אָבגעטהון, טהוט-זשע איהר אייערס... איך זעה אַלץ, לייען אַלץ, אדרבא!"...

איך וויל נאָר באַמערקען, אַז מענדעלע איז געוועזן אַלס קינסטלער דער ערשטער, דער מקור.

געוועזן אַ מאַן, וואָס האָט ענטדעקט דאָס ראָד, און זיין נאָמען איז פאַרגעסן געוואָרען, אָבער אין אַלע שפּעטערדיגע ענטדעקונגען דרעהט זיך אַלץ דאָס ראָד ביז אויף היינטיגען טאָג. מענדעלע האָט ענטדעקט דאָס ראָד אין אונזער ליטעראַטור, און יעדער איינער פון אונז, ביז דעם יונגסטען פון די יונגע, דרעהט אָט דאָס ראָד...

מענדעלע איז געוועזן דער ערשטער, וואָס האָט געזאָגט: צו וואָס רעפאָרמען, צו וואָס אַ השׂכּלה? — דאָס פאָלק איז הונגעריג, גיט איהם צו עסען...

און דער ערשטער, וואָס האָט געזאָגט און ערפונדען דאָס ראָד — ער איז פאַרגעסען געוואָרען... ווי איז זיין נאָמען? מ ע נ ד ע ל ע.

דאָס פאָלק רופט איהם מענדעלע. ווען ער וואָלט געשריבען איין ווערק, וואָלט איהם דאָס פאָלק גערופען אויפ'ן נאָמען פון זיין ספר, ער האָט אָבער געשריבען פיעל ספרים, און דער אַקס אויף וועלכען אַלץ דרעהט זיך איז „מענדעלע מוכר ספרים" — און אַזוי איז זיין נאָמען אויף שטענדיג און אויף אייביג. און צוליב קיצור — מענדעלע.

שלום-יעקב אַבראַמאָוויטש איז באַקאַנט נאָר יחידים; זיין פּריוואַטער נאָמען וועט זיין אויסגעקריצט אין די געשיכטע-ביכער פון דער יודישער ליטעראַטור; אין פאָלקס מויל אָבער וועט ער הייסען: „מענדעלע", — און דאָס איז זיין נאָמען אויף אַלע צייטען און דאָס איז זיין לויב.

מיכה יוסף בן גריון
(בערדיטשעווסקי)

מענדעלע מוכר ספרים

אצינד וויל איך רעדען פון מענדעלען, פונ'ם גרויסען מענדעלע-מוכר-ספרים, פונ'ם זיידען. איך ווייס נישט, צי ס'איז איטליכען ידוע, אז מענדעלע-מוכר-ספרים, שכולנו חייבים בכבודו וכולנו-שתינו-מבארו, און אלע האבען מיר זיך געלאָבט פון זיין ברונען, האט אמאל געהייסען שלום-יעקב אבראמאָ-וויטש, און האט געשריבען דעם „האבית והבנים". דעם „תולדות-הטבע" און דעם — „משפט-שלום" און נאָך אנדערע זאכען אויף לשון-קודש. דאָס איז געווען אין יענע יאָהרען פון דער אלטער השכלה מיט חיים-צבי לערנערען, מיט די מדקדקים און מיט די ראבינער-שוהלען, וואָס פון זיי האט זיך אויסגע-לאָזט א בוידעם. — אמאל האב איך בעקומען א העפטעל „השחר" און איך האב דאָרט געפונען א'נ'ארטיקעל פון צברא-מאָוויטשען „מה אנו?" און דאָס איז געווען א ביסעל גוט און אביסעל שלעכט. איטליכער פון אונז, וואָס האט שטארק געלייענט ליליענבלומען און סמאָלענסקינען און גאָרדאָנען, וואָלט נישט געקאָנט זאָגען, אז פון אבראמאָוויטשען האט ער גענאשט. עפעס איז דאָס געווען א מין נישט פיש און נישט פלייש,

נאָר דער לשון איז געווען גוט, אָבער וואָס האָט מען פונ׳ם לשון אַליין? —

און דאָ נעמט זיך אַבראַמאָוויטש און הייבט אָן צו שריי-בען ביכער אויף יודיש, און וואָס נאָך פאַר ביכער! אויף איינמאָל האָט זיך געעפענט אַ נייע וועלט עפּעס אַזוינס און אַזאַ מין דרך האָבען מיר נאָך קיינמאָל נישט געזעהען. פער-שטעהט זיך, אַז אין „התועה-בדרכי-החיים״, און אין „גמול-ישרים״, צי אין „שמחת חנף״ זענען אויך געווען געשיכטען פונ׳ם לעבען. אָבער „די קליאַטשע״ איז געווען עפּעס אנדערש: „פישקע דער קרומער״ איז שוין גאָר עפּעס אַנדערש; און „דאָס קליינע מענשעלע״ און „הערשעלע״ זענען ווידער גאָר עפּעס אַנדערש. — דאָ דערצעהלט איינער מיט אַ שמייכעל אויף די ליפּען און שניידט אונז די קישקעס. דאָ איז די כנסת ישראל, ווי זי לעבט און ליידט און ריכט אָב חצות, אַז סע ציטערט די נשמה און אַליין טוט מען אויך אַ וויין... איהר פערשטעהט, ס׳זענען פאַראַן מענשען, וואָס זיי זענען גאָר-נישט קיין משכילים: ס׳איז אַ פּראָסטער גראָבער עולם, שטיקלעך גנבים און נאָך אַזוינע פיינע לייט און פונדעסטוועגען האָבען זיי אויך אַ נשמה... איהר פערשטעהט, אַ יוד איז אַזאַ מין מענש, וואָס צו איהם דאַרף מען זיך צוהערען. און דווקא אַריינקריכען אין איהם, כדי תופס צו זיין איהם מי׳ט אַלע זיינע אברים... מענדעלע-מוכר-ספרים דערצעהלט נישט צו אונזער דערקוויקעניש, ער וויל נישט פערשאַפען אונז קיין פערגעניגען און דערצעהלען גלאַט אַזוי אַ מעשה; פערקעהרט: ער וויל, מיר זאָלען זיך אַנידערזעצען און איהם אויסהערען און זיך דערוויסען פון איהם, וואָס זענען מיר אַליין. און דאָס איז דער גרויסער מורה-דרך, און ער ווייסט איטליכעס ווינקעלע אין האַרצען. עפּעס טהוט ער משפּטען און איז אַ מוכיח, און דאָס אַלץ זאָגען מיר זיך אַליין... האָט איהר אמאָל געלערנט אויך? מענדעלע פרעגט נישט קיין קשיות, נישט אויף גאָט און נישט אויף דער השגחה, און סע בלייבט פאָרט אַ קשיה... ביז מענדעלען האָבען מיר אַלץ געמיינט, אַז מיר זענען ערב

פאַר יענעם נאַר, אַז מע גיט פאַר איהם אַ וועקסעל צי אַ חתימהלע: לייענט מען אָבער מענדעלען קומט אויס, אַז מע איז ערב פאַר זיך אַליין. איהר פערשטעהט, דער אַנדערער איז נאָר אַ שפּיגעל פון אונז אַליין.

איך וואָלט געקענט אויסרעכענען נאָך אַ סך מעלות פון מענדעלען, אָבער טאָמער וועט זיין געענוג, אַז איך וועל אייך געבען אָט דעם משל. איטליכער פון אונז האָט אַמאָל געגאַשט פון אַ שטיקעל אבן-עזרא, צי פונ׳ם רלב״ג און פונ׳ם חובת-הלבבות און פונ׳ם בעל-עקדה אויך. אַלע זענען זיי געווען די גרויסע בעלי-מוחות מיט די טיפע השגות; אָבער ס׳איז דאָך אַלץ גאָרנישט קעגען דעם רמב״ם. יענע האָבען געבויט שעהנע הייזער, און דער רמב״ם האָט אויסגעבויט אַ גאַנצע פעסטונג. מענדעלע-מוכר-ספרים, דער זיידע מיט זיינע גרויסע חיבורים, איז דער רמב״ם אין דער יודישער ליטעראַטור, און און יודען וואָלטען געווען אַ פאָלק מיט אַלע פעלקער צוגלייך און וואָלטען געהאַט זייער מדינה, און דאָס יודישע לשון וואָלט געווען נכתב ונחתם בטבעת-האומה ובטבעת-המלכות, ווייס איך, אַז הונדערטער יאָהרען נאָך וואָלט מען מענדעלען געליי-ענט און פערשטאַנען, און ווייטער געלייענט. וואָס טוט אָבער גאָט? זענען מיר נאָר שברים פון אַ פאָלק. און אונזער לשון שאָקעלט זיך און שאָקעלט זיך... וואָס קען מען חושד זיין מענדעלען, אַז ער איז געוואָרען עלטער און האָט דערזעהען, אַז דאָס יודישע לשון איז שוין אויך נישט אַזאַ בטוח, וואָ-רום די קינדער רעדען שוין גאָר אַנדערש, האָט ער ווידער אָנגעהויבען צו שרייבען אויף לשון-קודש, און דווקא גוט, און טויזענדמאָל בעסער ווי פריהער. ווי זאָגט דער פסוק: „אם יבוא עשיו אל המחנה האחת והכהו, והיה המחנה הנשאר לפליטה!“ אַז דער קורס פון לשון-קודש איז געשטאַנען נישט גוט, און ס׳האָט געהאַלטען אָט-אָט ביים אָנזעץ, האָט מענ-דעלע גענומען זיין פערמעגען און פריינגעלעגט איהם אין יודיש, און כ׳האָט אונז געטראָגען צינזען און צינזען פון צינזען; דערנאָך, אַז ער האָט אָנגעהויבען צו קווענקלען בנוגע

דעם יודישען לשון, טאָמער האָט עס חס-ושלום אויך נישט קיין קיום, האָט ער גענומען זיינע פּאָזיטען און זיי ווידער צוריינגעלעגט אין לשון-קודש. אוי, איז דאָס אַ האַרצוועהטאָג פון אַ שרייבער: ער מוז ציטערען אי פאַר דער נשמה, אי פאַר דעם גוף...

ש. גינזבורג

מענדעלע׳ס צייט און מענדעלע׳ס פערזענליכקייט

(מענדעלע מוכר ספרים אין זיינע בריעף)

1

א גליקליכער צופאל האט אונז געגעבען די מעגליכקייט זיך צו בעקענען מיט א גרויסער זאמלונג אונגעדרוקטע בריעף פון ש. י. אבראמאָוויטש׳ן (מענדעלע מוכר-ספרים), וועלכע זענען אלע אדרעסירט צו איין פערזאָן — ל. בינשטאָק׳ן.

עטליכע ווערטער וועגען אבראמאָוויטש׳ס קאָרעספאָנדענט. ער האט עס זיכער פערדיענט שוין דערפאר אליין, וואָס ער איז געווען דער נאָהענטסטער פריינד פון אונזער בעריהמטען שריפטשטעלער. לייב בינשטאָק, אין זיין צייט א צימליך בעוואוסטער רוסיש-יודישער פובליציסט און געזעלשאפטליכער אר-בייטער, איז געבוירען געוואָרען אין וואָלין, אין יאָהר 1836. ער איז, אלזאָ, געווען אין איינע יאָהרען מיט אבראמאָוויטש׳ן: אין זיין בעוואוסטער אויטאָביאָגראפיע, וואָס איז געווען גע-דרוקט אין נ. סאָקאָלאָוו׳ס „ספר זכרון״, שרייבט אבראמאָוויטש וועגען זיך, אז זיין געבוירענס-טאג איז נישט פערצייכענט גע-וואָרען אין די מעטריקעס, אבער ער האט א קבלה, אז ער איז געבוירען אין יאָהר 1836. געענדיגט אין יאָהר 1858 די זשיטאָמירער ראבינער-שול, איז בינשטאָק באלד דערנאָך אויס-געקליבען געוואָרען פאר א ראבינער אין זשיטאָמיר. די שטעל האט ער פערנומען ביז׳ן יאָהר 1862. דערנאָך איז ער א לאנגע צייט געווען געהילף-רעדאקטאָר פון „וואָלינסקיא גוב. וועדאָ-מאָסטי״ און צוגלייך „געלעהרטער יוד״ — „אוטשאָני יעווריי״ (געווען א מאָל אזא משונה׳דיגע שטעל!) ביים וואָלינער גו-בערנאטאָר. מיט ליטעראַרישער ארבייט האט ער זיך אָנגעהוי-בען צו בעשעפטיגען כמעט אין איין צייט מיט אבראמאָ-וויטש׳ן — אין יאָהר 1860, אין דעם ערשטען רוסיש-יודישען זשורנאל ״ראזסוועט״ (אָדעס); שפעטער איז ער געווען א מיט-

ארבייטער פונ'ם פעטערבורגער „וואָסכאָד", אויך האָט ער זיך בעטייליגט אין דער אַלגעמיינער רוסישער פרעסע. בינשטאָק האָט אויך געשריבען יודיש. ווי אַבראַמאָוויטש דערצעהלט אין זיין אויבען-דערמאָהנטער אויטאָביאָגראַפיע, האָט בינשטאָק איהם מיטגעהאָלפען ביים פערפאַסען די בראָשורען: „דער לופט-באַלאָן" (זשיטאָמיר, 1869) און „דער פיש, וואָס האָט איינגעשלינגען יונה הנביא" (אָדעס, 1870), ווי אויך ביי דער איבערזעצונג פונ'ם „אופסאַוו" ווענען מיליטער-דינסט (זשיטאָמיר, 1874). די אַלע דריי ווערק זענען אַרויס אַנאָנים —ביידע פערפאַסער זענען בעצייכענט נאָר דורך די ערשטע בוכשטאַבען פון זייערע פאַמיליעס: „א. ב." אין שלום עליכמ'ס „פאָלקס-ביבליאָטעק" (2-טער באַנד, 1889) איז געדרוקט בינשטאָק'ס ערצעהלונג „זכות אבות" אין אָנהויב 80-ער יאָהרען, ינאָכדעם ווי י. ל. גאָרדאָן, דער סעקרעטאַר פון דער פעטערבורגער יודישער געמיינדע און צוגלייך פון דער יודישער בילדונגס-געזעלשאַפט („מפיצי השכלה"), איז אַרעסטירט און פערשיקט געוואָרען, האָט בינשטאָק אַ געוויסע צייט פערטרעטען אין פעטערבורג זיין שטעל. נאָכהער האָט ער זיך אומגעקעהרט צוריק קיין זשיטאָמיר. אין יאָהר 1892 האָט דער אָדעסער קאָמיטעט פון די „חובבי ציון" איהם בעשטימט פאַר אַ בעפולמעכטיגטען אין פאַלעסטינע. בינשטאָק האָט זיך בעזעצט אין יפו און אַרויסגעוויזען פיעל ענערגיע און טאַקט ביי דער אַרבייט, וואָס איז אויף איהם אַרויפגעלייגט געוואָרען; ס'איז איהם אָבער נישט בעשערט געווען לאַנג צו פיהרען זי — אין יאָהר 1894 איז ער געשטאָרבען אין יפו.

מיט בינשטאָק'ן האָט זיך אַבראַמאָוויטש בעקענט, בעת ער האָט נאָך געלעבט אין בערדיטשעוו. דאָס יאָהר פון זייער ערשטער בעקאַנטשאַפט איז אונז גענוי נישט בעוואוסט, אַבראַמאָוויטש'ס ערשטע בריעף צו איהם זענען דאַטירט מיט 1863. נאָר פון זייער אינטימען טאָן איז צו זעהן, אַז זייער בעקאַנטשאַפט איז שוין געווען אַ לאַנג-אָניגע. קומענדיג אַפט קיין זשיטאָמיר, פלעגט אַבראַמאָוויטש דאָ שטענדיג זיין אַ געווינשטער

גאַסט ביי בינשטאָק'ן, ער האָט זיך בעפריינדעט אויך מיט זיין פרוי און איז געוואָרען ביי זיי אַן אייגענער מענש. זייערע באַציאונגען זענען געוואָרען נאָך נעהנטער, זייט אַבראַמאָוויטש האָט זיך אין יאָהר 1869 בעזעצט אין זשיטאָמיר, וואו בינשטאָק האָט שטענדיג געלעבט. בינשטאָק האָט שוין פון אַבראַמאָוויטש'ס ערשטע ליטעראַרישע שריט געשפּירט וואָס אַזוינס מען קאָן פון איהם ערוואַרטען און איז געוואָרען אַ טיעפער פאַרהערער פון זיין טאַלאַנט. ער האָט זיך געסטאַרעט בעהילפיג צו זיין דעם יונגען שריפט־שטעלער, פּאָפּולאַריזירען זיין נאָמען. אין יאָהר 1868 האָט ער אַרויסגעגעבען אַ רוסישע איבערזעצונג פון אַבראַמאָוויטש'ס ראָמאַן „האבות והבנים"; צו מענדעלע מוכר־ספרים'ס 25־יאָהריגען יובילעאום האָט בינשטאָק אין „וואָסכאָד" (1884) געדרוקט וועגען איהם אַ גרויסען קריטישען־ביאָגראַפישען אַרטיקעל. „דער יום־טוב פון דער יודישער ליטעראַטור". פערזענליכע סימפּאַטיעס, נאָהענטע בעציהונגען פון יוגענד אָן, געמיינשאַפט־ליכע ליטעראַרישע און געזעלשאַפטליכע אינטערעסען און אָנ־זיכטען — דאָס אַלץ האָט בעשאַפען אַ הייסע פריינדשאַפט צווישען אַבראַמאָוויטש'ן און בינשטאָק'ן; מיט די יאָהרען איז זייער בונד געוואָרען אַלץ פעסטער, אינטימער — און אַז בינ־שטאָק איז פריהצייטיג געשטאָרבען אין יאָהר 1894, האָט אַבראַ־מאָוויטש אין איהם פערלוירען דעם נאָהענטסטען, סאַמען אי־בערגעגעבענעם און געליעבטען מענש.

ביי אַזאַ אינטימער נאָהענטקייט איז, נאַטירליך, געווען אַנ'אָפענע שריפטליכע אייניגונג. אונזער קאָלעקציע ענטהאַלט אין זיך ביז הונדערט בריעף פון אַבראַמאָוויטש'ן צו בינשטאָק'ן. זיי הויבען זיך אָן פון יאָהר 1863 און ציהען זיך ביז סוף 1867; די אַלע בריעף זענען געשריבען געוואָרען אין בער־דיטשעוו, אַ חוץ עטליכע צופעליגע פון אַנדערע שטעדט. ווייטער פאָלגען, אין יאָהר 1868, צוויי בריעף פון אָדעס און איינער ווידער פון בערדיטשעוו; ווי עס איז צו זעהן פון איין בריעף (4־טען אַפּריל, 1868), פעהלט אין דער קאָלעקציע נאָך איין פריהערדיגער בריעף, וועלכען אַבראַמאָוויטש האָט געשיקט פון

בערסאָן. דערנאָך ציהט זיך אַ לאַנגע פּויזע, פֿון 1869 ביז 1881 — דאָס זענען יענע יאָהרען, ווען אַבראַמאָוויטש האָט שוין געלעבט אין זשיטאָמיר אין איין שטאָדט מיט זיין פֿריינד, און נישט געבּרויכט קאָרעספּאָנדירען מיט איהם. צו דעם פּעריאָד געהערען אָן נאָר צוויי צופֿעליגע בריעף פֿון פּעטערבורג, וואוהין אַבראַמאָוויטש׳ן איז אויסגעקומען צו פֿאָהרען, פֿון 1871 און 1880. די רעגעלמעסיגע קאָרעספּאָנדענץ הויבּט זיך אָן פֿונסניי אין יאָהר 1881, ווען אַבראַמאָוויטש האָט זיך בּעזעצט אין אָדעס, און ציהט זיך כּסדר ביז סוף 1829 (די וויי‎טערדיגע בּריעף ביז 1834, וואָס אַבראַמאָוויטש האָט אַדרעסירט בּינשטאָק׳ן קיין יפו, פֿעהלען אין דער קאָלעקציע). אַבראַמאָוויטש׳ס בּריעף זענען געשריבּען: ביז 1881 — העבּרעאיש (אַ חוץ איין בריעף רוסיש) און פֿון 1881 אָן, אַלע פֿון אָדעס, — רוסיש; פֿון דעם פּעריאָד האָבּען מיר נאָר געצעהלטע דריי יודישע בּריעף. אַבראַמאָוויטש׳ס רוסישע שפּראַך איז אַ האַרטע, אָפֿטמאָל נישט פֿריי פֿון גרייזען, וואָס דער גרעסטער יודישער שריפֿטשטעלער און סטיליסט בּענוצט זיך אין דער קאָרעספּאָנדענץ מיט זיין נאָהענטסטען פֿריינד (אויך אַ יודישער שרייבּער!) נישט מיט יודיש, נאָר מיט דער רוסישער שפּראַך, וועלכע איז איהם נאָך בּעצם געוועזען פֿרעמד, אַלענפֿאַלס געוועזען פֿאַר איהם נישט אַ היימישע, נאַטירליכע, נאָר בלויז אַ מין „בוך-שפּראַך”, — דאָס איז העכסט כאַראַקטעריסטיש פֿאַר אַבראַמאָוויטש׳ן אין זיינע דעמאָלטיגע אָנזיכטען, ווי פֿאַר יענער צייט און איהרע שטימונגען בּכלל.

עס איז פֿולקום איבּעריג צו ערקלערען די גרויסע בּיאָגראַפֿישע און היסטאָריש-ליטעראַרישע בּעדייטונג פֿון דער זאַמלונג בּריעף, וועגען וועלכע עס האַנדעלט זיך דאָ. אין די בּריעף וואו אַבראַמאָוויטש בּענאַכריכטעט זיין אינטימסטען פֿריינד גענוי און אויספֿיהרליך מכּוח אַלץ, וואָס ס׳קעהר זיך צו איהם אָן, וואו ער גיסט פֿאַר איהם אויס זיין האַרץ, שפּיגעלט זיך קלאָר אָב זיין לעבּען אין פֿערלויף פֿון גאַנצע 17 יאָהר. אַלע אויסערליכע אומשטענדן, וואָס האָבּען געווירקט אויף מענדעלע מוכר-

ספרים, זיין גאַנצע אומגעבונג, די געשעהענישען אין זיין פאַמיליע, זיינע לייד און פרייד, זיינע ליטעראַרישע פּלענער און אַרבייט, זיינע שטימונגען און שטרעבונגען, געזעלשאַפטליכע אַנזיכטען, זיין וויץ און ערנסט — אַלץ געפינט אַן׳אָבקלאַנג אין די שריפטליכע געשפּרעכען מיט זיין אַלטען אינטימען פריינד. און מיר רעכענען, אַז די לעזער וועלען אונז נישט נעהמען פאַראיבעל, אויב מיר וועלען זיך כאַטש אין קורצען אָבשטעלען אויף די וויכטיגסטע פון די בריעף און אויף זייער הויפּט אינהאַלט.

פאַר יענע, וועלכע האָבען פּערזענליך געדענקט אַבראַ-מאָוויטש׳ן, מיט זיין געוועהנליכער איינגעהאַלטענקייט, מיט זיין געוויסען גראַד טרוקענקייט, שטעלען די בריעף, בכלל גענומען, זייער אַלגעמיינער טאָן, איהם אַרויס אין גאָר אַן׳אַנדערער, גאַנץ נייער בעלויכטונג. ערגיץ טיעף, אונטער זיין רוהיגער, קאַלטער, עטוואָס בערעכענטער אויסערליכקייט און האַלטונג, האָט געשלאָגען אַ פערבאָרגענער רייכער קוואַל הארציגקייט; ער איז אָבער געוועזען אָפען נישט פאַר יעדערען, נאָר פאַר וועניגע אויסדערוועהלטע, — בנוגע צו זיי פלעגט ער זיך ענטפלעקען אין זיין גאַנצער רייכקייט. די בריעף צו בינ-שטאָקן זענען דורכגעדרונגען מיט אַ ריהרענדער וואַרימקייט, הארציגקייט. אָפטמאָל מיט אַ מין סענטימענטאַליזם. אַלץ, וואָס קעהר זיך אָן צו זיין געליעבטען פריינד, פערכאַפּט טיעף אַבראַמאָוויטש׳ן, ער אינטערעסירט זיך לעבהאַפט מיט יעדער זאַך, וואָס בעריהרט בינשטאָקען, ביז דער מינדסטער קליינינקייט, ער וויל וויסען גענוי וועגען אַלץ, וואָס עס קומט מיט איהם פאָר, ער פרעהט זיך מיט יענעמס פרייד פונקט ווי מיט אַן׳-אייגענער שמחה, בשעת יענעמס אַ לייד קומט ער גלייך מיט אַ טרייסט, מיט אַ בערוהיגונג — און די זעלטענע הארציגקייט פערשפּרייט ער אויך אויף בינשטאָק׳ס פרוי און קינדער, אויף דעם גאַנצען הויז זייערן, וואָס איז איהם אַזוי טייער און ליעב. פריינדשאַפט האַלט אַבראַמאָוויטש פאַר איינס פון די העכסטע גיטער, וואָס דער מענש פערמאָגט. „אייער פריינד.

שאַפט — שרייבט ער אין בריעף פון 17-טען אַפּריל, 1886 — איז פאַר מיר אַ מאָראַלישע קרעפטיגונג. קיין זאַך קאָן נישט אַזוי וואויל אויף מיר ווירקען, אַזוי צוגעבען מיר חשק צום לעבען און צו אַרבייט, ווי דער וואַרימער הויך פון פריינד-שאַפט — פון אָט דעם פריהלינג אינ'ם מענשענס לעבען". זייענדיג ווייט פון דעם געליעבטען פריינד, בענקט ער שטענ-דיג נאָך איהם און נאָך די זייניגע, ער טראָגט זיך איבער אין די געדאַנקען צו זיי און געפינט זיך אין זייער אומגעבונג. „איהר האָט קיין בעגריעף נישט — לייענען מיר אין בריעף פון 12-טען מערץ 1882 — ווי שטאַרק איך בין צוגעבונדען צו זשיטאָמיר. איך האָב דאָרטען פערבראַכט די בעסטע יאָהרען פון מיין לעבען צווישען אייער משפחה. וואָס איך האָב האָלט געקראָגען פון גאַנצען הארצען און וואָס קיינער און קיין זאַך אין דער וועלט קאָן מיר עס נישט פערבייטען. רבונו-של-עולם, ווי גליקליך וואָלט איך געווען, ווען מיר וואָלטען ווידער געקאָנט לעבען אין איין שטאָדט! גלויבט מיר, דאָס איז מיין טיעפסטער פערלאַנג פון גאַנצען הארצען, און ס'איז מיר זיס וועגען דעם צו טרוימען, אין די געדאַנקען מיינע בין איך צווישען אייך. איך שמועס מיט אייער פרוי, מיט טינא און די איבעריגע קינדערלעך. איך צוגעה פון פערגניגען, ווי וואָלאָדיע, מישע און די קליינטשיקע אַניוטקע טרעטען מיך אַרום, צופּען מיך און פערהילכען מיר די אויערן מיט זייער פּלאַפּלעריי. איך פּרוב מיך אַרויסצומאַכען, נאָר זיי בעלאַגערן מיך ווי די פליגען... ליבע קינדערלעך, טייערע קינדערלעך!"

צו „בר מצוה" פון בינשטאָק'ס זוהן מישע שרייבט ער דעם 11-טען סעפּטעמבער 1884: „איהר וועט מיר גלויבן? בעת איך האָב געלייענט, ווי מישיק חזר'ט איין די ברכות, וואָס דער פאָטער לערענט מיט איהם, מאַכענדיג בלויז זיין קינדיש הענ-טעלע, אויף צו לעגען תפילין, זענען מיר אַרויסגעטראָטען טרעהרען אויף די אויגען, און דאָס, וואָס איך האָב ליידער אין דער מינוט נישט געקאָנט אַליין ערפילען, בעט איך אייך איצט טהון פאַר מיר — איהם אַרומנעהמען און צו קושען שטאַרק",

פאַר איטליך קינד בינשטאָק׳ס געפינט איהר אין יעדען בריעף פון אַבראַמאָוויטש׳ן אַ ווארים, צערטליך וואָרט, און ער פּאַסט זיך דערביי צו צו יעדערענס כאַראַקטער, געוועהנהייטען און אַפילו צו איטליכענס צונעמעניש. זיין בריעף פון 7-טען יאַנואַר 1885, ענדיגט זיך מיט אַ צושריפט, אַדרעסירט צו בינשטאָק׳ס עלטע־רער טאָכטער: „טייערע טינע! איך גיב דיר אָב מזל-טוב פון אַנ׳אמת׳ען איבערגעגעבענעם פריינד: דער פריינד, נעמליך, בין איך ש. י. אַבראַמאָוויטש! אַניוטע׳ן גיב אָב פאַר מיר פיעל קושען. וואָס מאַכען איהרע קראַליקעס, קעץ, הינדטלעך א. ז. וו. א. ז. וו.?״

אין יאָהר 1881 איז בינשטאָק אָהן דער ערלויבעניש פונ׳ם וואָלינער גובערנאַטאָר (ביי וועלכען ער האָט געהאַט אַ שטעל) אַוועקגעפאָהרען אויף איינינגע טעג קיין פּעטערבורג, כדי צו בעטייליגען זיך אינ׳ם צוזאַמענפאָר פון יודישע כלל-טהוער; מחמת דעם האָט ער פארלוירען זיין שטעל, קיין אַנדערע בע־שעפטיגונג האָט ער אַ לאַנגע צייט נישט געקאָנט געפינען, און זיין מאַטעריעלע לאַגע איז געוואָרען זעהר אַ שווערע. אַבראַ־מאָוויטש נעהמט די זאַך זעהר נאָהענט צום הארצען. ער טרייסט און בערוהיגט איהם אין יעדען בריעף, סטאַרעט זיך מיט אַלע כוחות אויסווירקען פאַר איהם אַ שטעל, אַ בעשעפטיגונג, קרעפטיגט איהם דעם מוט. אָבער נישט שטענדיג האַלט ער אויס דעם טאָן פון טרייסט, בערוהיגונג - דעם פריינדס צער בעריהרט איהם טיעף. אין איין בריעף פון יענער צייט רייסען זיך ביי איהם אַרויס אַזוינע ווערטער: „איך דערמאָן זיך אייער לאַגע, וואָס איהר האָט בעשריבען אין אייער לעצטען בריעף, און מיין האַרץ בעגיסט זיך מיט בלוט. עס איז מיר ביטער און טרויעריג, וואָס איך בין נישט אומשטאַנד אויסהעלפען דעם פריינד אין אַ שווערער צייט. איך שווער ביי גאָט, כ׳האָב מורא צו זאָגען אייך, ווי ווייט איך בין געקרענקט. שרייבט מיר אָן, פריינד מיינער, וואָס הערט זיך ביי אייך אין ־ער היים, ווי פערברענגען אייערע קינדערלעך די וואַקאַציעס... אָט האָבען זיך אַ לאַז געטהון טרערען, און איך וויין. בנאמנות, איך ווייס נישט, וואָס מיט מיר טהוט זיך. נעהמט מיר אַרויס, איך בעט

אייך, דאָס האַרץ — ס׳איז מיין אונגליק. פע!״ — אין יאָהר 1888, ווען עס זענען פאָרגעשטאַנען ראַבינער-וואַהלען אין אָדעס, האָט זיך אַבראַמאָוויטש, אין איינעם מיט דעם בעוואוסטען אָדעסער כלל-טהוער מנשה מרגליות און מיט אַנדערע פאָרשטע-הער פון דער דאָרטיגער אינטעליגענץ, געסטאַרעט, עס זאָל אויסגעקליבען ווערען בינשטאָק. וועגען די הכנות צו די וואַהלען און מכוח די אויסזיכטען פלעגט ער איהם אָפט בענאַכריכטען. איין צייט האָט אַבראַמאָוויטש שטאַרק געהאָפט אויף ערפאָלג. „שיקט אַרויס — שרייבט ער בינשטאָק׳ן — די מעלדונג וועגען אייער קאַנדידאַטור אויף מרגליות׳עס נאָמען, ער וועט שוין אַליין דערלאַנגען וואוהין מען בעדאַרף. מען מוז דערווייל האַלטען די זאַך בסוד. שיקט איהם אַרויס אויך אַלע דאָקומענטען, אייער פאָרמולאַר, בקיצור — אַלץ, וואָס מען ברויך״. און ער גיט איהם דערביי אַן׳אָנצוהערעניש וועגען אַ גוטער אויסזיכט, אויפ׳ן עכטען שטייגער פון מענדעלע מוכר-ספרים, אַליין אונטערשטריי-כענדיג די גאַנצע פראַזע: „ג א ָ ל ט ש ו י ן מ ע ה ר נ י ש ט ד י ב א ָ ר ד. א י ן ג י כ ע ן ה א ָ פ ע ן מ י ר א ַ ר ו י ס ר ו פ ע ן א י י ך מ י ט א ַ ד ע פ ע ש״. דער אַנדערער קאַנדידאַט אָבער ח. גורלאַנד, וועלכער האָט געזוכט אויסצונעהמען ביי די דיינים און די פינסטערע עלעמענטען, האָט אינאיינעם מיט זיינע הילפס-לייט געאַרבייט אויף אַלע כלים; עס האָבען נישט געפעהלט אי „גענזלעך מיט לאַטקעס״, אי געדרוקטע מסירות אויף בינ-שטאָקן — און אויסגעקליבען געוואָרען איז גורלאַנד. אַבראַמאָ-וויטש איז געוועזן טיעף געקרענקט און אויפגעבראַכט פון די וואַהלען און זייער מיאוסען רעזולטאַט. און עס איז כדאי צו נאָטירען, אַז דאָס מאָל האָט ער — פסיכאָלאָגיש אַזוי נאַטיר-ליך! — אויסגעגאָסען זיין האַרץ נישט אין אַ רוסישען בריעף, נאָר טאַקע אויף מאַמע-לשון. מיר ברענגען דאָ איינעם פון די ווינציגע יודישע בריעף, וואָס געפינען זיך אין דער קאָלעקציע; ער קעהר זיך אָן צו די ראַבינער-וואַהלען:

אָדעסאַ, 23 פעברואַר 1888.

טהייערער פריינד!

„היינטיגס מאָל שרייב איך אויף פּראָסט יודיש אַזוי: „הדודאים נתנו ריח" — די יודעלעך האָבען געגעבען די שמוכט! עטליכע טעג פאַר די וויבאָרעס האָבען ווייסע חברה געגעבען די שמוכט אין דער גאַזעטע „נאָוואָראָסייסקי טעלעגראַף", עס האָט געשטינקען איין עיפּוש, און פון דעם עיפּוש איז אַרויסגעקראָכען זייער רב גורלאַנד! שפּירא האָט אייך מסתמא וועגען דעם פּאַדראָבנע שוין געשריבען. ער האָט נעמ׳יך די לעצטע צייט געאַרבייט, מרגליות האָט אויך געאַרבייט, אָבער די שמוכט פון יודישע דאָנאָסען איז שרעקליך שטאַרק, מיר איז דער עיפּוש פערגאַנגען אין נאָז אַזוי, אַז איך בין אַצינד ערנסט קראַנק. דער קאָפּ איז מיר פערבונדען, און איך בין נישט אימשטאַנד צו שרייבען. — איך האַלט מיך טאַקע ביי מיינס: אַז וואויל איז דעם מענשען, וואָס קעהר זיך מיט אונזערע יודעלעך נישט אָן. אַ ברודער, שלעכט צו דינען, צו לעבען פון יודישע קינדער!

„מיין גאַנץ הויז-געזונד גריסט אייך און אייערע טהייערע ווייב. אַצינד איז מיר אונמעגליך אַ סך צו שרייבען. איך קאָן פון שטינקענדיגען ענין „רבנות" נישט רעדען. עס קאָכט זיך מיר איבער דאָס בלוט. פע, אַנ׳עיפּוש! — זייט מיר בעסער געזונד און גליקליך, נישט צובעדאַרפען זיין ביי יודען אַ רב.

אייער געטרייער פריינד ש. י. אַבראַמאָוויטש".

אין די בריעף פון די 60-ער קלאָגט זיך אַבראַמאָוויטש אָפט אויף זיין מאַטעריעלער לאַגע. „ס׳איז געקומען די צייט — לייענען מיר אין זיין בריעף פון 2-טען אויגוסט, 1861 — ווען איך מוז עטוואָס טהון פאַר מיין הויז-געזינד, און איך ווייס נישט וואָס צו אונטערנעהמען. ביז איצט בין איך געוועזן אינגאַנצען פערטהון אין ליעבע צו אונזער הייליגער שפּראַך, איך פלעג טאָג ווי נאַכט האָ-רעווען, כדי אויסצוהעלפען מיט מיין ביסעל קענטעניש מיינע מיט-ברידער (ער מיינט דערמיט זיין זאַמלונג קריטיש-פּובליציסטישע

אַרטיקלען „משפט שלום" און זיין העברעאישע בעאַרבייטונג פון לענץ׳ס נאַטור-געשיכטע, אונטערן נאָמען „תולדות הטבע"), פערגעסענדיג, אַז איך האָב אַ ווייב מיט קינדער; איך האָב געהאַלטען אין איין טראַכטען וועגען דעם נוצען פון מיין פאָלק און איך האָב פערגעסען צו זאָרגען וועגען מיינע קליינע קינדער. און איצט, ווען עס שטעהט פאַר מיר קלאָהר מיין גרויסע פליכט געגען מיין הויז-געזונד, ווער איך פערציטערט דערזעהענדיג, אַז נאָך אַלע מיינע מיה און האָרעוואַניע קומט מיר קיינער נישט צוהילף".

אַבראַמאָוויטש האָט אויף זיך גוט געפיהלט דעם טרויעריגען גורל פון די דעמאָלסטיגע העברעאישע „מחברים", איהם איז אויך אויסגעקומען פערזענלאַך, אָדער דורך בעקאַנטע צו פערשפרייטען זיינע ווערק. און לסוף פלעגט מעהרסטענטיילס נישט געלונגען אויסצושלאָגען אפילו די הוצאות אויף דרוק און פאַפּיער. „דערהערענדיג, אַז איהר געפינט זיך איצט אין דובנע, — שרייבט ער בינשטאָקן דעם 17-טען אַפּריל, 1863 — האָב איך בעשלאָסען, אַנצושרייבען אייך אַהין און בעטען אייך, איהר זאָלט אַזוי גוט זיין מיר מיטצוטיילען וועגען מיינע ביכער, וואָס איך האָב לויט אייער עצה מיט אַ האַלב יאָהר צוריק אַרויסגעשיקט אייער געהרטען שוועהר; איך האָב איהם שוין עטליכע מאָל וועגען דעם געשריבען, האָב איך אָבער פון איהם קיין ענטפער נישט. טהוט מיר דעם חסד, ליעבער פריינד, זאָרגט צו פערשפרייטען מיינע פערוואָגעלטע ביכער צווישען די משכילים אין דובנע. איך האָב אַרויסגעשיקט סך-הכל זעקס עקזעמפּלאַרען, און דובנע פערמאָגט דאָך פיעל ליעבהאָבער פון העברעאיש!" „איך בעט אייך — לייענען מיר אין אַנ׳אַנדער בריעף — איבערגעבען דעם שילער (פון זשיטאָמירער ראַבינער-שול) ה׳ גאָלדפאַדען (דער קומענדיגער גרינדער פון יודישען טעאַטער), אַז זיין בריעף האָב איך ערהאַלטען, און איך בעט ענטשולדיגונג, וואָס איך האָב איהם נישט געענטפערט — איך האָב נישט געקאָנט, ווייל איך בין געווען זעהר פערנומען; דאָס געלד, וואָס ער האָט געלייזט פאַר מיינע ביכער, זאָל ער אַזוי גוט זיין אַרויסשיקען מיין פרוי".

צוליעב פערקויפען זיינע ביכער קומט אויס אַבראַמאָוויטשן

פיעל ערומצופאהרען. אינם בריף פון 24-טען אויגוסט, 1867, קלאגט ער זיך אויף די „מאטעריעל, קאפ-דרעהעניש און נישט-ליעבע מיה מכוחן פערקויפען" זיינע ביכער. ער זוכט א בע-שעפטיגונג, סטארעט זיך בעקומען א לעהרער-שטעל, אבער א לאנגע צייט קומט דערפון גארנישט ארויס. „מיין לאגע איז איצט שלעכט — שרייבט ער דעם 10-טען מאי, 1868, פון אדעס — איך האב, גאט צו דאנקען, א פרוי מיט קינדער, און איך קום נאך אלץ אן צו מיין שוועהר'ס קעסט, און פון אלע הבטחות פון בעקאנטע און פריינד צו טהון וואס פאר מיר ווערט גארנישט. דער אויבערשטער ווייסט, וואס איך בין אויסגעשטאנען, ווען איך בין געווען געצוואונגען אוועק-צו וואנדערען העט-ווייט פון מיין הויז-געזונד, טאג ווי נאכט בין איך אין איין קומער, און מיין איינציגע האפנונג איז נאר — אפשר וועט מיר געלינגען צונויפקלויבען עטוואס געלד, איך זאל קאנען אומקעהרען זיך אהיים און זעהן זיך ווידער מיט מיינע קינדער".

ווי געדריקט עס איז נישט אבראמאוויטש'ס פערזענליכע לאגע, סטארעט ער זיך אבער שטענדיג פאר יונגעלייט, וואס שטרעבען צו בילדונג. אין זיינע בריעף פון יענער צייט טרע-פען זיך אפטע בקשות וועגען מענשען, וועלכע זוכען אריינ-צוטרעטען אין זשיטאמירער ראבינער-שול. „זאגט וועגען זיי א גוט ווארט די קריסטליכע און יודישע לעהרער, זיי זאלען זיי מקרב זיין; העלפט זיי ארויס אין א שווערער מינוט." „איך האב צו אייך א בקשה — ווענדט ער זיך דעם 15-טען דעצעמבער, 1864, צו בינשטאקן — און איך האף, אז איהר וועט זי ערפילען. טהוט, טייערער, א חסד מיט דעם ארימען שילער פ. און סטארעט זיך, מען זאל איהם פון גימנאזיום נעבען א געלד-שטיצע, כדי ער זאל קאנען ענדיגען דעם קורס און נישט שטארבען פון הונגער. העלפט איהם אויס, ווארום ער איז אונגליקליך!" „זייט אזוי גוט, טייערער פריינד — זייענען מיר אין בריעף פון 5-טען סעפטעמבער, 1867 — זעהט איך פערזענליך מיט ה' ח. ז. סלאנימסקי (אינספעקטאר פון

זשיטאָמירער ראַבינער-שול) און בעט איהם פון זיך (אָבער נישט פון מיין נאָמען) וועגען דעם שילער ב. מען זאָל איהם אריינ־גענומען אין צאָהל פון די, וועלכע לערנען זיך אויפ׳ן חשבון פון דער רעגירונג. ער נויטיגט זיך, און זיינע גוטע פעהיג־קייטען און אויפפיהרונג גיבען איהם דערויף רעכט... פערגעסט אָבער נישט, בעט ה׳ סלאָנימסקי׳ן מכוח דעם שילער ב. נאָר פון אייער אייגענעם נאָמען, אָבער נישט פון מיינעם, וואָרום איך בין זיכער, אז אין גיכען וועל איך איהם מוזען בעטען נאָך מכוח אַן׳אַנדער שילער. וואָס זאָל איך טהון, אז איך האָב רחמנות אויף די אָרימע שילער, און זייער נויט ריהרט מיך טיעף אין הארצען? ווער וועט פיהלען צו זיי מיטלייד, אויב נישט מיר?״...

אַזוי פלעגט אבראַמאָוויטש אפילו ביי די שווערסטע אומשטענדען נישט פערגעסען אָן די יונגע לייט, וואָס שטרע־בען צו ליכט און בילדונג. מען מוז אָבער בעמערקען, אז פון די בריעף איז צו זעהן, אז זיין מאַטעריעלער מצמד איז קיינ־מאָל נישט געווען א געזיכערטער, אז אויך שפעטער, שוין האָבענדיג א שטעל אין אָדעס און זייענדיג א בעריהמטער יודישער שריפטשטעלער, האָט ער געהאַט גענוג גרונד צו בעקלאָגען זיך אויף זיין לאַגע. „אַך, הארציגער פריינד, כ׳האָב קיינמאָל נישט — שרייבט ער דעם 21-טען מערץ, 1886 — איך האָב קיינמאָל פונ׳ם לעבען א סך נישט געפאָדערט, נישט קיין רייכטום, נישט קיין לוקסוס. מעהר נישט ווי די מעגליכקייט פון א זעלבסטשטענדיגער אַרבייט, וואָס זאָל שטימען מיט מיי־נע שטרעבונגען און אידעאַלען. איך פלעג מיט זודיגע טרערען בעטען דעם שיקזאָל וועגען פרייער אַרבייט, אונאָבהענגיגער עקזיסטענץ, — אָבער ער בעהאלט זיך קעגען מיר ווי א בייזע שטיפמוטער״. „כאָטש איך בין שרעקליך פערנומען, אי מיט מיין שטעל, אי מיט פערשיעדענע אַנדערע אַנגעלעגענהייטען — שרייבט ער אין זיין בריעף פון 30-טען דעצעמבער 1888 — פון דעסטוועגען האָב איך איבער גוואַלד אָבגעריסען עטליכע מינוטען צייט צו גראַטולירען אייך מיט דעם נייעם יאָהר.

הלואי זאָל דאָס קומענדיגע יאָהר אייך ברענגען גליק און טרייסט פאַר אַלע הארץ-קלעמעניש און צרות, וואָס איהר זייט אויסגעשטאַנען אין דעם אַלטען, פערגאַנגענעם יאָהר; זייט גליקליך, מיינע טייערע! און נאָך איינס וועל איך בעטען ביים אַלמעכטיגען גאָט. ער זאָל האָבען רחמים אויף פאַר מיר, זיינ־דיגען, און אַ ביסעל מיר פערגרינגערען די שווערע משא פונם אַרבייטס-לעבען. אַך, ס׳איז שווער אויף דער עלטער שטענדיג צו האָרעווען, שלאָגען זיך, ווי אַ פיש אָהן וואַסער, אַלץ צוליב דעם שטיקעל ברויט!״...

קיין אָדעס איז אַבראַמאָוויטש אַריבערגעפאָהרען אין יאָהר 1881. צוליב דער שטעל, וואָס ער האָט דאָרטען בעקומען. ער האָט אויך געשפירט דעם טעם פון יענער קללה, וואָס איז געלעגען אויף אונזערע בעסטע שריפטשטעלער: ווי פרץ האָט געמוזט, כדי צו דערנעהרען זיך און זיין פאַמיליע, אָבגעבען זיין בעסטע צייט דער וואַרשעווער „גמינע״ מיט איהרע ווענינ־צוציהענדע קהל׳שע ענינים, ליליענבלום — דער אָדעסער „חברה קדישא״, אַזוי איז אַבראַמאָוויטש געצוואונגען געווען צו נעהמען אויף זיך די פערוואַלטונג איבער דער „תלמוד-תורה״ פון אָדעס. די שטעל האָט איהם געגעבען אַ שטיקעל ברויט, אָבער זי האָט געפאָדערט פון איהם אַ מאָסע צייט, אַרבייט און מיה. אויף איהם איז געלעגען די גאַנצע פעדאַגאָגישע זייט פון דער אנשטאַלט. — ער האָט געמוזט אַליין געבען שטונדען, אָנפיהרען די אַרבייט פון די איבעריגע לעהרער, אַכטונג געבען אויף די שילער, פיהרען אין נויטיגע פאַלען אונטערהאַנדלונגען מיט זייערע עלטערען און קרובים; צוגלייך האָט ער געהאַט צו פערוואַלטען אויך איבער די אַדמיניסטראַטיווע אָנגעלעגענהייטען פון דער שול, זאָרגען וועגען איהרע מאַטעריעלע בעדערפעניששען, פיהרען אַ גרויסע אָפיציעלע קאָרעספאָנדענץ, און אַ חוץ דעם — האָבען שטענדיגע עסקים מיט די גבאים פון דער „תלמוד־תורה״, וואָס פלעגען, געוועהנליך, קומען מיט אַ ברייטער דעה, ויך האַלטען פאַר גרויסע מבינים, אין יעטוועדער זאַך זיך מישען. א. ז. וו. דאָס אַלץ האָט גערויבט ביי אַבראַמאָוויטש׳ן

א מאסע צייט, געפאָדערט ארבייט אָהן א ברעג, שטענדיג ארויסגערופען קאָפּ-דרעהעניש, זאָרג און עגמת-נפש. אין די בריעף בעקלאָגט ער זיך תמיד אויף זיין שטעל. „די לעצטע צייט ארבייט איך ווי אַנ'אָקס, סיי טאָג, סיי נאכט, און איך האָב פאר זיך קיין איין פרייע מינוט נישט. די שטענדיגע עסקים מיט פערשיעדענע אָנגעלעגענהייטען פון מיין שטעל מאכען פון מיר ממש א תל״. (בריעף פון 30-טען דעצעמבער, 1886). „עס איז נישט קיין גוזמא — שרייבט ער דעם 11-טען פעברואר, 1887 — ווען איך וועל אייך זאָגען: די ארבייט פערשלינגט מיין גאנצע צייט, נישט איבערלאָזענדיג מיר אפילו איין פרייע מינוט צו בעשעפטיגען זיך מיט עטוואָס אנדערש א חוץ מיין פערשאָלטענע שטעל, איך בין אויף דער עלטער פערוואנדעלט געוואָרען אין א מין „קליאטשע״, פון פריהמאָרגען ביז שפעט אין דער נאכט ציה איך די קליאמקע, זיפצענדיג וועגען דער פערלוירען-געגאנגענער פרייהייט און וועגען די אידעאלען, פון וועלכע איך האָב געטרוימט. זיין א קליאטשע מיט א פיהלענדער נשמה און מיט א מענשליכער נאטור — אך, דאָס איז א גיהנום'שער קוואל, הונדערט מאָל גליקליכער איז דער, וואָס פערמאָגט ביי א מענשליך אויסזעהן די נאטור פון א קליאטשע!״... א חוץ די שווערע ארבייט אָהן אויפהער, האָט די שטעל געהאט נאָך א ביטערע זייט. — די מאטעריעלע אָבהענגיגקייט, וואָס אבראמאָוויטש האָט שטענ- דיג טיעף געפיהלט. „איך וועל אייך אין קורצע שטריכען — לייענען מיר אין זיין בריעף פון 6-טען יוני, 1891 — געבען א בילד פון מיין היינטיגען טאָג. דער זוהן פון מיין פריינד, דעם פערשטאָרבענעם האלפערין, א יונגערמאן פון 20 יאָהר, א געראָטענער אין אלע הינזיכטען, איז מיט דריי טעג צוריק פערהאלטען געוואָרען אָהן א שום נאכריכט (זייער פאמיליע לעבט איצט אויף דאטשע). נאָך פיעל זוכעניש האָט זיך נעכ- טען ארויסגעשטעלט, אז ער האָט זיך דערשאָסען אין א נומער פון א היגען האָטעל. די גאנצע פאמיליע איז אויסער זיך, מען לויפט, מען האָוועט, שלינגענדיג די טרערען, סטארענדיג זיך

בעהאַלטען דעם שרעקליכען טויט פון דער, צערטליך ליבענדער מוטער. הײַנט אין דער פריה האָט מען געבראַכט די אונגליקליכע מוטער גלייך פון דער דאַטשע צו מיר אַ היים, וואו עס האָבען זיך צונויפגעקליבען איהרע קינדערלעך און אייניגע פון די קרובים, און אויף מיר איז אַרויפגעלעגט געוואָרען צוגרייטען זי צו דעם שרעקליכען קלאַפּ. וואָס ס'איז פאָרגעקומען אין מיין געמיט ביים ערפילען די שרעקליכע פליכט — דאָס קאָנט איהר אַליין פערשטעהן; איך בין שיר נישט געשטאָרבען אינאיינעם מיט דער מוטער. גוט, וואָס איך האָב צוגעגרייט פערשיעדענע מעדיקאַמענטען און אַ פריהער איינגעלאַדען אַ דאָקטאָר. וואָס, אַנ'אָנגענעהם בילד? און דאָ, אין מיטען דעם געפילדער, רופט מען מיך אין פעדאַגאָגישען קאָמיטעט: מען וואַרט אויף מיר, ס'איז דאָך אַ „סלוזשבע", אַ שטעל. פינף אַ זייגער זענען די אונגליקליכע אוועקגעפאָהרען צו זיך אַהיים, און איך — אַ בזיון! — בין אַוועק צו איינעם פון מיינע גבאים אויף... אַ חתונה! נישט געהן איז געווען אונמעגליך, איך וואָלט דערמיט זיך פערשאַפט אונאַנגענעהמליכקייט".

פון אָדעס און פון די דאָרטיגע רעדעל-פיהרער קלויבט אַבראַמאָוויטש בכלל וועניג נחת... „איהר האָט איבערהויפּט אַ פאַלשען בעגריף וועגען אָדעס, און כדי עס אייך צו בעווייזען אין אמת'ער בעלויכטונג, וואָלט מען געדאַרפט אָנשרייבען אַ גאַנץ בוך. איך וועל זאָגען בקיצור, אַז די יודישע קינדער זענען געגליכען איינס צום אַנדערן אומעטום אויף דער גאַנצער וועלט. אייערע (זשיטאָמירע) בעקערס, ר' פנחס'עס, עקזיסטירן אומעטום, דער אונטערשיעד איז נאָר, אַז דער, וואָס הייסט ביי אייך טאָדרעס, הייסט דאָ ביי אונז כוויאַדאָר. די קליינע מענשעלעך אינטריגירן אומעטום, לאָזען שטויב אין די אויגען, און די אָרענטליכע לייט טרעטען זיי אָב דעם וועג, אויסמיידענדיג צו האָבען מיט זיי עסקים. און עס ענדיגט זיך שטענדיג מיט דעם, אַז די נאַרישקייטען, עזות פייערן דעם נצחון".

(5-טען נאָוועמבער, 1887).

אָדעס, בכלל, האָט צו ווייניג פערמאָגט אין זיך יענע אַטמאָספערע, יענע בעדינגונגען, וואָס אַבראַמאָוויטש האָט גע-ברויכט צום שאַפען, און נאָר זיין גרויסער טאַלאַנט און זיין אונגעווערהנליכע גייסטיגע רייכקייט האָבען איהם געגעבען די מעגליכקייט בייצוקומען די אונגינסטיגע אומשטענדען, וואָס האָבען איהם אַרומגערינגעלט. „מיין מוזע געפינט זיך נישט אין אָדעס — שרייבט ער אין בריעף פון 9-טען דעצעמבער, 1886 — נאָר דאָרטען אויף די ברעגעס פון גנילאָפיאטקע (בערדיטשעוו) און טעטערעוו (זשיטאָמיר). ווי אַזוי, זאָגט מיר, זאָל איך זי טראַנספּאָרטירען אַהער? אַ העלפט פון מיין רייכטום פאַר איין בערדיטשעווער יודען!! אמת, די אָדעסער יודען האָבען די לעצטע צייט אָנגעהויבען נאָכטהון די בערדיטשעווער... אָבער זייער נאַרישקייט איז פון גאָר אַנ׳אַנדער מין און האָט אין זיך עטוואָס פון לימאַנער*) בלאָטע“.

די אונצופרידענקייט מיט דער ווירקליכקייט, וואָס שטימט נישט מיט זיינע אינערליכע בעדערפענישען און שטרעבונגען, דער הארבער קאָנטראַסט צווישען זיין אינדיווידואַליטעט און דער רעאַלער אומגעבונג — דאָס איז יענער מאָטיוו, וואָס קלינגט אָפט אין אַבראַמאָוויטש׳ס בריעף. „אין מיין מהות — שרייבט ער דעם 12-טען דעצעמבער, 1882 — שטעלט זיך אַרויס קלאָהר אַ מאָדנער טעות אָדער פון דעם בורא אַליין, אָדער פון זיין מלאך: אַרויס-נעהמענדיג פונ׳ם קעסטעל מיט אַזאַ און אַזאַ נומער איינער פון יענע נשמות, וואָס זענען בעשטימט פאַר פריווילעגירטע, פול-בערעכטיגטע מענשען מיט אַ ברייטער נאַטור, האָט ער זי עפּעס על-פי-טעות פערטראָגען ערגיץ, אין שטעדטעל קאַפוליע און אַריינגעטהון — ס׳אַר אַ טיפּש! — אין לייב אַריין עפּעס אַ יודענע אַנ׳אָרענטליכער, אָבער אַנ׳אָרימער, דערשלאָגענער אז. וו. — און אָט אַזוי איז געבוירען געוואָרען אויף דער וועלט אַ מאָדנע בעשעפעניש, וואָס הארמאָנירט נישט מיט זיך אַליין!“ — „אַרום מיר איז אַזאַ פּראָזע, וואָס ווירקט ווי דער טויט. דו בלאָנזשעסט

*) לימאַן — אַ קוראָרט נעבען אָדעס מיט בצוואָוסטע מאָר-בעדער.

אויפ׳ן לעבענס-וועג, און פאַר דיר ציהט זיך אָהן אַ ברעג און סוף אַ וויסטעניש פון פראָזע״ (9-טען דעצעמבער, 1886).

צופרידען און גליקליך פיהלט ער זיך נאָר דעמאָלט, ווען עס געלינגט איהם אָבצוגעבען זיך מיט דער שאַפונגס אַרבייט. „איך האָב די לעצטע צייט געאַרבייט ווי אַ נ׳אָקס — לייענען מיר אין בריעף פון 21-טען יוני, 1888 — און כ׳האָב זעהר פיעל געשריבען. איך בין איצט אינגאַנצען אַוועק אין וועלט פון פאָעזיע, דאָרטען איז מיין טרייסט, דאָרטען רוה איך אָב פון די לעבענס-זאָרג. די מוזע איז צו מיר וואויל-געניגט, און איך שרייב און שרייב מיט אַ ברען, ווי אין די יונגע יאָהרען. לאָזט דעם אַלטען קינד אַ ביסעל שפיעלען זיך, און זייט נישט ברוגז אויף איהם פאַר זיין אונפינקטלעכקייט. אָ, מיין פריינד, וואָסער ווערט האָט מיין צובראָכען לעבען, פול מיט דאגות, אָהן אָט דער קינדעריי! דאָס ווירקליכע לעבען פערמאָגט פאַר מיר גאָרנישט, אַ חוץ ביטערניש, אויף יעדען טריט בעגעגען איך דאָ מענשליכע נאַרישקייט, קריוודע און כל׳ערליי שמוץ — אָבער דאָרטען, דאָרטען אין דער וועלט פון אידעאַלען, פערגעס איך אָן אַלץ, און עס ווערט גרינגער אויפ׳ן האַרצען. אַנדערע, כדי צו דערגרייכען אָט דאָס גליק, ד. ה. כדי אָבצוטרייסלען פון זיך די לעבענס-דאגות און קומער, לאָזען זיך אַריין אין שיכרות, און זיי, די אונגליקליכע, זוכען זיך ראַטעווען אויף אַזאַ אופן. מיט וואָס אָבער, זאָגט מיר, איז פאָעזיע ערגער פון בראָנפען?״ אָבער זעלטען ווען עס גיט זיך איהם איין אַרויסצוטהון זיך פון דער דריקענדער ווירקליכקייט. פונקט ווי דער „ביטערער טראָפען״ לאָזט איבער נאָך זיך אַ טשאַד, אַ „קאַצען-יאָמער״, אַזוי ווערט נאָכ׳ן קורצען פערווייל׳ען אין דער שענער וועלט פון פאָעזיע די פראָזע פון דער מיאוס׳ער ווירקליכקייט נאָך פיעל שווערער און דריקענדער. און עס רייסט זיך ביי איהם אַרויס אַ ביטער געשריי „אַך, מיין האַרציגער פריינד, די כוחות געהען ביי מיר אויס אין דעם שטענדיגען קאַמף פאַר עקזיסטענץ! די וועלט פון מיינע אידעאַלען זינקט פאַמעליך אין אַ נעפעל, און די ווירקליכקייט איז פינסטער און טרויעריג (24-טען אָקטאָבער, 1886)... „צי וועט

אַמאָל זיין אַ שטיקעל יום־טוב אויך אויף אונזער גאַס ? — קלאָגט ער זיך אין בריעף פון 29־טען דעצעמבער 1889 — שוין צייט, כ׳לעבען, כאָטש אויף דער עלטער אָבאָטמען עטוואָס פרייער ; אונזער לעבען איז פון סאַמע יוגענד אָן געווען שוין צופיעל גראָה, איז אַוועק אין זאָרג, אין שטרייט פאַר די נויטיגסטע בעדערפעניסען. ווען־זשע, רבונו־של־עולם, וועט נאָך אַזאַ גראָה־קאַלט לעבען, פול מיט דאגות, ענדליך קומען פאַר אונז דער פריהלינג ? !..״

2

די, וואָס זענען עטוואָס נעהנטער בעקאַנט מיט דער היסטאָריע פון ש. י. אַבראַמאָוויטש׳ס לעבען און פון זיין ליטעראַרישער טעטיגקייט, ווייסען, אַז נאָך זיין יודישער ערצעהלונג „קיצור מסעות בנימין השלישי״ (ווילנע, 1878) קומט אין זיין שאַפונג פאַר אַ לאַנגע הפסקה און ער ווערט פערשוואונדען פון ליטע־ראַרישען האָריזאָנט ביז׳ן יאָהר 1884 ווען ער איז אַרויס גע־טראָטען מיט זיין דראַמע „דער פריזיוו״. וועגען דער פויזע, וואָס האָט זיך געצויגען כמעט אַ יאָהר זעקס, האָט ל. בינשטאָק דערמאָנט אין זיין ביאָגראַפיש־קריטישען אַרטיקעל, וועלכען ער האָט געדרוקט צו אַבראַמאָוויטש׳ס 25־יאָהריגען יובילעאום אין יאָהר 1884, אָבער ער האָט דעמאָלט נישט געפונען פאַר מעגליך אָבצושטעלען זיך גענויער אויף איהר ערקלעהרונג.

„פון יאָהר 1877 — שרייבט ער דאָרטען — ענטשטעהען אינ׳ם לעבען פון ש. י. אַבראַמאָוויטש׳ן ווענדען דער שיקזאַל איז קיינמאָל נישט געווען איבעריג גנעדיג, אַזוינע אומשטענ־דען, וואָס נעהמען ביי איהם אָב יעדען חשק צו ליטעראַרישער אַרבייט. צו רעדען אויספיהרליך וועגען יענע אומשטענדען האַלטען מיר פאַר איבעריג און אונפאַסענד. מיר וועלען באַר

בעמערקען, אז אונטער דער ווירקונג פון אומשטענדען, וואס האבען געדריקט ווי א שווערע משא, איז דער קוואל, וואס האט געהאלטען אין איין שלאגען, פלוצלינג ווי אויסגעשעפט געווארען און ער האט פולקום אויפגעהערט צו ווירקען. נישט זעלטען פלעגט אבראמאוויטש דערמאלט פאר מיר קלאגען זיך אויף זיין מאראליש געדריקטען צושטאנד. „אויפהערען טראכטען, — האט ער מיר איינמאל געזאגט — דאס בעדייט: אויפהערען לעבען; און טראכטען, דוכט זיך, איז פאר מיר שוין אונמעגליך. מיין מוח איז בעגאסען מיט בליי, און דאס הארץ איז מיר פערוואנדעלט אין א שטיין", אויף אויסצוהאלטען די קלעפ וואס דער שיקזאל האט א צימליך לאנגע צייט מיט א ברייטער האנד געשאטען אויף זיין פלייצע, האט מען געברויכט די אייזערנע נערווען און דעם אייזערנעם, אויסגעקאוועטען כאראקטער, וואס אבראמאוויטש האט אין זיך פערמאגט, און נאר א דאנק אט דער מאראלישער קראפט זיינער איז ער נישט געפאלען אונטער די קלעפ פונ'ם ביטערן מזל און מיט פעסטקייט אויסגעשטאנען יענע אנשיטעניש פון אלע זייטען, וואס וואלטען געקאנט אומברענגען אפילו א גיבור"... („וואסכאד", 1884, 12 ז.31). דער מורא'דיג שווערער פעריאד אין אבראמאוויטש'ס לעבען, האט, זעלבסטפארשטענדליך, געפונען דעם אבקלאנג אין די בריעף צו זיין נאהענטסטען פריינד. אבער כאטש עס זענען כמעט גאנצע 40 יאהר פאראיבער זייט ביניַ שטאק האט געשריבען זיין ארטיקעל, פונדעסטוועגען איז נאך אפילו איצט נישט געקומען די צייט צו רעדען אויספיהרליך וועגען די אלע אומשטענדען, וואס האבען אין פערלויף פון יאהרען געדריקט אבראמאוויטש'ן און שיר נישט געמאכט פון איהם א תל. מיר וועלען נאר אנווייזען, אז א חוץ וואס ער האט אין יענער צייט פערלוירען זיין טאכטער ראשעל (א יונגע, זעהר בעגאבטע קינסטלערין), וואס זיין איינציגער זוהן איז מחמת פאליטישע סיבות ארעסטירט און דערנאך אויף עטליכע יאהר פערשיקט געווארען, זענען געווען נאך אויסערליכע שווערע אומשטענדען, אויך פאמיליען-אנגעלעגענהייטען, וואס האבען

איהם זעהר טיעף בעריהרט צוגלייך אי אַלס מענש, אי אַלס יוד — און די אַלע צרות, וואָס האָבען זיך נאָכאַנאַנד, ווי פון דער „תוכחה" געשאָטען אויף אַבראַמאָוויטש'ן האָבען אויף לאַנג פולשטענדיג פּאַראַליזירט זיין שאַפונגס-פעהיגקייט. אַ בעגריף וועגען זיין שטימונג פון יענער אויסערסט ביטערער צייט גיט אונז דער בריעף, וואָס מיר ברענגען דאָ מיט איינִיגע פער-קירצונגען"):

אָדעססאַ, 22, דעצעמבער 1881.

„מיינע טייערע, מיר אין האַרץ איינגעבאַקענע פריינד, מאַדאַם און הער בינשטאָק!

„עס גלוסט זיך מיר עפּעס צו שרייבען אייך היינט אין פּראָסט יודיש, אין דעם לשון, וואָס מיר האָבען געוועהנליך גערעדט און איינער דעם אַנדערן אויסגעגאָסען אונזערע גע-פיהלען, אונזערע געדאַנקען אין דער גאַנצער צייט פון יענע גוטע יאָהרען, וואָס מיר האָבען פריינדליך, ברידערליך געלעבט אינאיינעם. יענע צייט קאָן איך נישט און וויל זי נישט פער-געסען אייביג, זי איז מיר דער מאַי, דער זומער פון מיין לעבען, זי האָט זעהר פיעל בלומען, כאָטש מיט שפּיצעכדיגע, שאַרפע דערנער, אָבער דאָך וואונדער-שענע בלומען, זיס שמעקענדיגע מחיה-נפש, זי איז פול מיט ליכטיגקייט, וואַרימ-קייט, פול מיט פאָעזיע, מיט פרישע, לעבעדיגע, וואַרימע גע-פיהלען, וואָס קוויקט דאָס האַרץ און מאַכט בעטאַמט דאָס לעבען, ווי דאָס טייערסטע געווירץ. די דאָזיגע צייט שוועבט מיר איצט ווי אַ בלישטשענדיגער שטערן פאַר מיינע אויגען, איך שטעה איצט אין דער שלעכטער, ביטערער צייט, אין דעם קאַלטען, ווינדיגען, שמוציגען אָסיען פון מיינע יאָהרען און קוק שמאכטענדיג אויף יענער גוטער געוועזענער צייט, איך שטעה און קוק אויף איהר פון דער ווייטענס, אַזוי ווי אדם-הראשון אויף דעם גן-עדן נאָכדעם, אַז ער איז פון דאָרט אַרויסגעטריבען געוואָרען, איך שטעה און קוק און בעוואַש מיך מיט טרערען. איך שטרעק אויס די הענד, שריי און רוף צו אייך, מיינע טייערע פריינד, איך וויל אייך אויסוויינען מיין האַרץ, איך

וויל איך אויסגיסען מיין שווער ביטער געמיט און אייך ארויס-
זאָגען מיינע שרעקליכע וויטאָגען, ארויסוויייזען מיינע בלוטיגע
וואונדען, וואָס איך האָב ערשט נישט לאַנג בעקומען, איהר
זאָלט זיי מיר אָבנעצען מיט אייערע ווארימע טרערען, זיי
אָבשפרעכען מיט אייערע טיעף פונ׳ם הארץ ארויסגעהענדיגע
ווערטער, איך שריי און רוף אין איינע צרות — אָבער אומזיסט,
מיר זענען ווייט, ווייט, מיר זענען צושיידט! פאר מיר ליגען
אייערע בריעף, א סך לייען זיי און קוש זיי, איך פערטיעף
מיך אין די געדאַנקען און וויל מיר פאָרשטעלען אייך, ווי
איהר שטעהט אקעגען מיר און אונטערהאַלט מיך מיט אייער
געשפרעך, אָבער די פאָרשטעלונג דויערט נישט לאַנג, זי ווערט
באַלד צורינען ווי א זייפענבולבע, איך געפין מיך ווידער
עלענד, אליין, איך זוך אייך מיט די אויגען און זעה, איהר
זייט נישטאָ, איהר זייט ווייט און אָנשטאָט אייך ליגט פאר
מיר בריעפלעך — שטיקלעך פאפיר מיט טויטע אותיות. אָט
וואָס אונזער זינדיג לעבען איז אויף דער וועלט. מיר האָרעווען,
ארבייטען און בייטען אויס אונזער מיה, אונזער שוויס אויף
פאפירלעך. מיר האָבען קינדער, פריינד, וואָס אין זיי הענגט
אונזער לעבען, און מיר בייטען זיי לסוף אויך אויס אין
פאפירלעך, זיי אליין ווערען דערווייטערט, צוזייט, צושפרייט
און אָנשטאָט זיי, האָבען מיר זייערע פאפירלעך — שטומע
בריעפלעך. נארישער מענש, זינדיגער מענש! דיין לעבען, דיין
מיה, דיין גאַנצע ארבייט, דיין פרייד, דיין תענוג אין קינדער,
אין פריינד — אלסדינג איז גאָרנישט, פוסטע חלומות, זייפענ-
בולבעס און פוילע פאפירלעך. ביי מיר איז אצינד א צייט,
וואָס מיינע קינדער, מיינע בעסטע פריינד זענען אויסגעוועקסעלט
פון מזומנים אין פאפירען. במזומנים האָב איך גאָרנישט, נאָר
ליטער צרות, א הארץ פול מיט מכות און יסורים!

„איך דאַנק אייך טויזענד מאָל, מיינע איינציגע, בעסטע
פריינד, פאר אייערע בריעף. פערגעסט מיך נאָר נישט, איך
בעט אייך, אויף ווייטער, שרייבט מיר עפטערס ווי נאָר מעגליך.
בעדארף איך אייך דען זאָגען, ווי טייער אוז ליעב איהר

זייט מיר? דאַכט זיך, איהר ווייסט עס און פיהלט עס אַליין זעהר גוט. גאָט זאָל נאָר וועלען רחמנות האָבען און מיר בע־שעהרען אַ קליין געווינסעל פון אַ פּאָר הונדערט טויזענד רובעל, וואָלט איך, כ'לעבען, שוין פערשפּאָרט אייך צו שרייבען בריעף און איהר אויך דעסגלייכען — מיר וואָלטען נישט געווען צושיידט.

„...מיין מעטאָדע אין לערנען*) געפעלט זעהר גוט דעם עולם, מען האָט אויף מיר אויסגעטראַכט, אַז איך בין זעהר אַ גוטער פעדאַגאָג. מילא, לאָז זיין אַזוי, מען קאָן קיין מענ־שליכע מיילער נישט פערשטאָפּען. איך לאַך אַ מאָל ביי מיר, אַז אַזאַ לעגער סחורה ווי איך בין ביז איצט געווען האָב פּלוצלינג אויף דער עלטער אָנגעהויבען צו גילטען. בעהאַלט למפ"ש אייערע שמאַטעס, אייערע פּינפּגילדענדיגע גאַרדעראָב, אייערע קאַפּילישלעך מיט די ווענטילאַטאָרס, זיי קאָנען אפשר אַמאָל נאָך אַריין אין דער מאָדע און מען זאָל זיי אויסכאַפּען ווי אַנ'אַנטיק, צאָהלען פאַר זיי אין טאָג אַריין... אַז וואויל, זאָגט מען, דעם מלך, וואָס בעגליקט אויף דער עלטער.

„מיין ווייב, נעבעך, איז שטאַרק בעטריבט. לפנים, האַלט זי זיך שטאַרק ווי אַ העלד, נאָר אין האַרץ טראָגט זי אַ וואונד, אַ ים מיט יסורים. מיר, צווישען זיך, רעדען זעהר ווע־ניג איבער דעם שלאַק, וואָס האָט אונז געטראָפען, מיר האָבען מורא איינער דעם אַנדערען נישט מצער צו זיין, מיר מאַכען זיך כלומרשט האַרץ און נאַרען איינער דעם אַנדערען. איך פיהל ביי מיר אין האַרץ אַ ריס, וואָס ער וועט אייביג זיך נישט פערהיילען. — זייט מיר געזונד, טייערע, ליעב-האַרציגע פריינד, איך האָב אייך שטאַרק, שטאַרק ליעב, איך לעכץ נאָך אייערע בריעף, איהר זייט מיינע, מיינע, אויף אייביג מיינע, און איך אייערער ש. י. אַבראַמאָוויטש." —

אין עטליכע בריעף טרעפען מיר אַנ'אָבקלאַנג פון דעם איינדרוק, וועלכען עס האָבען אויף אַבראַמאָוויטש'ן געמאַכט

*) אַבראַמאָוויטש רעדט דאָ וועגען זיין אַרבייט אין דער „תלמוד-תורה" אין אָדעס, וואוהין ער איז גרעט נישט לאַנג אַריבערגעפּאָהרען.

די פאָגראָמען פון אָנהויב 80-ער יאָהרען. אייגענטליך רעדט ער ווינציג וועגען זיי, אָבער דאָס וועניגע, וואָס מיר געפינען דאָ, און די אייניגע בעמערקונגען, וואָס ער מאַכט מכוח די דעמאָלטיגע געשעהענישען, זענען זעהר כאַראַקטעריסטיש פאַר מענדעלע מוכר-ספרים. „ציי וועל איך – שרייבט ער דעם 12-טען מערץ 1881 – אַמאָל ווידער דערזעהן מיינע זשיטאָמירער וועלדער, וואו איך פלעג פערברענגען די זומער-טעג און וואו איך האָב אַזוי פיעל גוטע בעקאַנטע צווישען דער פרעהליכער הילכיגער חברה פויגעלעך! איהר שמייכעלט, טראַכדענדיג ביי זיך – ס'איז אַ קינד איך בין, וואָס איצט, וואו עס איז דאָ צו רעדען וועגען וואָס אַנדערש און וויכטיגערס שמועס איך מכוח וועלדער, פויגעלעך. ניין, מיין פריינד, כ'ווייס נישט ווי אַנדערע, נאָר די איצטיגע געשעהענישען און די טרויעריגע לאַגע פון אונזערע יודעלעך רופען ביי מיר אַרויס גראָד טאַקע דעם געדאַנק וועגען וועלדער און וועגען די חיות, וואָס געפינען זיך דאָרטען. דאָרטען, דאַכט זיך, לעבט זיך בעסער און רוהיגער. איך בין איצט פולקום אייניג מיט רוססאָ, וואָס האָט גערופען די מענשען אַוועק צואוואַרפען צום טייוועל זייער נאַרישע ציוויליזאַציע און צוריק אומקעהרען זיך אין די וועלדער". „איך בין – לייענען מיר אין בריעף פון 11'טען אַפריל 1882 – אַזוי געוועהנט געוואָרען צו אַלעם דעם, וואָס ס'קומט איצט פאָר, אַז עס דאַכט זיך, אַז ס'דאַרף אַזוי זיין און אַז די אַלע „אונאָרדנונגען" זענען עטוואָס, וואָס נעהער זיך אָן צו דער אָרדנונג. דער יוד, בכלל, ווערט גיך געוועהנט צו זיין לאַגע; דערפאַר אַקלימאַטיזירט ער זיך אויסעטום גרינגער פון אַלע צווייפיסיגע בעשעפענישען און ער קאָן מיט רעכט גערעכענט ווערען פאַר אַ הויז-טהיר. דער יוד איז פון שטענדיג אָן געוועזן, ער איז און – וועה! – וועט ויין אַ שטילע מעלק-קוה אָדער פשוט אַ „קליאַטשע" אויף צו שלעפען משא. צי ער וועט אַוועק קיין אַמעריקע, צי קיין פאַלעסטינע, – אָבער אַ „קליאַטשע" וועט ער פאָרט בלייבען"..

אבראמאָוויטש איז געווען צופיעל סקעפּטיקער, רעאַליסט, און אויך צו טיעף האָבען אין איהם געוואָרצעלט די אָנזיכטען און אידעאַלען פון זיין יוגענד-צייט, ער זאָל קאָנען ווערען אַנ׳אָנהענגער פון „חיבת-ציון״. „אייער קוק אויף דער פראַגע וועגען דער יודישער עמיגראַציע — שרייבט ער בינשטאָק׳ן דעם 16-טען מאַי 1882 — איז זעהר ריכטיג און איך בין פּול-קום מסכים מיט אייערע אַרגומענטען, וועלכע בילדען נאָר אַ טייל פון מיינע גרונד-געדאַנקען מכוח דעם ענין. לײדער אָבער זענען מיר אַ ווינציגע מינדערהייט אין פערגלייך מיט יענע, וואָס האַלטען זיך אָן דער קעגענזייטיגער מיינונג, און שטרייטען מיט זיי איז נאָר אַנ׳אומזיסטע זאַך, און מען קאָן נאָך דערמיט אַרויסרופען קעגען זיך טענות און אַלגעמיינע אונצופרידענקייט. און דאָס איז איינע פון די הויפּט-אורזאַכען, פאַרוואָס איך האָב אַוועקגעלעגט אָן אַ זייט מיין פעדער און שרייב איצט גאָר נישט. רעדען נישט דאָס, וואָס איך האַלט פאַר ריכטיג, קאָן איך נישט, אַרויסזאָגען דעם גאַנצען אמת אָבער, דאָס בעדייט — אויפהויבען קעגען זיך די גאַנצע ווילדע חברה שרייער, וואָס זענען גרייט בעשיטען אייך מיט אַלערליי בע-שולדיגונגען, זיי וועלען אייך אַרויסשטעלען פאַר אַ בוגד, פאַר אַ שונא-ישראל א. ז. וו. אָבער אָט דאָס שטיל-שווייגען קאָסט מיך פיין, עס נאָגט און עסט מיין אויסגעוועהטאָגט הארץ, פונקט ווי אַ וואָרים. אָט די גיהנום׳שע פיין ווירקט צושטע-רענד אויף מיין אויסזעהן און אויף מיין גאַנצען אָרגאַניזם. איך בין די לעצטע צייט שרעקליך מאָגער און אַלט געוואָרען, איהר וואָלט מיך נישט דערקענט״. —

נאַטירליך, בענאַכריכטיגט אַבראַמאָוויטש רעגעלמעסיג זיין אינטימען פריינד מכוח אַלץ, וואָס ס׳קעהר זיך אָן צו זיין טעטיגקייט אַלס שריפטשטעלער. ער טיילט איהם שטענדיג מיט וועגען זיינע ליטעראַרישע פּלענער, וועגען זיין אַרבייט און איהר גאַנג; האַלטענדיג שטאַרק פון בינשטאָק׳ס מבינות, וויל ער תמיד וויסען יענעמס מיינונג וועגען זיינע נייע זאַכען. ס׳איז אינטערעסאַנט צו בעמערקען, אַז אַבראַמאָוויטש אַליין

האָט „דאָס ווינשפינגערל״ געשעצט העכער פון אַלע זיינע אַנדערע ווערק. „איצט שרייב איך — לייענען מיר אין זיין בריעף פון 19-טען מאַי 1888 — אַ נייע זאַך, „דאָס ווינש-פינגערל״; ס׳וועט, דאַכט זיך, אין אייניגע הינזיכטען זיין דאָס גרעסטע פון אַלע מיינע ווערק״. „אין גיכען — שרייבט ער בינשטאָק׳ן דעם 21-טען יוני, 1888 — וועט איהר אין אַ זשורנאַל, וואָס עס גיט אַרויס איינער אַ קיעווער,*) לייענען מיינס אַ ניי ווערק — „דאָס ווינשפינגערל״. דאָס איז אַ געלונגענע זאַך״. צום „ווינשפינגערל,״ אויף וואָס אַבראַמאָוויטש האָט געאַרבייט לאַנג און מיט פיעל ליעבע, קעהרט ער זיך שטענדיג אום אין זיינע בריעף. „עס איז מיר נויטיג — שרייבט ער דעם 11 יוני 1891 — צו פערענדיגען די עפּאָכע „דאָס ווינשפינגערל״, וואָס איך האָב אָנגעהויבען, און וואָס אין איהר פּלאַן זענען אַריין גראָד די פראַגען פון׳ם איצטיגען מאָמענט — איך האָב זיי מיט צוויי יאָהר צוריק פאָראויסגעזעהן.**) אין סאַמע אָנהויב טרעט דאָך דאָרטען אַרויס מיין הויפּט העלד מיט דעם אויפטראָג פון איינער אַ ג׳אויסלענדישער הויכער פּערזאָן — אַרומצופאָהרען איבער דער „טשערטאַ״ כדי צו בעקענען זיך מיט דעם לעבען פון אונזערע „קאַבצאַנסקער״ יודעלעך, און מענדעלע הויבט דאָך אָן (זיין הקדמה) מיט דעם וואָס ער גיט אָב „קאַבצאַנסק״ און „טונעיאַדעווקע״ מזל-טוב מיט אַ נייעם פּראָיעקט... יאָ, מיין פריינד, אָט די איצטיגע בעוועגונג מיט אַלע איהרע איינצעלהייטען האָב איך דערשפּירט שוין מיט אַ לאַנגער צייט צוריק; אַ שאָד נאָר, וואָס די ערצעהלונג איז נישט געענדיגט געוואָרען פריהער: מען דאַרף זיך איילען פערענדיגען זי״. אָבער אַזאַ זאַך, ווי „דאָס ווינשפינגערל״, לאָזט זיך נישט בעשאַפען אין איילעניש. „איך שרייב אַלץ מיין „ווינשפינגערל״ — טיילט ער מיט דעם 28 יאַנואַר — 1892 — די זאַך איז אַ׳ערנסטע און שווערע. איך אַרבייט פּאַמעליך, נישט איילענדיג זיך״.

*) שלום עליכם׳ס „יודישע פאָלקס ביבליאָטעק״

**) אַבראַמאָוויטש האָט דאָ אין זינען באַראָן הירשס פּראָיעקט וועגען אַרגענטינע.

ווי בעוואוסט, האָט אַבראַמאָוויטש אין יאָהר 1886 ווידער אָנגעהויבען צו שרייבען טיילווייז אויף העברעאיש. ס'פערשטעהט זיך, אַז דער ערשטער דערוויסט זיך וועגען דעם ל. בינשטאָק. אינם בריעף פון 21 מערץ, ברענגט איהם אַבראַמאָוויטש אַ נייעס: „אונזער מענדעלע מוכר-ספרים האָט אָנגעהויבען אַרויסגעבען אַ נייע ערצעהלונג אויף העברעאיש!! דאָס ערשטע קאַפּיטעל וועט איהר די טעג לייענען אין דער צייטונג „היום״. זעלבסטפערשטענדליך, וועט איהר מיר אָנשרייבען אייער מיינונג וועגען דעם ווערק״. — „צי האָט איהר — פרעגט ער אין דעם בריעף פון 17טען אַפּריל, 1886 — געלייענט דאָס ערשטע קאַפּיטעל פון מיין נייער ערצעהלונג אין היום נומער 41?(*). די טעג וועט ערשיינען די פאָרטזעצונג. לייענט דורך די קאָרעספּאָנדענץ פון וואַרשע אין נומער 55, וואו עס ווערט דערצעהלט, אַז קלעמענס יונאָשאַ דריקט איצט אינ'ם פּוילישען זשורנאַל „רייזענדער״ מיין „קליאַטשע״ און מאַכט מיט איהר אויפזעהן... אונזערע יודעלעך שרייבען קיין וואָרט נישט וועגען מיינע ווערק, און די קריסטען איבערזעצען זיי!!״

דאָ קומען מיר צו אַן'אינטערעסאַנטען שטריך, וואָס שטעלט זיך אַרויס זעהר אָפט אין די בריעף: אַבראַמאָוויטש נעהמט זיך זעהר צום האַרצען אי דאָס, וואָס מען שווייגט וועגען איהם אין דער פּרעסע, אי איטליך וואָרט, וואָס ווערט געזאָגט אָדער געדרוקט מכוח אים און זיינע ווערק. מיר ווילען דאָ ברענגען אַ פּאָר כאַראַקטעריסטישע ביישפּיעלען. ווי מיר האָבען שוין דערמאָנט, האָט בינשטאָק אין יאָהר 1867 איבערזעצט אין רוסיש אַבראַמאָוויטש'ס ראָמאַן „האבות והבנים״. ער האָט זיך, דורך זיין בעקאַנטען גאָלדענווייזער (אַ מיטאַרבייטער פון מאָסקווער צייטונגען), געסטאַרעט דרוקען די איבערזעצונג אין איינעם פון די מאָסקווער זשורנאַלען, אָבער דאָס האָט זיך נישט איינגעגעבען איהם. די, וואָס זענען בעקאַנט מיט אַבראַמאָוויטש'ס ערשטען בעלעטריסטישען ווערק, ווייסען, אַז „האבות והבנים״ איז

---

*) עסתר רעס.

שוואַך, נישט-געלונגענע זאַך, וואו עס איז כמעט נישט צו באַמערקען אַבראַמאָוויטש'ס אָריגינעלער, קינסטלערישער טאַלאַנט, וואָס האָט זיך אַרויסגעוויזען ערשט שפּעטער. גאָלדענוויייזער האָט אָפּענהערציג אַרויסגעזאָגט בינשטאָק'ן זיין מיינונג, אַז מיט דער איבערזעצונג פון „האבות והבנים" האָט ער געגומען אויף זיך אַן'אונדאַנקבאַרע אַרבייט, — און יענער האָט געהאַט די אונפּאַרזיכטיגקייט וועגען דעם מיטצוטיילען אַבראַמאָוויטש'ן. ווי טיעף אויפגעבראַכט אַבראַמאָוויטש איז געווען פון גאָלדענוויייזער'ס מיינונג, איז צו זעהן פון זיין בריעף, וואָס ער האָט תיכף אָבגעשיקט בינשטאָק'ן. „איך ערלויב מיר — שרייבט ער איהם דעם 8-טען פעברואַר, 1867 — אַרויסזאָגען אייך מיין השערה, אַז דער גאָלדענוויייזער, וואָס רופט זיך אַליין: „אייער פריינד", איז זעהר אַ שלעכטער מענש, און אַ חוץ דעם איז ער נישט בעהאַווענט אינ'ם לעבען פון די יודען, צו וועלכע ער פיהלט געוויס אין האַרצען אַ פעראַכטונג, אַזוי ווי די איבעריגע הייניטיגע נאַרישע יונגעלייט, און דערצו נאָך האָט ער בעקומען בריעף פון מיינע שונאים אין קיעוו, און די פריינד מיינע האָבען זיך אָהן שום ספק געסטאַרעט ערנידעריגען מיך און זיך געקליגט, מיין ראָמאַן זאָל נישט געדרוקט ווערען... דאָס איז מיין השערה, וואָס איז נאָהענט צום אמת, און איהר מערקט עס זיך"...

אָבער אַז צי דער זאַך האָט זיך נישט אָנגעקעהרט גאָלדענוויייזערס „שלעכטסקייט" אָדער די אינטריגע פון „שונאים", און אַז אַבראַמאָוויטש'ס „השערה" איז געווען זעהר ווייט פון דער ווירקליכקייט, — קאָן מען דרינגען דערפון, וואָס אויך אין פעטערבורג, וואוהין די איבערזעצונג איז דערנאָך אַריבערגעשיקט געוואָרען, האָט קיין רעדאַקציע נישט געוואָלט דרוקען זי, און בינשטאָק'ן איז לסוף אויסגעקומען אַרויסלאָזען די רוסישע בעאַרבייטונג פון „האבות והבנים" אַלס בעזונדערע אויסגאַבע.

אַז די אייגענטימליכקייט, וואָס איז געווען גאַנץ פערשטענדליך ביי אַ יונגען אָנהויבענדיגען שרייבער, האָט זיך ביי אַבראַמאָוויטש'ן מיט די יאָהרען נישט געמינערט און אַז ער פלעגט

אויך שפעטער זיך נעהמען זעהר נאָהענט צום הארצען, איטליך וואָרט, וואָס איז געווען וועגען איהם געדרוקט, — בעווייזט דאָס צווייטע, אפשר נאָך מעהר כאַראַקטעריסטישע ביישפיעל, וואָס מיר וועלען דאָ ברענגען.

אין יאָהר 1882 איז אין „וואָסכאָד" (יאַנואַר — פעברואַר) געווען געדרוקט אַנ'איבערזעצונג פון נ. סאַמועלי'ס אַרטיקעל „די בעלעטריסטיק אין דער נייע-העברעאישער ליטעראַטור". וואָס איז ערשינען אין זאכער מאַזאָק'ס דייטשען זשורנאַל „אויף דער העהע". דאָס אַרטיקעל איז פול מיט מליצה און גראָבע פעהלערען. ביי סאַמועלי זענען אַלע העברעאישע שריפטשטעלער אָהן איין אויס-נאָהם, אפילו נחמן קראָכמאל און ש. י. ראַפּאָפּאָרט (שי"ר) — בעלעטריסטען. ווי אונוויסענד ער איז אין דעם פאַך, וואָס ער בעהאַנדעלט, בעווייזט למשל זיין בעהויפּטונג, אַז אונטער מ. מענדעלסאָנ'ס לייטונג איז אין בערלין ערשינען דער ערשטער העברעאישער זשורנאַל „בכורי עתים". ווער עס איז אָבער כאָטש וויפיעל עס איז בעקאַנט מיט דער געשיכטע פון דער נייע-העברע-אישער ליטעראַטור, דער ווייסט, אז די „בכורי עתים" זענען נישט געווען דער ערשטער העברעאישער זשורנאַל און אַז זיי האָבען אַרויסגעגעבען אין גאַליציען (געדרוקט און וויען) אין יאָהר 1821, ד. ה. שוין 25 יאָהר נאָך מענדעלסאָנ'ס טויט. ווימ-לענדיג מיט אַזעלכע שווערע פעהלערען, האָט סאַמועלי'ס אַרטיקעל נישט געטויגט אפילו פאַר אַנ'אַלגעמיין-דייטשען זשורנאַל, און בפרט נאָך פאַר אַ ספעציעל-יודישען. אָבער דער „וואָסכאָד" האָט איהם ביי זיך איבערזעצט, אמת, מיט אַנ'אָנמערקונג, וואו די רעדאַקציע זאָגט: „מיר געפינען פאַר נישט אונאינטערעסאַנט איבערצוגעבען אונזערע לעזער נ. סאַמועלי'ס אַרטיקעל, כאָטש ער האָט נישט קיין ערנסטע בעדייטונג. דער פּערפאַסער שוועבט צו אויבערפלעכליך איבער דעם ענין... מיר וועלען נישט ממלא זיין אַלע די בלויזען, וואָס ער האָט דורכגעלאָזט, אויך נישט אויסבע-סערען אַלע זיינע טעות'ן... מיר וועלען נאָר אָנווייזען אויף איינעגע אונפּינקטליכקייטען וועגען די העברעאישע שריפטשטעלער פון רוסלאַנד, מכוח וועלכע דער פערפאַסער האָט, הפנים, זעהר אַ

ווינציגען בעגריף. ער מישט צונויף די ניי-העברעאישע ליטעראַטור אין גאַנצען גענומען, מיט איין צווייג איהרען — מיט דער בעלעטריסטיק, און בעלעטריסטען זענען ביי איהם אַזוינע, ווי דער מאַטעמאַטיקער סלאָנימסקי, דער היסטאָריקער פין, דער פובליציסט צעדערבוים. אַבראַמאָוויטש, וועלכער האָט אָנגעשריבען אַ לעהרבוך פון נאַטור-געשיכטע (!)״ א. ז. וו.

אויב סאַמועלי׳ס אַרטיקעל איז אַזוי שלעכט, ווי די רעדאַקציע פון „וואָסכאָד״ האַלט פולקום ריכטיג, איז געוועזען קאָמיש צו איבערזעצען איהם ביי זיך. און נאָך קאָמישער איז געוועזען, וואָס, אויסבעסערענדיג סאַמועלי׳ס טעות׳ן, האָט די רעדאַקציע אַליין דערביי — וועניגסטענס וואָס אָנבאַלאַנגט אַבראַמאָוויטש׳ן — אויך נישט אַרויסגעוויזען קיין גרויס קענטעניש אין אונזער ליטעראַטור.

שטאָף צום לאַכען האָט די מעשה מיט סאַמועלי׳ס אַרטיקעל אין „וואָסכאָד״ אַלענפאַלס געקאָנט געבען. נישט אַזוי אָבער האָט זיך פערהאַלטען צו דעם עפיזאָד אַבראַמאָוויטש. „איך ערלויב מיר — שרייבט ער בינשטאָק׳ן אין בריעף פון 16-טען מאַי 1882 — מאַכען אייך אויפמערקזאַם אויף סאַמועלי׳ס נאַרישען אַרטיקעל אינ׳ם ביכעל „וואָסכאָד״ פאַר יאַנואַר-פעברואַר און אויף די נאָך צעהן מאָל נאַרישערע אָנמערקונג פון דער רעדאַקציע. אויב דער אַרטיקעל בעווייזט דעם פערפאַסער׳ס פולשטענדיגע אונבעקאַנטשאַפט מיט דער ליטעראַטור, איז די אָנמערקונג — אַ בעווייז פון דער רעדאַקציעס אונעהרליכקייט און פאַלשקייט, אויפ׳ן עכטען שטייגער פון סובאָרינען*)... ווער זענען זיי, פרעג איך אייך, אַט די בעלעטריסטען אונזערע? מיט וואָסערע פראַגען האָבען זיי זיך פערנומען דעמאָלט, ווען איך בין אַרויסגעטראָטען אויף דער ליטעראַרישער אַרענע מיט מיינע ערצעהלונגען, וואָס בעריהרען די לעבענס-אינטערעסען פונ׳ם יודישען פאָלק? אָך, ס׳אַר אַ אונדאַנקבאַרקייט, ס׳אַר אַ געוויסענלאָזיגקייט!״ און אַבראַמאָוויטש איז אַזוי ווייט אויפגע-

*) דער אַרויסגעבער פון „נאָוואָיע ווּרעמיאַ״.

בראַכט פון דעם, אייגענטליך, נישט מעהר ווי קאָמישען עפּיזאָד, אַז עס רייסען זיך ביי איהם אַרויס די ווערטער: „אַנ׳עכטע זשידאָווסטוואָ!“.

אינטערעסאַנט איז אַבראַמאָוויטש׳ס שטענדיגע שטרעבונג אַרויסצוגעבען אַ צייטונג, וואָס שפּיגעלט זיך אָב אין זיינע בריעף. פון זיין קאָרעספּאָנדענץ מיט בינשטאָק׳ן דערוויסען מיר זיך, אַז נאָך אין יאָהר 1867, ווען ער האָט געלעבט אין בערדי-טשעוו, האָט ער זיך געסטאַרעט צו בעקומען פון דער רעגירונג אַנ׳ערלויבעניש אויף אַ צייטונג; אַרויסגעבען זי האָט ער גערע-כענט אינאיינעם מיט דעם בעוואוסטען העברעאישען שריפטשטע-לער א. ב. גאָטלאָבער און מיט בינשטאָקן, אָבער פון די בריעף איז צו זעהן, אַז אויפגעטהון האָט די זאַך אַבראַמאָוויטש. הפנים, די צייטונג האָט געזאָלט זיין אַ העברעאישע; דאָס קאָן מען דרינגען פון דעם נאָמען, וואָס זי האָט געזאָלט טראָגען: „בן-עמי“ (ער ווערט דערמאָנט אין איינעם פון די שפּעטערדיגע בריעף). פון דעם פּראָיעקט איז גאָרנישט אַרויס — קיין ערלוי-בעניש האָט אַבראַמאָוויטש נישט בעקומען. אָבער ער זאָגט זיך נישט אָב פון דעם געדאַנק, ער סטאַרעט זיך נאָך פיעל מאָל מכּוח דער זעלבער זאַך, און פון איצט אָן האַנדעלט עס זיך ביי איהם שטענדיג וועגען אַ יודישער צייטונג. אין יאָהר 1871 איז אַבראַמאָוויטש צוליב דעם אַפילו געפאָהרען קיין פּעטערבורג; פון דאָרטען האָבען מיר זיינעם אַ בריעף (פון 14 יאַנואַר) צו בינשטאָק׳ן, מיט וועלכען ער האָט געוואָלט אינאיינעם אַרויסגע-בען אין זשיטאָמיר די צייטונג. דער בריעף ענטהאַלט אין זיך אויך די הוספה, געשריבען פון י. לעווין — אַ זוהן פון באַראָן נ. ה. גינצבורג׳ס סעקרעטאַר און מקורב, מענדעל לעווין. פון דעם בריעף און בעזונדער׳ס פון לעווינ׳ס צושריפט איז קענטיג, אַז באַראָן גינצבורג און בכלל די „אָפּיציעלע“ יודישע קרייזען אין פּעטערבורג זענען געווען אונצופרידען מיט צעדערבוים׳ס יודישען „קול מבשר“ און מיט זיין ריכטונג, און אַז זיי האָבען געוואָלט מיטהעלפען אַבראַמאָוויטש׳ן צו בעקומען אַנ׳ערלויבניש אויף אַ יודישער צייטונג. אָבער אויך דאָס מאָל איז דער

פראָיעקט נישט פערווירקליכט געוואָרען: די רעגירונג האָט נישט געגעבען די נויטיגע ערלויבניש.

ווי מיר האָבען שוין פריהער אָנגעוויזען, האָבען מיר נישט פון יאָהר 1871 ביז 1881, ווען אבראַמאָוויטש האָט געלעבט אין איין שטאָדט (זשיטאָמיר) מיט בינשטאָק'ן קיין בריעף פון איהם צו זיין פריינד; עס פעהלען אונז, אַלזאָ, שריפטליכע ידיעות וועגען זיינע ווייטערדיגע שריט אין דער הינזיכט.

אבראַמאָוויטש'ס פערלאַנג צו גרינדען אַ יודישע צייטונג איז אָבער געווען צו שטאַרק, מען זאָל קאָנען רעכענען, אַז אין פערלויף פון צעהן יאָהר זאָל ער נישט האָבען אין דער ריכטונג קיין זאַך געטהון. וועניגסטענס פון איין שפּעטערדיגען בריעף (1885) דערוויסען מיר זיך, אַז אין יאָהר 1879 האָט ער זיך פונסניי — און ווידער אָהן ערפאָלג — בעמיהט אויסצו־ווירקען אַנ'ערלויבניש אויף אַ יודיש בלאַט. פון יאָהר 1881 אָן, ווען אבראַמאָוויטש האָט זיך בעזעצט אין אָדעס, האָבען מיר ווידער רעגעלמעסיגע בריעף פון איהם צו בינשטאָק'ן — און ביי יעדער געלעגענהייט קעהרט ער זיך דאָ שטענדיג אום צו דעם פּלאַן מכּוח אַ צייטונג.

אין יאָהר 1882 איז בינשטאָק אוועקגעפאָהרען קיין פּעטער־בורג, וואו ער האָט בעקומען בעשעפטיגונג אויף אַ געוויסער צייט. „ס'איז זעהר מעגליך — שרייבט איהם אהין אבראַמאָוויטש דעם 20-טען אויגוסט, 1882 — אַז מיר זאָלען זיך אין גיכען זעהן אין פּעטערבורג. אַז גאָט וועט געבען, און אונזער פּלאַן וועט זיך פערווירקליכען, וועל איך אויפלעבען און זיך ווידער נעהמען צו דער פעדער... מען דאַרף זיך דורכאויס סטאַרען צו בעקומען אַנ'ערלויבניש אויף אַרויסגעבען די צייטונג. דאָ אין אָדעס קאָן איך ליטעראַריש אויף קיין פאַל נישט אַרבייטען". אין יאָהר 1883 סטאַרעט ער זיך פונסניי וועגען אַ צייטונג, און ווידער אָהן אַ שום רעזולטאַט. ער פערלירט אָבער נישט דעם מוט און ביי דער ערשטער געלעגענהייט הויבט ער ווידער אָן צו אַרבייטען אין דער זעלבער ריכטונג. אין בריעף פון 11-טען סעפּטעמבער 1884, טיילט ער מיט בינשטאק'ן, אַז ער האָט זיך

בעקענט מיט פראָפעסאָר פ. בעזסאָנאווין; יענער איז געווען א מיטגליד פון דער בעוואוסטער פאלען׳שער קאָמיסיע מכוח דער יודען-פראגע און האָט געהאַט א געוויסע ווירקונג אין די רעגירונגס-קרייזען. אבראַמאָוויטש׳ן קומט תיכף אויפ׳ן געדאַנק— אויסצונוצען די נייע בעקאַנטשאַפט אויף צו בעקומען די גע- ווינשטע ערלויבניש. ער ווענדט זיך מכוח דעם צו בעזסאָנאָוו׳ן פערפיהרט מיט איהם א קאָרעספּאָנדענץ; ער איז רעגעלמעסיג מודיע בינשטאָק׳ן וועגען דעם ענין און איז זיך מישב מיט איהם וועגען יעדען שריט. כדי אויפצוקלעהרען דעם פראָפעסאָר בעזסאָנאָוו׳ן (וועמען די פראגע איז, הפנים, געווען גאַנץ פרעמד) די נויטווענדיגקייט פון א יודישער צייטונג, האָט אבראַמאָוויטש איהם צוגעשטעלט אַנ׳אויספיהר-שריפטליכען בעריכט, זעהר אַנ׳- אינטערעסאַנטען, און צוגעשיקט בינשטאָק׳ן א קאָפּיע; זי געפינט זיך צווישען אונזערע בריעף. די זאך האָט זיך געצויגען לאַנג. איין צייט איז אבראַמאָוויטש געווען פול מיט האָפנונג, אז דאָס מאָל וועט זיך דער פּלאַן ענדליך איינגעבען. „פון בעזסאָנאָוו׳ן — לייענען מיר אין בריעף פון 20 נאָוועמבער, 1885 — ערוואַרט איך א תשובה אין דעצעמבער פון פּעטערבורג וואוהין ער איז אוועקגעפאָהרען (פון כאַרקאָוו), און איך האָף, אז דאָסמאָל וועט זיין ענטפער שוין זיין אַנ׳ענדגילטיגער. אָך, ווי עס ווילט זיך שוין נעהמען די פעדער אין האַנד און שרייבען, שרייבען!״...

די זאך געהט אבראַמאָוויטש׳ן פון זין נישט אַרויס. „פון בעזסאָנאָוו׳ן — שרייבט ער ווידער דעם 27-טען דעצעמבער, 1885 — איז קיין ענטפער נישטאָ, דאָס וואונדערט מיך. נאָר די האָפנונג האָב איך נישט פערלוירען און איך האַלט אין איין וואַרטען״. אָבער אויך דאָסמאָל איז איהם בעשערט געווען אַנ׳ענטוישונג. „איך האָב אייך, טייערער פריינד — לייענען מיר אין בריעף פון 21-טען מערץ, 1886 — שוין א היבשע צייט נישט געשריבען, וואַרטענדיג אויף עטוואָס נייעס, וואָס איך זאָל קאָנען מיטטיילען אייך. ליידער אָבער איז קיין שום נייעס נישטאָ, און פון די אַלע ערוואַרטונגען איז קיין איינע נישטאָ.

איך האָב שוין פערלוירען די האָפנונג און אַ מאַך געטהון מיט דער האַנד אויף אַלץ, אַך, הארציגער פריינד, איך האָב קיין מזל נישט!"...

אָבער גאָר אין גיכען זעהען מיר אַבראַמאָוויטש'ן ווידער סטאַרען זיך וועגען אַ ציילונג. „איך האָב אָבגעשיקט ספעקטאָר'ן — שרייבט ער בינשטאָק'ן דעם 20-טען אויגוסט, 1886 — דעם פראָגראַם פון דער ציילונג, וועלכער איך האָב אַ נאָמען גע-געבען „דער שפּיגעל". איך שיק אייך דערביי אַ „פּראָשעניע"— לייענען מיר אין בריעף פון 30-טען סעפּטעמבער, 1886 — און איך ריכט זיך אין גיכען אויף אַ גוטען רעזולטאַט".

די אָפּטימיסטישע שטימונג ווערט אָבער באַלד פערשוואונ-דען; דעם 24-טען אָקטאָבער 1886 שרייבט ער בינשטאָק'ן: „ספעקטאָר אין זיין לעצטען בריעף זאָגט זיך שוין אָב פון דער זאַך, ווייל עס איז נישט צו פערווירקליכען זי"...

בעזייטיגען די מניעות, וואָס די רוסישע רעגירונג האָט סיסטעמאַטיש אַ לאַנגע צייט געשטעלט קעגען גרינדען אַ יודישע ציילונג איז געווען אונמעגליך, און ביז'ן יאָהר 1903, ווען עס איז ענדליך געלונגען צו בעקומען אַנ'ערלויבניש אויף אַרויס-געבען אין פעטערבורג דעם „פריינד", זענען אַלע אונצעהליגע בעמיהונגען פון פערשיעדענע פערזאָנען אין דער היגזיכט געווען אומזיסט.

וואָס פאַר אַ ריכטונג עס וואָלט בעקומען אַבראַמאָוויטש'ס טעטיגקייט, ווען ס'וואָלט זיך איהם איינגעגעבען אויסווירקען אַנ'ערלויבניש אויף אַ יודישער ציילונג, צי וואָלט נישט אפשר דער זשורנאַליסט אין איהם איינגעשלונגען דעם קינסטלער, און די יודישע ליטעראַטור וואָלט אפשר נישט זוכה געווען צו זיינע בעסטע בעלעטריסטישע ווערק — וועגען דעם קאָן מען נאָר בויען השערות. אָבער זיינע שטענדיגע בעמיהונגען אין דער היגזיכט, די ענערגיע, מיט וואָס ער האָט זיך כסדר, נישט קוקענדיג אויף אַלע ענטוישונגען, געסטאַרעט צו גרינדען אַ יודיש בלאַט, דאָס אַלץ בעווייזט אונז קלאָהר, אַז מיר האָבען דאָ צו טהון נישט מיט אַ צופעליגער זאַך נאָר מיט אַנ'ערנסטער

שטרעבונג צו זשורנאַליסטישער אַרבייט, וואָס האָט טיעף גע-וואָרצעלט אין אַבראַמאָוויטש׳ן.

מיר האָבען געגעבען אַ קורצע איבערזיכט פון אַבראַ-מאָוויטש׳ס בריעף צו בינשטאָק׳ן און געהאַט די מעגליכקייט אָבצושטעלען זיך נאָר אויף אַ קלײנעם טייל פון זיי. מיר רעכענען אָבער, אַז אויך דאָס ווייניגע, וואָס מיר האָבען דאַ געקאָנט ברענגען, האָט קלאָהר געמאַכט די לעזער, ס׳אַר אַנ-אינטערעס און בעדייטונג עס האָבען די בריעף. ווען זיי וועלען פולשטענדיג פובליקירט ווערען, וועט יעדער ביאָגראַף און קריטיקער פון מענדעלע מוכר-ספרים אין זיי געפינען אַ רייך און פיעל-זייטיג מאַטעריאַל וועגען זיין פּערזענליכקייט און פּסיכיק און וועגען דער היסטאָריע פון זיין לעבען, שאַפען און ווירקען.

ש. דובנאָוו

מענדעלע־אַבראַמאָוויטש

(זכרונות)

I

ער איז געקומען אויף דער וועלט אין די פינסטערע צייטען פון ניקאָלאַי דעם ערשטען און איז אוועקגעגאַנגען אין די טעג פון באָלשעוויסטישער רעוואָלוציע. ער איז געווען אַ חדר-יונגעל. און דערנאָך — אַ ישיבה-בחור. אין דער ליטע, אין יענע יאָהרען, ווען מען פלעגט זיינע חברים „כאַפּען און אָבגעבען" פאַר קאַנטאָניסטען. ער איז אַרומגעפאָהרען איבער וואָלינער שטעדטליך, אין דעםביידעל פון אברהמ׳לע דעם הינקעדיגען, אין דער צייט פון „ראַזוריאַדען" און „פּאָימאַניקעס", ווען נאָך-זיין אייגענעם אויסדרוק — „געפּאַטשטע האָבען גע־פּאַטשט זיך אַליין, צודראַפּעטע האָבען געדראַפּעט איינער דעם אַנדערען" („ווינשפּינגערל"). ער איז געוואָרען אַ לערער אין דער קאַזיאָנער יודישער שול אין קאַמעניץ-פּאדאלסק אין די ערשטע יאָהרען פון אַלעקסאַנדער דעם צווייטען, ווען עס האָט זיך געדוכט, אַז אין דער קאַזיאָנער היטעל מיט דער קאָקאַרדע

ליגט די גאַנצע ישועה פאַר יודען. אין בערדיטשעוו און זשיטאָמיר האָט ער דורכגעמאַכט די תקופה פון השכלה און האָט זיך בעטייליגט אין דער מלחמה צווישען די השכלה-קרייזלעך און חסידים-קרייזלעך, וואָס האָט געברענט אַרום איהם. אין דעם אַסימילירטען אָדעס האָט ער איבערגעלעבט די פּאָגראָמען פון אַלעקסאַנדער דעם דריטען און ניקאָלאַי דעם צווייטען, די בעוועגונגען פון חיבת-ציון, ציוניזם, נאַציאָנאַליזם, סאָציאַליזם; ער האָט דערלעבט, שוין האַלב פּאַראַליזירט, צו דער לעצטער רוסישער רעוואָלוציע, נאָר ער איז שוין געלעגען כמעט אָן בעוואוסטזיין אין די טעג, ווען פינסטערע וואָלקענס פון אַנאַרכיע און טעראָר האָבען בעדעקט די זון פון דער רעוואָלוציע. מיט איהם איז אָבגעשטאָרבען כמעט אַ גאַנצער יאָהרהונדערט פון אונזער געשיכטע. ער האָט אונז געלאָזען שטעהען אויף דער שוועל פון נאָר אַ נייער היסטאָרישער עפּאָכע, וואָס דאַרף קומען נאָך דעם היינטיגען מבול.

דריי דורות זענען דורכגעגאַנגען פאַר זיינע קלוגע אויגען וועלכע פלעגען טיפף אַריינדרינגען אין אַלץ, צו וואָס זיי האָבען זיך צוגעקוקט. געשטאַלטען פון דריי תקופות האָבען זיך אָבגעשפּיגעלט אין זיינע ווערק, וועלכע האָבען איהם געמאַכט פאַר דעם „זיידען" פון דער יודישער ליטעראַטור. זיין טאַלענט איז, ווי בעוואוסט, אויסגעוואַקסען אין דער צווייטער העלפט פון זיין לעבען אויף אַזוי פיעל, אַז ער האָט געמוזט איבערמאַכען פון דאָס ניי כמעט אַלע ווערק, וואָס ער האָט געשריעבען אין דער יוגענד. אין דער דאָזיגער צייט האָט ער געשאַפען זיין אייגענעם סטיל אין ביידע שפּראַכען, אין יודיש און העברעאיש, זיין אייגענעם קוק אויפ'ן לעבען, און ער האָט שוין נישט געקאָנט אָנערקענען פאַר זיינע גייסט-קינדער יענע ווערק, וואָס ער האָט אַ מאָל געשריבען אונטער דעם איינפלוס פון דער סביבה. יעדער שרייבער מוז די ערשטע יאָהרען זיצען אויף קעסט, שפּייזען זיך און מפרנס זיין אַנדערע מיט פאַרטיגע מאכלים, פאַרטיגע געדאַנקען, וואָס זענען אָנגעטאָן אין מלבושים נאָך דער מאָדע; נאָר דאָס איז אַ סימן פוי אַן אמת'ען שרייבער,

אויב ער געהט אַראָב פון קעסט, שטעלט זיך אויף זיינע אייגענע כּיס, הויבט אָן צו שאַפען זיינע אייגענע געדאַנקען, זיין שפּראַך, זיין סטיל, ווען ער ווערט אינדיווידועל אַנשטאַט קאָלעקטיוו, ווען ער ווערט אַליין אַ טיף אין דער ליטעראַטור, אַ מוסטער פאַר אַנדערע. אַט אַזאַ איבערגאַנגס-צייט האָט איבערגעלעבט אַבראַמאָוויטש אין די זיבעציגער און אַכציגער יאָהרען פון פאָריגען יאָהרהונדערט ווען ער איז געוואָרען מענדעלע מוכר ספרים.

צום סוף פון דער דאָזיגער איבערגאַנגס-צייט, ווען זיין טאַלענט האָט זיך אויפגעהויבען צו דער הויכקייט פון „ווינטש-פינגערל" — די גרויסע עפּאָפּעיע פון יודישען לעבען, — בין איך מיט איהם בעקאַנט געוואָרען. דרייצעהן יאָהר בין איך דערנאָך נאָהענט געוועזען צו איהם, און האָב געזעהן, ווי פון יאָהר צו יאָהר וואַקסען זיינע שעפּפערישע קרעפטען, ווערט טיעפער זיין קוק אין לעבען, ווי אין איהם ווערט מקוים די פּסיכאָלאָגיש-ריכטיגע בעמערקונג פון דער אגדה: „תלמידי-חכמים כל זמן שמזקינים חכמה נתוספת בהם" — ביי עכט-גייסטיגע נאַטורען וואַקסט די שאַפונגס-קראַפט אויף די עלטערע יאָהרען" אַזוי ווי ביי מיטעלע מענשען, פערקערט, זינקט דער גייסט אויף דער עלטער. ביז דעם לעצטען יאָהר פון זיין לעבען האָט דער 85-יאָהריגער זקן איינגעהיט אין זיך די קראַפט און דעם וואוקס פון זיין גייסט.

דאָס איז געוועזען אין שפּעטען הערבסט פון יאָהר 1890. איך בין ערשט אָנגעקומען פון פעטערבורג קיין אָדעס און האָב נאָך נישט פערגעסען דעם געוואַלדיגען איינדרוק, וואָס עס האָט אויף מיר געמאַכט דער צווייטער טהייל „ווינשפינגערל", וואָס איז געווען געדרוקט אין יענעם יאָהר אין שלום-עליכם׳ס „פאָלקס-ביבליאָטעק". ערשט מיט אַ פּאָר חדשים פאַר מיין אָנקומען, האָב איך אַרויסגעלאָזט מיין מיינונג וועגען דעם ווערק אין אַ קריטישען איבערזיכט פון דער יודישער ליטעראַטור (וואָסכאָד, 1890, בוך 9: „פאָלקס-ליטעראַטור און המון-ליטעראַטור", פון קריטיקוס), וואו איך האָב פערגליכען „די מערקווירדיגע

עפּאָפּעיע פון אבראַמאָוויטש" מיט גאָגאָל'ס „טויטע נפשות", נאָך דעם אַרט שרייבען — אַ געמיש פון עפּאָס און ליריק. אין אַ גרויסען נאָוועמבער-אָוונט האָב איך געמאַכט מיין ערשטען וויזיט צו מענדעלע'ן. פון מיין וואוינונג אין יענעם עק פון דער לאַנגער באַזארנע גאַס, וואָס איז געווען נאָהענט צום גרויסען פּאַרק אויפ'ן ברעג ים, בין איך געגאַנגען אויף דעם אַנדערען עק, וואו די באַזארנע, דורכגעהענדיג דורכ'ן אַלטען מאַרק, שפּאַרט זיך אָן אין די אָרימע טהיילען שטאָדט, אָרום „טאַלטשאָק". נאָהענט צו מאַלדאוואַנקע. דאָרטען, אין אַ אַלט גרויס הויז צווישען קאַזאַרמעס, וואָס האָט אַליין אויסגעזעהען ווי אַ קאַזאַרמע, האָט דענסטמאָל פערנומען אַ גאַנצען שטאָק די רעפאָרמירטע אָדעסער תלמוד-תורה, וואָס וועגען איהר האָט אַמאָל געשריבען דער בעוואוסטער הומאניסט פּיראָגאָוו. העכער מיט איין שטאָק איז געווען די וואוינונג פון סאָלאָמאָן מאָיסיעוויטש אבראַמאָוויטש, דעם פערוואַלטער („זאַוויעדויושצי") פון דער תלמוד-תורה. די דאָזיגע שטעלע האָט מענדעלע פערנומען שוין אַ יאָהר צעהן, און האָט זיך געהאַלטען פאַר גליקליך, וואָס נאָך די שווערע יאָהרען און דחקות אין זשיטאָמיר האָט ער געקראָגען אַ זיכער שטיקעל ברויט און האָט בעקומען די מעגליכקייט צו שרייבען רוהיג אין דער פרייער צייט.

איך בין אַריין צו איהם אין קאַבינעט. אַ הויכער שלאַנקער מאַן, מיט אַ היבש ביסעל גרוי אין די געדיכטע שוואַרצע האָר, מיט אַ קליין בערדעל, מיט קלוגע אויגען און אַ ליב שמייכעלע, האָט מיך בעגעגענט און בעגריסט ווי אַן אַלטען בעקאַנטען. עס האָט זיך אָנגעהויבען אַ לאַנגער שמועס וועגען ליטעראַטור, פּאָליטיק, פּעטערבורג, אָדעס, וועגען זיין „ווינשפינגערל" און דעם פּלאַן פון די קומענדיגע, נאָך נישט געשריבענע טהיילען. מענדעלע האָט ליעב געהאַט צו רעדען, נאָר ווי לאַנג ער האָט נישט גערעדט, האָט דער צוהערער נישט בעמערקט די צייט: אַזוי שיין און טיעף, כאָטש אָפט פּאַראַדאָקסאַל, זענען געווען די געדאַנקען, די ווערטער; אַלץ איז געווען אייגענס, נישט פרעמדס, נישט גענאַשט פון ביכער.

טאַקע אָט דאָ בשעת דעם שמועס גענאַפּען מיט קנייטשען דעם שטערען, אַ דרעה מיט'ן פינגער, פּונקט ווי אין אַ האַרבער סוגיא אין דער גמרא. מיר האָבען ביידע נישט באַמערקט, ווי דער שמועס האָט זיך פערצויגען ביז שפּעט אין אָוונד; און אַז מיר האָבען אַ קוק געטהון אויפען זייגער, האָבען מיר זיך ביידע צעלאַכט: מיר זענען אָבגעזעסען אַ שעה פיער-פינף. „אָט — זאָגט ער — איהר האָט זיך געצאַהלט אַ היים (פון אָנהויב האָב איך געזאָגט, אַז איך בין געקומען אויף אַ קורצער צייט און וויל איהם נישט שטערען), ניין, פון מיר געהט מען אַזוי גיך נישט אַוועק; נישקשה, מיר וועלען נאָך אַ ביסעל שמועסען”... און אין פאַרהויז האָט ער מיך נאָך פערהאַלטען אַ היבשע ווייל, אַזוי ווי עס וואָלט געווען נויטיג ענדיגען אַ וויכטיגען ענין...

שפּעט, אַרום האַלבער נאַכט, האָב איך זיך אומגעקעהרט אַ היים. עס איז געגאַנגען דער ערשטער שניי און האָט אָנגעטהון אין ווייסען די פּוסטע גאַסען, איך האָב געטראַכט וועגען דעם אַלטען יונגען מאַן, וואָס האָט גערעדט מיט אַזאַ היץ, אַזוי אָריגינעל און קלוג — כאָטש נישט אַלץ נאָך מיין שטימונג, — וועגען דעם טיפען קוואַל פון געדאַנקען און געפיהלען, וואָס שפּרודעלט אין דעם מחבר פון דער „קליאַטשע” „פישקע דער קרומער” און „ווינשפינגערעל”.

אין יענע יאָהרען איז מענדעלע אַלט געווען 55 יאָהר, לויט דער אָפיציעלער רעכנונג פון זיין ביאָגראַפיע, וואָס איז געשריבען דורך זיין חבר ל. בינשטאָק אין יאָהר 1885, צו זיין ערשטען ליטעראַרישען 25-יאָהריגען יובילײ. נאָר ביי אונז אַלעמען, די אָדעסער, איז געווען אַ גרויסער ספק אין דער ריכטיגקייט פון דער רעכנונג, מען האָט דעם „זיידען” געהאַלטען פאַר עלטער אויף היבשע עטליכע יאָהר. מענדעלע אַליין האָט נישט ליעב געהאַט אַריינצולאָזען זיך אין חשבונות וועגען דעם ענין; עס איז ביי איהם געווען עפּעס אַזוי ווי אַ מין פאָראורטייל, וואָס איז געקומען בירושה פון אַלטפרענקישע יודען זקנים, וואָס וועלען אייך בשום אופן נישט אויסזאָגען

זייערע אמת'ע יאָהרען. אָפּטמאָל, בעת געסט פלעגען זיך ביי איהם צונויפקומען אין זיין געבורטס-טאָג, דעם 20 דעצעמבער, און איינער פון די נישט-געניטע פלעגט זיך צו איהם ווענדען מיט אַ פראַגע: „זיידע, ווי פיעל יאָהר איז אייך היינט געוואָרען?" פלעגט ער ענטפערען: „איך ווייס נישט, אָט פרעגט ביי איהם (אָנווייזענדיג אויף מיר): ער איז אַ היסטאָריקער און דאַרף וויסען כראָנאָלאָגיע". און איך האָב שוין געמוזט זאָגען די אָפיציעלע דאַטע 1835, ווי עס שטעהט געדרוקט אין בינשטאָקס ביאָגראַפיע, נישט מאַכענדיג צו איהר קיין „קריטישע" באַמערקונגען. מענדעלע האָט אפילו נישט ליעב געהאַט, אַז מען פלעגט איהם אין יענע יאָהרען רופען „זיידע", אַ נאָמען וואָס ס'האָט איהם געגעבען דענסטמאָל „שלום-עליכם", וואָרום דער בעגריף „ליטעראַרישער זיידע" גיט שוין אַן אָנצוהערעניש אויף אַלטקייט. און אין דער אמת'ן האָט זיך מענדעלע געפיהלט יונג און שטאַרק, אפשר יונגער און לעבעדיגער פון וועמען עס איז פון זיינע „אייניקלעך".

אין גיכען האָט זיך אַרום אונז געבילדעט אַ קליין ליטעראַרישע קרייזעל. אין אָנהויב זענען אַריין אין אונזער חברה מענדעלעס אַלטע בעקאַנטע — בן עמי און ראַווניצקי, און שפּעטער זענען ביסלעכווייז צוגעקומען נאָך שרייבער און — גלאַט אינטעליגענטען. דערהויפּט האָבען מיר געפיהרט שמועסען און ויכוחים וועגען אונזער ליטעראַטור, נאָר אַרום פסח-צייט פון יאָהר 1891 האָבען ביי אונז דעם ערשטען אָרט פערנומען פּאָליטישע ענינים. דאָס איז געוועזען יענער שרעקליכער פסח — די צייט פון גירוש מאָסקווע און אַנדערע גזירות, ווען אַלעקסאַנדער דער דריטער און זיין רעגירונג האָבען אונז אָנגעמאַכט אַזוי פיעל אָפיציעלע פּאָגראָמען, עפּעס ווי אַ זכר לחורבן — צום צעהניאָהריגען יובל פון די ערשטע גאַסען-פּאָגראָמען אין די דרום-קאַנטען אין די 80-ער יאָהרען. אַ טיעפער שמערץ האָט אונז אַלעמען אַרומגענומען. מיר האָבען געפיהרט הייסע ויכוחים, יעדערער לויט זיין שטאַנדפּונקט: איינער האָט געזעהען די ישועה אין פערשטאַרקען דעם ישוב ארץ-ישראל, דער אַנדערער—אין עמיגראַציע נאָך

אַמעריקע, וואָס האָט אָנגענומען בקרוב אַ גראַנדיעזען כאַראַקטער, דער דריטער האָט פאַרגעשלאָגען אַן אַגיטאַציע־רייזע אין איי־ראָפּע אויפצוהויבען די וועלט קעגען דעם דעספּאָטישען רוסלאַנד (מיין פאָרשלאַג); איין מענדעלע נאָר האָט זיך נישט געשטעלט אויף קיין פּרינציפּיעלען שטאַנדפּונקט און האָט יעדעס מאָל אַרויס־געזאָגט אַ מיינונג לויט דער שטימונג, וואָס האָט דאַן געהערשט ביי איהם. פערשטעהט זיך, אַז פון איין מאָל צו דעם אַנדערען האָט זיך ביי איהם די מיינונג געביטען אַזוי ווי די שטימונג. נאָר יעדעס מאָל זענען זיינע ווערטער געווען קלוג און אָריגי־נעל, און האָבען געגעבען שטאָף צום טיעפען נאָכדענקען. — אין יענער צייט האָט מען זיך געריכט אויף אַ פּאָגראָם אין אָדעס, און איך געדענק, ווי מענדעלע האָט אַ מאָל אַ זאָג געטאָן: „מיין ווייב האָט שוין איינגעפּאַקט די זאַכען אין די גרויסע קאַסטענס אויף רעדלעך, מיר זענען שוין מוכן ומזומן מקיים זיין די מצוה פון ויברח".

אַ פּאָעטיש טרויעריגער זומער איז אָנגעקומען נאָך יענעם פריהלינג. איך האָב זיך בעזעצט אין דער דייטשער קאָלאָניע לוסטדאָרף, איפ'ן שענעם ברעג פון ים, אַ פּאָר שעה גאַנג פון אָדעס. דער „בורח" שלום עליכם האָט זיך אומגעקעהרט פון אויסלאַנד, נאָך זיין געשעפטס־אומגליק, און האָט זיך בעזעצט אונטערן שטאָדט, אויפן „גרויסען פאָנטאַן" אויפן וועג קיין לוסט־דאָרף. אין גיכען איז צו אונז געקומען פרוג, וואָס פּאָליציע האָט איהם אַרויסגעשיקט פון פּעטערבורג, ער האָט געבלאָנקעט דעם גאַנצען זומער צווישען אָדעס און לוסטדאָרף*). אין לוסט־דאָרף האָט אויך געוואוינט בן־עמי. דער זיידע מיט ראַווניצ־קין פלעגען אָפט אָנפאָהרען צו אונז פון שטאָדט, פּערראַפּענ־דיג אַמאָל אויפן וועג דעם „אייניקעל" — שלום־עליכם'ען. יע־נעם זומער איז שווער צו פערגעסען, יעדען פון אונז איז גע־

*) זעה מיינע זכרונות וועגען שלום־עליכם'ען און פרוג'ן אין „יעווריי־סקאיא סטאַרינאַ" 1916 און אין זאַמעלבוך „צום אָנדענק פון שלום־עליכם" (אויסגאַבע פון פרץ־פאָנד 1917).

וועז שווער אויפ׳ן הארצען, הן פון אייגענע צרות הן פון צרות הכלל, און דערפאר טאקע זענען מיר געוועז צוגעבונדען איינער צו דעם אנדערען. אט צולייגען מיר זיך אלע אויפ׳ן ווייסען זאמד פון ברעג ים, קוקען שעהן לאנג אויף דעם גע-וואלדיגען וואסער פעלד, וואס ציהט זיך העט-ווייט ביז סטאמ-בול, און מען רעדט. מענדעלע איז בעזונדערס גוט געשטימט. עס שיטען זיך ביי איהם פערעל פון מויל: אנעקדאטען, גלייכ-ווערטלעך, און אפטמאל ערנסטע דערצעהלונגען פון זיין לעבען, קינסטלערישע שילדערונגען מיט טיפישע געשטאלטען פון זיינע בעקאנטע (בעזונדערס פון דעם לערער-קרייז אין זשיטאמירער ראבינער שוהל: צווייפעל, גאטלאבער, לערנער, סלאנימסקי, סוכאסטא-ווער און אנדערע), וואס מען וואלט זיי געקאנט אריינשטעלען אין דער רייה פון זיינע בעסטע ווערק. אט געהען מיר אי-בער די בערגלעך און גריבער ארום ים, און מענדעלע שפרינגט מיט זיינע לאנגע פיס און קלעטערט וואו מען דארף, נישט ערגער פאר אונזערע יונגע לייט. מיר געהען אריין אין גרויסען גארטען פון אונזער קאלאניע, — דער בעריהמטער „שולצע גארטען״, — טרינקען טיי און וויין, עסען וויינטרויבען און אנדערע פרוכטען, — און דער שמועס ציהט זיך ווייטער.

איך געדענק בעזונדערס א שיינע זומער-נאכט אין אלול, נאך א זאג שפאצירען, ביי מיר אין הויף פון דער דאטשע. מיר זענען אלע געזעסען אין דער „בעס-עדקע״, ביי דעם ליכט פון די אלול-שטערען, און האבען געזונגען יודישע פאלקס-לידער. פרוג האט וואונדערליך שיין געזונגען דאס ליד: „וואס וועט זיין, אז משיח וועט קומען?״ מיט אזא פרומען פנים און אזעלכע חסידישע העויות, אז קיינער וואלט נישט געזאגט, אז מיר האבען דא צו טהון מיט א נאכגעמאכטער פאראדיע פון א מתנגד:

די בויד וועט זיין כון פארמעט און די רערער וועלען
זיין פון עצי-גופר,
און די בייטש וועט זיין ציצית צוגעבונדען צו א שופר. —

האָט זיך צעגאָסען דאָס לידעל אין דער שטילקייט פון דער נאַכט, אין דער שטילער דייטשער קאָלאָניע. צו אמת'ע דביקות און התלהבות האָט אונז געבראַכט אַ חסידישער ניגון אָהן ווערטער, וואָס בן-עמי האָט געזונגען. אַלע האָבען דאָס אונטערגעכאַפּט און עס האָט זיך אָנגעהויבען אַ כאָר-געזאַנג, מיט פערגלאַנצען די אויגען צום הימעל, מיט צוקלאַפּען מיט די פינגער. מיר זענען געזעסען אַזוי ווי די חסידים ביים רבין צו שלוש סעודות, און עס האָבען זיך געטראָגען ווייט צום ברעג ים טרויעריגע נגונים, עפּעס ווי פערטראָגען אַהער מיט אַ ווינד פון די פעלדער פון וואָלין אָדער פּאָדאָליע, און דער ים האָט עפּעס פון דער ווייטען צוגעברומט... מענדעלע איז געזעסען פערטראַכט. איהם האָט זיך אפשר גע'חלומ'ט דאָס ביידעל, אין וועלכער דאָס יונגעל פון קאַפּוליע איז אַרומגעפּאָהרען וואָלין, די השכלה-מיסיע און דער קאַמף מיט חסידים אין קאַמענעץ און בערדיטשעוו...

25 יאָהר זענען אַריבער פון יענער זומער נאַכט, און בלויז די לעצטע צוויי יאָהר האָבען אַוועקגענומען פון אונז דריי פון יענע, וואָס זענען געזעסען ביים שלוש סעודות אין לוסטדאָרף — שלום-עליכם'ען, פרוג'ן און מענדעלען.

II

אונזער אָדעסער קרייזעל מיט אַבראַמאָוויטשען בראש האָט זיך צוזאמענגעקליבען רעגולער עטליכע יאָהר, צווישען 1891 און 1894. די אורחים פונ'ם קרייזעל זענען זיך דערווייל צו-פאָהרען אין פערשיעדענע זייטען. פרוג קיין פעטערבורג, שלום-עליכם — קיין קיעוו, און אין אָדעס איז פערבליבען אַרום אַ האַלבען טיש „שטענדיגע מיטגליעדער", צו וועלכע ס'פלעגען פון צייט צו צייט צושטעהן אויך מענשען פון דער זייט. אונ-זער קליין קרייזעל איז געווען אַ ריין-ליטעראַריש, אַן אום-

פאַרטייאיש, און אין דעם איז בעשטאַנען דער אונטערשייד צווישען איהם און דעם מאַסאַנישען קרייז פון אחד-העם — „בני משה״, וואָס האָט דאַן עקזיסטירט אין אָדעס. אין יענעם קרייז האָבען אַנטייל גענומען די פאַלעסטינצעס, די „חובבי ציון״, וואָס האָבען אָנגענומען אחד-העם׳ס תורה: אָהן דער גייסטיגער אויפלעבונג פון דער אומה איז נישט מעגליך די אויפלעבונג פונ׳ם לאַנד. די „בני משה״ (אָדער „די רויטע יודעלעך״, ווי מענדעלע האָט זיי וויציג אָנגערופען אויפ׳ן סמך פון דעם נאָמען פון דער חברה און אויך דערפאַר, וואָס אייניגע אָנגעזעהענע מיטגליעדער האָבען געהאַט רויטע האָר) פלעגען זיך צונויפקלייבען יעדען פרייטאָג-צונאַכטס אין הויז פון זייער פיהרער, און דערביי צוגעלאָזט אין קרייז אויך זיי-טיגע, וואָס זענען נאָך נישט געווען אינגאַנצען בעהאַווענט אין זייערע ענינים. מיר פלעגען זיך צונויפקומען שבת צו נאַכט. מיר דוכט, איין ראַווניצקי פלעגט בעזוכען גלייכצייטיג ביידע קרייזלעך גאַנץ רעגולער, און מענדעלע האָט איהם אָנגערופען „דער שליח פון יענער זייט סמבטיון״. לכתחילה פלעגען מיר זיך על פי רוב צוזאַמענקלייבען אין דער נייער, גרוימער און ליכטיגער דירה פון אַבראַמאָוויטשען, וואָס מ׳האָט אַוועקגע-געבען פאַר׳ן פערוואַלטער אין דעם ניי-אויסגעבויעטען הויז אויף דעכטיארנער גאַס; שפּעטער האָבען מיר זיך צונויפגע-קליבען לויט דער רייהע אויך אין די דירות פון אַנדערע אַנטייל-נעמער — ביי מיר, ביי בן-עמי, ביי׳ם פערשטאָרבענעם וואוילען דאָקטאָר מיכעלסאָן. אויסער די שבת׳דיגע פערזאַמ-לונגען זענען נאָך געווען אויסערגעוועהנליכע בעגעגענישען: אויף פאַמיליע-אָווענדען, אין ימים-טובים און אין דער נאַכט פון ניי-יאָהר. די שפּראַך אין אונזער קרייזעל איז געווען, ווי געוועהנליך דאַן אין אָדעס, רוסיש, און פערשטעהט זיך, מיט אַ שטאַרקען צומיש פון יודישע ווערטלעך. מענדעלעס רוסיש איז נישט פריי געווען פון טעותים, נאָר מיר האָבען עס וועה-ניג-וואָס בעמערקט: אַזוי רייך איז דער רוסיש געווען מיט אָריגינעלע אויסדרוקען, לעבעדיגע געשטאַלטען, אָפטמאָל פלעגט

ער זייַן רוסיש בעפּוצטע מיט פֿליטערלעך פֿון אונזער פֿאָלקס־שפּראַך

אויב צווישען אונז איז געוועזען אַ מענש, וואָס איז געשטאַנען אויסער וואָסער-ס'איז פּאַרטיי אָדער פּראָגראַם, — איז עס געוועזען מענדעלע. ער איז געוועזען אַן אומפּאַרטייאישער נישט צוליעב אויסערליכע סבות אָדער צוליעב דעם, וואָס ער האָט זיך נישט געקאָנט אייַנפּאַסען אין די ראַמען פֿון די עקזיסטירענדיגע פּאַרטייען, נאָר דערפֿאַר, וואָס לויט זייַן נאַטור האָט ער נישט געקאָנט זייַן קיין אַנהענגער פֿון אַ בעשטימטער אידעאַישער ריכטונג אין געזעלשאַפֿטליכע פֿראַגען. ער האָט נישט געקאָנט אַנערקענען וואָסער ס'איז פּראָגראַם פֿאַר בויטוועדיג, אָדער וואָסער ס'איז פּרינציפּען-סיסטעם פֿאַר אַ דורכאויס בעשטימטע זאַך. אין סאָציאַלען און פּאָליטישען הינזיכט איז ער, לויט זייַן נאַטור, געוועזען אַ „ווילדער". ער האָט געהאַט דאָ שטימונגען, סימפּאַטיעס און אַנטיפּאַטיעס, אָבער נישט קיין פֿעסטע פּרינציפּען, און די שטימונגען האָבען זיך בייַ איהם אָפֿט געביטען אין שייכות מיט זייַנע פּערזענליכע, סוביעקטיווע אייַנדרוקען, למשל, פֿון זייַן בעציהונג צו דער אָדער יענער פּערזאָן, פֿאָרשטעהער פֿון דער אָדער יענער פּאַרטיי. ער האָט נישט ליעב געהאַט די מאָדערנע און טומעלדיגע פּאָליטישע בעוועגונגען, ווייל וואָס מעהר אַנהענגער די בעוועגונג האָט פֿערמאָגט, אַלץ מעהר חאָט ער געהאַט די מעגליכקייט צו בעאָבאַכטען אין די פּ ע ר ז אָ נ ע ן לעכערליכע אָדער נעגאַטיווע זייטען, די פֿערקריפּעלונג פֿון דער אידעע בייַ די וועניג-בעוואוסטזיניגע מענשען, וועלכע זענען צוגעשטאַנען צו איהר, און ער, ווי דער קינסטלער פֿונ'ם לעבענסשטייגער, איז אין זייַן אַבשאַצונג געגאַנגען שטענדיג פֿון פּערזאָנען צו אידעען און נישט פֿערקעהרט. אַזוי-אַרום איז ער נישט צוגעשטאַנען צום אָפֿיציעלען חיבת-ציון (ציוניזם איז ביז 1897 נאָך נישט געוועזען), וואָס האָט געהאַט אין אָדעס זייַן אָרגאַן — דער פּאַלעסטינער קאָמיטעט, הגם ער האָט זייער סימפּאַטיזירט מיט דער אידעע פֿון ישוב ארץ ישראל אוז פֿער.

זענלעך האָט ער שטאַרק געהאַלטען פון איינעם פון די פיהרער מיט דער חברה — פון ד״ר פינסקער. דער אַלטער „משכּיל״ פונ׳ם קרייזעל פון דער זשיטאָמירער ראַבינער שול, דער יוגענד פריינד פון מ. מרגולית, אַבראַמאָוויטש איז דאָך נישט אַריין אין דער געזעלשאַפט פון די אַסימילירענדע און אסימיליאַ־טאָרען, ביי וועלכע דער הומאַניסט מרגולית איז געווען דער העכסטער אויטאָריטעט, אַ וואוילער לעהרער, וואָס האָט נישט געפאָדערט פון זיינע תּלמידים קיין שום התחייבותן בנוגע צו דער נאַציע, — אויסער איין זאַך: טעאָרעטיש אַנער־קענען די מעלות-טובות פון יודישקייט און איר עטיק. מענדע־לע האָט נישט ליעב געהאַט די אַסימילאַציע (יעדענפאַלס אינ׳ס אָדעסער פעריאָד פון זיין לעבען), אָבער קעמפען מיט דער אַסימילאַציע צוזאַמען מיט די נאַציאָנאַליסטען, לכל הפחות, אין דעם געביט פון שוהל און קולטור, האָט ער נישט גע־האַלטען פאַר מעגליך, ווייל ער האָט נישט אַנערקענט קיין בעשטימטע פאָזיטיווע סיסטעם פון נאַציאָנאַליזם, נישט פונ׳ם פאָליטישען, נישט פונ׳ם קולטור-אויטאָנאָמיסטישען. ער איז געווען אַ פריידענקער, אַ רעליגיעזער: ער האָט צוגע־געבען אַ בעזונדערע בעדייטונג די וויכטיגסטע דינים און מנהגים (ווי אַ פערוואַלטער פון אַ תּלמוד-תּורה האָט ער אָפּי־ציעל געדאַרפט אָבהיטען שבת, ימים-טובים, היטען כשרות א. אַ. וו.), און זיך בעצויגען גאַנץ געדולדיג צו דאָגמאַטישער פריידענקעריי. אָבער אויך דאָ ווערט זיין סבלנות דערגרייכט נאָר ביז אַ בעשטימטער גרענעץ, ער האָט נישט געקאָנט פאַר־טראָגען נישט די חוצפּהדיגע פערלייקענונג פון די אמונה-יסודות, נישט די שטאַרק-עקסטרעמע אויספיהרען פון דער ביבעל-קריטיק, אויף וויפיעל ס׳האָט זיך אויסגעדריקט אין אַ קאָנקרעטער פאָרם (וועגען דעם — שפּעטער). דא איז ער געווען שטאָל און אייזען, אָדער ריכטיגער — געוואָרען אַלץ פעסטער, וואָס מעהר ער איז געוואָרען עלטער. אין אַלע איבעריגע געביטען איז ער באמת געווען אַ „פרייער קינסטלער״ אין דער שאַפונג און אנשויאונגען. איך האָב נישט איינמאָל געזאָגט איהם אַליי

פון אויך ביים ביי-זיין פון אַנדערע: איהר, אַלס קינסטלער קאָנקורירט מיט גאָט, וואָס לויט דער אגדה, פערנעהמט ער זיך דערמיט, וואָס ער בויט וועלטען און צושטערט זיי, כדי ווידער אויפצובויען: איהר שטעלט-אויף אַ וועלט-אַנשויאונג און דער-נאָך וואַרפט איהר זי אום. גאַנץ אָפט איז געווען אַ פערגעני-גען צו שמועסען מיט מענדעלען אויג אויף אויג אָדער אין אַ קליינעם קרייזעל: אַזוי טיעף האָט ער אויפגענומען אַ גע-דאַנק אַפילו מיט זיינע אבנייגונגען אין דער זייט אין דער טעמע און מיט זיינע פּאַראדאָקסען; אָבער אויך אַ פערזאַמלונג, וואו די אידעאָלאָגישע ויכוחים האָבען בעדאַרפט ברענגען צו אַ בעשטימטען טעזיס אָדער בעשלוס, האָט מענדעלע נאָר גע-שטערט, ווי אַ פערקערפּערונג פון אַ אַנטי-טעזיס; ער האָט טאַקע אויסגעמיטען אַזעלכע מיני פערזאַמלונגען.

אין אונזערע שבת-צו-נאַכט-אָווענדען האָט מענדעלע אָפט געלייענט פאַר אונז אויסצוגען פון זיינע ערשט-אָנגעשריבענע ווערק. אין יענער צייט האָט ער אויפגעהערט צו שרייבען יודיש און זיך אומגעקערט צו העברעאיש, ריכטיגער — צו שאַפען אַ נייעם העברעאישען סטיל. די סיבה איז געווען אַ צופעליגע: שלום עליכם האָט אָנגעוואוירען זיינע פינאַנסען און אויפגעהערט אַרויסצוגעבען זיין „יודישע פאָלקס-ביבליאָטעק", און דער זיידע האָט נישט געהאַט וואו צו דרוקען דעם המשך פון זיין „ווינשפינגערעל". קיין לייטישע פערלעגער אויף צו דרוקען ביכער אין יודיש זענען נאָך דאַן נישט געווען (דער-נאָך האָבען זיך בעוויזען דער פערלאַג „אחיאסף" און אַנדערע, וואָס האָבען אַרויסגעגעבען העברעאישע ביכער), און מענדעלע האָט אַוועקגעוואָרפען זיין בעסטע און גרעסטע ערצעהלונג, און ס'האָט נישט געהאָלפען, וויפיעל איך האָב אין איהם אַריינגעשמועסט, ער זאָל פערזעצען די אַרבעט אויף שפּעטער. געוועהנליך האָט ער געשריבען, ווען דער רעדאַקטאָר אָדער אַרויסגעבער האָט איהם געצוואונגען, פאָדערענדיג אַ ערצעה-לונג צוליעב אַ זאַמעלבוך אָדער זשורנאַל. אין יענער צייט האָט ראַווניצקי אַרויסגעגעבען אין אָדעס אַ גאַנץ פיינע ליטע-

רעזרישע זאמעלביכער א. ג. „פרדס״, און מענדעלע האט בא-דארפט פאר יעדען באנד געבען איין אדער צוויי מעשיות. ער האט דאן אויך געשריבען צוליעב דעם פארשטעהער „לוח אחיאסף״. פאר מיינע צייטען זענען אנגעשריבען און כמעט איינגאנצען פארגעלייענט געווארען דורך דעם מחבר פון כתב-יד די ערצעהלונגען פון דעמדאזיגען לעבען: „בימי הרעש״, „בישיבה של מעלה ובישיבה של מטה״, דער ערייגפיהר אין „שלמה ר׳חיים׳ס״. אין אט די מעשוית האבען געפונען אן אויס-דרוק די הייסע ויכוחים, וועלכע האבען זיך געפיהרט אין די שבת-צו-נאכטסען ביי אונזער קרייזעל וועגען חיבת-ציון, אמע-ריקאנער עמיגראציע, השכלה עפאכע א. א. וו. שילדערענדיג די „שטורעם צייט״ פון דער נייער נאציאנאלער בעוועגונג, האט מענדעלע גאנץ-טרעפליך כאראקטעריזירט זיך גופא צווי-שען די קעמפענדע פארטייען מיט דער פראזע: „ויתרוצצו... האבען זיך אין מיר די צוויי מענדעלעך געבוצקעט אינוויייניג, געריסען זיך און געפליקט ווי די הענער״. אט דער אידעאלא-גישער „ויתרוצצו״, די וואקעלניש צווישען די פערשיעדענע געזעלשאפטליכע שטרעמונגען און דאס אבלייקענען אלע — איז געווען כאראקטעריסטיש פאר דעם קינסטלער, אבער נאר אזוי-ארום האט ער בעקומען די מעגליכקייט צו בעמערקען די שוואכע זייטען פון די אלע ריכטונגען און שילדערען זיי אין די דערמאנטע ערצעהלונגען.

אין 1896 האט מענדעלע אנגעהויבען איבערצוזעצען זיין „ווינשפינגערעל״ אויף העבראאיש (אונטערען נאמען „בעמק הבכא״) צוליעב׳ן זשורנאל „השלוח״, וואס אחד-העם האט דאן אנגעהויבען ארויסצוגעבען אין אדעס. דאס איז נישט געווען סתם אן איבערזעצונג, נאר א נייע קינסטלערישע בעארבייטונג מיט א בענייטען אינהאלט און וואונדערליך איפגעלעבטע פארמען פון דער העבראישער שפראך. דער מחבר איז לאנג געזעסען אויף יעדער שורה, און דער כתב-יד, וואס ער האט פאר מיר געלייענט כמעט ביי יעדען בעזוך, איז געווען פול אנגעפיקעוועט מיט מעקעכצען און צוגאבע״ אוז צושריפטען.

ווען ס'האָט זיך געענדיגט דער יודישער טעקסט, און ער האָט בעדאַרפט שרייבען די ווייטערדיגע קאַפּיטלען גלייך אויף העברעאיש, האָט מענדעלע אויף אַזאַ אופן פערגרינגערט זיך די אַרבעט. ער האָט פריהער געשריבען די קאַפּיטלען אין יודיש, און דערנאָך אַליין זיי איבערגעזעצט אין העברעאיש. „אַזוי איז מיר גרינגער — האָט ער געזאָגט — שאַפען דעם אינהאַלט, די לעבענס-בילדער אויף דער שפּראַך פון אָט דעם לעבען, און דערנאָך ערשט אָנקליידען די בילדער אין די קלאַסישע נאַציאָנאַלע קליידער". (איך בין נישט ערב פאַר דער פּינקטלעכקייט פון אויסדרוק, נאָר דאָס איז געווען דער אינהאַלט). ס'איז כאַראַקטעריסטיש נאָך אַ פאַל, וואָס ס'האָט מיר איבערגעגעבען איינער פון מענדעלע'ס ליטעראַרישע „אייניקלעך". דער „אייניקעל" קומט אַריין צום „זיידען", ער טרעפט איהם ביים שרייב-טיש און ער פרעגט איהם:

— וואָס שרייבט איהר זיידע?

— איך שרייב נישט, איך טרייב צוועק פליגען" — ענטפערט מענדעלע.

— וואָס' הייסט?

— זעהט איהר, — ענטפערט מענדעלע, — אַז איך שרייב העברעאיש, פאַלען אויף מיר אָן אַלע נביאים: ישעיהו, ירמיהו, די מחברים פון שיר השירים און תהילים, און יעדער פון זיי לעגט מיר פאָר צו נעמען פאַר דעם אויסדרוק עפּעס אַ פאַרטיגען פסוק, אַ פאַרטיגע פראַזע נאָר ביי איהם, כדי אָנצושרייבען עפּעס נישט לויט אַ פאַרטיגען שאַבלאָן, מוז איך לכתחילה אָבטרייבען אָט די אַלע פליגען.

כדי צו בעפרייען זיך פון די מליצה-צוואַנגען, אין וועלכע די בעלי-מליצה האָבען אַריינגעפרעסט דעם לעבעדיגען, מאָדערנעם געדאַנק, האָט מענדעלע אַריינגעבראַכט אין זיין לאַבאָראַטאָריע אַ רייכען מאַטעריאַל פון משנה- און מדרש-אויסדרוקען, און דאָך האָט ער געהאַלטען פאַר מעהר נאַטירליך צו שילדערען דעם הײנטצייטיגען לעבענס-שטייגער אויף דער לעבעדיגער שפּראַך פון דעם לעבענס-שטייגער.

גאַר שפּעטער העברעאיש האָט אויפגעלעבט אונטער דער פעדער פון מענדעלען אויך דערפאַר, וואָס ער האָט איהם צוגעפּאַסט צום סטיל פון דער פאָלקס-שפּראַך פון די רוסישע יודען. אָבער כּדי צו פערשטעהען און צו קאָנען אָבּצושאַצען די שעהנקייטען פון דעם ניי-מענדעלישען העבּרעאישען סטיל, איז וויכטיג, אַז אויך דער לעזער זאָל זיין בּעקאַנט מיט די קוועלען און דער העבּרעאישער מיטעלאַלטער-ליטעראַטור, פון וואַנעט דער קינסטלער האָט געשעפּט זיינע רייכטהומער. עס איז די שפּראַך פון די גייסטיגע יחסנים, די קענער פון דער העבּרעאישער ליטעראַטור פון פערשיעדענע תקופות און פערשיעדענע דיאַלעקטען. איך האָב עטליכע מאָל בּעריהרט אָט די פראַגע אין מיינע שמועסען מיט דעם אַלטען פריינד און איהם געזאָגט, אַז גאר-גיך וועט מען מוזען דרוקען זיינע העבּרעאישע ווערק מיט פּירושים, וואָס זאָלען פּערטייטשען די אַלט-אַלטע אויסדרוקען, ווי ס׳ווערען אַרויסגעגעבען איצט די ווערק פון שעקספּיר און ראַבּלע, אָדער מיט הערות-ערקלערונגען, וואָס בּעגלייטען די טעקסטער פון ר׳ יהודה הלוי און אבן-עזרא. די קומענדיגע דורות, וואָס האָבּען נישט געלערענט אין חדר און זענען נישט בּקי אין תּלמוד, וועלען נישט פערשטעהען יענע בּעזונדערע שפּראַך-אויפטהוער, וואָס בּרענגען אונז אַריין אין אַ בּעגייסטערונג. מענדעלע האָט עס נישט געלייקענט, און דערבּיי איז אונז בּיידען געוואָרען שטאַרק אומעטיג...

וויפיעל אָוועדען בּין איך אַזוי אָפּגעזעסען מיט מענדעלען געהערט איהם לייענען די ערשט-אָנגעשריבּענע קאַפּיטלען פון „בּעמק הבכא״ („ווינשפינגערעל״) און געשמועסט דערנאָך וועגען דעם, וואָס מ׳האָט איבּערגעלייענט... אָט קומט בּין-השמשות. איך ענדיג מיין אַרבּייט און לאָז מיך דורך דער אוספּענסקי-גאַס צו דער תּלמוד-תּורה. איך קום אַריין. ס׳עפענט מיר אויף די טהיר די פרוי, אָדער איינע פון מענדעלעס טעכטער (איך געדענק נישט, אַז אין אָט דער פאַמיליע זאָל זיין ווען אַ דיענסט). שטיל און אומעטיג איז אין די גרויסע צימערען פון דעם תּלמוד-תּורה-פערוואַלטער ערגעץ אין אַ

לעצטען צימער זיצט מענדעלע, איינגעבויגען אויף א כתב-יד; ווי נאָר ער בעמערקט מיך רופט ער אָפּטמאָל מיט שמחה אויס: „און איך האָב געפּיהלט, אַז איהר וועט קומען! ס'ווילט זיך שמועסען מיט אייך. איהר ווייסט, וועגען וואָס איך האָב ערשט געטראַכט?" און ס'געהט אַוועק אַ לאַנגער שמועס וועגען אַלץ און אַלעמען. קענטיג, אַ גאַנצען טאָג האָט ער אין די ליידיגע צימערען געשוויגען און איצט ווילט זיך איהם דאָ אַברעדען פון הארץ, אַראָבוואַרפען דעם עול פון געדאַנקען, וועלכע האָבען שטענדיג זיך געקליבען אין אָט דעם וואונדער-באַרען קאָפּ, וואָס איז דאַן בעצירט געווען מיט אַ זילבערנעם האָר-קרוין. דערנאָך קומט דאָס לייענען פון די קאַפּיטלען, וואָס ער האָט אָנגעשריבען זינט אונזער לעצטער בעגעגעניש. מענ-דעלע רוקט אַרויף די ברילען אויפן שטערען, טראָגט-צו צו די קורצזיכטיגע אויגען דעם גרויסען בויגען-פּאַפּיר, וואָס איז אָנגעשריבען מיט אַ געדיכטען פּערעלדיגען כתב, און ער לייענט. ער בעווייזט מיר דעם ביליגען בויגען פּאַפּיר און ער זאָגט מיט אַ שמייכעל: „אַ גאַנצע מעשה וועט אַרויף אויף אָט דעם בויגען, וואָס קאָסט מיר נור אַ גראָשען — דער פּרייז פון'ם בויגען פּאַפּיר אין נאָהענטען קלייטעל". אָבער דער בויגען פּאַפּיר, וואָס איז אָנגעפּיקעוועט מיט אַלערליי צוגעשריבענס, ווערט דערנאָך איבערגעשריבען אויף אַ נייעם בויגען מיט גאַנץ נייע און וויכטיגערע ענדערונגען. מענדעלע לייענט מוסטערהאַפט, אַקצענטירט די אַלע ניואַנסען פון טעקסט. ביי די לירישע ערטער, בעזונדערס ביי די בעשרייבונגען פון דער נאַטור און שטילער פּאָעזיע פון שטעדטעל, הערט זיך אין זיין שטימע אַ בענקשאַפט, ווי אַ געוויין נאָך די יונגע יאָהרען, נאָך דער אַמאָליגער פּאַטריאַכאַלער וועלט. אָט לייענט ער מיר, למשל, אַזאַ לירישען פראַגמענט (פון דעם ערשטען קאַפּיטעל אין צווייטען בוך „ווינשפינגערעל"): „שאַ, שטיל איז סליחות-צייט אין דעם וואַלד, ווי אין קאַבצאַנסק שבת, ווען דער עולם שלאָפט נאָך מיטאָג, און די שטילקייט דאָרט וואַרפט אַ מרה-שחורה, די בוימער שטעהען פערטראַכט, פערזאָרגט... זייער שאָקלען מיט

די צווייגען – דאָס איז אַ ברעכען מיט די הענט, זייער זשו־מען – דאָס איז אַ ביטערער יאָמער, אַ זיפצען, אַ קרעכצען פון אַ געטרייער מוטער, וואָס בלייבט איבער אַליין נאָך דעם, ווי אירע קינדער צופאַהרען זיך אין אַלע זייטען״... און מיר דאַכט זיך, ווי אין אונזער צימער וואָלט מען געהערט אָט דעם אומעטיגען געריוש פון וואַלד אין אָנהויב הערבסט, וואָס איז פערטראָגען פון ערגעץ אַ שטעדטעל, וואָס איז אַרומגע־רינגעלט מיט אַ וואַלד. איך הער מיך איין צו די אומעטיגע סליחות-לייענען פון די פערטראַכטע, פערזאָרגטע בוימער...

ביי מענדעלען האָט דאָס לייענען פון די לירישע ערטער דערמאָהנט באמת אין סליחות-זאָגען אויף טייערע ווייטע קברים.

נישט איינמאָל האָט ער מיר געזאָגט: „איך בין אויך אַ היסטאָריקער, נאָר אויף אַן׳אַנדער שניט. ווען איר וועט קומען צו דער געשיכטע פונ׳ם 19-טען יאָהרהונדערט, וועט איהר מוזען זיך באַנוצען מיט מיינע ווערק, כדי צו שילדערען דעם לעבענס-שטייגער פון די דעמאָלסדיגע דורות״.

ער האָט מיר אָפטמאָל דערצעהלט עפּיזאָדען פון זיין פערזענליך לעבען: וועגען יענע יונגע יאָהרען, ווען ער האָט געלערענט אין ווילנע ראמיילעס-ישיבה, ווינטער איז ער דאָרט געשלאָפען אויף דעם קאַלטען פענסטער, ווייל ס׳האָבען געפעלט בענק; וועגען דער צייט, וואָס ער האָט פערבראַכט אין קאַמעניץ-פאדאלסק מיט גאטלאבער׳ן, אין קרייז פון „קאַזיאָנע״ לעהרער און אַקציזניקעס-פראנטען פון דער אָרטיגער בראָנפען-קאָנטאָר פון באַראָן גינזבורג. איך קאָן נישט פערגעסען זיין ערצעהלונג וועגען דער שווערער נויט, וואָס ער האָט געליטען אין זשיטאָמיר אין די לעצטע יאָהרען פאַרן אָבפאָהרען קיין אָדעס (1879 – 1880): די הוצאות זענען געווען גרויס: אַ משפחה – זאַלבע זיבען; די רשימות פון מיינע ווערק האָבען אפילו נישט געקלעקט אויף דירה געלד; די ווילנער און וואַרשעווער פערלעגער האָבען מיך בעגזל׳ט: שטילערהייט איבערגעדרוקט די „טאַקסע״, „קליאַטשע״ און „דאָס קליינע מענשעלע״, בגנבה איבערפער-קיפט איינער דעם צווייטען די סטערעאָטיפּען פון מיינע ביכער.

איך בין דערגאַנגען דערצו, אַז איך בין נישט געווען זיכער מיט'ן מאָרגענדיגען טאָג. אין אָט דער שווערער צייט האָט מיר געוויסגעהאָלפען באַראָן האָראַצי גינזבורג, וואָס האָט מיך געקענט נאָך פון מיין יוגענד, פון קאַמעניץ. ער האָט פון די פעטערבורגער פריינד זיך דערוואוסט וועגען מיין שווערע לאַגע און · אָנגעהויבען צו שיקען מיר יעדען חודש אַ בעשטימטע סומע געלט (דוכט מיר — ביז 100 רובעל)

מענדעלע האָט ליעב געהאַט צו דערמאָנען זיך אין זיין נסיעה קיין פעטערבורג, אין יענע יאָהרען, ווען צווישען דער יודישער אסימ לירטער אינטעליגענץ האָט זיך דערוועקט דער אינטערעס צום פאָלק, און ס'זענען געגרינדעט געוואָרען די רוסישע וואָכענשריפטען „ראַזסוועט", „רוסקי יעוורעי" און דער זשורנאַל „וואָסכאָד". לכתחילה האָט מען איהם אויפגענומען, ווי אַן אייגענעם אין דער ליטעראַרישער אַריסטאָקראַטישער משפחה. ווי ס'האָט זיך דאַן גערעכענט די גרופע יודען, וואָס האָבען געהאַט אַ שייכות צו דער רוסישער ליטעראַטור. מענדעלע האָט דאַן און אויף אַ צייט שפּעטער שטאַרק געהאַלטען פון דער מיסיע פון דער יודישער ליטעראַטור אויף רוסיש, און ער האָט זיך געפרעהט, ווען מ'האָט זיינע ווערק איבערגעזעצט אויף רוסיש. צו די שרייבער-העברעאיסטען אין פעטערבורג האָט ער זיך בעצויגען קאַלט. ער האָט מיר, אַגב, דערצעהלט וועגען זיינער אַ בעגעגעניש מיט'ן משורר י. ל. גאָרדאָן. אַבראַמאָוויטש איז געווען עפּעס אָנגעשטויסען אויף גאָרדאָנ'ען, אַלס סעקרעטאַר פון מפיצי השכלה. „איינמאָל — האָט ער דערצעהלט — געה איך מיט מיינע בעקאַנטע אין פעטערבורג און בעגעגען גאָרדאָנ'ען. מען האָט אונז פאָרגעשטעלט איינער דעם צווייטען. גאָרדאָן האָט זיך געוואָרפען מיך אַרומצונעמען, איך אָבער האָב אויסגעשטרעקט מיינע הענד, ווי אָבשטויסענדיג איהם, און דערנאָך גאַנץ קאַלט דערלאַנגט איהם מיין האַנד. ער האָט זיך פערלוירען און בלייך געוואָרען... דערנאָך האָב איך חרטה געהאַט פון אָט דעם ברוך-הבא, וואָס איך האָב איהם געמאַכט".

מען דאַרף בעמערקען, אַז די שטאַרק סוביעקטיווע, פניות'דיגע

בעציהונג צו מענשען איז געווען איינע פון אבראמאָוויטשעס הויפט-ה-רונות. ער האָט געקאָנט צו שטאַרק פּאַראכטען אַ מענש אויפן סמך פון נישטיגע פּערזענליכע מאָטיוועך. און אין זיינע שמועסען מיט פריינד האָט ער אָפטמאָל אויסגעגאָסען זיין כעס אויף פיעל מענשען, נאָהענטע און ווייטע. איך האָב איהם אַמאָל געשטראָפט פאַר אָט דער בעציהונג צו מענשען, ביי וועלכע איהם האָט זיך בכלל געוואָרפען אין די אויגען בלויז נעגאַטיווע און נישט פּאָזיטיווע שטריכען. דערפון שטאַמט זיין שלעכטע בעציהונג צו די וויכטיגסטע יודישע שרייבער פון זיין צייט.

מענדעלע אָבער איז געווען שטאַרק שטרענג אויך צו זיך און צו זיינע אייגענע ווערק. זיינע זאַכען האָט ער כסדר אָהן אויפהער „געשליפט", זיי איבערגעמאַכט יעדעס מאָל ווען ער האָט זיי איבערגעדרוקט אָדער איבערגעזעצט פון איין שפּראַך אויף דער צווייטער. ער איז קיינמאָל נישט געווען צופרידען מיט דעם, וואָס ער האָט אָנגעשריבען אין די פריהערדיגע יאָהרען, און פיעל פון זיינע מעשיות אין דער נייער בעאַרבעטונג האָבען וועניג שייכות געהאַט צום ערשטען וואַריאַנט: דאָס ווייזט, אַז זיין גרויסער פערשטאַנד איז אָהן אויפהער געוואַקסען, ער האָט געקאָנט קריטיקירען זיך אין די אַלע פריהערדיגע מדרגות פון זיין ענטוויקלונג. און אָט דעם כסדרדיגען דורשט צו פערבעסערען זיך — איז דער בעסטער סימן פון אַן אמת׳ען שאַפונגס-גייסט.

III

דאָס 1897-טע יאָדר—דאָס קריטישע יאָהר אין דער געשיכטע פון א נוע געזעלשאַפטליכקייט — האָט אַריינגעבראַכט אַ פרישען שטראָם אין דעם לעבען פון אונזערע אָדעסער קרייזלעך. ס׳איז אַוועק די שווערע, אונבעהאָלפענע צייט. ס׳האָט גענומען זיך רירהרען און טומלען אַרום און אַרום. נייע ציוניסטען, הערצל-

סטען, וואָס האָבען ערשט מקבל געווען די תורה אויפען באַזעלער באַרג-סיני, די אַלטע פּאַלעסטינצעס, די קולטור ציוניסטען, — די נאָכפאָלגער פון אחד-העמ׳ען, די נאַציאָנאַליסטען, די פולע טייל-ווייזע אַסימיליאַטאָרען פון דער אָרטיגער מפיצי-השכלה-נעסט, — דאָס אַלץ האָט זיך אויפגעפלאָנטערט אין איין קנויל, וואָס האָט זיך געקייקעלט מיט אַ גוואַלדיגען גערויש איבער דער יודישער גאַס אין משך פון עטליכע יאָהר.

ווען כ׳האָב זיך אומגעקערט פון מיין אויסלענדישער נסיעה אין הערבסט 1897, האָט אונזער אָדעסער קרייזל זיך איבערגע-אַנדערשט: מיר האָבען געגרינדעט אַ נייעם קרייז מיטען נאָמען „היסטאָריש-ליטעראַרישע קאָמיסיע" ביי דער אָרטיגער געזעל-שאַפט „מפיצי-השכלה". „מפיצי-השכלה" איז, פאַרשטעהט זיך, ניט געווען קיין שי״ד פין אונזער אידעאָלאָגיע, נאָר פשוט אַ שוץ געגען די פּאָליצעאישע שטערונגען, כדי מיר זאָלען קאָנען פראַנק און פריי זיך צונופקליבען אין דער לעגאַלער געזעלשאַפט, אין ווען עס איז צונויפרופען גרעסערע פערזאַמלונגען צוליב אונזער פאָרטראָגען און לעקציעס. אין בעשטאַנד פון אונזער „קאָמיסיע" זענען אַריין: דער פאָרזיצער פון מפיצי-השכלה מ. מרגולית און זיין טרייער נושא-כלים אין יודישע ענינים ל. סאַקער (נישט לאַנג געשטאָרבען אין פעטערבורג), ש. י. אַבראַמאָוויטש, אחד-העם און איך. מענשען פון פערשידענע ריכטונגען, און צווישען זיי איינער אָהן קיין שום ריכטונג, — מענדעלע — פערשטעהט זיך, — זענען מיר זיך צוזאַמענגעקליבען צו פיהרען דיסקוסיעס וועגען פערשידענע גרונט-פראָבלעמען, און געהאָפט אַזוי-אַרום צו געפינען וואָסער ס׳ניט איז אַלגעמיינעם וועג אינ׳ם שאַפען אַ באַזע פאַר פעראייניגטער נאַציאָנאַלער אַרבייט. אין משך פון 3—4 יאָהר (ביז 1901) האָבען מיר זיך צונופגעקליבען אין בעשטימטע אָווענטען איין מאָל אַ וואָך אָדער איין מאָל אין צוויי וואָכען אין דעם קאָמיטעט-לאָקאַל פון מפיצי-השכלה, אין דער רייכער וואוינונג פון איהר פאָרזיצער ג. וויינשטיין אויף נאָדעזשדינסקער גאַס, און דערנאָך אויף דעם גיקאָלאַיעווער בולוואַר. דאָ זענען שוין ביי אונז פאָרגעקומען אמת׳דיגע זיצונ-

גען מיט א פאַרזיצער (מרגולית), מיט אַ סעקרעטאַר און פראָ טאָקאָלען-שרייבער (סאָקער), מיט סיסטעמאַטישע ויכוחים, בכלל מיט אַ בעשטימטער דיסציפּלין, וועלכע האָט פערהיט פיעל צייט, נאָר האָט שטאַרק געשטערט אונזער „ווילדען" מענדעלע'ן.

עס זענען בעהאַנדעלט געוואָרען דער עיקר טאָג-פּראָבלע-מען: דער פּאָליטישער און גייסטיגער ציוניזם, נאַציאָנאַליזם און אויטאָנאָמיזם, די קולטור-אויפלעבונג, דאָס פּראָבלעם פון יהדות. יעדער איינער האָט ענטוויקעלט זיין סיסטעם, בעלויכטען די בעהאַנדעלטע פראַגע פון זיין שטאַנדפונק. מרגולית האָט ענטוויקעלט זיין נעבעלדיגע טעאָריע וועגען דער קאָסמאָ-פּאָליטישער נאַטור פון דער יודישער נאַציאָנאַלער אידעע, וועגען אונזער יודאיסטישער אָדער עטישער מיסיע, און סאָקער האָט איבערגעלעגט זיינע ווערטער אויף אַ מעהר-קלאָרער שפּראַך פון אייראָפּעאישער פילאָזאָפיע און סאָציאָלאָגיע; איך האָב בעהאַנדעלט די יסודות פון דעם דאַן נאָך נייעם סיסטעם פון אויטאָנאָמיזם און „נאַציאָנאַלע רעכט", וועלכע איך האָב אין יענע יאָהרען אָנגעהויבען צו בעאַרבייטען אין מיינע „בריעף וועגען אַ יודענטום"; אחד-העם האָט זיך מעהר פערנומען מיט דער קריטיק פון אַנדערע אָנשויאונגען איידער צו געבען אייגענע און דורך אַ שטרענגען אַנאַליז האָט ער געצוואונגען דעם געגנער צו קומען נעהענטער צו דער אידעע פון גייסטיגען ציוניזם. נאָר איין מענדעלע האָט אָבגעוואָרפען אַלע מיינונגען, וואָס זענען אַרויסגעזאָגט געוואָרען אויף דער זיצונג, אין יעדעס מאָל האָט ער אַרויסגערוקט עפּיס אַ נייע, אויפ'ן אָרט צוגע-טראַכטע, טעאָריע. אַט זיצט ער אַזוי, מיט'ן קאָפּ אָנגעשפּאַרט אויף דער האַנד, ווי ער וואָלט אויפמערקזאַם זיך צוגעהערט צו די ויכוחים, נאָר מיר ווייסען, אַז ער הערט זעהר ווייניג דאָס, וואָס עס ווערט אַרום איהם גערעדט; אין זיין קאָפּ ווערט צייטיג עפּעס אַ נייע טעאָריע אָדער אַ שענער פּאַראַ-דאָקס. אַט קומט זיין רייה. ער הויבט אָן רעדען נישט צו דער זאַך. ער נעהמט עפּעס איין פונקט, איין גאַנק פון דעם, וואָס עס איז אַרויסגעזאָגט געוואָרען, אָפטמאָל נאָר אַ זייטי-

גען און בעהאַנדעלט איהם, גראָבט טיעף פאַנאַנדער, דעקט אויף אין איהם אַלע נייע זייטען, פערטיעפט איהם, — און ווען ער ענדיגט, ווייזט זיך אַרויס, אַז ער האָט אונז אַוועקגע-פיהרט ווייט-ווייט פון דעם בעהאַנדעלטען ענין. מען בעמערקט עס איהם, נאָר ער פערשטעהט נישט דעם פאַרוואורף: ער קען נישט אַנדערש, ער קען נישט געהן אין שפּאַן; ער געהט זיך מיט'ן וועג פון דיכטער, „צהין וואוהין עס ציהט זיין "פרייער פערשטאַנד".

זענען געווען אויך קוריאָזען: עס עפענט זיך די זיצונג: דער סעקרעטאַר לייענט דעם פּראָטאָקאָל פון דער פאָריגער זיצונג, וואו עס זענען אויספירליך און געוויינליך-פּינקטליך איבערגעגעבען געוואָרען אונזערע ויכוחים. יעדער איינער בע-שטעטיגט דאָס אָנגעשריבענע אָדער טראָגט אַריין קליינע צוגאָ-בען. אַבראַמאָוויטש אָבער ערקלערט, אַז ער האָט גאָרנישט געזאָגט דאָס, וואָס עס איז פערשריבען. דער סעקרעטאַר פּראָ-טעסטירט, די איבעריגע בעשטעטיגען די פּינקטליכקייט פון פּראָ-טאָקאָל, און ער, צוגעקוועטשט צום וואַנד, רופט אויס — „איך בין דען מחיוב צו געדענקען אַלע, וואָס איך האָב געזאָגט אויף דער פאָריגער זיצונג?"... און באמת, קאָן מען געדענקען אַ אימפּראָוויזאַציע, ווען אָנשטאָט איהר קומט שוין איצט אַ נייע? — ס'פלעג אָפט דערגעהן ביז שטאַרקע סכסוכים. מיט זיינע פּאַראַדאָקסען האָט מענדעלע פערהאַלטען דעם גאַנג פון דער דיסקוסיע, און ער פלעגט דערפאַר בעקומען זיין פּסק פון אונז. דערנאָך האָט ער זיך געקלאָגט פאַר מיר: „וואָס טויג אונז אָט די גאַנצע קאָמיסיע מיט די ויכוחים און די פּראָטאָ-קאָלען? אַ סך בעסער איז געווען, ווען מיר האָבען זיך שבת-צו-נאַכטס צונויפגעקליבען אין אַ היימישען קרייזעל און זיך געשמועסט וואָס-נאָר אונז האָט זיך געגלוסט". „מען מאַכט אונז אָן אַ בייז לעבען", — האָט ער צוגעגעבען, ווענדענדיג זיך צו מיין פרוי, און געוויזען אויף מיר, ווי אויף דעם אַנטיילנעמער פון דעם פערברעך.

די נייטראַלע פּאָזיציע פון אַבראַמאָוויטשען איז בעזונ-

דערס שווער געוואָרען נאָך דעם, ווי די אידעאישע פעראייני-
גונגס-ציעל פון דער ליטעראַרישער קאָמיסיע איז נישט דער-
גרייכט געוואָרען, און אונזערע ויכּוחים זענען אַרויסגעטראָגען
געוואָרען פאַר דער עפענטליכקייט, פאַר די שטאַרק-בעזוכטע
אַלגעמיינע פערזאַמלונגען פון „מפיצי-השכּלה", וואו אָנגעהויבען
פון 1900, איז ליידענשאַפטליך דעבאַטירט געוואָרען די פראַגע
וועגען נאַציאָנאַלער ערציהונג. דאָ, אויף דעם קאָנקרעטען באָ-
דען פון דער שול-רעפאָרם, האָבען זיך בעגעגענט און צוזאַמענ-
געשטויסען די נאַציאָנאַליסטען מיט די האַלב-אַסימילאַטאָרען
פון קאָמיטעט „מפיצי-השכּלה". די ערשטע האָבען געפאָדערט
צו פערשטאַרקען די יודישע לימודים אינ'ם פראָגראַם פון די
פאָלקס-שולען, און די קאָמיטעט-לייט זענען געשטאַנען אויף
דעם אוטיליטאַרישען שטאַנדפונקט און דערמיט האָבען זיי
אונטערגעהאַלטען די רוסיפיקאַטאָרישע טענדענץ פון דער רע-
גירונג אין דער יודישער שול. אין שטאָדט האָט זיך אָרגאַני-
זירט (אומלעגאַל, פערשטעהט זיך) אַ „נאַציאָנאַליזאַציע-קאָמיטעט",
כּדי צו קעמפען מיט דער אַסימילאַציע אין די יודישע אינ-
סטיטוציעס. אינ'ם קאָמיטעט זענען אַריין אויסער מיר און אחד-
העמען, אויך אַנדערע געזעלשאַפטליכע טהוער (דיזענהאָף, לע-
ווינסקי, ביאַליק, ראַווניצקי, ש. פען, ד"ר לאַנדעסמאַן און אַנ.);
די „מפיצי-השכּלה'ניקעס" („פראָסוועטשענצי") האָבען זיך אָר-
גאַניזירט אונטער דער פיהרונג פון מרגולית, און אונזער מענ-
דעלע איז פערבליבען אַליין, נישט מיט די, נישט מיט יענע.
צו אונזער נאַציאָנאַלער אָפּאָזיציע האָט ער נישט געקאָנט צו-
שטעהן טיילוויז דערפאַר, וואָס זיין אָפיציעלער אַמט, אַלס
פערוואַלטער פון תּלמוד-תּורה, איז געשטאַנען אונטער פאָליציי-
אישער אויפזיכט פון דעם בילדונגס-קרייז „נאַטשאַלסטוואָ",
וואָס איז געווען אַדורכגעדרונגען מיט רוסיפיקאַטאָרישע טענ-
דענצען, — און מענדעלע האָט שטאַרק מורא געהאַט פאַר
„נאַטשאַלסטוואָ", און צושטעהן צו דער פאַרטיי פון מרגולית
און אָדעסער „גבירים" האָט ער נישט געוואָלט. זיין נייטראַ-
ליטעט האָט איהם פערמשפּט אויף אידעאישער איינזאַמקייט.

אין אָט די טעג האָט ער אויסגעגאָסען זיין ביטער האַרץ אויף אַלעמען. איך געדענק אַזאַ שווערע סצענע: ער איז געזעסען אין אַ העלען פרילינגס-טאָג ביי מיר אין קאַבינעט, אין דעם כטורדזאָווער געסעל, וואָס הינטער דער שטאָדט; מיר טרינקען קאַווע און שמועסען וועגען דעם לעצטען צוזאַמענשטויס פון די פאַרטייען אויף עפּעס אַ פערזאַמלונג. איך שטעל איהם אַ פראַגע, בלי-ספק נישט צום ערשטען מאָל: פאַרוואָס שטעהט ער נישט צו צו די קעמפער געגען דער סכנה פון אַסימילאַציע צווישען דעם יונגען דור? מעגליך, איך האָב דערביי געברויכט עפּעס אַ שאַרפען אויסדרוק. מענדעלע איז ברוגז געוואָרען. אַן איפגערעגטער, האָט ער זיך אויפגעהויבען פון זיין אָרט, דאָס גלעזעל קאַווע האָט געציטערט ביי איהם אין האַנד, און ער האָט אויסגערופען: „הייסט עס, איך בין אַ שלעכטער יוד, וואָס איך געהער נישט צו די נאַציאָנאַליסטען! ניין, איהר אַלע זענט יודען מיט צוגעקלעפּטע צעטעלעך: נאַציאָנאַליסטען, ציוניסטען, פאָלעסטינער, און איך בין גלאַט אַ יוד, נאָר פון אַזעלכע גלאַט-יודען בעשטעהט אונזער גאַנץ פאָלק". וואָס האָב איך געקאָנט ענטפערען דעם בעליידיגטען פריינד? געוויס, מענדעלע איז אָרגאַניש אַ בעסערער. אַ מעהר-אמתער יוד, ווי מיר אַלע; אָבער אין נאַציאָנאַל-פּאָליטישען קאַמף פון דער אינטעליגענץ איז ער לויט זיין נאַטור פערמשפּט צו שטעהן אָן דער זייט: ער דינט דער נאַציע מיט זיין ליטעראַרישען שאַפען, און דאָס איז אויך גענוג.

מען דאַרף בעמערקען, אַז די פראַגע וועגען דער שפּראַך אין דער שול — דאַן נאָך נישט פערשאַרפט אין אַזאַ מאָס, ווי נאָך 1905 — האָט ווייניג אינטערעסירט מענדעלען. ער האָט ווייניג געהאַלטען פון די נייע דאַן חדרים-מתוקנים, וואו ס'האָבען זיך אויפגעהאָדעוועט קליינע העברעאיסטען, און ער האָט חוזק געמאַכט פון די פרובען צו מאַכען פון העברעאיש אַן אומגאַנג-שפּראַך. אויך יודיש איז נישט געווען אין זיינע אויגען קיין וויכטיגער ערציהונגס-פאַקטאָר אין שול. דער פּרינציפּ פון אונטעריכט אויף דער מוטער-שפּראַך איז נאָך דאַן

געווען אַ „הלכתא דמשיחא", אַ ווייטער טרוים, ווייל ביים צאַ-רישען רעזשים, נאָך פאַר דער קאָנסטיטוציע, האָט וועגען יו-דיש אַלס אונטעררכטס-שפּראַך נאָך נישט געקאָנט זיין קיין רייד. ווען אַבראַמאָוויטשען וואָלט בעשערט געווען צו דערלע-בען ביז דער פולער אויטאָנאָמיע פון דער יודישער שול, וואָלט ער געוויס געהאַלטען פאַר יודיש אַלס אונטעררכטס-שפּראַך אין דער אָנפאַנג-שול, נאָר ביי דער געהעריגער גאַ-ראַנטיע סיי פון גרינדליכען לערנען פון דער מלוכה-שפּראַך, וואָס דעם האָט ער צוגעגעבען אַ גרויסע בעדייטונג. וואָס שייך דעם שול-פּראָגראַם, וואָלט ער פערלאַנגט צו לערנען העברע-איש, תנ"ך און די אמונה-יסודית פון יודענטום, מיט דער גאַ-ראַנטיע גוט אַוועקצושטעלען דאָס לערנען פון די אַלגעמיינע געגענשטאַנדען.

דער תנ"ך איז פאַר איהם געווען אַ הייליגטום. ער האָט דערלאָזט איינינע מעסיגע השערות פון דער ביבעל-קריטיק, און אַליין האָט ער אָפּטמאָל זיך געטיילט מיט מיר מיט זיינע אָרי-גינעלע פערטייטשונגען פון איינינע תנ"ך-טעקסטען, גאַנץ נאָהענט צו די אָנשויאונגען פון די ביבעל-קריטיקער. נאָר דער-לאָזענדיג אַזאַ מין קריטיק, אַלס אַ מקור פאַר שאַרפזיניגע שפּיצלען, וואָס מ'קאָן וועגען זיי פיהרען אַ פּריוואַטען גע-שפּרעך, האָט ער אין שרעק זיך צוריקגעוואָרפען פאַר איהרע דרייסטע אויספיהרען, וואָס מ'האָט געמאַכט עפענטליך. בעזונ-דערס האָט איהם אויפגעבראַכט דער אויספיהר וועגען דעם לעגענדאַרישען עלעמענט פון משה'ס פערזענליכקייט. ס'איז געווען אַזאַ מעשה: פריהלינג 1903 האָט אחד-העם געהאַלטען אַ רעפעראַט אין יודישען קלוב „בעסיעדאַ" וועגען משה. אחד-העם האָט קלאָר ענטוויקעלט דעם געדאַנק, אַז אונז איז גאָר נישט וויכטיג צו וויסען, צי ס'האָט באמת עקזיסטירט משה, צי נישט; דער רעאַלער משה איז אייגענטליך דער, וואָס לעבט אין דער פאָלקס-לעגענדע, אין די מוחות פון הונדער-טער דורות, ווי אַ ווירקענדע היסטאָרישע קראַפט; יענער אָבער משה, וואָס ווערט געשאַפען אין די לאַבאָראַטאָריעס פון

קריטיקער-וויסענשאַפטלער, איז אַ רעאַליטעט בלויז פאַר אַ קליינע גרופּע אַרכעאָלאָגען, פאָרשער, און איז נישט קיין רעאַלער, פאָלקס-העלד, אַ בעוועגנדע קראַפט פון דער נאַציע. נאָכ׳ן רעפעראַט, בעת דער הפסקה, בין איך צוגעגאַנגען צו מענדעלען, איך האָב איהם געטראָפען זיצען אַ פערטראַכטען, ערגעץ אין אַ ווינקעל אינ׳ם גרויסען זאַל, וואו דער עולם האָט טומעלדיג אַרומגעשפּאַצירט. איך האָב איהם אַ פרעג געטהון, וואָס זאָגט ער אויפ׳ן רעפעראַט. ער האָט אויף מיר בייז אַ קוק געטהון און געזאָגט: „אין דער תורה שטעהט געשריבען, „ולא ידע איש את קבורתו״, קיינער ווייסט נישט וואו משה איז בעגראָבען, איך אָבער האָב איצט געפונען משה׳ס קבר: משה איז ערשט בעגראָבען געוואָרען אין קלוב „בעסיעדאַ״ דורכ׳ן אחד-העמען״, נאָר דאָס בעליידיגטע רעליגיעזע געפיהל האָט געקאָנט דיקטירען איהם אַזעלכע הארבע ווערטער. איך האָב זיך בעמיהט צו דערווייזען, אַז ער האָט נישט אַריינגעדרונגען אין תוך פון רעפעראַט, אַז דער רעפערענט האָט, אדרבא, פּראָקלאַמירט דעם טראַדיציאָנעלען משה פאַר אַ רעאַלען, לעבעדיגען געשטאַלט, וואָס איז געשאַפען דורך דעם פאָלקס-גייסט, און אָט דאָס איז יעדענפאַלס אַ וויכטיגער צוגאָב צו די עקסטרעמע אויספיהרען פון דער ביבעל-קריטיק. מענדעלע אָבער האָט נישט געוואָלט הערען: ער האָט נישט געוואָלט דערלאָזען אפילו קיין ספק אין דער רעאַליטעט פון דעם ביבלישען משה ווי אַ פערזאָן, וואָס האָט געלעבט אין דער ווירקליכקייט, און נישט נאָר אין דער פאָלקס-פאָרשטעלונג, אין אַזעלכע מיני אויפקלערונגען האָט ער געזעהען, ווי ס׳גראַבט זיך אונטער אונטער זיין הייליגטהום.

און דאָך, נישט געקוקט אויף די אַלע חילוקי-דעות, זענען מיר געווען שטאַרק צוגעבונדען איינער צום אַנדערען. אין דעם לעצטען יאָהר, פאַר מיין אָפּפאָהרען פון אָדעס קיין פּעטערבורג, האָבען מיר זיך געוועהנליך געטראָפען נישט אין די קרייזלעך אָבער אויף זיצונגען, נאָר ביים שרייב-טיש אין אונזערע קאַבינעטען. ס׳האָט זיך געטראָפען, כ׳האָב שוין לאַנג

נישט געזעהען דעם אַלטען, און מיר ווילט זיך איהם זעהן. נאָר ס׳איז אַלץ קיין צייט נישטאָ: ווייל געהסטו נאָר אריין צו איהם — וועט ער פריהער פאַר אַ דריי-פיער שעה דיך נישט אַבלאָזען, און דאָך ביי דער ערשטער מעגליכקייט לאָז איך זיך פון מיין ווינקעל ביים ים, אַרום די שטילע ווילעס, אויף אויספּענסקי, אַהין, וואו די גאַס, וואָס פיהרט צו דער טיאַרנע, שפּאַרט זיך אָן אָן דער געדיכטעניש פון די יודישע קוואַר-טאַלען. אָט איז דאָס דריי-שטאָקיגע הויז אין דער תלמוד-תורה, וואָס קיניגט איבער די נידעריגע שכנישע הייזער. איך גיה אריין אין דעם פוסטען הויף, איך הויב זיך אויף אויף דעם העכערען שטאָק, איך גיה אַדורך פאַרביי די גרויסע, גרוימע צימערען און טרעף מענדעלען ערגיץ-וואו אין אַ ווינ-קעל, אָפטמאָל ביים טישעל אין שלאָף-צימער, וואָס איז אָבגע-טהיילט מיט אַ פאָהרהאַנג פונ׳ם קאַבינעט: ער קנייטשט זיין הויכען שטערען און שרייבט... „אַך, גוט! — בע-גריסט ער מיך. — אָט וועלען מיר זיך זעצען ביי דער הרובע, ווי גוטע ישיבה-בחורים, און מיר וועלען רעדען...” און ס׳געהט אַוועק אַ לאַנגער געשפּרעך וועגען אַלץ, דער המשך פון אונ-זער צוועלף-יאָהריגען געשפּרעך, ווי עס וואָלט נאָרנישט איבער-געריסען געוואָרען. ס׳איז נישט אָבגעגאַנגען, ווי דער שטייגער איז, אָהן דעם לייענען אַ פראַגמענט פון אַ נייער מעשה. אין יענער צייט האָט מענדעלע געשריבען זיין אויטאָביאָגראַפישע ערצעהלונג: „שלמה ר׳ חיים׳ס”, — איינע פון זיינע בעסטע ווערק. ביז איצט פיהל איך נאָך דעם אַראָמאַט, דעם צויבער פון יענע פאָרלעזונגען: די אומפערגעסענע בילדער פון אַ יודישער דאָרפישער פאַמיליע, פון אַ שטעדטעל אין די האַרבס-טיגע ימים-נוראים, די קיך אין דער נאַכט פון דאָנערשטאָג אויף פרייטאָג, די חדר-יונגלעך, וואָס זענען נאָך נישט אריי-בערגעטראָטען די גרענעץ פון זייער היימיש שטעדטעל, נאָר זענען שוין אויסגעוואָנדערט מיט זייער רבין אין ארם-נהרים, מצרים און כּנען און ווייסען, וואָס ס׳האָט זיך געטהון מיט דריי-טוי-זענד יאהר צוריק... איך האָב זיך צוגעהערט צו דער אייבי-

גער מעלאָדיע פונ׳ם שטעדטעל וואָס האָט אָבגעקלונגען אין אונזער ליטעראַטור, אָנגעהויבען פון „זיידען" ביז דעם „איינ־קעל" שלום אש, צו אָט דער וואונדערליכער מוזיק, וואָס האָט בעצויבערט און געמונטערט און בעלויכטען די הערצער פון צרות און געוואָרען די לעבעדיגע לעגענדע פון יאָהרהונדער־טער... עס ענדיגט זיך אונזער געשפרעך. איך געזעגען זיך און געה אַרויס אין פאָדער-צימער. מענדעלע בעגלייט מיך און זעצט ווייטער פאָר דעם שמועס, האַלטענדיג מיך „פאָר׳ן קנע־פעל" (דאָס איז שוין געווען אַ טעכנישער טערמין פאַר די סוף-געשפרעכען). זומער-צייט פלעגט ער אַרויס מיט מיר, מיך בעגלייטען האַלב-וועג, נישט איבעררייסענדיג דעם שמועס, דערנאָך האָב איך איהם אַביסעל אָבגעפיהרט, און אַזוי האָבען מיר אָפטמאָל געבלאָנקעט ביז האַלב-נאַכט.

שוער איז געווען אונזער צושיידונג זומער 1903, צוויי חדשים נאָכ׳ן קעשענעווער פאָגראָם, ווען איך האָב מיך פון דעם וואַרעמען אָדעס איבערגעקליבען אין ווייטען, כמורנעם, קאַלטען, אָבער היימישען „צפון". אַ טיעפער אומעט האָט גע־קלונגען אין די רייד פונ׳ם אַלטען פריינד, אויף דעם געזע־גענונגס-באַנקעט, וואָס די פריינד האָבען מיר פאַר מיין אָבּ־פאָהרען איינגעאָרדענט אין סימאָן-זאַל. מענדעלע האָט דער־מאָנט אָן די שבת-צו-נאַכטסען אין אונזער קליין קרייזעל, וועגען דעם געמיטליכען ליטעראַרישען ווינקעל, וואָס מיר האָ־בען געשאַפען אין אָדעס... איך האָב געפיהלט, אַז איך שטיי אויף דער גרענעץ פון אַן אָוועקגעהענדיגער תקופה אין מיין לעבען, אין וועלכער מענדעלע האָט געשפיעלט אַ גאַנץ-וויכ־טיגע ראָלע.

נאָך צוויי מאָל האָב איך זיך געזעהן מיט אַבראַמאָוויט־שען: אין סוף פון 1909 און 1913, ווען איך האָב פער־בראַכט אַ פאָר וואָכען אין אָדעס. ביי דער ערשטער בעגעג־נעניש האָט זיך דער „זיידע" אײנגאַנצען געפונען אונטער דעם איינדרוק פון זיין זומערדיגער טריאומף-נסיעה איבער די שטעדט פון ליטע און פוילען, וואו מ׳האָט איהם אַזוי

רווישיג אויפגענומען. דעם לעצטען מאָל האָבען מיר בעניים אונזערע אַלטע געשפּרעכען, אין די דעצעמבער-טעג פון 1913 אויף אַ צייט האָט ווי אויפגעלעבט דאָס אַמאָליגע. עס איז געווען אַ טומעלדיגער ליטעראַריש-מוזיקאַלישער חנוכה-אָוועגד, עס זענען זיך צונויפגעקומען פיעל אַלטע פריינד. און ווידער צמאָל האָבען מיר זיך צונויפגעקליבען דעם 20 דעצעמבער אין אָוועגד אין דער וואוינונג פונ׳ם זיידען — דעם „אימעניניק״ וואָס האָט אויסגעזעהן נאָך גאַנץ מונטער, נישט געקוקט אויף זיינע 80 יאָהר. נאָך איין באַנקעט לכבוד דעם גאַסט איז פאָרגעקומען אין סימאָנס זאַל, וואו ס׳איז זיך צונויפגעקומען די גאַנצע ליטעראַרישע משפּחה פונ׳ם אַלטען און נייעם אָדעס. איך בין געזעסען צווישען אַבראַמאָוויטשען און פרוגען, און אויף אונז האָט ווי געשוועבט דער שאָטען פון דער וואונדערליכער לוכט-דאָרפער זומער-נאַכט אין 1891...

אָנהויב יאַנואַר 1914 האָבען מיר זיך געזעגענט אויף שטענ-דיג און אויף אייביג. אין אַ האַלב יאָהר אַרום האָט זיך אָנגע-הויבען דעם צלוועטליכער מבול, — דער וועלט-קריג. דער ער-שטער איז אַוועק פון דער וועלט מיין יוגענד-חבר פרוג, און צום סוף מענדעלע, מיט וועלכען ס׳איז פערבונדען געווען דער אָדעסער פּעריאָד פון מיין לעבען.

מיט יעדען פריינד, וואָס געהט צוועק אין דער אייביגקייט, געהט אויך אַוועק אַ טייל פון אונזער אייגענעם לעבען. אויף אָט די חורבונות פון לעבען שטעלען מיר איבער׳ן וועג דענק-מעלער אין פאָרם פון זכרונות. אָט אַזא מין דענקמאָל שטעל איך אויך איצט דאָ צו די שלושים פון מיין אומפערגעסלעכען פריינד.

דעצעמבער 1917
צו די ש״ושים נאָך
מענדעלעס טוידט.

יעקב דינעזאָן.

שלום יעקב אבראַמאָוויטש און מענדעלע מוכר ספרים.

שלום יעקב אַבראַמאָוויטש און מענדעלע מוכר ספרים האָב איך אַ צייט באַלאַנאַנד אַלץ געמיינט — זענען זיך צוויי גאָר בעזונדערע יודען, וואָס האָבען איינער צום אַנדערען קיין שום שייכות נישט, און קענען זיך איינאַנדער אפשר גאָרנישט.

שלום יעקב אַבראַמאָוויטש, האָב איך מיר פאָרגעשטעלט, מוז זיין אַ יוד אין מיטעלע יאָהרען, אַ גרויסער למדן און אַ גרויסער קענער, שרייבט לשון-הקודש, אפילו נישט מיט ריין ישעיה־לשון, ווי מאַפו אָדער קלמן שולמאַן, אָבער וואָס ער שרייבט, לייענט זיך גרינג און בע׳טעמ׳ט. איז אַמאָל וויציג און בייסיג און רעדט מיט העזה אָפט געגען בעריהמטע שרייבער עלטערע פאַר איהם, אָבער אַלע מאָל קלוג און גערעכט. וויסען ווייסט ער אַ סך, און וואָס ער ווייסט, שרייבט ער.

פאַר איהם האָב איך רעספעקט געהאַט. פאַר בעקאַנט צו ווערען מיט איהם דורך אַ בריוועלע אַמאָל, האָט זיך מיר געדאַכט, איז ער צו שטאָלץ. אַנדערש האָב איך מיר פאָרגע־

שטעלט ר׳ מענדעלע׳ן. ר׳ מענדעלע מוכר־ספרים, האָב איך מיר אויסגעמאָלט, איז שוין געווים אַן׳עלטערער יוד, אַ זעכ־ציגער, ביז הונדערט און צוואַנציג יאָהר, אַ הויכער, אַ דאַרער, מיט טיפע קנייטשען אויף זיין שטערען, מיט אַ פּאָר קלוגע און גוטע אויגען, וועלכע קוקען תמיד מיט ליבשאַפט און רחמנות אויף איטליכען. צייטענווייז זענען די דאָזיגע קלוגע און גוטע אויגען פערבענקט און פער׳חלומ׳ט און קוקען אַרויס ווייט־ווייט אַהין, פון וואַנען ער מיינט אָדער האָפט, אַז ס׳דאַרף איהם אָנקומען אַ גרוס ערגיץ פון וועמען עס איז איהם אין האַרצען ליעב און טייער, אָדער אַ בשורה טובה אויף ישועות און נחמות אויף כלל־ישראל. ר׳ מענדעלע׳ן האָב איך קיינמאָל נישט בעגעגענט זיך אַמפּערענדיג, אַריבערשפּאַרענדיג עמיצען, נאָר שטיל און רוהיג רעדט ער, און שטענדיג מיט אַ חנוודי־גען זיסען שמייכעל אויף די ליפּען. ער האָט זיך אין דער וועלט און ביי יודען אַ סך אַ סך אָנגעזען און אָנגעהערט, — דערצעהלט ער, מערסטענטייל מיט אַ זיפץ און אַהנמוטיגען טאָן, אַן׳אַנדערש מאָל, אויך מיט אַ לצנות׳דיגען און כלומר׳שט־לוס־טיגען טאָן.

ר׳ מענדעלע אַליין, האָט זיך מיר געדאַכט, איז אפילו גאָר קיין שרייבער נישט, דאָס, וואָס איך האָב געלייענט פון זיינע מעשה׳לעך, האָט ער נאָר דערצעהלט, אויפגעשריבען האָט עמיץ אַנ׳אַנדערער.

איהם האָב איך ליעב געהאַט מיט מיין גאַנצער נשמה. מיט איהם זיך אַמאָל צו בעגעגענען און צו קאָנען איהם אַרויס־זאָגען, ווי ליעב איך האָב איהם, נישט נאָר פאַר דעם, וואָס ער דערצעהלט, נור אויך פאַר דעם, וואָס ער איז ר׳ מענדעלע מוכר־ספרים, — איז געווען איינס פון די הייסעסטע וואונשען, וואָס איך האָב דעמאָלט מיר פערגינט צו ווינשען זיך.

איך געדענק, ווי איינמאָל איז אַריינגעקומען אין בית־המדרש, וואו איך האָב געדאַוונט, אַ יוד אַ מוכר־ספרים, און האָט זיין בינטעל סחורה אויפן לאַנגען אָנגעע׳חלב׳טען בית־המדרש־טיש צעלעגט. אַ הויכער בייניגער יוד איז דאָס געווען,

מיט אַזאַ גרוי בערדעל, מיט אַזאַ אַ ביסעל-געבויגענעם רוקען, און כמעט אויך מיט דער אייגענער פיזיאָנאָמיע, ווי מיין פאַנ-טאַזיע האָט איהם נאָר געקאָנט אויסמאָהלען. פון ווייטען, פון וואַנען איך האָב מיך צוגעקוקט אויף איהם, האָב איך שוין געמיינט: אָט איז ער! אָט איז דער קלוגער, ליעבער און טייע־רער ר׳ מענדעלע. איך בין שוין גרייט געווען צוצולויפען צו איהם מיטן גרייטען שלום־עליכם: „ר׳ מענדעלע! וואָס מאַכט איהר? פון וואַנען קומט איהר? וואו שטעהט איהר איין, מען זאָל קאָנען פערברענגען מיט אייך עטליכע שעה און אויסהע-רען עפּעס אַ נייע מעשהלע, וואָס איז נאָך נישט אָבגעדרוקט? און טאָמער ווילט איהר, וועל איך טאַקי דאָס מעשהלע באַלד פון אייער מויל אַרויס אויפשרייבען". נאָר אַזוי ווי איך בין געשטאַנען נעבען ביים פענסטער צום בית־המדרש הויף אַרויס, הוט זיך מיר געוואָלט אין איין גאַנג טאַקי שוין אַ קוק טהון דרכן פענסטער אויף זיין ביידעל, ר׳ מענדעלעס, אויף זיין פערדעל, דעם גרויסען סבלן און גרויסען עניו, וואָס כאָטש ער האָרעוועט נעבעך אַזוי פיל און ווערט געגנוג פערשוואַרצט און אויסגעריסען, אַרומשלעפּענדיג דאָס שווער־אָנגעפּאַקטע ביידעל מיט יודישע ספרים און יודישע צרות, מעגען איהם פונדעסטוועג־גען אַנדערע, לייטישע פערד אפילו, מקנא זיין, וואָס ער האָט אַזאַ קלוגען בעל־הבית, וועלכער פערשטעהט איהם אויפן ווינק, און פיהלט־מיט זיין צער, און געפינט תמיד אַ ליבליך, טריי וואָרט איהם צו טרייסטען אין זיין שווערען מזל...

נאָר ווי זיין שטייגער איז, זענען די בית-המדרש-פענ-סטער שוין אַ צייט מיט יאָהרען נישט געוואַשען געווען, און דורך דעם שטויב און דעם רויך, וואָס האָט זיך סאַר דער צייט אָנגעקליבען, איז אונמעגליך געווען אַרויסצוזעהן, וואָס הינטער זיי טהוט זיך... און איך האָב נישט געקאָנט זעהן, צי זענען דאָ פערהאַן דאָס ביידעל מיטן פערדעל, צי נישט.

מילא, האָב איך אַ קלער געטהון. לאָם איך מיך אָקאָרשט פריהער בעקענען מיט ר׳ מענדעלען אַליין, וועל איך שוין מסתמא באַלד בעקאַנטשאַפט שליסען אויך מיט ר׳ מענדעלעס.

בײדעל, און דער עיקר — מיט ר׳ מענדעלע׳ס פערדעל, מיט װעלכען איך װעל שפּעטער זיך אויפרעדען אויף ר׳ מענדעלע׳ס לשון מיט איהם — און נעם איך און שטרעק שוין מײן רעכטע האַנט, אים, — ר׳ מענדעלען, נישט דעם פערדעל, — מײן פרײנדליכען שלום־עליכם צו דערלאַנגען, צעבײזערט זיך גראָד אין דער רגע דער בית־המדרש־שמש מיט אַ טענה, פאַר־װאָס האָט ער זיך מיט זײן בינטעל ספרים אַזױ ברײט צולעגט איבערן גאַנצען טיש און בײ איהם גאָרנישט געפרעגט. װערט דער פאַקענטרעגער אַנגעצונדען פון כעס אויף דעם שמש, רעדט ער אַרויס געגען איהם אַ פּאָר זלזולים. דאַכט זיך, גאַנץ געװעהנליכע זלזולים, װאָס מען הערט אַלע טאָג אַפילו אין אַ מקום־קדוש, פון יודען אָנגעטהוענע אין טלית־און־תפילין אויך אין רעכטען מיטען דאַװנען. נאָר אויף מיר האָבען זײ בעת־מעשה נישט קײן גוטען רושם געמאַכט, און פון דאָרט אינעװעניג אין דער נשמה מײנער האָט צו מיר װי אַ קול אַרויסגעשריען: „נײן, דאָס איז נישט ער! דאָס איז נישט ר׳ מענדעלע, נישט זײן קול, נישט זײנע װערטער, נישט אפילו דער שאָטען זײנער!״ און נאָך אַמאָל אַ קוק טהון אויף יענעם מוכר־ספרים האָב איך שוין נישט געװאָלט. איך האָב מיך פאַר זיך אַלײן פערשעמט, פאַר אַזאַ מיאוסען טעות, צו דערזעהן אַ רגע מײן ליעבען קלוגען ר׳ מענדעלע אין אַזאַ פּשוטען יודען, װאָס האָט אַזאַ קול מיט אַזאַ מין דבור.

עס פערשטעהט זיך, אַז מײנען אַזױ: אַז שלום יעקב אַבראַמאָװיטש איז נישט מענדעלע מוכר ספרים, און מענדעלע מוכר ספרים איז נישט שלום יעקב אַבראַמאָװיטש, האָב איך גיט געקאָנט אין יענע יאָהרען, װען דער אײגענער ר׳ מענדע־לע איז נאָך קײנעם קײן זײדע נישט געװען*), און װען זײנע

---

*) זײנע אַלע פריהערדיגע העברעישע װערק—„משפט שלום״ (1860), „תולדות הטבע״ (ערשטער טײל—1862, צװײטער טײל—1867, דריטער—1872) ״למדו היטב״ (1862) און „האבות והבנים״ (1868) זענען ערשינען מיטן נאָמען שלום יעקב אַב־

געצעהלטע ,,עוזר, וואָס האָבען איהם שוין אויך דעמאָלט דער־פיהלט, כאָטש נאָך נישט גערעכענט און זיך רעכנען פאַר אַזעל־כע נאָך אפשר גאָרנישט געוואָלט.

עס זענען איבערהויפט דעמאָלט יאָהרען געווען, וואָס מיט שלום יעקב אַבראַמאָוויטש האָט מען זיך מיחס געווען, און מיט מענדעלע מוכר־ספרים האָבען זיך נאָך די מיוחסים פון דער אַלטער גאָלדענער פאָהן צוגעשעמט ווי מיט עפּעס אַ נחית־דרגא אין דער משפּחה. איך בין נאָך דעמאָלט אַ יונג יונגעל געווען, אַ שטיקעל משכיל אַן אָנפאַנגער, וואָס האָט זיך שוין אפילו געריבען אַרום די מיוחסים פון דער אַלטער גאָלדענער פאָהן, אָבער וואָס האָט בשום אופן ר׳ מענדעלע׳ן נישט געוואָלט בעטראַכטען פאַר עפּעס אַ נחית־דרגא חלילה אין מיין יחוס. אדרבא, ווען ר׳ מענדעלע זאָל נאָר אַמאָל אַ קום טהון צו אונז און איך זאָל זיין דער גבאי אין מיין בית־המדרש, וואָלט איך איהם דעם ערשטען מכבד געווען מיט ,,שלישי״. אָדער מיט ,,ששי״, ווי דעם גרעסטען מיוחס, גאָר־נישט קוקענדיג, וואָס ער איז אַ יוד נישט קיין נגיד, פאָהרט מיט זיין אייגעןביידעל איוף אַלע ירידים, יודען צו באַזאָר־גען מיט קינות און תחינות, אַ לאַנג אָבגעפרעגטע פערשימעל־טע סחורה ביי די דעמאָלטיגע מיוחסים, און איז נאָך אָפט אַליין אַ שטיקל בעל־עגלה, אַ שטיקל שמייסער פאַר זיין אייגענעם פערדעל.

ראַמאָוויטש. ערשט דאָס יודישע ווערק ,,דאָס קליינע מענשעלע״ (פערעפענטליכט געוואָרען אין ,,קול־מבשר״ און דערנאָך בעזונדער ארויסגעגעבען אין יאָר 1864) איז אַרויס מיטן נאָמען מענדעלע מוכר־ספרים. דער טיטל איז געווען: ,,דאָס קליינע מענשעלע אָדער אַ לעבענס־בעשרייבונג פון יצחק אברהם תקיף, געדרוקט בהשתדלות מענדעלע מוכר ספרים״. פון דאַן אָן איז מענדעלע מו״ס פערבליבען ש. י. אַבראַמאָוויטשס צווייטער נאָמען אויף שטענדיג. אגב, האָט ש. י. אַבראַמאָוויטש אויף זיין ערשטען יודישען ווערק זיך אָנגערופען ,,ס ע נ ד ע ר ל מוכר ספרים״, נאָר אלכסנדר צעדערבוים האָט איבערגעמאַכט דעם נאָמען אויף ,,מ ע נ ד ע ל ע מוכר ספרים״.

רעד.

אזוי האָב איך אַ צייט אַלץ געמיינט און זיך געטראַכט, און האָב גאָר אַנדערש מיינען און טראַכטען נישט געוואָלט. האָט מען מיר אַמאָל שפּעטער אַ זאָג געטהון, אַז עס איז פערהאַן אַ יש־אומרים, אַז ר׳ מענדעלע מוכר ספרים איז דער בעריהמטער שרייבער שלום יעקב אַבראַמאָוויטש, הוא, הוא בכבודו ובעצמו, הוא ולא אחר. האָב איך עס געהאַלטען פאַר בלאָט אַזוי אַ בויך־סברא, ווי אַ שטייגער: דער פייטן ר׳ אלעזר הקליר איז דער אייגענער ר׳ אלעזר בן ערך פון דער גמרא, וואָס די דעמאָלטיגע לשון־הקודש־שרייבער האָבען עס פון אַזעל־כע בויך־סברות געמאַכט זיך אַרויסצודרינגען און אויפצווייזען.

דערוואוסט זיך אַקוראַט, אַז ביידע, — סיי שלום יעקב אַבראַמאָוויטש, סיי ר׳ מענדעלע מוכר־ספרים — זענען באמת איין און דער זעלבער יוד, און, אַז דאָס איז נישט קיין אויס־געטראַכטער שם אויף דעם ערשטען, ווי נישט אַ צו גרויסער יחוס פאַרן צווייטען, האָב איך ערשט אין מאָסקווע אין דעם זעלבען טאָג און אין דער זעלבער שעה, ווען איך האָב שוין אַליין זוכה געווען מיט מיינע אייגענע אויגען צו דערזעהן מיין ערשט ווערק, אין דער געשטאַלט פון אַ גאַנצען ספר, היפש דיקלעך אפילו, כאָטש אויף אַ טונקעל ביבולע־פּאַפּיר, אָבער פאָרט מיט געדרוקטע אותיות, שוואַרץ אויף ווייס, בדפוס האלמנה והאחים ראָם בווילנא.

איך האָב שוין צו יענער צייט געדיענט אין מאָסקווע אין אַ קאַנטאָר פון אַ בעוואוסטער טעה־פירמע, צו יענער צייט, ביי מיינעם עפּיס אַ קרוב. אַז איך האָב עפּיס אַ שייכות צו השכלה און שרייבעריי האָט דאָרט אַ יליד־אשה וועגען מיר נישט געוואוסט, און איך האָב טאַקי אַליין אַלץ געטהון, אַז מען זאָל עס נישט וויסען. די סיבה דערפון, איז דאָ נישט דער פּלאַץ צו דערצעהלען. אפשר וועל איך נאָך אַמאָל דאָס דערצעהלען ביי אַן אַנדער געלעגענהייט. — נאָר כאָטש קיינער פון מיינע מקורבים און בעקאַנטע אין מאָסקווע האָבען וועגען דעם נישט געוואוסט, האָב איך אַליין נישט געקאָנט נישט ווי־סען, אַז דאָרט אין ווילנע, טאַקע איז דער בעריהמטער דרוד־

קעריי פון האַלמנה והאחים ראָם, וואַלגערען זיך אַ פּאָר פון
מיינע „כתב-ידן" און אפשר דרוקט זיך שוין איינער פון זיי
און וועט אינגיכען אויף דער ווייסער וועלט אַרויס. און וואָס
מעהר איך האָב געטראַכט דערפון, אַלץ מעהר האָט זיך מיר
געוואָלט, אַז קיינער פון מיינע נאָהענטע זאָלען דערפון נישט
געוואָהר ווערען. ביז איינמאָל, אין עפּיס אַ חנוכה-אָוועגד, בין
איך אַריינגעקומען צו מיינעם אַ בעקאַנטען פון אַ פיינער פאַ-
מיליע. נאָר אָנשטאָט צו געפינען דעם עולם אַרום טיש ביי
די חנוכה-לאַטקעס, צו וואָס מען האָט מיך איינגעלאַדען, אָדער
אָנשטאָט צו טרעפען די עלטערע ביי די גרינע טישלעך מיט
קריידלעך אין די הענד, ווי דער שטייגער איז ביי אַ פיינער
מאָסקווער פאַמיליע אַפילו נישט אום חנוכה, און די יוגענד,
סטודענטען און קורסיסטקעס, ביי אַ געשפּרעך, אָדער אַלערליי
מיינונגען אַרויסזאָגען וועגען טאָלסטאָיס נייעם ראָמאַן: „אַננאַ
קאַרעניגאַ", וועלכער האָט זיך אין יענעם יאָהר געדרוקט אין
פּאָרטזעצונגען, דאַכט זיך אין זשורנאַל „רוסקי-וויעסטניק", —
האָב איך איצט דעם עולם, יונג און אַלט, געזעהן זיצען ביים
טיש אין גרויסען עס-צימער, און עפּיס איינער אַ גאַסט לייענט
פאָר אַ ספּור-המעשה פון אַ יידישען ספר אויף פּראָסט עברי-
טייטש און אַזוי אַריינגעטהון זענען אַלע צוהערער, אַז זיי
האָבען מיך כמעט נישט בעמערקט אין אָנהויב. און אַז מען
האָט מיך שוין יאָ בעמערקט, האָט מען מיך געבעטען פלאַץ-
נעמען ביים טיש און זיך אויך צוהערען, וואָס מען לייענט
דאָ פאָר, ווייל עס איז זעהר, זעהר אינטערעסאַנט, און מען
קאָן זיך פּשוט אין מיטן נישט אָברייסען פון צו הערען.

איך האָב געמיינט, אַז דאָס לייענט מען מסתמא ר'
מענדעלעס „קליאַטשע",*) וועגען וועלכען איך האָב שוין פון

---

*) די ערשטע אויפלאגע פון דער „קליאטשע" איז ערשינען אין יאָהר 1873, אויף דעם שער-בלאַט איז געווען אויפגעשריבען: „דיא קליאַטשע אָדער צער-בעל-חיים א. א. וו. אַ מעשה, וואָס האָט זיך פערוואַלגערט צווישען דיא כתבים

מבינים און „יודע־חן״ גבורות דיך געהערט אָנדערצעהלענדיג, אָבער אַליין געלייענט זי האָב נאָך אין יענער צייט נישט. איך האָב ביים טיש צווישען אַנדערע פּלאַץ גענומען, אָבער אָנשטאָט עפּעס פון ר׳ מענדעלע׳ס „קליאַטשע״ צו הערען, דערהער איך עפּיס בעקאַנטעס, איך וואָלט שווערען, איך הער זיך אַליין.

דאָס האַרץ הויבט אָן זיך צו צאַפּלען אין מיר. איך שפּיר, איך ווער רויט און בלאַס. איך דאַנק נאָר גאָט, וואָס אַלעמענס נאָז און אויערען זענען געווענדעט צום פאָרלעזער און קיינער בעמערקט נישט, וואָס מיט מיר און אין מיר געהט דאָ פאָר. ווי אויף הייסע קויהלען בין איך נאָך ביי אַ האַלבע שעה געזעסען ביים טיש, מיט אַלע כוחות כלומר׳שט ווי פער־אינטערעסירט מיט דעם לעזען זיך צו ווייזען, כאָטש מיך האָט פון איבעררּאַשונג און אויפרעגונג, ווי פון אַ פיבער געטריי־סעלט, ביז גאָט האָט געהאָלפען, דער לעזער איז צו ענדע פון אַ קאַפּיטעל צוגעקומען, און דער עולם האָט אַ ביסעל פריי־אָפּגעאָטעמט. דעמאָלט ערשט האָט די ווירטין מיין אויפרעגונג בעמערקט, און מיך געפרעגט, וואָס בין איך אַזוי בלאַס, צי האָב איך מיך צוגעקיהלט.

איך האָב אין איהר פראַגע זיך אָנגעכאַפּט ווי איינער, וואָס טרינקט זיך, כאַפּט זיך אָן אין אַ שטרוי, וואָס שווימט אים צופעליג צו. איך האָב באַלד געענטפערט, אַז איך פיהל מיך טאַקע זעהר נישט גוט, און האָב ביי איהר ענטשולדיגונג גע־בעטען, אויב איך וועל זיך ערלויבען אָבשיעד צו נעמען און אַהיימגעהען.

מען האָט מיר פערשיעדענע מיטלען געראָטען, וואָס איך האָב באַלד צו טהון, וואָס צו טרינקען, מיט וואָס זיך איינצו־רייבען און ווי צו שוויצען. און געשוויצט האָב איך שוין דערנאָך פון פרייד אַליין, וואָס איך בין פריי געוואָרען פון

פון ישראליק דעם משוגענעם, געדרוקט בהשתדלות מענדעלע מו״לר־ספרים. ווילנא, בדפוס האלמנה והאחים ראָם״. רעד.

דער געפאַר ענטדעקט צו ווערען, אַז איך אַליין בין דער שולדיגער, וואָס מען האָט מיך היינט אַזוי קאַלט און טרוקען אויפגענומען אין דער דאָזיגער פאַמיליע.

אָבער דאָס, וואָס איך האָב געקאָנט דאָס מאָל מיין סוד בעהאַלטען פון יענער פאַמיליע און פון נאָך אַזעלכע פאַמיליעס, האָב איך דאָך פון זיך אַליין בעהאַלטען נישט געקאָנט. עס האָט זיך ליידענשאַפטליך מיר געוואָלט זיין צוזאַמען מיט מיין חערק, ווען קיין זייטיגער מענש וועט דערביי נישט זיין. און איינער אויף איינעם זיך דורכשמועסען, ווי ווייט בין איך צופריעדען פון איהם, און ווי ווייט קאָנען ווירקליך זיינע לעזער צופרידען זיין פון מיר. נאָר ווי מאַכט מען אַזאַ צוזאַמענקומען זיך, אַז קיין זייטיגער זאָל דאָס נישט בעמערקען און צו עפעס אַ חשד קומען? בעטען לייהען דאָס ווערק ביי די, וואָס האָבען עס שוין דורכגעלייענט און מיט התפעלות מיר דערצעהלט, וויפיעל הייסע טרעהרען זיי האָבען דערביי פערגאָסען, האָב איך פשוט מורא געהאַט, מען זאָל נישט בעמערקען, ווי פעראינטערעסירט איך בין דערמיט, און דאָס קאָן זיי ברענגען אפשר צום חשד, אַז דער מחבר דינעזאָן, וואָס שטעהט געדרוקט אויפן ערשטען בלעטעל, איז נישט אַ ווייטער קרוב מיינער, וועלכען איך קען נישט אַפילו, נאָר איך בין דער מחבר אַליין. שרייבען אין ווילנע צו די דרוקער, זיי זאָלען מיר צושיקען כאָטש איין עקזעמפלאַר פאָסט־רעסטאַנט קיין מאָסקווע, האָב איך שוין אַפילו געפרובט, נאָר זיי האָבען, אפנים, צייט געהאַט, און זיך נישט צוגעאיילט מיין בקשה צו ערפיעלען מיט דער אומגעהענדער פאָסט, ווי איך האָב געבעטען. וואָס איז די איילעניש אַזוי גרויס, מאָסקווע ברענט? האָבען זיי זיך אודאי אויסגעלאַכט פון מיין בריף מיטן פערלאַנג: „זאָפאָרט מיט דער אומגעהענדער פאָסט כאָטש איין עקזעמפלאַר מיר צושיקען.“*)

*) יעקב דינעזאָנס ערשטער געדרוקטער ראָמאַן „הנאהבים והנעימים אָדער

און אַזוי האָט מען שוין אין פערלויף פון אַ פּאָר וואָכען כמעט אין יעדען יודישען הויז אין מאָסקווע מיין ראָמאַן געהאַט געלעזען. און איך אַליין האָב נאָך די זכיה נישט געהאַט מיט איהם אַליין זיך צו טרעפען, ווען קיין זייטיקער זאָל דערביי נישט זיין. ביז איך האָב זיך דערוואוסט, אַז אויף זאַראַדיע, אין גליעבאָווסקע פּאָדוואָריע, וואוינט אַ יוד, וואָס מען רופט איהם לידסקי, אַ מוכר ספרים — טאַקע דער פּאָטער פון דעם וואַרשעווער לידסקי, — דער געגענוואַרטיגער אַרויסגעבער פון ר׳ מענדעלע מוכר-ספרים׳ס ווערק, — וואָס ביי איהם בעקומט מען פון כל טוב: ציצית, תפלין, מזוזות, סדורים, מחזורים, טלתים און אַפילו אַלערליי מעשה-ביכלעך אויך. און אין אַ שעהנעם פריהמאָרגען פון עפּעס אַ רוסישען יום-טוב, ווען מיין קאַנטאָר איז געווען צו, האָב איך מיך אַראָבגעלאָזט אויף זאַראַדיע גלייך צו דעם דאָזיגען לידסקי׳ן.

אַ גוטע צעהן מינוטען האָב איך אַרומגעבלאָנדזעט אין אַ פינצטערען פּאָדער הויז, טאַפּענדיג מיט די הענט, טאָמער וועל איך ערגעץ דערטאַפּען אַ טהיר, וואָס זאָל מיך אַריינלאָזען אין דעם גרויסען פּאַלאַץ, וואו דער דאָזיגער לידסקי וואוינט און האָט ביי זיך דאָס, וואָס מיין האַרץ גלוסט און בענקט — ביז איך האָב ענדליך פּאָרט דערטאַפּט אַ טהיר און האָב אַ פרעג געטהון אויף רוסיש, פערשטעהט זיך, צי דאָ וואוינט דער ה׳ לידסקי?

מען האָט מיר געענטפערט, אַז לידסקי וואוינט אין נומער 134 און דאָ איז דער נומער 142. על כן בּרויך איך געהן אַ ביסעל צוריק.

— אָבער שטעהט נישט אין דער אָפּענער טהיר! — טהוט צו מיר אַ זאָג אַנ׳עלטע מאָסקוויטערין, אויף עכט-שקלאָווער רוסיש. — דאָ איז מאָסקווע, נישט שקלאָוו און נישט וואַרשע.

דער „שוואַרצער יונגערמאַנטשיק" איז ערשיענען צום ערשטען מאָל אין ווילנע אין ראָם-דרוקעריי אין 1877. אין גאַר אַ קורצער צייט איז דער ראָמאַן פערשפרייט געוואָרען אין פיל טויזענדער עקז. רעד.

די פרעסט זענען דרייסיג גראַדיגע און האָלץ איז דאָ טייערער ווי ביי אייך דאָרט לעקעך!

אָבער ווי קען מען פאָרט דערטאַפּען דעם נומער 134, וואו דער לידסקי וואוינט, אַז דאָ איז אַזוי פינסטער? — פּרוב איך נאָך אַזוי אַ זאָג טהון, סאָמער וועט מען פאָרט אַזוי פריינדליך זיין, מיך וועלען צופירען צו ה׳ לידסקי׳ס נומער.

— הויב זיך אָן מיט אַ פּראָווינציאַל! — בייזוערט זיך שוין די יודענע. — אַ מאָסקוואער האָט שכל מיטצונעהמען אַ שוועבעלע אין קעשענע, אַז פינצטער, גיט ער זיך אַנ׳עצה, רייבט אויס אַ שוועבעלע און מאַכט זיך ליכטיג און האָט צו קיינעם קיין טענות נישט.

איך האָב נאָך דעמאָלס קיין פּאַפּיראָסען נישט גערויכערט און האָב קיין נויט נישט געהאַט צו טראָגען שוועבעליך מיט זיך, אָבער דער יודענעס ווערטער האָבען מיך די פּראַקטיקע געלערענט, ווי נויטיג עס קען אַ שוועבעלע זיין אַפילו יעדען מחבר, ווען ער געהט זוכען זיין חבור, כאָטש ער רויכערט נישט. אין יענעם מאָמענט האָב איך זיך ווי אַ נדר געטהון נישט אַרויסצוגעהן פון שטוב אָהן אַ פּעקעל שוועבעליך אין קעשענע, דערווייל אום גיכער פּטור צו ווערען פון מיר, האָט די יודענע מיר דערלאַנגט אַ פידעלע מיט עטליכע שוועבעלעך.

איך האָב איהר ענטשולדיגונג געבעטען, פאַר גאַסט-פריינדליכ־קייט הייס בעדאַנקט, אַ שוועבעלע אַרויסגענומען און באַלד גע־טראָפען לידסקי׳ס טהיר.

דעם אַלטען לידסקי האָב איך געטראָפען אין טלית און תפילין, ער האָט געדאַווענט, און, אפנים, ביי די רעכטע געדיל־טע געהאַלטען, וואָרום אויף מיין גוט מאָרגען האָט ער נאָר אַ שאָקעל געטהון מיט׳ן קאָפּ און אָנשטאָט מיך צו פרעגען, ווע־מען און וואָס ברויך איך, האָט ער אָנגעשטעלט אויף מיר אַ פּאָר פרעגענדיגע אויגען מיט אַ ברום נ־נו?.. נישט וועלענדיג מפסיק זיין, חלילה, בין גאולה לתפילה, אָדער אַזוי דאָרט ווי ער האָט געהאַלטען.

איך האָב איהם באַלד געענטפערט אויף זיין שטומע פּראַ־

גע, אַז איך בין געקומען עפּעס ספרים האַנדלען ביי איהם.

ער האָט באַלד מיט אַ ברעג טלית אָבגעווישט דעם די־נעם שטויב פון אַ בענקעל, אַ מאַך געטהון מיט דער האַנד, אַ רמז, אַז ער בעט מיך זעצען, און אַ ברום געטהון נאָך אַ מאָל נ—נו, נ—נו איילענדיג, אַ סימן אַז זיין דאַוונען וועט שוין לאַנג נישט ציען, און, אַז ער בעט מיך וואַרטען אַ רגע און אַלץ וועט שוין געהן כשורה.

איך האָב איהם באַרוהיקט, געזאָגט, איך קען אויפציהען אַ רגע, און ער ברויך זיין דאַוונען צוליעב מיר נישט אָבקור־צען. ער האָט עס, אפנים, אָנגענומען פאַר אַ העפליכקייט פון מיין זייט, אָבער נישט פאַר אַנ׳ערענסט, און האָט דאָס דאַווע־נען צוגעטריבען, און אין קוים פינף מינוט האָט ער שוין נאָך שמונה עשרה געהאַלטען. ער האָט מיר דערלאַנגט שלום עליכם, געפרעגט: פון וואַנען איז אַ יונגער מאַן? ווי לאַנג בין איך שוין אין מאָסקווע, וואו שטעה איך איין און נאָך אַ זעלכע זייטיגע שאלות. קוים כאָטש איין תשובה צייט געהאַט צו ענט־פערען, האָט ער מיך אַ פרעג געטהון די עיקר שאלות: וואָס פאַר אַ ספרים ברויך איך, צי ספרי רומל, צי ספרי השכלה?

— „די קליאַטשע״ קאָן מען בעקומען ביי אייך? — טהו איך אַ פרעג.

— „די קליאַטשע״ אַבראַמאָוויטשעס? פרעגט ער מיך איבער.

— ר׳ מענדעלע מוכר־ספרים׳ס! — ענטפער איך.

— היינו הך! עגטפערט ער מיר מיט גמרא לשון. אַ יוד נאָך אַ פאַרצייטיגער געווען דער אַלטער לידסקי, און האָט נאָך גמרא לשון געוואוסט.

— געהערט האָב איך עס שוין אַפילו איינינע מאָל, אָבער עפּיס שיקט זיך מיר עס נישט, — בין איך איהם מודה, און געמיינט האָב איך, נישט אַזוי די צוויי איינינקייט און די צוויי בעזונדערע נעמען, ווי די צוויי בעזונדערע כאַראַקטערען אין איין און דעם זעלבען מענשען, לויט ווי איך האָב מיר אַלע מאָל פאָרגעשטעלט אונטער די צוויי נעמען.

— וואָס שיקט זיך אייך דאָ נישט? — פרעגט מיך דער אַלטער לידסקי, — עס איז דוכט זיך אַזוי פּשוט, וואָס פּשוטער קען גאָר נישט זיין. ווייסט איהר דען נישט, אַז מיט דער ויידענער קאַפּאָטע און וועלכער מען געהט שבת, אַ יום-טוב אין שוהל אַריין, געהט מען נישט אין דער וואָכען אין מיהל אָדער אין קראָם.

— וואָס מיינט איהר דערמיט? — טהו איך אים אַ פרעג, נישט בעגרייפענדיג דעם נמשל פון זיין משל.

— איך מיין פּשוט, — ענטפערט ער. — דער נאָמען שלום יעקב אַבראַמאָוויטש איז שוין לאַנג בעריהמט מיט זיינע ביכער אויף לשון הקודש. איהר שפּיעלט זיך מיט זיין „משפּט שלום", מיט זיין „האבות והבנים" און מיט זיין „תולדות הטבע"? נו, און אַז עס פערגלוסט זיך אים אַ מאָל אויך אַ שפּילעכעל זיך מאַכען, אָדער פּשוט אַ שטיף טהון און אויפשרייבען אַ „טאַקסע" למשל, אָדער אַפילו אַ „קליאַטשע", אויף פּשוט׳ען עברי-טייטש, איז ער מחויב זיין בעריהמטען נאָמען שלום יעקב אַב-ראַמאָוויטש אויף אַזוינס אָנצורופען? כבוד וועט עס אים צו-געבען? זאָל אַפילו אמת זיין, אַז אין זיין „קלאַיטשע", למשל, געפינט זיך טאַקע אמתע סתרי-תורה, ווי זיינע חסידים דרשענען, איז דאָך דאָס פאָרט אַ עברי-טייטש מעשהלע, שיחות חולין, אָדער ווי די גמרא דריקט זיך אויס: „דברים של מה בכך". וועט נישט זיין דאָס אַרויפשלעפּען זיין נאָמען אויף אַזעלכע ביכלעך ווי צודעקען דעם באָרשט אין קיך מיט דעם אייגענעם שבת-טישטוכעל, וואָס מען דעקט צו די שבת חלה?

געגלויבט האָט זיך מיר עס אַפילו נישט, פון דעסטוועגען זענען מיר דעם יודענס ווערטער אין זינען אַריין, און כ׳האָב אויך שפּעטער אָפט זיך שטאַרק פערטראַכט צוליעב זיי.

— און מיינט איהר אַ נייעס איז עס ביי ווייערע לייט? די מליצה-שרייבער מיין איך. אַלע טהוען זיי דאָס אייגענע — דערצעהלט מיר ווייטער דער יוד, וואָס איך זעה איהם צום ערשטען מאָל אין מיין לעבען, און וויל מיר מסתמא אַ בעגריף געבען וואָס פאַר אַ ידען און אַ בקי ער איז אין אַזעלכע זאַכען.—

וואָס דאַרפט איהר ווייט זוכען, אָט איז ערשט מיט אַ פּאָר וואָ־כען צוריק פון דרוק אַרויס אַזאַ עברי־טייטש ביכעל מיט'ן נאָ־מען ״הנאהבים והנעימים״ כלומרשט אויף לשון הקודש, און באַלד דערביי מיט אַ פּרוש דערצו: אָדער דער „שוואַרצע' יונגער־מאַנטשיק״, און עפּעס אַ מין אויסכאַפּעניש איז דאָ געשעהן: די ערשטע הונדערט עקזעמפּלאַרען האָט מען ביי מיר ממש אויס־געכאַפּט אין קאַרגע דריי טעג. קלאַפּ איך קיין ווילנע אַ דעפּע־שע. שיקט מען מיר אַרויס מיט באַגאַזש, ווי איך האָב אין דער דעפּעשע געקלאַפּט, נאָך דריי הונדערט, געהט נישט אַריבער אַ וואָך צייט, בלייבט ביי מיר אַפילו איינער נישט, קלאַפּ איך נאָך אַ דעפּעשע, שיקט מען מיר אַרויס נאָך אַ ק״ן שטיקלעך מיט דער ידיעה, אַז מער איז דער מין אין ווילנע אויך נישט געבליבן. הכל במזלא תלוי, אַפילו אַ עברי־טייטש ביכעל! הימעל און ערד און דער „שוואַרצער יונגערמאַנטשיק״... דערלעגט צו איהם האָב איך זיכער נישט. אַ דאַנקען גאָט, הלואי מאַכט זיך אַזאַ ירידל כאָטש דריי מאָל אין יאָהר, וואָלט איך גאָר נישט האָבען צו זינדיגען. נור געגען וואָס דערצעהל איך אייך דאָס? אָ, געגען דעם טאַקע, וואָס איטליכער קונה וויל דווקא, איך זאָל אים זאָגען, ווער איז דער מחבר פון „שוואַרצען יונגער־מאַנטשיק״. צי הייסט ער טאַקי מיט'ן נאָמען דינעזאָן, ווי עס שטעהט בפירוש אויף איהם, און דער עיקר, צי קען איך איהם. און זאָל איך אַזוי פון אַ בייזען חלום וויסען, ווער דער מחבר איז! נאָר קלאָר ווי דער טאָג איז ביי מיר, אַז דער נאָמען דינעזאָן איז נישט די אמתע פאַמיליע פון דעם דאָזיגען מחבר, אפשר איז דער נאָמען דינעזאָן נור אַ נוטריקון פון זיין אמת'ן נאָמען. און אפשר איז ער גלאַט אַ עורבא פרח, אַן אויסגע־טראַכטער נאָמען. דו ווילסט וויסען, ווער עס האָט דאָס ביכעל מחבר געווען? זאָג איך דיר: דינעזאָן הייסט ער און געה זוך אים.

— און פאַר וואָס קען עס נישט זיין, אַז דער דאָזיגער מחבר זאָל טאַקי אַזוי הייסען, ווי ער רופט זיך אויף זיין ספר?— פּרוב איך געוואָהר ווערען ביי איהם, פון וואַנען נעמט זיך צו

איהם די השערה, אַז דער נאָמען דינעזאָן איז דווקא אַן׳אויסגע־טראַכטער אָדער אַ נוטריקון.

— ערשטענס, וואָלט איך פון אַזאַ מחבר געוואוסט. איך האַנדעל שוין, אַ דאַנק השם יתברך, אַ יאָהר עטליכע און דריי־סיג מיט די אַלע אַזעלכע ספרים, ווי שייך וואָלט איך אַ מאָל דעם נאָמען נישט געהערט צווישען מחברים און קענער? און צווייטענ׳ס, ווי איך זעה אַרויס פון דעם מין אויסבאַפּעניש, וואָס איז געוואָרען אויף זיין הבור, ווייזט דאָך אויס, אַז ער מוז טאַקי זיין פון די גרויסע מומחים אין דעם סוג שרייבער, און ווי־באַלד ער איז טאַקי אַ שם ידוע אין דעם השכלה־עולם, שטעהט איהם טאַקי נישט אָהן צו געהן מיט דער זיידענער שבתדיקער קאַפּאָטע אין מיהל, אָדער אין קראָם, ווי שבת אין שוהל. און אָט האָט ער זיך אויסגעטראַכט אַ וואָכעדיגען נאָמען, דינעזאָן, פּאַר זיינע עברי־טייטש ספרימליך, אַזוי ווי שלום יעקב אַבראַמאָוויטש האָט זיין נאָמען מענדעלע אויסגעטראַכט ווי אַ וואָכעדיגע קאַפּאָטע אויף צו געהן אין איהר אין מיהל, אין קראָם און אין מרחץ אַריין אַפילו.

דעם יודען׳ס הקירהדיגע השערה אינטערעסירט מיך אַפילו, אָבער איך זעה, אַז יעדע נייע פראַגע, וואָס איך וועל איהם שטעלען, און יעדע בעמערקונג, וואָס איך וועל איהם מאַכען, וועט ער מיר אַרויסזאָגען נאָך און נאָך אַזעלכע לאַנגע השערות. עס גלוסט זיך איהם צו רעדען, און עס וועט קיין סוף נישט האָבען, דעריבער טהו איך איהם אַ פרעגע:

— און וואו איז אייגענטליך אייער ספרים־סקלאַד?

דאָ אין צימער, וואו ער האָט צוזאַמען לייגענדיג זיין טלית און תפילין דאָס לאַנגע געשפרעך מיט מיר געפיהרט, האָב איך קיין איין ספר חוץ זיין סדור מיט׳ן „חק לישראל״, נישט בעמערקט.

— מיין סקלאַד ספרים, פרעגט איהר? אַ שעהנע מעשה, כ׳לעבען! ענטפערט ער מיר. איהר פערגעסט, יונגערמאַן, אַפּנים, אַז דאָ איז מאָסקווע נישט ווילנע, נישט בערדיטשעוו, נישט שקלאָוו אפילו אין מאָסקווע. איז דער יוד אַליין אויך אַ קאַנ־

טראַבאַנד. אומזיסט מיינט איהר דרוקט מען זיך און שטיקט מען זיך דאָ אין דעם לאָך פון גלעבאָווסקער פּאָדוואָריע, מען האָט קיין ברירה נישט. דאָ קאָן מען זיך אין ערגסטען פאַל אויסקויפען מיטן רובעל, אין אַנ׳אַנדער מקום העלפט דער רו-בעל אויך נישט... אַי ווערט איהר פרעגען, וואו האָב איך פאַרט מיין סחורה? איז די מעשה אַזוי: קלענערע מיגים צעשטופּט מען אין די לעכער אונטערן אויבן, אונטערן בעט, אין קליי־דער-אַלמער, גרעסערע בעהאַלט מען ביים דוואָרניק, און מען צאָהלט איהם חודש געלד פאַר דער שמירה. מאַכט זיך אַ גרעס־סער פּעקעל אַמאָל און מען קאָן צום דוואָרניק איטליכע רגע נישט לויפען, צערוקט מען די ספרים ביי די שכנים אין די נומערען. דורכאויס יודען. דאָ אין גלעבאָווסקער פּאָדוואָריע, געפינט איהר אַ גוי פאַר אַ רפואה נישט.

— און „די קליאַטשע״ האָט איהר דאָ ביי זיך? — טהו איך אַ פרעג און וויל שוין גיכער צו מיין צוועק.

— אַזאַ פּחדן, איך זאָל צו איין עקזעמפּלאַר פון מיינע ספרים אויך נישט האָבען ביי זיך, בין איך שוין דוקא נישט. איהר קאָנט בעקומען אפילו דריי „קליאַטשעס״, טאָמער דאַרפט איר — בעריהמט ער זיך ווי מיט שטאָלץ.

— טאָ זייט מוהל, גיט מיר איין „קליאַטשע״ און אין איין גאַנג גיט מיר שוין אויך אַ „שוואַרצען יונגערמאַנטשיק״, אויב איהר האָט ביי זיך.

דער יוד לאָזט זיך נישט בעטען, בויגט זיך איין, פּאַר־רעט זיך אַ רגע אונטערן בעט, נעהמט פון דאָרט אַרויס אַ „קליאַטשע״ מיט אַ „שוואַרצען יונגערמאַנטשיק״, דערלאַנגט מיר און זאָגט דערביי:

— איך מוז אייך, יונגערמאַן, מקדים זיין, אַז דאָ איז מאָסקווע. דאָס איז טייטש: נישט ווילנע, נישט בערדיטשעוו, וואָס אויב נישט ביי דעם, בעקומט מען די זעלבע סחורה פאַר ביליגער ביי דעם אַנדערען, פערשטעהט איהר?

איך פערשטעה דעם רמז, איך בין אויף אַלץ גרייט. אַ ברירה האָב איך? פונדעסטוועגען, אַז ער האָט מיר אַ זאָג

געטהון: דריי קערבלעך פאַרן „שוואַרצען יונגערמאַנטשיק״, בין איך איבערראַשט געוואָרען און געענטפערט:

— ווי האָט אַ יוד אַזאַ הארץ אויסצובעטען גאַנצע דריי רובעל פאַר איין ספר, און נאָך אויף עברי־טייטש דערצו?

— איהר האָט דען אַ ידיעה, וואָס פאַר אַ מין ביכעל דאָס איז! — ערקלערט ער מיר. — נאָך דעם בוך האָט עקסטראַ געשיקט צו מיר אַפילו די מאַדאַם פּאַליאַקאָווא. ווייסט איהר ווער זי איז? די גרעסטע מיליאָנערשע, אפשר, אין גאַנץ מאָס־קווע. איך האָב מיך בענאַרישט, און צוגעשיקט איהר דעם „שוואַרצען יונגערמאַנטשיק״ מיט אַ רעכנונגעל, אַז עס קאָסט דריי רובעל, האָט זי מיר טאַקי מער ווי דריי רובעל נישט אָבגעשיקט. וואָלט איך שכל געהאַט, איהר דאָס ביכעל צו שי־קען גאָר אָן אַ מקח, בין איך זיכער, אַז זי וואָלט מיר אָבגע־שיקט אַ גאַנצען צעהן רובעלדיגען, און פאַרוואָס טאַקע נישט אַ פינף און צוואַנציגער? אַ כלל, יונגערמאַן, דינגט זיך נישט. איך האָב בסך־הכל איינגאַנצען נאָך אַ פינף שטיק פון איהם, און בריף האָב איך אויף אַרויסצושיקען קיין מאַרשאַנסק, אָריאָל, פּוועער וכדומה, אפשר אויף אַ שטיק צוואַנציג, און אין ווילנע, האָט איהר דאָך געהערט, האָט עס זיך אויך אויסגענומען.

איך האָב איהם בעצאָהלט, וויפיעל ער האָט פערלאַנגט, און פון אַ פינף רובעלדיגען האָט ער מיר רעשט געגעבען מיט גרויסע קופּערנע צענגראָשענדיגע קוים אַ האַלבען רובעל, בעפּרעכענענדיג: אַ רובעל מיט פופציג קאָפּיקעס פאַר ר׳ מענ־דעלע׳ס „קליאַטשע״ און גאַנצע דריי רובעל פאַר מיין אייגענעם „שוואַרצען יונגערמאַנטשיק״. איך בין אַוועק גיך אַהיים אונ־טערגעטריבען פון דער אומגעדולד, צו קאָנען שוין אַמאָל איי־נער אויף איינעם מיט מיין אייגען קינד זיך אָבגעבען, און דורכזעהן אַלע זיינע מעלות און חסרונות צוליעב אייגענער אונבעזאָנענקייט און צוליעב יענע, ווענען איך האָב איבערגעגעבען מיין כתב-יד פון דער ערשטער פעדער און אַנ׳אָבגע-דרוקט בוך אויף דער וועלט אַרויסלאָזען.

מיט אַ רוהיגען געמיט און מיט מעהר ערנסט, ווי איך האָב מיין אייגען ווערק געבלעטערט און דורכגעקוקט, האָב איך זיך גענומען לייענען ר׳ מענדעלע׳ס „קליאַטשע“. געלייענט, געלערענט, ערטערווייז פּסוקים געזוכט, און האָב ענדליך דעם איינדרוק און דאָס געפיהל אַרויסגעטראָגען, גלייך ווי איך וואָלט געבלאָנדזעט אין אַן׳אַלטען פערלאָזענעם שלאָס, וואו איך האָב אויף יעדען טריט און שריט אי וואונדער, אי איבערנאַטירליכס געזעהן און געהערט, און כּמעט איך שטעה שוין איצט אויף דער ווייסער ליכטיגער וועלט אין דרויסען, שימערען מיר נאָך פאַר די אויגען יענע פערדרעהטע וועגעלעך, פערפּלאָנטערטע געַנג מיט אַלע זייערע נישט־געוועהנליכקייטען, וואָס איך האָב זיך דאָרט אָנגעזעהן, און עס קלינגען מיר נאָך אין די אויערען יענע געהיימע קלאַנגען, וועלכע איך האָב זיך דאָרט אָנגעהערט.

די ערשטע פראַגע, וואָס האָט געזוכט אַ תשובה ביי מיר, איז געווען: צי איז דאָס דער אייגענער אַלטער בעקאַנטער מענדעלע, וועלכען כ׳האָב פון אַ צייט פריהער שוין גוט געקענט, מיט איהם ווי אייגען כמעט זיך געפיהלט און האָב איהם שטענדיג גאָר ליעב געהאַט? כּמעט איך בין שוין אַזוי נאַאיוו נישט געווען, און האָב שוין גוט פערשטאַנען, אַז היגטער דעם דאָזיגען מענדעלע מוכר־ספרים בעהאַלט זיך ערגיץ אַ פיעל געלערענטערער יוד, און זאָל זיין ווי דער אַלטער האָט מיר מבטיח געווען, אַז מענדעלע מוכר־ספרים איז נישט מעהר ווי די וואָכעדיגע קאַפּאָטע פון דעם בעריהמטען לשון־הקודש שרייבער, שלום יעקב אַבראַמאָוויטש, האָט עפּעס טאַקי די דאָזיגע וואָכעדיגע קאַפּאָטע ביי מיר גאָר אַן׳אַנדער פּנים דורך דער „קליאַטשע“ בעקומען, אַ פּנים דווקא פון אַ פיין זיידענער קאַפּאָטע, וואָס מעג אָנשטעהן אַפילו דעם גרעסטען מיוחס שבת און יום־טוב מיט איהר אין שול און אין בית־המדרש צו שטאָלצירען.

ר׳ מענדעלע איז דאָ, אין דער „קליאַטשע“, אויסגעוואַקסען פון אַן׳איינפאַכען יודען אַ מוכר־ספרים, וואָס דערצעהלט בנעימות, נישט מעהר ווי דאָס, וואָס ער זעהט אַזוי

הערס, אין אַ יודען אַ למדן, אַ חריף, אַ חקרן, אַ גאַנצע־וועלט־אַרומנעמער, וואָס מען מוז זיך צוהערען צו יעדעס וואָרט, וואָס ער רעדט אַרויס, און זיך גוט פערטראַכטען אויף דעם זינען, וואָס ער טהוט אַריין אין איהם. איך האָב אין דעם ר׳ מענדעלע׳ן מוכר־ספרים פון דער „קליאַטשע״ נישט דער־קענט מעהר דעם אַלטען ליבען און כמעט שטילען מענדעלע מוכר־ספרים פון די אַלע ספרים׳לעך זיינע, וואָס איך האָב פון איהם פריהער געהאַט בעליעבט, און עס האָט זיך מיר געהאַט געדאַכט, אַז דער שרייבער אַליין האָט זיין מענדעלע׳ן אויס־געביטען אויף אַן אַנדערען, אַ מעהר וויכטיגערען און אַ מעהר קענענדערען ווי זיין ערשטער מענדעלע. און דעם אמת זאָגענ־דיג, וואָלט מיך אפשר שטאַרק נישט געאַרט דער דאָזיגער בייט, ווען איך וואָלט אין דעם נייעם מענדעלע׳ן געהאַט גע־פונען די ווייכקייט, די איינפאַכקייט און די עניוות פון דעם אַלטען מענדעלע. יענער האָט קיין פרעטענזיעס נישט געהאַט, אַז צו איהם זאָלען זיך צוהערען דווקא גרויסע קענער, שיינע יודען און מיוחסים. ער האָט זיך תמיד געדרייט נאָר צווישען פראָסטען עולם, יודען פון זיין גלייכען, און עס האָט איהם זיך גאָרנישט געגלוסט, אַז זיינע צוהערער אָדער לייענער זאָ־לען זיין פון דער גאָלדענער פאָן, דעריבער איז דאָס לשון זיינס אויך פשוטער, וועניגער געשליפען געווען, אַזוי אָנגע־מאָסטען פאַר איטליכען, וואָס פערשטעהט נאָר יודיש. דער נייער ר׳ מענדעלע, אָט טאַקי דער פון דער „קליאַטשע״, האָט זיך מיר אויסגעדאַכט, וויל שוין די איינפאַכע צוהערער כמעט נישט קענען, ער דערצעהלט אויך נישט דאָס, וואָס ער האָט געזעהן און געהערט, נאָר דאָס, וואָס ער ווייסט און טראַכט אַליין, און דערצעהלט דווקא פאַר׳ן מיוחסים־עולם, פאַר די וואויל־קענער, וואָס קענען איהם פערשטעהן און פון זיינע רייד אַרויסדרינגען אַלערליי פשטים און פשטלעך.

און ווי באַלד אַז יאָ אַזוי, האָט זיך מיר געוואָלט ווי־סען, צוליעב וואָס און צוליעב וועלכען טעם האָט ער געשרי־בען די „קליאַטשע״ אין עברי־טייטש דווקא, און נישט אין

לשון-הקודש? צווישען יענע, וואָס פערשטעהען לשון-הקודש, האָב איך נאָך צו יענער צייט געקאָנט געפינען אַזעלכע לעזער, וואָס וועלען פערשטעהן אַ „קליאַטשע״, אָדער וואָס וועלען ווע־ניגסטענס אין דעם גאַנצען איינהאַלט אָטעם געפינען. צווישען די לעזער פון נישט מעהר ווי עברי־טייטש, האָב איך צו יענער צייט געזוכט און נישט געפונען כמעט איינעם אָדער איינע, וואָס פערשטעהען דעם נייעם מענדעלען פון דער „קליאַטשע״ און האָבען התפעלות פון דעם, וואָס ער דערצעהלט, כאָטש מיט פופציג פראָצענט וועניגער, ווי זיי האָבען אַלע מאָל דעם אַלטען מענדעלע׳ן פערשטאַנען און התפעלות געהאַט פון זיינע ספרים׳לעך.

י. ד. בערקאָוויטש

שלום עליכם און מענדעלע מו״ס

צו מענדעלען האָט שלום־עליכם׳ען אָנגעהויבען ציהען, ווי צום שורש, גלייך ביי די ערשטע טריט, וואָס ער האָט געמאַכט אין דער יודישער ליטעראַטור. פון די עטליכע געצעהלטע יודישע שרייבערס, וואָס שלום־עליכם האָט צופעליג געפונען זייערע העפטליך אין דעם ספרים־אַלמער פון זיין שווער לאָיעוו (אייזיק מאיר דיק, שלמה עטינגער, לינעצקי, שאצקעס), האָט צו איהם מענדעלע גלייך אַ פינקעל געטהון מיט דער עכטער שיין פון אַ געשליפענעם איידעלשטיין. אין שוין אויפ׳ן דריטען יאָהר פון זיינע פעדערפראָבעס, אינם „פאָלקסבלאַט״ (1885), דערפיהלענדיג, אַז עפּעס וויכטיגערס דערפון צעוואַקסט זיך אין איהם האָט ער זיך געווענדעט מיט אַ בריוו צו מענדעלע׳ן, זיך פאָרגעשטעלט ווי „אַ פייערדיגער פערעהרער פון זיין טאַלענט, וואָס אַרבייט אויפ׳ן באָדען, וועלכער איז פון איהם צעאַקערט געוואָרען״, און געהאַט דערביי אַ שטאַרקע כוונה אָנצוקניפען זיך אָן איהם, ווי אַ תלמיד. מענדעלע, וואָס איז בטבע געווען נישט אַזאַ צוגעלאָזטער מענש צו אומבעקאַנטע „מחברים״, און דערהויפט האָט ער זיך אין יענער צייט בעצויגען מיט פעראַכטונג צום „פאָלקסבלאַט״ און צו זיינע שרייבער (אויף זיין

לשון — „רייבער"), האָט, ווי עס ווייזט אויס, זיין „יונגען פייערדיגען פארערער" ניט געשענקט די מינדסטע אויפמערק־זאַמקייט. און אויך מיט עטליכע יאָהר שפּעטער, אין 1888, בעת שלום־עליכם האָט פערטראַכט אַרויסצוגעבען „די יודישע פאָלקס־ביבליאָטעק" און האָט אַ צווייטען מאָהל געשריבען צו איהם, פערבעטען איהם אַלץ מיטאַרבייטער אין זיין יאָהרבוך, — האָט זיך מענדעלע נאָך אַלץ ניט אומגעקוקט אויף איהם. ערשט אויפ'ן דריטען בריוו, צו וועלכען שלום־עליכם האָט צוגעלעגט אַ רעקאָמענדאַציע פונ'ם קיעווער יודישען צענזאָר און מלומד, הערמאַן מאַרקאָוויטש באַראַץ, האָט זיך מענדעלע אָנגערופען מיט אַן ענטפער, אין וועלכען ער האָט זיך פערענטפערט בזה הלשון:

„שלום־עליכם" — עליכם שלום!

„אייערעביידע בריוו, פונ'ם 3 און פונם 18 מערץ האָב איך מקבל געווען. ווען איהר זאָלט וויסען, ווי אַזוי שטאַרק איך בין בעשעפטיגט ביי מיר אין דער שולע*), אויך אין היי־מישע און כלל־זאַכען; ווי אַזוי אונזערע יודישע מחברים פון גאַזעטען און זשורנאַלען מאַכען מיר קראַנק דעם קאָפּ מיט זיי־ערע בקשות אַלץ אין איין קול: שרייב! שרייב! זאָגען דערביי צו גילדענע בערג און בלייבען דערנאָך ליגנער; ווי אַזוי מיאוס איך האָב מיך שוין אין מיין לעבען פיעל מאָל פון אַזעלכע אָבגענאַרט, זיך שטאַרק אָבגעבריט, און גאָר חוץ די אַלע זאַכען, ווי אַזוי שלאַף, צעבראָכען איך בין, נישט פאַר אייך געדאַכט, ויפיעל געזונט מיך קאָסט עפּעס אָנצושרייבען, אַז איך שרייב איבער מיין אומגליקליך פאָלק טריפט מיר דערביי דאָס בלוט, לאַך איך קלאָמפּערשט, איז דאָס אַ ביטער געלעכטער מיט גרינע ווערים, ביי איטליכען מאַך מיט דער פען ווערט מיר אַ לאָך אין האַרצען און שרייבענדיג מיט אַ ברען, ברען איך

*) מענדעלע איז כל ימיו אין אָדעס געווען דער דירעקטאָר פון דער שטאָדטישער תלמוד־תורה.

טאַקע דערווייל אַליין און גיה ביסלעכווייז אויס ווי אַ לכיש — ווען איהר זאָלט וויסען, זאָג איך, דאָס אַלצדינג, וואָלט איהר זיך ניט געוואונדערט און קיין פאַריבעל נישט געהאַט אויף מיר, וואָס איך האָב מיך נישט וויסענדיג געמאַכט אייך צו ענטפערען אויף אייער ערשטען בריוו״.

שלום-עליכמס ערשטע בריוו צו מענדעלע׳ן פון יענער צייט זענען נאָך דערווייל ניט געפונען געוואָרען; דערפאַר זענען אָבגעהיט געוואָרען אין פולער אָרדנונג די בריוו פון מענדעלע׳ן צו שלום-עליכמען, און פון זיי קען מען טיילווייז אַרויסזעהען, ווי אַזוי ס׳איז פאָרגעקומען צווישען ביידען די ערשטע התקרבות, וועלכע איז גיך אויסגעוואַקסען אין אַ טיעפער פריינדשאַפט. שוין באַלד נאָך מענדעלע׳ס ערשטען ענטפער, האָט איהם שלום-עליכם אין אַ בריוו, אונבעקאַנטערהייט, אָנגערופען מיט׳ן נאָמען „דער זיידע פון דער יודישער ליטעראַטור״, און זיך אַליין אָנגעבעטען צו איהם ווי זיינס אַ ליטעראַריש „איי-ניקעל״ (מענדעלע איז דעמאָלט, לויט זיינע אמת׳ע יאָהרען, אַלט געווען 58 יאָהר, און שלום-עליכם-29). דער נאָמען „זיידע״ איז מענדעלע׳ן, ווי עס ווייזט אויס, געווען צום האַרצען. וואָרים אין דעם צווייטען בריוו צו שלום-עליכם׳ען ווענדעט ער זיך שוין צו איהם מיט די ווערטער „שלום-עליכם אייניקעל!״, און אינ׳ם דריטען בריוו: „אַ גאָט-העלף, הייסער, פערשייטער אייניקעל!״ און שפעטער אַ ביסעל קלינגט שוין דער טאָן אַלץ נעהענטער און אינטימער: „מיין ליעב האַרציג פערשייט אייני-קעל!״ „מיין טיעף אין האַרצען איינגעבאַקען אייניקעל!״ און אַזוי האָט זיך פערבונדען צווישען „זיידען״ מיט׳ן „אייניקעל״, וועלכע האָבען נאָך איינער דעם אַנדערען פערזענליך ניט גע-קענט, אַ וואַרימע קאָרעספאָנדענץ, אין וועלכער דער איינגעהאַל-טענער, מישוב׳דיגער און פאַמעליך-שרייבענדיגער מענדעלע האָט קוים געקענט כאַפען דעם אָטעם פון דעם רירעווודיגען, פליי-סיגען, גיך-טהוענדיגען און גיך-שרייבענדיגען שלום-עליכמ׳ען, וואָס האָט זיך אויף איהם צולאָזט, ווי אַ פריהלינג-שטראָם. „איהר פערוואַרפט מיך מיט בריוו!״ — פראָטעסטירט דער פער-

מאַטערטער „זיידע" געגען דעם אונערמידליכן „אייניקעל". און אַ צווייטן מאָל: „איהר קיצעלט און קיצעלט מיך אַלץ מיט אייערע בריוועלעך אַזוי, אַז איך מוז לסוף מיך אָנרופען מיט אַ וואָרט". פאַר זיין פליהען צו גיך בעקומט שלום-עליכם דעמאָלט פון מענדעלע דעם נאָמען „אחשתרנים", וועלכער ווערט איבערגע-חזר'ט וויפיעל מאָל אין זייער ווייטערדיגער קאָרעספּאָנדענץ. אין פערלויף פון צעהנדליגער יאָהרען.

די הויפט-טעמע פון די ערשטע בריוו איז געווען מענ-דעלע'ס „ווינטשפינגערל", וואָס ער האָט זיך אַוועקגעזעצט שריי-בען פאַר דער „פאָלקס ביבליאָטעק". אין גאָר די ערשטע בריוו רעדט מען נאָר פון זיך אַליין און פון זיין אַרבייט און פון די ספּעציעלע בעדינגונגען, וואָס ער האָט געפּאָדערט פאַר זיין ווערק (ער האָט זיך אויסגערעדט 20 קאָפּיקעס פון דער שורה— אַ „פּערציגער", ווי ער רופט עס אָהן אויפ'ן היימישען לשון). שפּעטער אַ ביסעל הויבט ער אָהן אויך אַרומצוקוקען זיך אויף זיין יונגען קאָרעספּאָנדענט: „איך וויל עס טוהן, גלייבט מיר, נישט וועגען דעם פּערדיענסט — נאַרישקייטען! — נאָר צוליעב אייך, ווייל איהר געפעלט מיר עפּעס. דאַכט זיך, איהר זענט פון מיינע לייט". און אַ צווייטען מאָל: „איהר זענט, ווי עס ווייזט אויס, אַ מבין". און אַז שלום-עליכם האָט איהם צו-געשיקט זיין בילד, שרייבט ער איהם: „אייער בילד איז ביי מיר זעהר אָנגעלעגט. איך האָב זי גוט בעטראַכט און געפונען אין אייך דאָס, וואָס איך זוך — אַ גוטען, קלוגען, עהרליכען מענשען. מיין אויג, מיין האַרץ נאַרט מיך כמעט קיין מאָל נישט אין אַזעלכע זאַכען". און ווידער אַ מאָל „אָנקוקענדיק אייך אויפ'ן בילד, ליגט, דאַכט זיך, אויף אייך נישט דער צלם אלקים", נישט דאָ אויף אַ האָר יודישקייט, פון „מלמדות" איז גאָר נישט דאָ וואָס צו ריידען, ווי איז מיר! און לייענענדיג אייערע בריוו זעהט מען אייך בעשיינפּערליך, אַז איהר זענט אַ קלוגער, נישט פון די צעהן פאַר אַ גראָשען..." אין די ווייטער-דיגע בריוו הויבט ער שוין אָן צו ריידען פון שלום-עליכמ'ס שרייבען: „לעת-עתה האָב איך נאָר געלייענט אייערס אין דעם

„הויז פריינד*)” און נישקשה, ס'איז מיר געפעלען. מען זעהט ערטערווייז, אַז אין דעם אייניקעל רינט דעם זיידענ'ס בלוט, מיט אַ קניפּ אין בעקעלע זאָג איך אייך: „אַ וואויל אייניקעל, נישקשה! אַ האָפענונג צו גאָט, אַז דער זיידע וועט פון אייך אויף דער עלטער גרויס נחת האָבען!.. אייניקלעך האָט דער זיידע זעהר פיעל, נאָר געראָטענע זעהר וועהניג”... און אין אַנ־אַנדער בריוו: „אַצינד לייען איך אייערע ספרים. פון פיעל זאַ־כען האָב איך שטאַרק הנאה. אַרויסשרייבען אייך מיין מיינונג איז אַצינד אונמעגליך. איך וועל בעדאַרפען אָנשרייבען אַ ספר, אַך, ווען איך זאָל קענען מיט אייך ריידען מינדליך, וואָלט גע־ווען זעהר, זעהר גוט און ניצליך. בכלל, זאָג איך אייך, האָט דער זיידע גרויס תענוג פון זיין אייניקעל. „שמר'ס משפט” איז גוט, נאָר די פאָרמע פונ'ם פּריסיאַזשנע סוד**) געפעלט מיר נישט. ס'איז יודיש. אָהן דעם וואָלט געווען פיעל בעסער. שמ״ר'ס מעשיות האָב איך קיין מאָל נישט געלייענט און איך וואונדער מיך, ער זאָל אַזוי שלעכט שרייבען. ער איז דווקא נישט קיין עם־הארץ, ווי איהר זאָגט, און שטעהט ביי מיר הע־כער אין בילדונג אַ סך מעהר פון אַנדערע יודישע שרייבער־ליך. ווי איך זעה אַרויס פון אייערע בריוו, איז אייער „ק—ר” ביי אייך אין די אויגען אַ גאָר נישט און אין „שמ״ר'ס משפט” הויבט איהר איהם אויף דרוקעס! ווי קומט עס צו אייך, מיין טייער אייניקעל? — אויך האָט איהר שלעכט געטהון, וואָס אָנ־שטאָט מענדעלע מוכר־ספרים, רופט איהר מיך דאָרט אַבראַמאָ־וויטש און פּאָרט מיך מיט אַזעלכע, מיט וועלכע איך קעהר מיך נישט אָהן***). איך בעט אייך, ליעבער אייניקעל, פון

---

*) די קאָמעדיע „דער גט” אינ'ם ערשטען באַנד „הויזפריינד”.

**) „שמר'ס משפט” איז געשריבען אין דער פאָרם פון אַ געריכט־פּראָטאָקאָל: שמ״ר'ס ראָמאַנען ווערען געמשפט דורך געשוואוירענע ריכטער און שלום־עליכם איז דער פּראָטאָקאָל שרייבער פונ'ם פּראָצעס.

***) דער פּראָקוראָר פון „שמ״ר'ס משפט” בעווייזט, ווי נוצליך עס זענען פאַר'ן פאָלק די ווערק פון די קינסטלערישע יודישע שרייבער, מיט מענדעלע'ן בראש, און ווי שעדליך עס זענען שמר'ס שונדראָמאַנען.

הייוט אָהן, לאָז דער זיידע ביי אייך האָבען מעהר פּנים און נישט אויפרופען איהם עם כל הנערים. — איך וואָלט אייך גע־ראָטען קיין ראָמאַנען נישט צו שרייבען. אייער זשאַנר איז גאָר עפּעס אַנדערש. איהר זענט דאָך (ווי איהר זאָגט אַליין) מ י י ן א י י נ י ק ע ל. איהר פערשטעהט, וואָס דאָס הייסט ?.. פער־שטעהט זשע טאַקי און פאָלגט דעם זיידען, ווענט איהר איה׳ש זיין אַ כלי שלמה. איבערהויפּט טויגען אַלע יודישע ראָמאַנען אויף כפּרות. עס גלוסט זיך מיר ברעכען פון זיי. אויב ס׳איז דאָ ביי אונזער פאָלק ראָמאַנען, זענען זיי עפּעס גאָר אַנדערש, ווי ביי אַלע אַנדערע פעלקער. מען מוז עס פערשטעהן און גאָר אַנדערש שרייבען*) — — — זאָגט נאָר, זענט איהר נישט קיין ליטוואַק ? אין אייערע ספרים געפין איך עפּעס אַ מאָל פיעל ליטווישע ווערטער און ליטווישע גרייזען...**)״ און שפּע־טער, אין אַ בריוו פונ׳ם יאָהר 1889, נאָכ׳ן ערשטען באַנד „פאָלקסביבליאָטעק״ און נאָך „סטעפּעניו״, שרייבט ער איהם : „מזל טוב אייך מיט דער פערענדערונג, וואָס געהט פיר אַצינד אין אייער שרייבען ! דאָס איז אַ גוטער סימן, אַז דער טאַלאַנט אייערער וואַקסט און געהט אַלץ העכער פון איין טרעפּעל אויפ׳ן אַנדערען טרעפּעל פון דעם לאַנגען גרויסען לייטער אין דער ליטעראַטור. פאַר מיר איז אייער פערענדערונג נישט קיין נייעס,

---

*) די דאָזיגע ווערטער וועגען שרייבען ראָמאַנען האָט שלום־עליכם אין אַ פערקירצטער און איינגעפּהעסטער פאָרם ציטירט אין זיין הקדמה צו „סטעמפּעניו״.

**) שלום־עליכם׳ס ערשטע גרעסערע זאַכען, ווי „סענדער בלאַנק״ „די בעסטע יאָהרען״ און אַנדערע וועגען וועלכע מענדעלי רעדט דאָ, האָבען זיך גע־דרוקט אַלס ביילאַגע צום פּעטערבורגער „פאָלקסבלאַט״, און דער אַרויסגעבער לעווי, אַ ליטוואַק, וואָס האָט געהאַט אַ ווילדע בעציהונג צו יודיש און אַ ווילדע יודישע שפּראַך, האָט זיי רעדאַקטירט אויף זיין שטייגער (שלום־עליכם פלעגט דער־צעהלען, אַז לעווי האָט אין זיינע ווערק אַריינגעשטעלט אומגעלומפּערטע פראַזעס און דערנאָך די פראַזעס אויפגעוואָרפען דעם מחבר אין די רעצענזיעס, וואָס האָבען זיך געדרוקט אינ׳ם „פאָלקסבלאַט״.

איך האָב דערויף נביאות געזאָגט נאָך פריהער פאַר אַלע אונ־זערע פריינד דאָ. אויב איהר ווילט קומען צו מיר, וועט איהר ביי מיר זיין אַ טייערער גאַסט. איך בין גרייט מיט אייך צו זיצען און אַרבייטען טאָג און נאַכט.״

שלום־עליכם האָט זיך צו מענדעלע׳ס לעקציעס אין זיינע בריוו שטאַרק צוגעהערט. „איך פאָלג אייך אין אַלעם!״ — שרייבט ער איהם אין זיינעם אַן ענטפער. דערביי דאַרף אָבער בעצייכענט ווערען אויך אָט דער פאַקט: אַז דאָס געפיהל פון גרויסען דרך־ארץ צום „זיידען״ האָט איהם פון דעסטוועגען ניט געשטערט צו בעציהען זיך מיט אָפענע אויגען צו דעם, וואָס מענדעלע האָט געשריבען פאַר דער „פאָלקסביבליאָטעק״; אַריינגעטראטען אין דער ראָל פון אַ רעדאַקטאָר, האָט שלום־עליכם אין זיך דערפיהלט די פעראַנטוואָרטליכקייט פאַר יעדער שורה, וואָס ער האָט בעדאַרפט דרוקען אין זיין אויסגאַבע, און פונקט ווי ער האָט זיך געאַמפּערט מיט אַנדערע שרייבערס (פּרץ, דינעזאָן, לינעצקי, גאָטלאָבער) איבער זאַכען, וואָס זענען איהם ניט געפעלען געוואָרען אין זייערע צוגעשיקטע ווערק, אַזוי האָט ער אויך נישט געשוינט אַפילו מענדעלע׳ן אַליין, ווען יענער האָט, לויט זיין מיינונג, געמאַכט פעלערען, אַזוי איז פאָרגעקומען אין זייערע בריוו אַ הייסער ווכוח איבער׳ן זיבעטען קאַפּיטעל פונ׳ם „ווינשפינגערל״ (לויט דער נומעראַציע וואָס אין דער „פאָלקסצייטונג״), אין וועלכען עס ווערט דערצעהלט די מעשה וועגען רב שמעלקען מיט זיינע פורימדיגע געסט פון יענער וועלט. שלום־עליכם האָט, ווייזט אויס, געפונען, אַז דאָס דאָזיגע קאַפּיטעל קוקט דאָ אויס ווי אַריינגעשטוקעוועט און שטערט דעם נאַטירליכען גאַנג פונ׳ם ספור־המעשה וועגען הער־שעלעס קינדער־יאָהרען; און מענדעלע׳ן איז, אפנים, ניט אָנ־געשטאַנען, וואָס דער יונגער רעדאַקטאָר נעמט זיך אונטער איהם צו לערנען, האָט ער זיך שטאַרק געבייזערט און אַלץ געטענהט אין זיינע בריוו: „געוואַלד, זייט נישט קיין פערשייט אייניקעל, פייניגט נישט דעם זיידען!״... אינ׳ם צווייטען טהייל פונ׳ם „ווינשפינגערל״, וואָס האָט זיך געדרוקט אין דעם צוויי־

טען באַנד „פּאָלקסביבליאָטעק״, אינ׳ם קאַפּיטעל כ״א, האָט מענדעלע געהאַט אַריינגעשריבען אַ לידעל „איש חסיד״, וואָס שמואל׳יק דער טאַנדעטניק האָט געזאָלט זינגען שבת־צו־נאַכטס. שלום־עליכם האָט עס אויף זיין אייגענעם אחריות אויסגעמעקט און צוגעשיקט מענדעלע׳ן די קאָרעקטור־בלעטער מיט אַט דער בעמערקונג: „ווי איהר זעהט, איז דאָס לידעל פון „איש חסיד״ אַרויסגעפלויגען. עס פּאַסט פּאַר גאָטלאָבערן, ניט פּאַר אייך. איצט הרגעט מיך, שלאָגט מיך, שמייסט מיך! מיר איז טייער אייערס אַ וואָרט מעהר ווי מיינס; אַז איך מאַך אַ פעהלער, איז דאָ אַ תירוץ: פּאָרט אַן איינִיקעל; דער זיידע אָבער, אוי־וויי, אַז ער פּאַלט־אַריין אין שאַרזש, קאָן עס דאָס איינִיקעל ניט דער־לאָזען בשום אופן!...״ און ווידער אַמאָל האָט אַזאַ זאַך פּאַסירט מיט אַ הקדמה צו דעם צווייטען באַנד „פּאָלקסביבליאָטעק״, וואָס מענדעלע האָט זיך אַרויסגערופען אָנצושרייבען. אין דער דאָזי־גער הקדמה האָט מענדעלע, אויסשפּעטנדיג דעם צושטאַנד פון דער יודישער ליטעראַטור אין יענער צייט, אָנגעריהרט, פּער־שטעלט, אויך ספּעקטאָרען מיט זיין „הויזפריינד״. שלום־עליכמען איז די הקדמה נישט געפעלען געוואָרען, און ער האָט זי אין אַזאַ פאָרם נישט געוואָלט דרוקען. ער שרייבט צו מענדעלע׳ן מיט אַ גאַנץ דעטאַלירטער אָנצוהערעניש: „וואָס זאָל איך אייך זאָ־גען מכח אייער הקדמה. לויבען זי, דערצעהלען גליקען — עס איז קיין נייעס ניט: דער זיידע, אַז ער זעצט זיך אַנידער ביים וואַרסטעט און נעמט זיך צום קלאַפּערגעצייג, געהט אַרויס פון זיינע הענט גאָר אַן אַנדער מין שטיקעל אַרבייט. עפּעס גאָר־נישט אַזוי ווי ביי לייטען, עפּעס מאָדנע משונה פּערענדערט; ביי דעם עולם הייסט עס אָריגינאַלנע, סוואָיעאָבאַזנע*), נאָר וואָס דען? דרוקען עס אַזוי ווי עס איז איצט, אוי־וויי, קאָן מען נישט פּאַרוואָס? ערשטענס, איז דער „או נשיש״ מיט׳ן „להקטינין״, וואָס. זענען גוט בעקאַנט מיר מיט נאָך אַזעלכע עטליכע, זענען ווי

*) אָריגינעל, אייגענאַרטיג.

אָבער פאַר׳ן איבעריגען עולם כמעט גאָר אַ בלינדער אתרוג. והשנית, קען איך נישט סובל זיין דאָס, וואָס ווערט אָנגערופען אַ לועגלרש — איהר פערשטעהט, וואָס און ווען מיין. על כן מוז מען די הקדמה איבערלייטערען...״

די ביידע מאָל האָט דער זיידע דווקא געפאָלגט דעם „פערשייטען״ אייניקעל: דאָס לידעל „איש־חסיד״ און די הקדמה צו דער „פאָלקס־ביבליאָטעק״ זענען ניט געדרוקט געוואָרען. — —

פערזענליך האָט זיך שלום־עליכם בעקענט מיט מענדע־לע׳ן צום סוף 1888, בעת ער איז געווען אין אָדעס אויף אַ קורצען בעזוך,. און די פריינדשאַפט צווישען דעם זיידען מיט׳ן אייניקעל איז דעמאָלט פערזיגעלט געוואָרען. מענדעלע האָט שלום־עליכמ׳ען בעצויבערט מיט זיין הויך־אינטערעסאַנטער פער־זענליכקייט פון אַ קלוגען ליכטיגען קאָפּ און אַנ׳עכטען אָריגי־נעל־יודישען אַלטמייסטער, און שלום־עליכם האָט אויסגענומען ביי מענדעלע׳ן מיט זיין פרישקייט, מיט דער לויטערקייט פון זיין קוועלענדיגען הומאָר און מיט זיין יונגען אויפריכטיגען ברען צו אַרבייטען, צו אויפטוהן, צו קערען וועלטען. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען פאַר ביידען, אַז די נעמען „זיידע״ און „אייניקעל״ זענען גאָרנישט קיין ליטעראַרישע מליצה, נאָר פּאַסען זיך צו זיי אמת גוט. אין די בריף, וואָס קומען דער־נאָך, ווערט מענדעלע נאָך מעהר צוגעלאָזט צו שלום־עליכמ׳ען. ער רופט איהם שוין: „מיין פלאַמפייערדיג צוקערזיס אייניקעלו!״ און ראַווניצקי, שלום־עליכמ׳ס געטרייער חבר און קאָרעספּאָנ־דענט, שרייבט צו איהם, נאָך זיין אָבפאָהר פון אָדעס, אָט דעם בעריכט: „איך מוז אייך זאָגען, אַז איהר האָט שטאַרק נושא־חן געווען ביי׳ם זיידען אייערען... איך בין נעכטען געווען ביים זיידען אַ שטיק צייט, האָב איך אַרויסגעזעהען די זאַך בעשיינפערליך...״

אין יענער צייט איז ערשינען דער ערשטער באַנד פון דער „יודישער פאָלקס־ביבליאָטעק״, וועלכער האָט געמאַכט אַ גרויסען רושם אומעטום און בעצייכענט מיט זיך דעם אָנהויב פון אַ נייעם פעריאָד אין דער יונגער יודישער ליטעראַטור.

מיט אַ קורצער צייט צוריק איז אויך אַרויס פון דרוק דער ערשטער באַנד פון ספּעקטאָרס „הויזפריינד", און די קריטיק, וואָס האָט געהאַט אַ מעגליכקייט צו פערגלייכען ביידע אויס-גאַבעס, האָט אַװעקגעגעבען דעם אויבנאַן צו דער „פאָלקס-ביבליאָטעק". אין אָדעס אָבער האָט זיך געפונען אַ קליינע שרייבערישע גרופּע מיט לינעצקין בראש, וואָס האָט, איבער געוויסע פּניות, זיך געשטעלט אויף דער זייט פונ'ם „הויז-פריינד". די דאָזיגע גרופּע האָט נישט געקאָנט פערליידען מענ-דעלע'ס „פּאַטריאַרכאַט" אין דער יודישער ליטעראַטור און האָט איהר אונפריינדליכקייט צום „זיידען" אַריבערגעטראָגען אויך אויפן „אייניקעל". ביי מענדעלע'ס אָדעסער מקורבים האָט יענע גרופּע בעקומען דעם נאָמען „די סטרא-אחרא". גראָד דעמאָלט איז ספּעקטאָר פערפאָהרען קיין אָדעס צו זוכען אַבאָנענטען פאַר זיין „הויזפריינד", און „די סטרא-אחרא" האָט אויסגענוצט זיין בעזוך צו אויפהויבען איהר אייגענעם פּרעסטיזש. זי האָט געמאַכט לכבוד ספּעקטאָרען אַ קערמעשעל, אויף וועלכען מען האָט געלויבט דעם „הויזפריינד" און געריסען די „פּאָלקס-ביבליאָטעק", ווי דעם „זיידען" מיטן „אייניקעל" (אויף שלום-עליכמ'ען האָט מען דאָרט דערצעהלט גוזמאות, אַז ער האָט מבֿבד געווען מענדעלע'ן און זיין גאַנצע סביבה מיט צעהן-רובעלדיגע ציגאַרען. דערפאַר האָט ער מענדעלע'ס הויזדינער איבערגעלאָזט גאָר ווייניג טרינקגעלד...) די אַלע קליינשטעדטעלדיגע מעשיות זענען איבערגעגעבען געוואָרען שלום-עליכמ'ען דורך זיינע אָדעסער קאָרעספּאָנדענטען. און כאָטש שלום-עליכם האָט זיך געמאַכט נישט הערענדיג דערפון און האָט אויך גע-וואוסט, אַז מענדעלע האַלט זיך העכער פונם דאָזיגען „קליינ-וואַרג", האָט ער אָבער געוואָלט, ווייסט אויס, געבען דעם זיידען אַ מין סאַטיספאַקציע קעגען זיינע „שטיגוטערעס", און ביי דער ערשטער געלעגענהייט, נאָכן צווייטען באַנד „פאָלקס-ביבליאָטעק", קומענדיג מיט זיין פרוי סוף זומער 1890 קיין אָדעס, האָט ער אין דעם רייכסטען האָטעל פון שטאָדט, אין דער „סיעווערנאַיאַ גאָסטיניצאַ", געגעבען לכבוד מענדעלע'ן אַ

באַנקעט, צו וועלכען עס זענען פערבעטען געוואָרען אַלע גוטע פריינד און מקורבים פונם ניידען. פון דעם דאָזיגען באַנקעט האָט מען אין אָדעס געדערט נישט נאָר אין יענע טעג, נאָר מען האָט פון איהם דערצעהלט מעשיות יאָהרען־לאַנג נאָכדעם. עס זענען זיך צוזאַמענגעקומען די „פני" פון דער שריפטשטעלערישער קאָלאָניע, מען האָט זיך שטאַרק משמח געווען, גערעדט וועגען דער ווילטיגקייט פון דער אויפגעהענדיגער פאָלקס־ליטעראַטור, געהערט דעם זיידענס שאַרפע תורה און חריפות־דיגע משלים. יונגעלייטלעך־משכילים, וואָס האָבען נישט געהאַט די זכיה צו זיין אינעווייניג, האָבען אַ גאַנצע נאַכט זיך גע־קלעפט אַרום די פענסטער פונם האָטעל, געגאַרט כאַפען כאָטש אַ וואָרט, אַ מינע, אַ בעוועגונג פון די „גדולים". די שמחה האָט זיך פערצויגען ביז אין ווייסען טאָג אַריין — ביז משה ליב ליליענבלום, וואָס האָט געדינט אין דער שטאָטישער חברא־קדישא, האָט אַ קוק געטהון אין פענסטער, זיך אויפגעכאַפט פונם אָרט און אַ זאָג געטהון אויף זיין שטאַמלענדיגען לשון: „אוי וויי, ס'איז שוין גרויסער טאָג! מען דאַרף שוין געהן בעגראָבען יודען!..."

דאָס איז געווען דער לעצטער „גבירישער" זשעסט שלום־עליכמ'ס אין דעם אינטימען קרייז פון זיינע אָדעסער חברים. וואָרום תיכף נאָך דעם איז פאָרגעקומען דער קריזיס אין זיי־נע געשעפטען, דורך וואָס ער האָט פערלוירען זיין גאַנץ פער־מעגען, נאָכדעם ווי ער האָט אַ צייט זיך אויסבעהאַלטען אין אויסלאַנד פון זיינע קרעדיטאָרען, איז ער צוריקגעקומען נישט קיין קיעוו, נאָר קיין אָדעס, וואו ער האָט זיך בעזעצט מיט זיין פאַמיליע אויף עטליכע יאָהר. פון אַרויסגעבען ווייטער די „פאָלקס־ביבליאָטעק" האָט ער זיך געמוזט אָבזאָגען (ער האָט געפרובט אַרויסלאָזען דעם „קול מבשר", וואָס האָט בעדאַרפט דינען ווי אַ פירגעהער פאַרן דריטען באַנד „פאָלקס־ביבליאָ־טעק", נאָר דערביי איז עס געבליבען); דערפאַר האָט ער דאָ, דורך דער אמתער ליבשאַפט פון די אָדעסער חברים, געהאַט די מעגליכקייט צו איבערצייגען זיך, אַז זיין פלאַץ אויבנאָן אין

דער יודישער ליטעראַטור איז פאַר איהם געזיכערט: אויב ער איז שוין מעהר נישט דער רייכער קיעווער אַרויסגעבער, איז ער אָבער פערבליבען שלום־עליכם — און דאָס איז אָן אַן ערך וויכטיגער!

אין די עטליכע יאָהר, וואָס שלום-עליכם האָט פערבראַכט אין אָדעס (פון פריהלינג 1891 ביז הארבסט 1893) איז ער אי-נערליך רייפער געוואָרען און האָט ענדליך געפונען זיין איי־גענעם וועג. ס'איז דעמאָלט דווקא געווען אַ שטילשטאַנד אין דער יודישער ליטעראַטור, קיין פעריאָדישע אויסגאַבעס זענען נישט ערשינען, און צוליעב מאַטעריעלע צוועקען איז שלום־עליכמ'ען אויסגעקומען צו שרייבען רוסיש. (אַ רייהע פעליטאָ־נען און לירישע סקיצעס אינם „אָדעססקי ליסטאָק"), און אויס ליבהאָבערישער אַמביציע — אויך העברעאיש; נאָר אין דער דאָזיגער שטילקייט איז ביי איהם אויסגעוואַקסען דאָס בעוואוסט־זיין פון זיין אייגענער, זעלבסטשטענדיגער קראַפט. דערצו האָט זיכער געווירקט די נאָהענטקייט זיינע מיט מענדעלע'ן. אונטער מענדעלע'ס פערזענליכער השפעה האָט ער זיך בעפרייט פון מענדעלע'ס ליטעראַרישער השפעה. אַ וואונק דערויף האָט אונז שלום־עליכם אַליין געגעבען אין זיין פראַכטפולען קאַפּיטעל זכרונות פון יענער צייט, אונטערן נאָמען „אויטאָ־דאַ־פע",*) אין וועלכען ער דערצעהלט, ווי אַזוי מענדעלע האָט איהם גאָר אָן אַ שום רחמנות געהייסען פערברענען זיינס אַ ווערק, וועל־כעס איז געווען געשריבען טאַקע „אונטערן איינפלוס פונם זיי־דען". „כמו ווי להבדיל אַ מין „קליאַטשע", און מענדעלע האָט וועגען דעם געזאָגט, אַז „דאָס איז — פע!!!" אפנים, דאָס איז שוין געווען דאָס לעצטע ווערק, אין וועלכען דער אייניקעל האָט זיך געהאַלטען ביים זיידענס קאַפּאָטע, ווייל נאָהענט צו יענער צייט האָט זיך בעוויזען די ערשטע סעריע פון מנחם-

*) דאָס קאַפּיטעל-זכרונות איז געדרוקט אין באַנד XXI פון דער איצטיגער מענדעלע־אויסגאַבע. רעד.

מענדלס בריוו („לאָנדאָן״ אינם „קול מבשר״) — שלום־עליכמ׳ס אייגענער אָפּענערברייטער וועג.

דער אָדעסער פעריאָד איז פערבליבען ביי שלום־עליכמ׳ען אין זכרון ווי אַ צייט פון הרחבת-הנפש, פון הויכען גייסטיגען גענוס. דערהויפּט זענען איהם געלעגען אין טעם די אָפטע לאַנגע שמועסען מיטן זיידען. שלום־עליכמ׳ס עלטסטע טאָכטער דערצעהלט, אַז מענדעלע פלעגט יענע יאָהרען זיין אַנ׳אָפטער גאַסט ביי זיי אין שטוב, און זי, דעמאָלט אַ קינד, פלעגט זיך שטאַרק שרעקען פאַר איהם. איהר האָט זיך אַלץ אויסגעוויזען, אַז „דער זיידע וויל שלאָגען דעם פּאַפּאַ״. דער דאָזיגער איינ־דרוק איז געקומען פון מענדעלע׳ס הילכיגער לייבענשטים און פון זיין אַגרעסיווען טעמפּעראַמענטפולען שטייגער פון ריידען.

די ליעבשאַפט צווישען זיידען מיטן אייניקעל, וואָס איז שטאַרק איינגעוואָרצעלט געוואָרען אין יענע טעג, איז ביי זיי פערבליבען אויפן גאַנצען לעבען. דאָס איז געווען אַ ריהרענדע ליעבשאַפט, ווי צווישען אַנ׳אמת׳ען זיידען מיט אַנ׳אייניקעל, און דיזעלבע קרובהשע בעציהונגען זענען איינגעשטעלט געוואָ־רען אויך צווישען ביידענס פאַמיליעס. דער ליטעראַרישער ער־פאָלג פון איינעם האָט דעם צווייטען נאָר געקאָנט פרעהען. קיין „קנאת סופרים״ איז דאָ נישט געמאָהלט געווען. ס׳איז אַ פאַקט, אַז שלום־עליכם פלעגט זיך אפילו פיהלען שאָקירט, טאָ־מער האָט איהם ווער געזאָגט, אַז ער האָט אַריבערגעיאָגט דעם זיידען. מיטן זיידען טאָר זיך קיינער נישט פערמעסטען, ווייל ער איז אַ זיידע, — דער ערשטער. און מענדעלע׳ן ווידער איז טייער געווען דער כבוד פון זיין אייניקעל, און ער האָט נאָכגעפאָלגט זיינע טריט אין דער ליטעראַטור, ווי אַנ׳אמת׳ער געטרייער זיידע. איך דערמאָן מיך, ווי אַזוי ער איז געווען נישט־צופריעדען, בעת שלום־עליכם האָט אין 1913, אינ׳ם „היינט״, אַרויסגעפיהרט מנחם־מענדלען אין אַ נייער ראָל — אַלץ צייטונג־מענטש. „אוי, הערט איהר, — האָט ער מיר דע־מאָלט געזאָגט אין אַ שמועס — איך האָב דאָך מורא, ער זאָל חלילה זייז מנחם־מענדלען נישט קאַליע מאַכען. מנחם-מענדעל

איז אַ פּערענדיגטע פיגור, מען טאָר איהם מעהר נישט טשע-פּען! וואָס וויל ער דען מיט איהם טהון ווייטער? צוקלעפּען נאָך אַ נאָז? אויף וואָס טויג מנחם־מענדלען צוויי נעז? גענוג איין נאָז!... אַי, הערט איהר, — האָט ער זיך גענומען רייבּען דעם הויכען געקנייטשטען שטערען. — מען וואָלט איהם בּעדאַרפט זעהר נויטיג שרייבען אַ בּריוועל וועגען דעם!״...

איך געדענק, ווי ער האָט זיך דעמאָלט צערעדט וועגען שלום-עליכמען מיט אמת׳ער זיידישער וואַרימקייט, אין יענער צייט האָט זיך געהאַט געדרוקט מיין העברעאישע איבּערזעצונג פון שלום-עליכמס „דריידל״, און מענדעלע האָט גענומען ריידען וועגען דעם, ווי ער וואָלט עס דאַן צום ערטען מאָל געלייענט:

— אַ מענש ווייסט נישט, הערט איהר, וואו זיין כח שטעקט, אָט שיט ער פון אַרבּעל אַזעלכע קליינע זאַכען, אמת׳ע פּערל, און קוקט זיך גאָרנישט אום אויף זיי. דאַכט זיך, אַ וואָס? אַ נאַרישקייט, אַ דריידל דאָרטען, אסור, זאָג איך אייך, הערט איהר, אסור אויב ער ווייסט, וואָס פאַר אַ מין דריידל דאָס איז!...

אין דער אָדעסער שריפטשטעלערישער קאָלאָניע איז געווען בּעקאַנט די כאַראַקטעריסטיק, וואָס מענדעלע האָט דורכגעפיהרט פּאַראַלעל צווישען זיין אייגענעם שטייגער פון שרייבען און שלום-עליכמ׳ס:

— איך, אַז איך פערטראַכט עפּעס צו שרייבען, — האָט ער געזאָגט — צו ווען בּין איך געגליכען? צו אַ אידינע, וואָס פערגעהט אין טראָגען. אוי, דער צער פון טראָגען, מע זאָל נאָר בּעהיט און בּעשירמט ווערען דערפון!.. קודם-כל, ווי דער שטייגער איז בּיי אַ אשה אין אַזעלכע אומשטענדען, בּעפאַלט מיך, ניט פאַר אייך געדאַכט, אַ ניטגוטקייט... אַפנים, פון דעם געדאַנק אַליין, אַז איך דאַרף מיך אַוועקזעצען שרייבען, ווערט מיר שוין ניט גוט... דערנאָך הויבט זיך אָן אַ סדרה פון טראַכטענישען, איבּערקלערענישען, צוהערענישען צו דעם, וואָס קומט-פאַר איני-ווייניג... היינט דאָס פּילעווען זיך, דאָס היטען זיך פון אַן אי-בּעריגען קעהר, פון אַ צו שאַרפער בּעוועגונג, מע זאָל גאָרנישט געפּרווט ווערען!... מוז מען שוין זיצען איז געהאַקטע וואונדען

פערשפאַרט ביי זיך אין קאַמער, בפרט נאָך אין די הויכע חדשים...
היינט די בייזע מחשבות, טאָמער, חלילה, איז מען מפיל, אָדער
טאָמער ווערט גלאַט געבוירען אַ פערזעהעניש, ווי איז מיר!...
נו, און אַז עס קומען שוין אָן די געבורטסווייהען, די אמת'ע
חבלי־לידה, איז דאָך נישט שייך צו דערצעהלען—דעמאָלט אַ
דאָך הימעל עפען זיך!... איהר שפּיעלט זיך עפּעס מיט אַ
קימפּעטאָרין, אַז זי געהט צו קינד? — — — ביי שלום־עליכמ'ען
קומט פאָר דיזעלבע געשיכטע גאַנץ אַנדערש. עס דרעהט זיך
אום אַ הון איבערן שטוב, קוואָקעט עפּעס פאַר זיך אַ לידעל,
פּיקט־פּיקט, אַ פּיק דאָ, אַ פּיק דאָרט, און איידער איהר קוקט
זיך אום, האָט זי זיך שוין צוגעזעצט ערגעץ אין אַ ווינקעלע—
אַהאַ, מזל־טוב, געלייגט אַן'איי!...

אין דער דאָזיגער שאַרפזיניגער כאַראַקטעריסטיק האָט
געשטעקט אַן'אמת נאָר בנוגע דער אויסערליכקייט פון שלום־
עליכמ'ס שאַפען — זיין פּראָדוקטיוויטעט; אינערליך אָבער פלעגט
שלום־עליכם אויסוועהטאָגען זיינע וויכטיגע שאַפונגען, ווי יע־
דער אַנדערער עכטער שעפער, און נישט איין מאָל פלעגט
ער שרייבענדיג זיך צעבייסען די נעגעל ביז בלוט. דער פער־
גלייך צווישען מענדעלע'ס און שלום־עליכמ'ס שאַפען וואָלט
בעדאַרפט געמאַכט ווערען אַ ביסעל אַנדערש: אין דער צייט,
וואָס מענדעלע האָט געהערט צו דעם מין געווינערינס, וואָס
געווינען זעלטען, און דעריבער קומט זיי אָן שווער דאָס
האָבען, — האָט שלום־עליכם געהערט צו דעם קינדעלדי־
גען מין, וואָס „חבלי־לידה” שרעקען זיי נישט אָב. דערצו
פלעגט ביי איהם גאַנץ אָפט פּאַסירען דער נס, מיט וועלכען
די יודישע פרויען זענען אַמאָל געבענשט געווען אין מצרים:
ער פלעגט געווינען זעקס מיט אַמאָל.

אויסער דער „פאָלקס־ביבליאָטעק” זענען דערנאָך ביים
זיידען מיטן אייניקעל קיין געמיינזאַמע ליטעראַרישע טראַנזאַק־
ציעס נישט געווען, און זייער קאָרעספּאָנדענץ איז געווען אַ
ריין פריינדשאפטליכע, בעסער געזאָגט, אַ קרובהשע. עס האָט
נישט געקאָנט אַוועקגעהן קיין לאַנגע צייט, שלום־עליכם זאָל

נישט קומען צו מענדעלע מיט אַ גוטען בריוועל, צו בעווייזען איהם זיין אויפמערקזאַמקייט און געטריישאַפט. און פערשאַפען דעם זיידען אַ נחת־רוח איז פאַר איהם געווען אַ שמחה. אַז מען האָט אין 1910 געפייערט דעם פינף־און־זיבעציגסטען גע-בורטס-טאָג פון מענדעלע'ן, האָט שלום-עליכם לכבוד דעם יום-טוב אָנגעשריבען צוויי אַרטיקלען מיט אַמאָל — „ווי שעהן איז דער בוים!"*) און אויטא־דאַ־פע" (אינם „מאָמענט" און אין דער „הצפירה"), ווען ער זאָל דעמאָלט האָבען די מעגליכקייט צו דרוקען זיך אין נאָך צייטונגען, וואָלט ער נישט מיעד געוואָרען צו שרייבען נאָך, וואָרום וועגען דעם זיידען האָט ער געהאַט „צו דערצעהלען און צו דערצעהלען".

נאָך די אָקטאָבער־פאָגראָמען פון 1905, נאָכדעם ווי שלום-עליכם האָט דורכגעמאַכט זיין נסיעה איבער גאַליציע און אַמעריקא, האָט ער זיך מיט מענדעלע'ן ווידער צוזאַמענגעטראָפען אין איין שטאָדט — אין זשענעווע — דאָרט איז דעמאָלט געזעסען אויך בן־עמי — איינער פון די אָנגעזעהענסטע מיט-גלידער אין דער אָדעסער משפחה, און ס'איז געווען, ווי שלום-עליכם פלעגט זאָגען „חדש ימינו כקדם", אַן אָבקלאַנג פון די גוטע אָדעסער יאָהרען. דערהויבט איז געוואָרען יום-טוב, בעת ח. נ. ביאַליק איז געקומען צו גאַסט אויף אַ קורצער צייט. די מאַטעריעלע לאַגע ביי שלום-עליכמ'ען איז דעמאָלט געווען דווקא נישט קיין פרייליכע, נאָר דאָס האָט נישט געמינערט אויף אַ האָר די געהויבענע שטימונג, וואָס ביי איהם האָט אַרויסגערופען אַזאַ געשעעניש: פיער שריפטשטעלער, וועלכע זענען פערבונדען איינער מיטן אַנדערען דורך צאַרטע און שטאַרקע משפחה-פעדים, בעגעגענען זיך אין איין סביבה! אַ ביסעל איז די דאָזיגע בעגעגעניש בעשריבען געוואָרען פון שלום-עליכמ'ען אין זיין „פיער זענען מיר געזעסען"**) און

*) דער אַרטיקעל „ווי שעהן איז דער בוים" איז אָפּגעדרוקט אין באַנד XX פון דער מענדעלע־אויסגאַבע. רעד.

**) אויסצוגען פון די זכרונות, איבערהויפט די ערטער, וואָס האָבען אַ

„מיין בעקאַנטשאַפט מיט ח. נ. ביאַליק". מען האָט זאַלבעפערט געמאַכט שפּאַציר-גענג אין די בערג, געפיהרט ליטעראַרישע געשפּרעכען, זיך פערמאָסטען איינער מיטן אַנדערען אין שטי־פעריי. איינמאָל, ביי אַ גלעזעל כרמל-ווין. אַז אַלע זענען געווען בגילופין, האָט שלום־עליכם פאַר זיינע חברים הויך־מייס־טעריש, ווי אַן אמתער אַרטיסט, אָבגעשפּיעלט די ראָל פון רב אלטערען אין זיין קאָמעדיע „מזל-טוב", וואו עס ווערט איבער־גע׳חזר׳ט די פראַזע: „אַ יוד איז קיינמאָל נישט שיכור"...

די לעצטע יאָהרען, קראַנקערהייט, האָט שלום-עליכם נישט איפגעהערט צו שרייבען בריוו דעם זיידען ביי יעדער פּאַסי־גער געלעגענהייט. דערביי האָט זיך אין די בריוו נישט גע־פיהלט דער טאָן פון אַ קראַנקען מענשען. פאַרן זיידען האָט ער זיך געוואָלט תמיד בעווייזען אין פרעהליכען געמיט, ווי עס פּאַסט פאַר אַן׳איייניקעל. עס איז געווען אַ צייט, וואָס די דאָקטוירים האָבען איהם פערבאָטען צו שרייבען זיצענדיג, פלעגט ער זיינע בריוו דיקטירען אויף דער שרייב־מאַשין. נאָר מיט מענדעלע האָט ער זיך ערלויבט צו מאַכען אַן׳אויסנאַהם: צו איהם האָבען די בריוו געמוזט געשריבען ווערען מיט זיין איי־גענער האַנד, און דווקא מיטן פיין-געטאָקטען פערלדיגען כתב — „אַ לאַ אַבראַמאָוויטש".

נאָר איין מאָל, געדענק איך, האָט מענדעלע בעקומען פון שלום-עליכם׳ען נישט קיין פריילי‌כען בריוו. דאָס איז גע־ווען אין אָנהויב 1913, בעת שלום־עליכם איז געלעגען קראַנק אין אַ קליניק אין בערן, און די בערנער ספּעציאַליסטען האָ־בען געזאָגט, אַז ער מוז אָפּערירט ווערען. שלום-עליכם האָט בשום־אופן נישט דערלאָזט צו אַן׳אָפּעראַציע, כאָטש ער האָט זיך שטאַרק געשראָקען, אַז ער וועט די קראַנקהייט סיי ווי נישט אַריבערלעבען, אין אָט דעם פערצווייפעלטען צושטאַנד האָט ער אָנגעשריבען צו מענדעלע׳ן אַ מין אָבשייד־בריוו. מענ־

שייכות צו מענדעלען זענען אָבגעדרוקט אין באַנד XXI פון דער איצטיגער מענ־דעלע־אויסגאבע. רעד.

דעלע האָט מיך דעמאָלט געררופען צו זיך און געוויזען דעם בריוו. דער אַלטער זיידע איז געווען שטאַרק נידערגעשלאָגען און צו דערזעלבער צייט אויך מאָדנע גערירט.

— ער האָט מיר גאָר דעם קאָפּ אַראָפּגענומען! — האָט ער זיך פאַר מיר געקלאָגט. — איך האָב אַ גאַנצע נאַכט נישט געקאָנט צומאַכען מיט קיין אויג... הערט אַ מעשה! אַז שלום־עליכם זאָל שוין קאָנען שרייבען אַזאַ בריעף — איז פע, נישט גוט!... „געוואַלד, שרייט ער, זיידע, איך שטאַרב!... פע! פע! וואָס איז דאָס פאַר אַ לשון? ווי קומט דאָס צו איהם?... ער האָט מיר גאָר דעם קאָפּ אַראָפּגענומען!...

ער איז געזעסען ביי זיין גרויסען שרייבטיש אַ פער־וואָלקענדער מיט האַלב־צוגעמאַכטע אויגען, און גערעדט ווי פאַר זיך:

— זיי זאָגען דאָך שוין אַלע איצט: זיידע, זיידע... מילא, מהיכא־תיתי, זעהר פיין, איך האָב צו זיי גאָרנישט... דער אמת'ער אייניקעל איז דאָך אָבער פּאָרט ער!... נאָך פון גאָר די ערשטע יאָהרען!... עפּעס אַ קליינינקייט ביי מיר שלום־עליכם!... און ווען ווייזט זיך עס אַרויס? טאַקי אין אַ עת צרה... ווי אַנ־אייגען קינד פעסטעט ער זיך פאַר מיר... האָסטו געהערט אַ ביסעל? ער האָט מיך גערירט ביז טרעהרען, כ'לעבען!...

אַז איך האָב איהם געבעטען, ער זאָל אָנשרייבען שלום־עליכם'ען אַנ'ענטפער און איהם בערוהיגען, האָט ער מיך אָנגעקוקט כמעט ווי ברוגזלעך:

— מענש איינער, ווי קאָן איך? ס'איז דען עפּעס גאָר אַ קאַטאָוועס זיך אַוועקזעצען אין אַזאַ צושטאַנד שרייבען בריוולעך?... בפרט, אַז אַליין בין איך אויך קראַנק און צעבראָכען, און דאָס טינטערל שטעהט שוין ביי מיר לאַנג פערטריקענט...

שלום־עליכם האָט קיינמאָל נישט געקוקט דערויף, וואָס דער זיידע איז געווען קאַרג אויף שרייבען בריעף. ער האָט געוואוסט, ווי שווער עס קומט איהם אָן דאָס שרייבען, דערהויבט אין די יאָהרען פון זיין הויכען עלטער, ובפרט אין אַ צייט, ווען „דאָס טינטערל שטעהט ביי איהם פערטריקענט", —

און ער האָט דעריבער נישט געפיהרט מיט איהם קיין חשבונות. ער האָט איהם גערן געשריבען, וויסענדיג פאָראויס, אז נישט אלע מאָל קאָן מען פון איהם ערוואַרטען אַ תשובה. דאָס איז פאַר איהם געווען אַנ׳איינגענעמע פליכט, אַ מין „כבוד־אב" און אפילו אינם לעצטען יאָהר אין אַמעריקא, ווען ער האָט צו קיינעם פון זיינע חברים. אין רוסלאַנד קיין בריעף נישט געשריבען (טיילווייז מחמת זיין געדריקטער שטימונג, און טייל־ווייז דערפאַר, וואָס מ׳האָט נישט געטאָרט שרייבען אַהין אויף יודיש), איז דער זיידע געווען דער איינציגער, וועמען ער האָט געשיקט זיין גרוס איבערן ים, כאָטש אויף אַ פרעמדער שפראַך און כאָטש אין אַ געדריקטען געמיט, וואָס מען קאָן זעהען פון דעם אָבגעהאַקטען, קורצאָטעמדיגען סטיל. דאָס איז געווען דאָס לעצטע געזעגענען זיך צווישען אייניקעל מיטן זיידען, און די לעצטע פראַזע אינם בריוועל קלינגט אַזוי רירענד, ווי דער סוף פון אַ לעבענסלאַנגען דועט, געזונגען אויף צוויי באַזונדערע שטימען, נאָר דורך צוויי נאָהענטע, מיט לייב און נשמה פער־וואַנדטע קינסטלער אויף איין בינע:

„אויף ווידערזעהען. צי וועלען מיר זיך נאָך זע־הען מיט אייך אויף דער וועלט?...

אויסצוגען פון ארטיקעל אין „שלום־עליכם־בוך", „מיט דער משפחה פון שריפטשטעלער".

מ. ספעקטאָר

מענדעלע מוכר־ספרים

הויך און שלאַנק־געוואַקסען, מיט זילבערנע האָר אויף דעם קאָפּ און אין דער באָרד, קוקט ער אויף גאָטס וועלט מיט גוטע און קלוגע אויגען.

איהר מעגט זיין מיט איהם וועהניג בעקאַנט, איהר מעגט איהם זעהען דאָס ערשטע מאָל, וועט איהר האָבען גרויס נחת, ווען אייך קומט אויס צו רעדען מיט איהם.

יעדעס וואָרט זיינס טראָגט אַריין אין יעדען הארץ ליעב-שאַפט און ווארעמקייט. — —

ר׳ מענדעלע איז פון די געצעהלטע יודישע שריפטשטע-לער, וואָס וואוינען אין גרויסע צימערן...

ער האָט נישט ליעב קיין צימער מיט אַ סך אָנגעשטעלטע מעבעל, אָדער ווי ער רופט אָן אַזעלכע צימער, „סקלאַדען פון מעבעל", ער האָט אומעטום ליעב די פרייהייט.

שעה'ן לאַנג האָט ער ליעב איינער אַליין צו שפּאַצירען איבער דעם זאַל הין און צוריק און דערהויבט אין די טעג, ווען ער האָט פערטראַכט „זיך זעצען" עפּעס אָנשרייבען...

נאָהענטע בעקאַנטע—ווען ער ברויכט מיט זיי רעדען—האָט ער ליעב נעהמען געאָרעמט און צוזאַמען מיט זיי שפּאַ-

אַרויס איבער דעם זאָל ביז ער ענדיגט נישט דעם געשפּרעך.

און אין דעם לעדיגען זאָל רופען זיך אָב זיינע ווערטער, קלינגענדיג און הילעכדיג, און אין דעם דאָזיגען זאָל ווערט פול מיט לעבען און עס ווייזט זיך אויס, אַז עס רעדען און פיהרען אינטערעסאַנטע שמועסען אַ סך מענשען.

ווען ר׳ מענדעלע געהט זיך „זעצען שרייבען", מאַכט ער הכנות ווי צו אַ הייליגער אַרבייט...

אויף דעם טיש, וואו ר׳ מענדעלע זעצט זיך שרייבען, מוז זיך געפינען אַ מדרש, אַ ש״ס׳ל און אַ תנ״ך׳ל.

דאַכט זיך, וואָס געהערען זיך אָן די ספרים צו דער „קליאַטשע" צו „פישקע דעם קרומען" א. ד. ג. פון אַבראַמאָ־וויטשעס טיפען; דאָך אָהן די ספרים קומט נישט צו איהם דער רוח־הקדש, די „מוזע", ווי די פאָעטען זאָגען.

יעדע שורה, וואָס ער דאַרף אָנשרייבען, ווערט פריהער גוט בעטראַכט, דערנאָך גוט אויסגעאַרבייט, אָדער ווי אַבראַ־מאָוויטש רופט עס אָן — „פיילען". ביי איהם דאַרף יעדער זאַץ האָבען אַ „קאָנסטרוקציע" און אויסגעאַרבייט ווערען מיט אַלע „פּליטערלעך".

דאָס רוב האָט ער ליעב צו שרייבען אויף גרויסע בויגענס פּאַפּיער און אַז ער ענדיגט אַ זייטעל, הויבט זיך ווידער אָן דאָס פיילען מיט אַלע פּליטערלעך: אויף יעדער שורה ווערט אָפּט אַרויפגעשריבען נאָך אַ שורה, און אויף דער דאָזיגער שורה —ווידער נאָך אַ קליין שורה׳לע און אויף דער קליינער שורה׳־לע ווערט צוגעשריבען מיט ברעקלעך אותיות׳לעך נאָך אַ קלע־נערע שורה׳לע—אַזוי אַז אין אַבראַמאָוויטשעס כתב־יד קאָן מען געפינען אַ דריי און פינף גאָרענדיגע שורה.

נאָר צום דרוק ווערט איבערגעגעבען אַבראַמאָוויטשעס כתב־יד ריין ווי „פּערעלעך", אָהן אַ שום קלעק. פערשטעהט זיך, אַז אין די זעצער האָט אַבראַמאָוויטש דערפאַר די בעסטע פריינד...

— אַ פערגעניגען, אַ געזונד, זאָגען זיי, צו זעצען ר׳ מענדעלע׳ס כתב־יד.

מענדעלע־טורעם

ווען דער כתב־יד איז שוין אינגאַנצען ביי איהם פאַרטיג און עטליכע מאָל „אָבגעפיילט" און „איבערגעפיילט"—האָט ער נישט ליעב באַלד עס אַוועקגעבען צום דרוקען.

אַ כתב־יד, זאָגט ר׳ מענדעלע, אַז ער איז שוין אינגאַנצען פאַרטיג מיט אַלע „פליטערלעך", האָט ליעב עס זאָל זיך „אָנוואַרעמען", „אויסוואַרעמען"...

פון בוך „מאָמענט־פאָטאָגראַפיעס". געקירצט.

א. ווייטער

דער אָנהויב

אַכּט זיך, ביי אַלעמען איז געווען אַזוי, ביי אַלע פער־קער אין אָנהויב פון זייער ליטעראַרישען שאַפען. אָנגעהויבען האָט מען פון דעם אונגעוועהנליכען, פון דעם אויפפאַלענדיגען. איבערשאַפען פלעגט די ליטעראַטור אָדער דאָס, וואָס איז אין אמת'ן נישט געוועהנליך, אָדער דאָס, וואָס זעהט נאָר אויס אַזוי. קומען אין דער ליטעראַטור אַריין פלעגט נאָר דאָס אויס־טערלישע.

און ממילא — דאָס געפעלשטע.

פאַלש איז געווען די אַרט שאַפען. נישט צונויפגעגאָסען איז געווען דער שאַפענדיגער מיט דעם געשאַפענעם. אַ מיין, אַ כּונה אַ זייטיגע, איז געלעגען צווישען זיי. די ליטעראַטור האָט געוואָלט וועהלען אָדער מיט דעם פאַנטאַסטישען פון דעם אַלטען פסעוודאָ־קלאַסיציזם, אָדער מיט דעם קאַלט־צוגעטראַכטען פון דעם אַלטען ראָמאַנטיזם, אָדער גאָר מיט'ן וויץ, מיט דער קאָמישער תּנועה פון דער אַלטער הומאָרעסקע.

פאַלש איז געווען דער אינהאַלט פון דעם שאַפען. אפילו אין סאַמע אָנהויב פון איהר ענטשטעהען פלעגט יעדע ליטעראַ־טור האָבען צו טהון מיט די אייביגע פראַגען אונזערע, מיט

די שטענדיגע פאַרבען פון לעבען — סוף-כל-סוף מיט דעם זין פון לעבען. נאָר אויפגעדעקט פלעגט ווערען אָט דער זין פון לעבען אין דער קרומקייט פון זעלטענעם, און דאָס אַליין פלעגט דעם דאָזיגען זין פערקרימען.

און שטענדיג פלעגט קומען איינער, דער אמת׳ער, דער, אין וועמען ס׳פלעגט זיך אָנזאַמלען די שאַפענדיגע קראַפט פון גאַנצען פאָלק, פלעגט זיך אויך אָננעמען פאַר די אַלטע פאָר־מען און פלעגט זיי גובר זיין. מיט דעם געוואַלדיגען כוח, וואָס נאָר אַ גאַנץ פאָלק קאָן געבען, פלעגט ער סוף-כל-סוף דורכברעכען דאָס פאַלשע פון די אַלטע פאָרמען און קומען צום אמת׳ן שאַפען, צום עטישען שאַפען.

און וואָס גרעסער די שאַפענדיגע קראַפט פון דעם איי־נעם פלעגט זיין, וואָס שטאַרקער און עטיש-געזינטער דאָס פאָלק פלעגט זיין, אַלץ וועהניגער שפורען פון דעם אַלטען פלעגט בלייבען ביי דעם נייעם שעפער, ביי דעם אָנהויבער פון דער נייער עפאָכע, און אַלץ וועהניגער לעבענ׳ס-פעהיג פלעגען בליי־בען די דאָזיגע שפורען.

דאַכט זיך, אַז אין אָנהויב פון יעדער ליטעראַטור צוזאַ־מען מיט דעם פאַנטאַסטישען הערשט די סאַטירע. דאָס איז די צוגענגליכסטע פאָרם פון יענער צייט. פאַר די, וואָס שאַפען מיט דעם מיין צו פערווייילען, איז די סאַטירע דאָס גינסטיגסטע מיטעל. דאָס פאַנטאַסטישע מאַכט מיד; נעהמט מען דאָס, וואָס זעהט אויס אונגעוועהנליך, וואָס האָט דעריבער דעם אויסזעהן פון דעם פאַנטאַסטישען, נעהמט מען דאָס זעלטענע, אין וועל־כען עס ליגט אַ צופעליגע דיסהאַרמאָניע — דאָס אויבערפלעכ־ליך-קאָמישע.

צום ביישפיל, ליעבע — די אייביגע טעמע. אַ לעגענדאַ־רער ריטער ליעבט אַ פערכישופ׳טע פרינצעסין. איינער, אַ מענש, ליעבט אַ געוועהנליך מיידעל. אַ קרומער „בורקוט“ איז פער־ליעבט אין אַ בלינדער מיאוסקייט, מיט וועלכער ער געהט

איבער די הייזער. אין אָנהויב פון דער ליטעראַטור זעהט דעם שרייבער׳ס אויג אָדער דאָס ערשטע אָדער דאָס לעצטע. דער געוועהנליכער פאַל, דער צווייטער, פערדיענט נישט זיין אויפמערקזאַמקייט. און פון דיביידע אונגעוועהנליכע, פון די אינטערעסאַנטע פאַלען, איז אין דער צייט דער אינטערעסאַנטסטער, דער צוגענגליכסטער דער דריטער פאַל — דער קאָמישער. דער אויפפאַלענדיג-קאָמישער.

ווי אין אַ צירק. עס שפרינגט אַרויס דער פּאַיאַץ. אונגעוועהנליך געקליידט, אַנ׳אונגעוועהנליך אויסזעהן. געוואַלדיג ברייטע הויזען און געוואַלדיג קורצע. אַ משונה׳דיגער ראָק. האָט שטענדיג האָר פון אַ נישט געוועהנליכער פאַרב. אַ פאַנטאַסטישע נאָז. און געקרוינט מיט דער פּאַיאַץ-מיץ. מיט דער בעריהמטער פּאַיאַץ-מיץ... יעדער טריט זיינער בעדאַרף זיין אַ פערדרעהטער, ביי יעדען וואָרט — אַ תנועה. אַן „אינטערעסאַנטע" תנועה. לאַכט ער — בעדאַרף ער לאַכען · געוואַלדיג, וויינט ער, דאַכט זיך — טייכען גיסען זיך, פאַלט ער — דרעהט ער זיך דריי מאָל מיט׳ן קאָפּ אַריבער...

און אַז עס קומט דער איינער, דער אמת׳ער, נעהמט ער אויך די אַלטע געפעלשטע פאָרם, הויבט ער אויך אָהן פון דעם פאַלשען קלאַסיציזם, פונ׳ם אויסגערעכענטען ראָמאַנטיזם אָדער — עפּטער — פון דער אַזוי-גערופענער סאַטירע און איז זיי — די אַלטע פאָרמען — גובר; בויענדיג אין זיי, צעשטערט ער זיי און לעגט דעם ערשטען, דעם וויכטיגסטען ווינקעלשטיין אויף דעם צוגעגרייטען באָדען.

אַזוי האָט גאָגאָל אָנגעהויבען פון דעם קאָמישען פריק, וואָס האַנדעלט מיט טויטע נפשות, און אין דער אַלטער פאָרם פון אויפפאַלענדיגען און אויסטערלישען, פון צופעליגער דיסהאַרמאָניע און צייטווייליגע ווידערשפּרוכען, און געשאַפען אַ גענויאַל-טראַגיש בילד פון אַ גאַנצען דור בפרט און פון אַ גאַנצען פאָלק בכלל. אַזוי האָט סערוואַנטעס אָנגעהויבען פון דעם אַלטען בעקאַנטען קאָמישען פערשוין, וואָס גלויבט אַליין אין זיינע לופט-שלעסער, און געענדיגט מיט אַ מאָנומענטאַלען טיפּ.

פון דעם דאָן-קישאָט, וועלכער קיין קינסטלער פון קיין פאָלק האָט נאָך ביז היום נישט געקאָנט איבערשטייגן.

נישט דווקא מיט דער סאַטירע, וואָס איז גובר זיך אַליין, הייבט זיך אָהן די ליטעראַטור. נעבען גאָגאָל'ן איז געשטאַנען פושקין, וואָס האָט בעזיעגט די אַלטע פאָרמען אין דעם קלאַסיציזם און אין דעם ראָמאַנטישען, גייסטיג-רייכערע פעלקער, אָדער גייסטיג-טיפערע (טראַגישע) פעלקער האָבען דווקא אין דעם ראָמאַנטישען געפונען דעם נייעם וועג, וואָס פיהרט פון דעם געפעלשטען צו דעם אמת'ן, צו דעם עכטישען.

אַ פאָלק, וואָס פערמאָגט אַזאַ רייכע קולטור-ירושה, אַ פאָלק, וואָס איז דערצו אַזוי טיעף טראַגיש, ווי יודען, האָט אייגענטליך אויך געדאַרפט געפינען דעם וועג צו דעם עכטישען שאַפען נישט אין דער הלצה, אין דעם אייגענטליך-אונעכטישען חיק פון דער סאַטירע, נאָר אין דעם ראָמאַנטישען. אַזוי האָט בעדאַרפט צו זיין. נאָר אַזוי איז עס נישט געווען.

ווער ווייסט פאַר וואָס? ווער ווייסט, פאַר וואָס און ווי אַזוי עס רייסען זיך פלוצלינג איבער ביי אונז די קוואַלען פון שאַפען, פאַר וואָס און ווי אַזוי מיר זענען געקומען פון דעם מקונן ירמיהו דורך די מאַיעסטעטישע שפּאַנישע יודען, דורך די געניאַלע שעפער פון נאָך שפּאַניען—צום בדחן. ווער ווייסט? נאָר אַ פאַקט איז דאָס. דער אָנהויב פון אונזער ליטעראַרישען שאַפען איז געווען די בדחנישע סאַטירע.

געווען איז דער אָנהויב — שלום יעקב אַבראַמאָוויטש.

און נישט דאָס, וואָס ער איז געווען, איז ער געוואָרען. פון אַבראַמאָוויטשעס פסעוודאָנים ביז דעם כאַראַקטער פון זיין שפּראַך, און — נאָך מער — ביז דעם כאַראַקטער פון זיינע העלדען, איז מענדעלע מוכר ספרים איינגעטונקט געווען אין די אַלטע געפעלשטע פאָרמען, אין דער אַזוי גערופענער יודישער סאַטירע. פאַרמאָגט אָבער שלום יעקב אַבראַמאָוויטש די קראַפט, וואָס דאָס גאַנצע פאָלק האָט אַזוי פיעל צעהנדליגער יאָהרען

געזאַמעלט צום שאַפען און זי צום שאַפען נישט אויסגענוצט. פערמאָגט ער די געוואַלדיגע קראַפט, וואָס דער אמת'ער, דער אָנהויבער בעדאַרף צו האָבען, און אין די אַלטע פערדאָרבענע פאָרמען האָט ער אויסגעבויט ריינע בנינים, איינגעמויערט די ווינקעלשטיינער פון דער יודישער ליטעראַטור, געשאַפען איהר אָנהויב.

ער האָט דעם אַלטען בדחן בעזיעגט. אין זיך אַליין האָט ער איהם בעזיעגט. דער נייער אינהאַלט, דער עטישער אינהאַלט פון מענדעלע'ס שאַפען האָט צושטערט די פאָרמען פון זיין שאַפען. די גרויס פון מענדעלע מוכר-ספרים איז די גרויס פון פאָלק אין דער צייט. וויפיעל שאַפונגס-קראַפט דאָס פאָלק האָט אין יענער צייט פאַ־מאָגט, אַזוי פיעל האָט עס מענדעלע'ן אָבגעגעבען. און פונקט אַזוי ווי דאָס פאָלק האָט נאָך אין יענער צייט נישט געהאַט דורכגעמאַכט, נישט פערענדיגט די תקופה פון דעם בדחן — און אפשר האָט זי זיך דאַן ערשט אָנגעהויבען — אַזוי האָט אויך מענדעלע מ"ס נישט אין גאַנצען בעזיעגט די אַלטע פאָרמען. די אַלטע פאָרמען זענען נאָך אויף אַ לאַנגער צייט — אונזער צייט אויך אין כּלל אַריינגערעכענט— געבליבען לעבענספעהיג.

און דעריבער ציהען אַלע דעם יחוס פון איהם. אַלע זענען מיר — די גרויסע און קלענערע, די גרעסערע און גאָר קליינע — אַלע זענען מיר מענדעלע'ס אייניקלעך. נאָר אין מענדעלע'ס משפחה געפינט זיך נאָך עד היום דער בדחן און ער האָט אויך דאָס רעכט אויפ'ן יחוס-בריוו.

מענדעלע מ"ס איז דער אָנהויב פון דער יודישער ליטעראַטור, נאָר דער אָנהויב, וואָס ציהט זיך נאָך, וואָס איז נאָך אַלץ אַנ'אָנהויב. איצט זעהט מען שוין, ווער פון די אייניקלעך איז פער'משפט אָהן אַ ליטעראַרישען דור צו בלייבען און ווער וועט ווייטער שמידען די רינגען פון דער קייט. דערווייל אָבער איז נאָך די יודישע ליטעראַטור נישט דורכגעגאַנגען די אַלע פאַזיסען פון מענדעלע'ס אָנהויב...

שלום יעקב אבראמאָוויטש

I

פופציג יאָהר זענען אַוועק זינט ש. י. אַבראַמאָוויטש האָט אָנגעהויבען צו שרייבען. ווי ביי אַלע ליטעראַטען, האָבען זיך אין זיין אויג און גייסט שאַרפער פאַר אַלץ אָבגעשפּיגעלט די איינדרוקען פון זיין פריהער קינדהייט, און לעזען טהוען איהם מענשען, וואָס זענען שוין טיעף אַריינגעוואַקסען אין צוואַנציגס-טען יאָהרהונדערט, ביי די ברעגעס פון אַבראַמאָוויטש׳עס ווערק רייבען זיך, אייגענטליך, פיער דורות: דער עלטער-זיידע פון די ניקאָלאַיעווסקע צייטען און דער אור-אייניקעל, וואָס האָט שוין דורכגעמאַכט אויף זיינע פּלייצעס די בהלה-צייט פון אַ רוסישער רעוואָלוציע. און צווישען דעם אונטערטאַן פון ניקאָלאַי דעם ערשטען און דעם אור-אייניקעל ליעגט איינגעשפּאַרט עפּיס אַ פּערזעהעניש — די השכלה-עפּאָכע — מיט איהרע מענדעלסאָנ׳ליך און איהרע פּעטערבורגער חברות. אַודאי, האָבען די פיער דורות אַנ׳אינווייניגסטען צוזאַמענהאַנג צווישען זיך. אָבער שלום יעקב אַבראַמאָוויטש האָט זיך נישט אָבגעגעבען דערמיט אונז צוזאַמענצוקניפּען די דורות. בולט׳ער פון אַלץ טרעט אַרויס פאַר אונז אין זיינע ווערק דער עלטער-זיידע, שאַרפער ווי די שפּע-

טערדיגע שילדערונגען שילדערט ער אונז, דער זיידע ר׳ מענ-דעלע, די סביבה און דעם גייסט פון דער צייט, ווען זיינע טאַטעס און פעטערס האָבן נאָך געטראָטען אויף די קאַבצאַנס-קער נהלאות. ריין אָביעקטיוו גענומען, זעהען מיר ביי ר׳ מענ-דעלע׳ן נישט קיין איבערגאַנג פון אַמאָל צום היינט. פערטיע-פענדיג זיך אין זיין וועלט, פערליערען מיר דעם חוש פאַר דער היינטיגער יודישער גאַס. ווען מיר קלאַפּען-צו זיינס אַ „ספור המעשה״, דוכט זיך אונז, אַז מיר האָבען עפּיס דורכגע-לעבט אַ חלום, וואָס האָט גאָר קיין שייכות נישט צו דעם איצ-טיגען קאָכענדיגען טאָג.

דער מענשליכער גייסט, וואָס בעזיצט דעם געטליכען כח זיך דורכצופאָהרען אין איין רגע איבער געשטאָרבענע פּאַרציי-טיגע הילטען און דורות, — וואָס איז געבענשט מיט דער גאָב „להזכיר נשכחות״ און צו פערגלייכען דאָס אַלטע טויטע אַמאָל מיט דעם וואַרימען לעבעדיגען היינט — ווערט נשתומם און צוטומעלט, ווען ער פאָהרט זיך דורך פון דעם היינטיגען דור צו דער צייט פון אַ „ר׳ שלמה בן חיים... בעת יודען האָבען בתמימות געגלויבט, אַז משה מאָנטעפיאָרע איז געקומען אָבקוי-פען ביי ניקאָלאַי דעם קיסר זיינע רוסישע יודעלעך. עס דוכט זיך אויס, אַז עס איז גאָר נישטאָ קיין שום קרובה-שאַפט צווי-שען דער היינטיגער יודישער וועלט מיט איהרע עמיגראַנטען, עקסטערנעס, דענטיסטען, חדרים מתוקנים, מלמדים עברית-בעברית, הענדלער מיט לעבעדיגער סחורה, גרענעץ-אַגענטען, מיט איהרע ציוניסטען, טעריטאָריאַליסטען, פּועלי-ציון; מיט איהרע צייטונגען, מוזיקאַלישע חברות, קולטור-קאָנגרעסען, צוזאַמענפאָהרען; מיט איהרע האַנדווערק-שולען, פּרוב-קאָלאָניעס און אָוועגד-קורסען; מיט די צעהן-דאָקטאָרקעס, בערנער קורסיסטקעס און פּאַריזער כלה-מייד-לעך; מיט איהרע ליטעראַטען, בונדיסטען, צושויבערטע דעקאַ-דענטען — און מיט דער וועלט פון אַ ר׳ מענדעלע, וואָס איז בעשטאַנען פון „אַ חאַפּער, אַ מגיד, אַ מוסר; פון אַ שמש, אַ קהל׳שען שרייבער, אַ סבאָרשטשיק, אַ דעפּוטאַט, אַ בעל-עצה, אַ בעל-טובה; פון בעהעלפערס, מלמדים, שדכנים, בדחנים, בטלנים,

גבאים, משולחים און ישיבה־בחורים, פרושים, לומדים, זיידענע מענשען, שעהנע יודען, טאַטענס קינדער, תהילים־זאָגער, משניות־לערנער, בעלי תפלות, שופר־בלאָזער, דריידלעך־מאַכער, פורים־שפּיעלער, מצה־רעדלער ביז די דיינים, שוחטים, מנקרים, משגיחים, טוקערינס, קנייטלעך־לעגערקעס, פעלד־מעסטערינס א.א. וו.״

ווען מיר קוקען זיך איין אויף דער יודישער גאַס, וואָס עס ווייזט דער אַשמדאַי דעם צוטראָגענעם ישראל׳יק׳ן אין ר׳ מענדעלע׳ס „קליאַטשע״, ווען מיר זעהען שוויבלען און גריבלען אויף דער גאַס: „פּאה׳קעלעך, גערגעלעך, מערידענעלעך, שיך־און־זעקעלעך, פּיאַטקעלעך, פּאַטשיילקעלעך, פושקעלעך, קעסטעלעך, קאָכלעפּעלעך, שרייערלעך, גראַגערלעך, גלות־ליכטלעך, קאָרפּירער אתרוגים׳לעך און כפּרה־הינדלעך״ — און מיר קעהרען זיך צוריק פון דעם עולם־התהו צו דער היינטיגער יודישער גאַס מיט איהר, אייניגער־מאַסען אויסענווייניגסטער ציכטיגקייט און אייראָפּעאישקייט — דוכט זיך אויס, אַז די צייט האָט שוין לאַנג אָבגעוואַשען דעם זכר פון אַבראַמאָוויטש׳עס וועלט; אויף דעם אַלטען בית־עלמין האָבען זי שוין ווערים צוגעסען און איבער איהרע צופוילטע גליעדער האָט אויפגעשפּראָצט גאָר אַ ניי לעבען, גאָר אַ ניי־מאָדנער שטייגער פון אַ יוד און פון אַ יודישער גאַס.

און ווייטער דוכט זיך אויס, אַז נישט נור אויסערליך האָט זיך געביטען די יודישע גאַס, נאָר אויך אינערליך. צו אַבראַמאָוויטש׳עס צייטען, ווען אַ יוד האָט זיך גענומען צו השכלה, איז צוערשט געבאָרען געוואָרען ביי איהם אין האַרצען אַ פעראַכטונג צום יודען אַלס יודען, און צו דער יודישער סביבה. „איך וועל בלייבען אַ יוד און נישט קיין מענש״ — האָט זיך געשראָקען ישראל׳יק, בעת ער האָט זיך בעשלאָסען נעהמען זיך צו די ביכלעך — „איך וועל בלייבען אַ רעטעניש, עפּיס אַ פּאַניע, וואָס קעהרט אויס, רייניגט אומעטום אויס, און בעהאַלט זיך אַליין אין מיסט, ערגיץ אין אַ ווינקעל, דאָס מיינט מען אַ בעזים! עפּיס אַ פּאַניע, וואָס דרעהט זיך ארום דא און איז

פּאָרט נישט דאָ אויף דעם עולם, וואָס איז פלייש און בלוט אין זי דאַכט זיך פּאָרט איטליכן אויס, עפּיס איז זי גאָרנישט״! (קליאַטשע קאַפּ 1). אַרבעטען אין פאָלק, פאַר׳ן פאָלק הייסט זיין אַ „פּאַניע, וואָס קעהרט אומעטום אויס און בעהאַלט זיך אַליין אין מיסט״. די השגות „מענש״ און „יוד״ זענען געווען אַזוי ווייט איינער פון אַנדערען, אַז מען האָט זיך גאָרנישט גע-קאָנט פאָרשטעלען זיי צו פעראייניגען. איצט אָבער, ווען מיר האָבען זיך דערקענט, אַלס איינצעלנע טראָפּענס פון איין יודי-שען קוואַל, קומט אונז אויס משונה׳דיג די פאָרשטעלונג נישט צו וועלען זיין די „פּאַניע, וואָס קעהרט אומעטום אויס און בעהאַלט זיך אַליין אין איהר אייגענעם מיסט״. גראָד דאָס, וואָס אין דער צייט פון דער השכלה-עפּאָכע האָט אויסגעזעהן אין די אויגען ווי מיסט (מיר מיינען די יודישע סביבה) — האָט בע-קומען היינט ביים יודען אַ בעזונדער אָנציהונגס-קראַפט. דער היינטיגער יוד זוכט גראָד „דעם ווינקעל״, וואו ער זאָל זיך קאָנען בעהאַלטען, ד. ה., וואו ער זאָל זיך קאָנען פיהלען ווי ביי זיך, ווי אין דער-היים. ווייטער איז מען נאָך צו יענער צייט נישט דערגאַנגען צו דער השגה פון זעלבסט-טעטיגקייט. דער יוד, דער פיהלענדער און דענקענדער יוד האָט העכסטענס געפאָדערט גערעכטיגקייט פון זיינע בעלי-בתים צו איהם. אָבער קיין מאָל איז איהם נישט איינגעפאַלען צו וועקען אין זיך אַ רצון אומצואַנדערשען זיינע כלל׳ישע געפיהלען בנוגע צו דער צוקונפט פון אייגענעם פאָלק. אין ר׳ מענדעלע׳ס „קליאַטשע״ געפינען מיר אַ ביטער סאַטיריש פערהעלטניש „צו די נייע מאָדנע יודישע נאַרען״, וואָס האָבען אין דער בילדונג געפונען דאָס מיטעל, ווי צו מאַכען פון דער „קליאַטשע״ אַ מענשען. „איטליכס בעשעפעניש, וואָס ווערט געבוירען איז קודם-כל אַ לעבעדיגע זאַך, פערזאָרגט מיט אַלע אברים, טאַקי פון זיינעט-וועגען, בכדי דורך זיי צו בעקומען אַלצדינג, וואָס עס בעדאַרף נויטיג האָבען צום לעבען. עס האָט, אַ שטייגער, אַ מויל אויף צו עסען, עס האָט אַ נאָז, כדי צו עטעמען, עס האָט פיס, כדי צו געהן, נישט כדי צו טאַנצען, טאנצעז און נאָך אַזוינע

שמאָכטעלייען זענען אויסגעטראַכטע מעשיות. דאָס האָט מען אַליין זיך אויסגעטראַכט שפּעטער און עס אַ נאָמען געגעבן „בילדונג״ — ענטפּערט די „קליאַטשע״ דעם גרויסען בעל־רחמנות ישראל׳יק׳ן. זי גלויבט נישט אין הומאַניזם, מענשליכקייט, באַרמהערציגקייט, רחמנות. זי האָט אויך קיין צוטרויען נישט צו אוטיליטאַריזם, צום נוצליכקייטס־געפיהל פון מענשען, וואָס זאָגט, אַז וואָס ווייניגער מען פּייניגט אַ מענשען, אַלס נוצליכער איז ער פאַר׳ן כּלל. זי האָפט נאָר אויף יושר, גערעכטיגקייט.; אָבער אין ערגעץ הערט איהר נישט דעם קול פון אַ געזונטען לעבענס־געפיהל, וואָס וועקט אַ שטאַרקע זעלבסטשטענדיגקייט. דען וואָס איז דער ציוניזם, בונדיזם, טעריטאָריאַליזם א. ז. וו. אַלע די בעוועגונגען, וואָס האָבען אָנגעהויבען וועקען אַ יודיש האַרץ, ווען ניט דער פאָלקס־אינסטינקט פון זעלבסטשטענדיגקייט?

אין אַבראַמאָוויטש׳עס צייטען איז דער יוד געווען אַלס פאָלק פּאַסיוו, היינט, אָבער, דוכט זיך, איז ער אַקטיוו. אין ר׳ מענדעלע׳ס דור זענען די סאָציאַלע געפיהלען פון יוד געווען פערטויבט, עס איז נישט געווען קיין בעוואוסטזייניגער כּלל, נאָר איינצעלנע אינדיווידוען, וואָס עס האָט זיי צוזאַמענגעהאַלטען אַנ׳אויסערע לעבענס־פאָרם. די יודישע גאַס פון ר׳ מענדעלע׳ס וועלט האָט געהאַט אַ שוואַכע בעוואוסטזיניגקייט. חאָטש אויסערליך האָט זי געהאַט אַלע סמנים פון רוחניות — פּאות׳לעך און שיך און זעקעלעך האָבען פול געמאַכט די ירידל׳לעך און די קלייזלעך — אָבער אינווענינג האָט זי נישט געהאַט אין זיך קיין לעבען און איז געווען ווי פּערגליווערט. פאַר אונז, די היינטיגע, דוכט זיך שוין אויס דער חלוק אַזוי גרויס, אַז מיר זעהען שוין גאָר כּמעט קיין המשך נישט צווישען דעם זיידען און דעם אייניקעל.

II

יאָך, נישט קוקענדיג אויף אַלע די בעטראַכטונגען, הערען מיר פאָרט אין אַבראַמאָוויטש׳עס ווערק אַ שטים, וואָס

איז אונז אַלעמען נאָהנט און, דאַכט זיך, גוט בעקאַנט, זעהען מיר דאָך אַלע זיינע שילדערונגען, נאָהנטע געשטאַלטען און היימישע פּנים'ער. ווי ס'ווייזט אויס, ליעגט פּאָרט ביי אונז נאָך אַ גלגול פון דעם יודעל, וואָס האָט געלעבט אין די יאָהרען פון ניקאָלאַי'ס צייטען. אָדער צי האָט אַבראַמאָוויטש עפּיס בעריהרט אַזאַ קנייטשעלע אין דער יודישער גלות-נשמה, פון וואָס מיר, די אייניקלעך, זענען נאָך עד-היום נישט פריי געוואָרען?

אמת, אַז מען זאָל נעהמען צוגלידערען ר' מענדעלע'ס ווערק אויף אַ ריין-פּראַקטאָקאָליסטישען שטייגער, וועלען מיר אין זיי נישט געפינען קיין שטעגעלע, וואָס זאָל זיין עהנליך צו אונזערע היינטיגע גלות-וועגען. אָבער צי האָט דאָס גאָר אַ זין צו פערגלייכען שילדערונגען פון אַ קינסטלער-האַנד מיט אַן'אַלטער פאָטאָגראַפיע פון אַן'אַמאָליגען פאָטאָגראַף? געוויס, האָט זיך דאָס אויסערליכע פּנים פון היינטיגען לעבען, געענדערט, אויך אינערליך זענען מיר אַנדערע געוואָרען, די טיעפערע אָבער, די שטילפערבארגענע קנייטשען פון אונזער גלות-נשמה, וואָס דאָס זעהט נאָר אַ גאָט געבענשטער קינסטלער, האָבען זיך וועניג וואָס געענדערט. און ווען אונז געלינגט זיי צו ענטפּלעקען, האָבען מיר עס צו פערדאַנקען איינציג אַליין אַבראַמאָוויטש'ען, וועלכער האָט זיך געשטעלט די אויפגאַבע צו כאַפּען מיט זיין פּענזעל „דאָס פּינטעלע יוד".

צוגלייך מיט זיין שכן פון איין לאַנד, גאָגאָל, האָט ער אונז געשילדערט זיין אייגענע צייט. אָבער דערביי האָט ער פּונקט ווי זיין שכן אַ קוק געטהון טיעפער דורך די אויסערע בגדים פון זיין צייט און אונז ענטפּלעקט הוילע, נאַקעטע נשמות, אפשר אייביגע יודישע נשמות. און פּונקט ווי גאָגאָל'ן געניסט נאָך היינט דער אוראייניקעל פון זיין עפּאָכע, אָט אַזוי געניסען מיר נאָך היינט פון אַ „פישקע דעם קרומען" און „מסעות בנימין השלישי", ווי איטליכער קלאַסיקער, (און אַבראַמאָוויטש איז דער קלאַסיקער פון רוסישען גלות-יודענטום),

פערמאָגט ער אַ סוד, עפּיס אַ מין כּשוף, וואָס לאָזט זיך נישט אויסדריקען אין ווערטער,—אַ כּשוף, וואָס נויט אונז, די קינדער פון פערטען דור, זיך צו פיהלען פּאַר נאָהענטע מחותּנים מיט אונזערע נאַרישע עלטער־זיידעס. צי ליגט דאָס אין דעם, וואָס אַבּראַמאָוויטש'ן האָט זיך איינגעגעבּען צו כאַפּען דעם טיפּישען קנייטש און לשון פון אַ יודישער אומה מענשען? צי אין דעם, וואָס ער האָט אונז געוויזען דעם כאַראַקטעריסטישען ריטמוס פון אַ גאַנצער עדה יודען? צי אין דעם, וואָס ער האָט שאַרף אַרויסגעשטעלט פּאַר אונזערע אויגען די פיעל סתּירות אין דער נשמה פון רוסישען גלות־יודענטום?—ווי די מעשה איז צופעלליג אַזוי אָנגעשטאַנדיג: פון די בעריהמטע „ספּורי־המעשיות״ פון ר' מענדעלע'ן, פיהלען מיר אָהן ווערטער, אַז מען האָט אונז געצוואונגען זיך טיעפער צוצוקוקען צו אַ בילד, וואָס איז צו־גלייך מיין אייגענעס, ווי דאָס בילד פון אַנ'עדה יודען, וועל־כע מען רופט אָן כּלל־ישראל.

ש. י. א. איז געוועזען דער שילדערער פון דער כּנסת ישראל מיט איהר וואָכענדיגער קדושה און איהר צוטומעלטען, אָרימען, גשמיותדיגען לעבען. נישט אין איינצעלנע געשטאַלטען האָט ער אונז געמאָלט די פּערצייטיגע וועלט, נאָר אין איהר גאַנ־צען כּלל־ישען אויסדרוק. ער האָט אונז איבערגעבּען דעם תּמצית, דעם גייסט פון יודישען אתּה־בחרתּנו'ניק, ביי וועמען דאָס לע־בּען פערגעהט צווישען קלויז און מאַרק. ווען אויך די אויסע־רע פאָרמען האָבען זיך געביטען, אָבער אין תּוך בייט זיך נישט אַזוי גיך די נשמה פון אַ גרויסען קבוץ. „אַלץ בעקומט ביי אונז סמנים פון אַ מעקלערשען עסק'ל", קלאָגט זיך אַבּראַמאָוויטש און שילדערט אונז דעם גייסט פון אַנ'אַמאָליגער יודישער חתונה. „אַפילו חתונה־האָבען איז אויך אַ געשעפט. דער יוד האַנדעלט איין אַ ווייב, דינגט זיך פריהער גוט אויס וועגען מקח, וועגען נדן, וועגען איטליכעס פּיצעלע בעזונדער, זענען די תּנאים דערפילט כּפי המדובר, טאָ קום־זשע, כּלה לעב, אונטער דער חופּה מיט דעם שדכן, דעם בדחן, מיט דעם גאַנצען פּעקעל כּלי־קודש, וואָס לעקען פון געשעפט אָב אַ ביינדעל, זיי אַ ווייב,

רייס קריעה און ווער פערשוואַרצט מיט מיר אינאיינעם. אויב די ביזט קלוג אָדער נאַריש, שעהן אָדער מיאוס, דאָס איז שוין דיין עסק. מיר זענען נישט קיין פריצים, האָבען נישט קיין צייט צו קוקען אויף אַזוינע זאַכען, יודען זענען מיר, סוחרים, מעקלער, קרעמער" („פישקע"). און מיר, די איינינקלעך, פיהלען, אַז איטליכעס וואָרט פון פאַרצייטיגען אַבראַמאָוויטש׳ן טרעפט אונז גלייך אין האַרצען אַריין, אין האַרצען פון יודען, וואו עס האָט זיך בעזעצט דער מעקלערישער גייסט אין די הייליגסטע טהועכצען פון זיין לעבען.

ווען מיר לייענען, ווי ישראל׳יקן דעם משוגע׳נעם האָט זיך פאָרגעשטעלט אַ יודישע פרנסה און מיר דערזעהען פלוצים דאָס אַלגעמיינע בילד פון אַ יודישען מאַרק מיט „הונגעריגע, דאַרע טאַנדעטניקעס און אין צעהנען איינגעהויקערטע הענדלערס, וואָס דרעהען זיך הין און הער אַרום אין איינע צרות, קוקען זיך צו און שאַצען ביי זיך אָב איטליכענס קליידער, האָבען אַנ׳אויג, ביי וועמען עס זענען צוריסען די שטיוועל, ביי וועמען די הויזען, ביי וועמען די קאַפּאָטע, דערפיהלען אין דער שטאָדט די קלענסטע לאַטע, די מינדסטע שמאַטע... בלייכע, טויטע מענשען, וואָס לויפען נעביך אַרום ווי פער׳סמ׳טע מייז, שטעקען אומעטום די נאָז אַריין און שמעקען, טאָמער וועלען זיי געפינען עפּעס אַ שטיקעל ברויט... איטליכער איז פערטראָגען, איטליכען שפּאַלט זיך דער קאָפּ, איטליכער פערבייסט אַ ליפּ, מאַכט פלאַנען און פערטראַכט זיך, איטליכער רוקט אַרויף דאָס היטעל און לויפט, און איז ווי אויפ׳ן עולם התהו... מיט אַלער־ליי סאָרטען קלייטען און קלייטלעך, טישלעך און שאַפּקעלעך, ווי אַ צוואַנציג קרעמער שלאָגען זיך פאַר איין קונד, איטליכער ציהט אים צו זיך און זאָגט איהם צו הרים וגבעות, איטליכען קריכען אַרויס די אויגען צו זעהן אַ גראָשען לייזונג, די קונים און די קרעמער דינגען זיך, שווערען זיך,ביידע שווערען באמונות, ביים ווייב, ביי די קינדער, ביי זיין חלק לעולם הבא און גלויבען איינער דעם אַנדערען, ווי דעם הונד" („די קליאַטשע"), — ווען מיר לייענען דאָס, דאַכט זיך אונז נישט

ווילענדיג אויס, אז מיר טרעטען אויפ'ן ברוק פון דער היינטי־גער יודישער גאַס מיט איהר אָרימקייט, אימפעט און צוטו־מעלטקייט. צי קען מען נישט היינט זעהן דאָס אייגענע ביי דער בערזע פון אַ וואַרשא, אָדעס, דאָס, וואָס אַבראַמאָוויטש האָט געזעהן אַמאָל ביי דער פערצייטיגער בערזע אויף קאַר־מעליניצער יריד: „אַ יודעלע אויפ'ן יריד איז, ווי אַ פישעלע אין וואַסער... יודען יריד'עווען, לויפען, האַנדלען, שטעהען נישט אויף איין אָרט... ס'איז אַ טאַראַראַם, אַ קאָכעניש... דאָרט, זעה איך, לויפט אַ יודעל, אַ צווייטער, אַ דריטער... פער־שוויצט שטאַרק, דאָס מיצעל אויפ'ן שפּיץ קאָפּ... דאָ אַ טאַפּ, דאָרט אַ טאַפּ, אַ מאַך אַהין, אַ מאַך אַהער, אַ דרעה מיט'ן גראָבען פינגער און אַ קיי דאָס שפּיצעל בערדעל: געפּאַלען, אפּנים, אויף אַ המצאה. עס לויפען גאָר אָהן אַ נשמה מעקלער, שדכנים, טאַנדעטניקעס, יודענעס מיט קוישען, יודען מיט טאָר־בעס מיט פינף פינגער, בעל־הבית'לעך מיט בייכלעך. איטליכען פלאַמט דאָס פּנים: „נישטאָ קיין צייט, אַ רענדיל אַ מינוט!" („פישקע").

נאָך היינט איז די יודישע מאַסע אַנ'אָרימע, ביי וועמען „דער מאָגען האָט קיין שום התמנות נישט". נאָך היינט קומט אָב די יודישע מאַסע מיט שה"י־פה"י און ווערט נור לעבעדיג, ווען זי הערט „עפּיס רעדען פון געשעפט". נאָך עד היום קאָ־נען מיר מיט אַ ביטערען געלעכטערל אויף די ליפּען איבער־חזר'ן אַבראַמאָוויטש'עס אַפאָריזם: „אַ יוד בשעת דער גסיסה, קוים דערהערט ער נור עפּיס געשעפט, ווערט ער לעבעדיג, און דער מלאך המות אַליין קאָן דענסטמאָל צו איהם נישט צוטרעטען".

שלום יעקב אַבראַמאָוויטש, דער פּאָעט פון אונזער וואָ־כעדיגער קדושה, האָט אונז טיעף ענטפּלעקט דעם ווילדען קאָנטראַסט פון אַ יודישער נשמה, וואָס פיהרט זיך אַסקעטיש, ווי אַ קדוש („זיין מאָגען האָט קיין שום התמנות נישט") און איז פול פאַר מיט וואָכעדיגע ציעלען („מיין ערגסטען פיינד וואָלט איך נישט ווינשען אָנצוקומען צו אַ יודען, בעת עס

דאַכט זיך איהם געשעפּט, ער איז מבטל דענסטמאָל איטליכען, אַפילו דעם בעסטען פריינד, דעם אייגענעם ברודער מיט'ן בליק"), און דער ווילדער קנייטש אין דער יודישער נשמה איז געבליבען דער אייגענער, וואָס אין די אַמאָליגע צייטען. אפשר זענען מיר געוואָרען אין דער צייט עקאָנאָמיש פּראָדוקטיווער, אַ ביסעל אייראָפּעאישער, אַ ביסעל זעלבסטשטענדיגער, אָבער דאָס נייע האָט נאָך נישט אוספּייעט אויסצוגלייכען אונזערע אַלטע נשמה-קנייטשלעך און צו בעשאַפען אין איהר נייע שטענדיגע פעלבעלעך. מעג דער לעזער, וואָס גייט-צו צו ר' מענדעלע'ס אַ ספּור המעשה, זיך דאַכטען, אַז ער געהט חלום'ען פון אַלטע, שוין געשטאָרבענע צייטען, סוף לייענען אָבער לעגט ער אַוועק אברהאַמאָוויטש'עס ווערק גאָר מיט אַנ'אַנדער געפיהל, מיט וועלכען ער איז צו איהם געקומען. דורך די פאָרמען פון אַמאָליגען לעבען אָן דורכצושיינען פאַר איהם עפּיס אַזוינס, וואָס איז נאָך אַזוי נאָהנט, אַזוי פריש און וואָס צעוואונדעט אַזוי לייכט אַ יודיש האַרץ.

III

שלום יעקב אַבראַמאָוויטש איז, ווי בעוואוסט, דער ערשטער יודישער קינסטלער אין 19־טען יאָהרהונדערט, וואָס האָט גענומען מיט כּוונה זיך צוקוקען צו דער יודישער מאַסע. גערופען האָט ער זי „כּנסת ישראל", „כּלל ישראל", אָבער אין דער אמת'ן האָט ער צו טהון געהאַט נישט מיט אַ טעאָלאָגישען אָדער היסטאָרישען בעגריף, נאָר מיט דער לעבעדיגער יודישער מאַסע. נישט ווי זיינע חברים פון דער השכּלה־צייט, איז ער צו צו דער מאַסע, וואָס האָבען איהר געוואָלט קודם כּל אויסלערנען אייראָפּעאישע זיטען און מנהגים און מאַכען אַ ביסעל אויסערליך לייטישער, נאָר מיט דעם מאָדערנעם בליק פון אַ היינטיגען, וואָס האָט געזוי בענומען די יודישע עקאָנאָמישע נויט. קיינער פאַר איהם האָט נישט געהאַט אַזאַ שאַרפען בליק פאַר דער יודישער אָרימקייט, ווי ער. די עובדה, וואָס

דער יודישער מאָגען איז פון נישט-עסען צוזאַמענגעשרומפּען, „גרויס ווי אַ כּזית", האָט ער שטענדיג געהאַט פאַר די אויגען. ער האָט מיט אכזריות'דיגע פאַרבען אונז געמאָלט די קבצנ'ישע מאַסע, וואָס מאַכט פול די טונעיאַדאָווקעס און קאַבצאַנאָווקעס און פרוכטפערט זיך, פערזאָרגענדיג די וועלט מיט נייע קבצנים. צוגלייך שיינט אין אַבראַמאָוויטש'עס ווערק אַלע ווײַלע אַרויס אַ גרויס רחמנות צו אַ מאַסע, וואָס האָט עפּיס קיין התמנות נישט אויף דער זינדיגער וועלט. און וואו און ווען ער קאָן נור, זוכט ער מיט עפּיס מהנה צו זיין די אומגליקליכע מאַסע. דער קינסטלער פון „מסעות בנימין השלישי" ווערט מיט אַמאָל אַנ'איבערזעצער פון די שבת'דיגע זמירות, פון „פרק שירה", גיט אַרויס פאַר דער דערשלאָגענער יודישער מאַסע קאַלענדערס און טרייסט זי מיט זיין „יודעל". ער טראָגט זיך אַרום מיט דעם געדאַנק צו איבערזעצען דעם תהלים, עס וואָלט זיך איהם ווען, וואָס מעהר דערנעהנטערען זיינע אָרימע ברידער צו דער שענקייט, טיעפקייט פון די ספרים, וועלכע זיי האָבען שוין אויפגעהערט צו פערשטעהן. ער דרינגט אַריין אין די פסיכאָ-לאָגיע פון „דער מאַטעריע יוד, וואו ער פיהלט זיך אַלס פע־דעמעל דרין", און ווייזט אונז די לינדערנדע קראַפט פון זיי־נע ימים טובים, ימים נוראים און זיין בית־מדרש לעבען. דער־ביי ענטפּלעקט ער אונז די טויזענדער סתירות און די היפּוכים פון יודישען מאַסען-לעבען, וועלכעס איז זיך צייטענווייז אַליין מבטל צי מיט דעם רחמנות, וואָס עס פיהלט צו זיך אַליין, צי מיט דעם חוזק'ל, וואָס שפּעט אָב פון זיך אַליין.

דאָך אַלע די פיינע פסיכאָלאָגישע שטריכען, וואָס מיר געפינען ביי אַבראַמאָוויטש'ען, ווען ער בעהאַנדעלט זיין טעמאַ „די יודישע מאַסע", וואָלטען נאָך נישט אָבגעהיט זיין ווערק פון אונטערגאַנג, ווען מיר וואָלטען נישט געשפּירט דערביי זיין געזונד, נאַטירליך און העכסט-מאָראַליש פערהעלטניס צו דער מאַסע, וואָס ער בעשרייבט. זעלטען, וואו איהר וועט געפינען אין דער יודישער ליטעראַטור אַזאַ נאַאיווען פערהעלטניס צו דעם יודישען פאָלקס-לעבען ווי ביי אַבראַמאָוויטש. זיינע ווער־

טער: „איך בין אַ פּעדעמעל אין דער גרויסער מאַטעריע, וואָס געהט אונטער דעם נאָמען יוד", „וואָס פיהלט מיט איהם זיינע ליידען און פריידען" זענען נישט קיין פּוסטע מליצות פון אַ שרייבער. ר' מענדעלע „מיט'ן שטעכעדיגען געלעכטערל אויף די דינע ליפּען" איז אין קלאַסישען זין פון וואָרט אַ פאָלקס־שרייבער, ווי, למשל, די גרויסע רוסישע „נאַראָדניקעס", וועלכע זענען געווען אויסערליך און אינערליך שטאַרק פערקניפּט מיט'ן פּשוט'ן פאָלק. זיי האָבען זיך אַרונטערגעלאָזען אויף די נידעריגסטע טרעפּלעך פון פאָלקס־לעבען, ווייל זיי האָבען געפיהלט, אַז דאָרט וועלען זיי זיך, זייער נשמה געפינען, וואָס איז אַ טייל פון דער גרויסער פאָלקס־נשמה. אָהן אידעאָלאָגיעס, אָהן קונצען האָבען זיי זיך גע'טובל'ט אין אַנ'אַטמאָספערע פון אַ גרויסען קבוץ, גאַרענדיג איינצוזויגען דאָס בעסטע און איידעלסטע פון זיין זעעל.

שוין דאָס אַליין, ווי שלום יעקב אַבראַמאָוויטש איז איינגעדרונגען אין דער שפּראַך פון פּשוט'ן יודען, ווייזט, ווי טיעף ער האָט זיך אָבגעטונקט אין יודישען פאָלק. קיינער פאַר איהם און וועניגע נאָך איהם האָבען געהאַט אַזאַ פיין אויער צו דער שפּראַך פון זיין פאָלק. בלעטערט דורך אַ מעשה פון אייזיק מאיר דיק, וואָס איז געגאַנגען נישט פּשוט צום פאָלק, נאָר ווי אַ מדריך, אַ מוכיח, און פערגלייכט זיין שפּראַך מיט דער שפּראַך פון אַבראַמאָוויטש, און איהר וועט זעהן דעם געוואַלדיגען חלוק. דער ערשטער איז נישט געקומען זיך עפּיס אָבלערנען, נאָר אַליין צו ווערען אַ נישט־געבעטענער מלמד. דער אַנדערער איז אָבער געקומען צום פאָלק אָהן פאָרגעדאַנקען און אידעאָלאָגיעס, אָהן שום כונות און פּרעטענזיעס, און האָט מיט אַנ'אָפענעם בליק זיך צוגעקוקט צו זיין לעבען און מיט אַ פיינעם אויער זיך צוגעהאָרכט צו זיין לשון. דער פּועל־יוצא דערפון איז געווען, דאָס שלום יעקב אַבראַמאָוויטש האָט געכאַפּט דעם גייסט פון דער פאָלקס־שפּראַך און איז געוואָרען דער שעפער פון היינטיגען יודיש, וואָס איז פאַר איהם באמת געווען נאָך אַ מיאוס'ער זשאַרגאָן.

די שפּראַך פון יעדן קבוץ איז דאָס דינסטע, לעצטע הייטעל פון זיין נשמה. און שלום יעקב אַבראַמאָוויטש, וואָס האָט זיך שטענדיג גע׳טובל׳ט אין דער יודישער פאָלקס־נשמה, האָט זיך ממילא בעצויגען מיט דעם דאָזיגען נשמה־הייטעל. מעגען דורות פערגעהן — שטענדיג וועלען מיר מוזען געהן צו ר׳ מענדע׳לע׳ן לערנען די שפּראַך, אויף וועלכער עס רעדט און טראַכט די יודישע מאַסע.

דאָסזעלבע נאַטירליכע פערהעלטניס צום פאָלק געפינט דער פערעהרער פון אַבראַמאָוויטש׳ען אויך אין זיינע ג״ש ז־געלונגענע ווערק. ווען מיר לייענען זיין „פרק שירה״, אָדער זיינע „זמירות״ אָדער זיין „יודעל״, קאָנען מיר זיך נישט אָבוואונדערען צו זעהן, ווי גרויס זיין ליעבשאַפט איז געווען צום פאָלק און וואָס פאַר אַ אַכטונג ער האָט געהאַט צו זיין גייסטיגען לעבען. פאַר דעם קריטיקער דאַכט זיך, אַז דער מחבר האָט געפיהלט אַ הייליגע קנאה צו די אַלטע לומדים, וועלכע האָבען אויס טרייקייט צום פאָלק איהם געגעבען אַ „צאינה וראינה״ און אַ „מנורת המאור״, אום זיך צו טיילען מיט איהם מיט די אַלטע יודישע אוצרות. אַבראַמאָוויטש האָט רחמנות געהאַט אויף זיין פאָלק, וועלכעס איז נעביך דערוויטערט פון די גוטע ספרים און וועלכע לויבען זיך כאָטש מיט די שלעכטע איבערזעצונגען. און ער האָט זיך בעמיהט מיט עפּעס איהם צו העלפען.

דער חלוק צווישען די היינטיגע (יהואש), וואָס נעהמען זיך איבערזעצען תנ״ך פאַר׳ן פאָלק, און אַבראַמאָוויטש׳ען, איז אין פּרינצים געוויס אַ גרויסער. די היינטיגע חלומ׳ען פון אַ נאַציאָנאַלער יודישער שפּראַך, וועהרענד אַבראַמאָוויטש האָט קיינמאָל אַזעלכע כונות נישט געהאַט, ווען ער האָט אָנגעהויבען שאַפען. די היינטיגע זענען אידעאָלאָגען, ראַציאָנאַליסטען, בעת אַבראַמאָוויטש האָט געזונגען, „ווי דער פויגעל זינגט״, נאַאיוו, אָהן פּאָליטיש־נאַציאָנאַלע הינטער־געדאַנקען. אָבער כאָטש די היינטיגע זעהען אונז אויס אויסערליך נעהנטער, דאָך פיהלט מען, אַז דער, וואָס האָט פערטייטשט.

ותגעש ותרעש הארץ ומוסדי הרים ירגזו (תהלים י״ה)א.ז.וו.

„עס וויעגט די ערד זיך, ס'שטורעמט אונטען,
„עס ציטערען פון בערג די גרונטען —
„קראַך, קראַך! אָט וואַלען זיי זיך איין
„ווי באַלד ער קומט אין כעס אַריין.
„פונ'ם נאָז איהם זעצט אַרויס אַ רויך,
„אַ פייער פלאַמט פון מויל ביי איהם
„און גליהענדע קויהלען פליהען הויך,
„עס ברענט, עס שרפה'ט אומעטום.
„ער נויגט דעם הימעל, געהט אַרונטער,
„אַ וואָלקען שפּאַרט די פיס איהם אונטער,
„ער רייט אויפ'ן כרוב, ער פליהט געשווינד
„און שוועבט אויף פליגעל פון דעם ווינד". —

שטעהט נעהנטער סיי צום פשוט'ען פאָלק, ווי צום גייסט פון אונזער תהלים.

לסוף מוז מען נאָך אָנווייזען אויף די הויפּט־מעלה פון אַבראַמאָוויטש, מיט וועלכער עס צייכענען זיך נור אויס די אויסדערוועהלטע פון די פּאָעטען און שרייבער ביי איטליכען פאָלק; מיר מיינען די גאָט־געבענשטע פאַנטאַזיע צו זעהן אין איטליכען פּרט דעם כלל, צו קאָנען מאָהלען איינצעלנע גע־שעהענישען און פּרטים מיט אַזוינע ליניען, אַז דורך יעדען פּרט זאָל דורכשיינען דער כלל. און דאָס קאָנען נור די, וואָס האָבען דעם בליק פאַר'ן כלל, וואָס זעהען דאָס לעבען סינטעטיש, ביי וועמען דער שטראָם פון מענשליכען קיום צופאַלט נישט אין איינצעלנע טראָפּענס. נור די נשמה, וואָס טובל'ט זיך אין אַ ברייטערען לעבען, ווי דאָס אייגענע פּערזענליכע. וואָס זעהט די וועלט נישט דורך די שפּאַקולען פון אייגענעם ענג־עגאָאיסטישען בליק, איז בכח צו זעהן און צו פיהלען שטענ־דיג דעם גרויסען כלל, די אַלגעמיינע נשמה פון אַ קבוץ. און ביי וועניגע פאַר און נאָך אַבראַמאָוויטש'ען געפינען מיר אַזאַ ברייטען סינטעטישען קוק אויפ'ן יודישען לעבען. אָט די מעלה איז די קרוין פון ר' מענדעלע'ס ווערק. צוליעב דער קרוין וועלען זיי נאָך לאַנג זיין אונז ליעב און טייער און וועלען שטענדיג צוציהען צו זיך די בעסטע און ערשטע אין פאָלק.

ש. ניגער

ער סופר

...אַ שרײַבער שרייבט פּשוט, אויף פּאַפּיער, מיט געװעהנליכע טינט-און-פעַן. אַ סופר מוז, ווי גאָר אין אַמאָליגע צייטען, האָבען פּאַרמעט, יריעות, זיין געניזענע פעדער טונקט ער אין פעטען „געדיכט-שוואַרצען-גלוס-טינט". איידער ער נעהמט זיך צו דער הייליגער עבודה, מאַכט ער גרויסע הכנות: רייניגט דעם גוף דורך טבילה, די נשמה מיט תפילות...

אַזוי שרייבט אַ סופר. און אַזוי, מיט אַזאַ פייערליכקייט, אויף אַזאַ מין פּאַרצייטיגען שטייגער, האָט מענדעלע געשריבען זיינע ווערק אויף יודיש.

דווקא אויף יודיש, אויף דער שפּראַך פון דער וואָך און דער וואָכעדיגקייט, האָט ער אַרויפגעצויגען אַ מאַנטעלע פון פרומער אָבגעהיטקייט. אויף דער הייליגער שפּראַך האָט ער, פערקעהרט, געמיהט זיך צו שרייבען ווי אַ פשוט'ער וואָכעדיגער שרייבער. שוין אין די ערשטע העברעאישע ווערק זיינע („משפּט שלום", „עין משפּט", „האהבות והבנים") האָט ער געפּרובט מאַכען אַראָבנידערען די העברעאישע ליטעראַטור פון די הויכע מליצה-וואָלקענס, וואו זי האָט געשוועבט, אין טהאָל פון טאָג-טעגליכען לעבען; שפּעטער האָט ער דעם דאָזיגען

דרייסטען פרוב דערפיהרט ביז׳ן סוף: די אָנגעצויגענע פסוקימ־דיגע יום־טוב׳דיגקייט פון דער פסעיידא־ביבלישער מליצה האָט ער פערביטען מיט דעם איינפאַכען גייסט פון דער לעבעדיגער פאָלקס־שפּראַך. ער האָט זיך אַליין און אַנדערע געלערענט שרייבען לשון קודש מיט דער פען פונ׳ם אַלטעגליכען יודיש.

אָבער יודיש, ווי געזאָגט, האָט ער פון אָנהויב אָן געשריבען אַזוי, ווי ווען ער וואָלט אויף דער דאָזיגער מאַרק־און־קיך שפּראַך זיך געקליבען שרייבען תּפילין און מזוזות. און אָט דעם דרייסטען פערלאַנג זיינעם צו מאַכען פון דעם קיך־לשון אַ בוך־שפּראַך, איז מעהר צו בעוואונדערען, ווי זיין פּרובען זיך שאַפען אַ נוסח פון אַלטעגליכען לעבען אויף דער שפּראַך פון די נביאים.

דאָס האָט ער גענומען טהון ערשט אין די 80־ער יאָהרען פון פאָריגען יאָהרהונדערט. אַ טייל פון דער יודישער אינטעליגענץ איז דאַן שוין געווען שטאַרק פערטהון אין חבת־ציון, חלומ׳ענדיג דעם חלום פון אויפלעבען די אַלטע העברעאישע שפּראַך. אין אַזאַ תּקופה, אין אַזאַ אַטמאָספערע, ווי די, וואָס האָט זיך גענומען וועבען ביי יודען אין די אַכציגער־יאָהרען, איז קיין וואונדער נישט, אַז עס איז געבוירען געוואָרען דער געדאַנק איבערצוגעהן פונ׳ם אַלטען ראָמאַנטישען מליצה־לשון צו אַ נייעם, מעהר רעאַליסטישען און מעהר מאָדערנעם העברעאיש. פון וואַנען אָבער האָט זיך גענומען ביי מענדעלע׳ן דער חשק צו שרייבען שוין אין די זעכציגער יאָהרען מיט עפּעס אַ פרומער אָבגעהיטקייט אויף אַ שפּראַך, וואָס איז אין די אויגען פון דער דעמאָלסדיגער יודישער אינטעליגענץ געווען נישט קיין לשון, נאָר עפּעס אַ הפקר־זאַך? אין זיין קורצער העברעאישער אויטאָביאָגראַפיע, רעדט מענדעלע וועגען דעם נ ו צ ע ן, וואָס ער האָט געוואָלט ברענגען דעם פאָלק, דעם המון־עם, וועלכער פערשטעהט נישט קיין לשון־קודש, אָבער נוצען ברענגען דעם פאָלק האָבען געוואָלט אויך אַנדערע שרייבער, משכּילים, וועלכע האָבען געשריבען יודיש. נאָר זיי האָבען, לויט דעם אויסדרוק פון א. מ. דיק, געקוקט אויף יודיש

נישט וזי אויף אַ גילדענע נאָדעלע, מיט וועלכן מען נייהט אויס שענע זאַכען, נאָר ווי אויף אַ גראָבער האַק, וואָס טויג נאָר אויף ברעכען די וואַנד פון געטאָ, און ווי מיט אַ גראָבען ברעך־אינסטרומענט האָבען זיי זיך מיט יודיש נישט „געצאַצקעט". אַפילו אַזוינע שרייבער, ווי א. מ. דיק, וועלכע זענען אין אָנהויב געווען טריי דער טראַדיציע פון די ערשטע משכילים (לעווינזאָן, אָקסענפעלד, עטינגער) צו געברויכען אַ ריינעם פאָלקסטימליכען יודיש, — אַפילו זיי האָבען אין סוף פון די זעכציגער יאָהרען גענומען אַרויסוויזען עפּעס אַ מין בכיוונ׳דיגע אומאַכטונג צו דער פאָלקסשפּראַך און שרייבען אויף אַזאַ מין דייטשמעריש, וואָס איז געווען ערגער פון ערגסטען זשאַרגאָן. און טאָמער האָט אַ לינעצקי זיך פערגינען שרייבען, ווי מען רעדט, האָט ער זיך נישט פערגינען אָבער אָבצורייניגען און אויסצולייטערען די גערעדטע שפּראַך. איידער ער האָט זי געמאַכט פאַר אַ שרייב־שפּראַך, ער האָט זי גענומען, ווי זי געהט און שטעהט, מיט איהר גאַנצער פרישקייט — און איהר גאַנצער ווילדקייט.

מענדעלע איז געווען דער ערשטער און דער איינציגער, וואָס האָט געפיילט יודיש און געשליפען, ווי מען פיילט און שלייפט אַ דימענט, ער זאָל בעסער גלאַנצען. מענדעלע האָט אויפגעפאַסט די יודישע שפּראַך אין דער גילדענער ראַם פון איהרע אייגענע כללים... ער האָט דרך־ארץ געהאַט פאַר דער שפּראַך, וואָס דאָס פאָלק רעדט אויף איהר. האָט ער נישט געשעמט זיך, נאָר פערקערט, געגרויסט זיך מיט איהר כשר׳ן געזיכט. ער האָט אָבער נישט וועניגער כבוד געלעגט אויף דער ליטעראַטור פון פאָלק. האָט ער אָבגעווישט דעם שטויב פון דער גערעדטער שפּראַך, איידער ער האָט זי אַריינגעלאָזען אינ׳ם טעמפּעל פון דער ליטעראַטור. פון וואַנען אָבער האָט זיך גענומען צו איהם אָט דער גרויסער איגוועניגסטער דרך־ארץ פאַר יענער שפּראַך און יענער ליטעראַטור, פון וועלכע קיינער האָט נישט געהאַלטען, מיט וועלכע אַלע האָבען זיך גשעמט? מיר ווייסען, אַז אַבראַמאָוויטש אַליין האָט, ווי דאָס

רוב משכּילים קיין מוט נישט געהאַט אַרויסצוגעבען זיינע יודי־שע ווערק אונטער זיין אייגענעם נאָמען. בעת אויף העברע־איש האָט ער זיך אָפען אונטערגעחתמעט ש. י. אַבראַמאָוויטש, האָט ער זיינע ווערק אויף יודיש אַרויסגעגעבען אונטער אַ פּסעוודאָנים („איש" אָדער „מענדעלע מוכר־ספרים"), אַזוי שלעכט האָט עס געהאַלטען דאַן מיט „זשאַרגאָן"! און אָט דעם „צעקאַליעטשעטען זשאַרגאָן" האָט מענדעלע געהיט און געקעכלט ווי אַ מוטער — אַ שוואַך־קינד, ווי אַ פאָטער — אַ קינד, וואָס פון איהם דאַרף עפּעס אַרויסקומען רעכטס. פון וואַנען האָט זיך גענומען אָט די מוטערליכע ליעבע, אָט די פאָטערליכע אהבה? פון וואַנען האָט זיך גענומען דער רצון, דער מוט, די מעג־ליכקייט און דער מוז צו שרייבען אויף אַ שפּראַך, וואָס האָט אין פלוג נישט פערמאָגט אַפילו קיין היינם. אַזוי ווי ווען זי וואָלט געהאַט אַ הונדערט יעהריגע ליטעראַרישע טראַדיציע און ווי ווען עס וואָלט איהר פאָרגעשטאַנען אַ גרויסע און רייכע צוקונפט?

דאָס האָט זיך גענומען, דאַכט מיר, פון דעם אייגענעם מקור פון וואַנען עס געהט דאָס גאַנצע שאַפען מענדעלע'ס. זיין גאַנץ שאַפען איז, ווי מיר ווייסען, אַ פּראָדוקט פון דעם אינדיווידועלען שלום יעקב אַבראַמאָוויטש, וועלכער האָט זיך דערהויבען ביז צום קאָלעקטיווען מענדעלע מוכר־ספרים. דאָס איז דאָס שאַפען פון אַ גרויסען יחיד, אויף וועלכען עס האָט גערוהט די שכינה פון נאָך אַ גרעסערען כּלל... מענדעלע גיט זיך אָב, ווי מיר ווייסען, נאָר מיט'ן כּלל, ווייל נאָר דער כּלל האָט אין זיינע אויגען עפּעס אַ ממשות, ווייל נאָר אינ'ם כּלל גלויבט ער. ווען נישט אָט דער גרויסער יודישער כּלל־גייסט, וואָס שפּייזט איהם און שטאַרקט איהם, וואָלט ער נישט געהאַט קיין כּח צו טראָגען די „גרויסע יודישע טאָרבע", וואָס איז איהם, ווי אַ שווערע משא, געהאָנגען אויפ'ן רוקען. ווען נישט דער „אומגליקליכער פּרינץ", אין וועלכען ער הערט נישט אויף צו גלויבען, וואָלט ער נישט געהאַט קיין מוט צו שטראָפען אַזוי ביטער די „בידנע קליאַטשע". ווען נישט דער גלויבען אינ'ם

איי ב י ג ע ן יודען, וואָס ער נישט געקאָנט פערטראָגען די שפּל׳קייט פון היינטיגען יודען... די שכינה, דער שבת פונ׳ם כלל פערבייט די וואָך אין דעם גלות־השכינה פונ׳ם פּרט. און מענדעלע, וואָס האָט אַזוי דעם רב ישראל, ליעבט אָהן אַ שיעור און אָהן אַ גרעניץ דעם כלל־ישראל. און דערפאר האָט ער דרך־ארץ פאַר אַלץ, וואָס נעמט זיך פונ׳ם כלל׳ס אינוועניג־סטען שאַפען, פאַר אַלץ, וואָס זאָגט עדות אויף דער גאַנצקייט און פעסטקייט פון דעם כלל׳ס איך. דערפאַר זעהען איהם אויס קאָמיש די משכילים, וואָס מיינען, אַז מיט „אויפקלערונג״ מיט אַ „הא אין סידור״ קאָן מען איבערמאַכען דאָס יודישע לעבען. ער פערשטעהט, אַז לייכטער אַ סך און נויטיגער איז איבער־צומאַכען די אויסענווועניגסטע תנאים פונ׳ם יודישען כלל. ער פערשטעהט, אַז זיי דאַרפען צוגעפּאַסט ווערען צו איהם און נישט פערקערט, ער צו זיי. ער פיהלט, אַז דער כלל קאָן זיך ענטוויקלען נאָר לויט די פעסטע געזעצען פון זיין אינווענינג־סטער עקזיסטענץ. די דאָזיגע אינוועניגסטע געזעצען פונ׳ם פאָלקס־לעבען און פאָלקס־שאַפען זענען אייביג און הייליג. און דערפאַר זענען אויך אייביג און הייליג די כללים פון דער שפּראַך, וואָס דאָס פאָלק געברויכט.

זיי מוזען אויפגעדעקט און אָבגעהיט ווערען, ווי אַלץ וואָס שפּיגעלט אין זיך אָב דעם גייסט פונ׳ם קאָלעקטיווען שאפען. און מענדעלע דעקט זיי אויף, אָט די כללים, און היט זיי אָב. ער שאפט זיך אַן׳אייגענעם, אינדיווידועלען סטיל אויף יודיש. ער שאַפט איהם אבער אינ׳ם גייסט פון פאָלק, פון כלל. אָבער נישט נאָכקרימען, נאָר נאָכשאפען דעם פאָלק— איז זיין געבאָט. און ער נעמט נישט די פאָלקס־שפּראַך מיט די אַלע פלעקען און די אַלע ריסען, וואָס ווערען אין איהר פונם טאָג־טעגליכען געברויך; ער נעהמט זי אין איהר ריינקייט און אין איהר גאַנצקייט. די צופעליגע שאָלעכץ, וואָס וואקסט אויף איהר און פון דרויסען, וואַרפט ער אַוועק: ער לאָזט איבער נאָר דעם קרן און דעם תמצית. דערפאר איז זיין שפּראַך אַזוי געמאָסטען און געוואויגען, דערפאַר איז זי אַזוי קערנ׳דיג און

תמצית'דיג... יעדער זאַץ זאָגט צו אונז: אַן עק צו דער „זשאַר־גאָן"־הפקרות! דרך־ארץ פאַר דער פעסטקייט און געשטעלטקייט פון דער פאָלקסשפּראַך און פון דעם פאָלקסגייסט! יעדער זאַץ זאָגט צו אונז: דאָ איז נישט קיין מאַרק, נישט קיין יריד, וואו יעדערער, וואָס וויל, קאָן טומלען. דאָ ליגט אַ פאָלקס־אוצר: ווער עס וויל צוגעהן נאָהענט, זאָל אויסטהון די שיך!

מענדעלע האָט מיט דעם טיעפּסטען האַס געהאַסט די יודי־שע וואך, די יודישע פּרנסות, די יודישע נידעריגקייט און גע־פאַלענקייט, ער האָט עס געהאַסט אָבער מיט דעם האַס פון ליעבע. ער האָט עס געהאַסט נאָר דערפאַר, ווייל ער האָט גע־וואָלט, אַז עס זאָל אַנדערש זיין, נאָר דערפאַר, ווייל ער האָט געזעהען אין דער „בידנער קליאַטשע" אַן „אומגליקליכען פּרינץ" און ווייל פאַר אָט דעם פערשטעלטען „פּרינץ" אין זיין נשמה־יתירה האָט ער געהאַט דעם גרעסטען אבשיין. און פאַר אָט דעם יורד, דעם פּרינץ און זיין שאַפען און ממילא, אויך זיין שפּראַך — האָט ער געלערענט אויך אונז צו האָבען אָבשיי און ערפורכט...

פול מיט שאַפונגס כחות און דורשטיג נאָך שלמות, האָט מענדעלע יעדער שפּראַך געגעבען, וואָס איהר האָט געפעלט: די בוך־שפּראַך, העברעאיש, האָט ער אָבגעפרישט מיט די חיות־טראָפּענס פון דעם טאָג־טעגליכען פאָלקס לשון. די פאַרוואָרלאָז־טע וואָכענדיגע שפּראַך פון די גאַסען האָט ער, פערקערט, בע־שענקט מיט חשיבות'דיגקייט, גרייזלענדיג יעדעס ווארט און יע־דען חג איהרען, ווי אַ סופר, וואָס טינקט זיין גענזענע פעדער אין פעטען „גאָלעס־טינט" און שרייבט נישט אויף פאַפּיער, נאָר אויף פּאַרמעט...

917

ש. גארעליק

מענדעלע

מענדעלע האָט מיט גאַנצע צוועלף יאָהר אַריבערגעשטיגען דעם ביבלישען עלטער, און, ווען אַרום איהם זענען פאַר די לעצטע יאָהרען געפאַלען פיעל יונגערע פאָרשטעהער פון דער יודישער ליטעראַטור, מיטקעמפער, חברים, אייניקלעך, איז דער זיידע נאָך געשטאַנען אויף די פיס און האָט נישט געוואָלט שטאַרבען. דער גרויער דעמב איז געוועזן טיעף פערפלאַנצט, געזונטע וואָרצלען האָבען גענעהרט דעם אָבגעשוואַכטען פון עלטער קערפער, ביז די נאַטור האָט מיט אַ לייזען בעטען: „שוין צייט, זיידעניו, אַלץ האָט אַ שיעור” אויסגעלאָשען דעם שטילען פערקלערטען פייער. אַלזאָ, קאָנען מיר, אייניקלעך, וועלכע האָבען זיך איצט אויפגעקליבען אין אַ אָבגעריסענעם ווינקעל, צווישען קאַלטע, פרעמדע בערג, ערען דעם אָנדענק פון דעם פיינעם פאַטריארך מיט אַ געוויסער רוה, מיט אַ אינערליכער שטילקייט — דאָס, וואָס האָט אונז אין גאַנצען געפעהלט, ווען מיר האָבען אויפגענומען די ידיעה וועגען דעם טויט פון פרץ, שלום-עליכם, פרוג. דאָרט איז געוועזן אַ אומגערעכטער צוזאַמענרייסען זיך פון דער נאַטור, איינפאַך אַרויסגעכאַפט, אַזוי ווי אָבגענאַרט אונז, אָבער דאָ שטעהען מיר פאַר אַ געזעגען, און שטיל

געבען מיר זיך אָב די זכרונות וועגען די מעשים און העלדענ־מהאַטען פון אונזער הערליכען זיידען, וועלכער איז אַ מייסטער געוועזען אַלס שריפטשטעלער און אויך אַ גרויסער קעמפער. אין זיין צייט, פערשטעהט זיך, אין יענער צייט, ווען די זון פון השכלה איז אויפגעגאַנגען איבער טונעיאַדעווקע, טעטערעווקע, איבער גלופסק מיט זיינע דרייסיג־פערציג לוזשעס און האָט אויפגעדעקט כאַפערס, בעלי־טאַקסעס, קליינע מענשעלעך, ציטע־ריגע נשמות, שמוץ. עס איז געוועזען דאַן אַ מוטיגע צייט. אַ אונבעדייטענדער הויפען פון דער ביי־געבוירענער יודישער אינ־טעליגענץ האָט זיך אָנגעריכט, אָנגעפלאַמט אַרום דער אייראָ־פעאישער קולטור און, אומקעהרענדיג זיך מיט אָט דעם פייער אין די יודישע שטעדטלעך, איז זי פערציטערט געוואָרען פאַר אימה און יאוש. דאָס יודישע לעבען האָט אויסגעזעהן דאַן, ווי עס דאַרף אויסזעהן אַ אָקאָפּ. פינסטער און שמוציג. יודען האָ־בען זיך אָבגעגראָבען פון דער אויסענוועלט, זיי האָט זיך, אמת, איינגעגעבען אָבהיטען דאָס קערענדיגע, אָבער דערפאַר האָט נישט דערגרייכט אַהין קיין זונענשטראַהל, דערפאַר האָט דאָרט געהערשט די אייביגע פינסטערקייט. דער כלל איז געוועזען זעלטען־קאָנסערווירט, פאַרביג, אייגענאַרטיג. דער פרט, דער יחיד האָט שרעקליך געליטען. דאָס גאַנצע רוסישע לעבען איז נאָך געוועזען פרימיטיוו, די קליינע קרייז־שטאָדט און די רעזידענץ פון דעם פּאמיעשטשיק, אַרום וועלכער עטליכע וויאָרסט ווייטער איז געלעגען דאָס יודישע שטעדטעל, דאָס איז דער פּאָן פון דעמאָלסדיגען רוסישען לעבען, איבער וועלכען, אין אַ נעפּיל פערהילט, מיט דער פּאַנטאַזיע אַרומגעשפּינט, האָבען זיך געפּו־נען די געוואַלדיגע „סטאַליצעס” מיט די מערכענהאַפטע גדולים און האַרען. אין זעלבע פאָרמען איז נאָך געגאַנגען דאָס אַל־טעגליכע לעבען פון רוסישען פאָלק, עס איז געוועזען דער פעריאָד פון לייבקנעכטשאַפט אָדער באַלד נאָך דעם אָבשאַפען פון לייבקנעכטשאַפט. און יודען ציהענדיג זייער חיונה פון דער אויסענוועלט, האָבען מיט דעם בעטראַכט די בעציהונגען צו אָט דער אויסענוועלט פאַר געענדיגט. ביי דעם גוי האָט מען אייפּ־

מאַרק אויפגעקויפט, וואָס עס איז געוועזן מעגליך אויפצוקויפען, אָבער בעגעגענענדיג דעמזעלבען גוטמוטיגען גוי ביים עק פון וואַלד, אָדער אין וואַלד גופא, האָט מען זיך געפיהלט אין דער גרעסטער סכנה, און דער גאָרנישט מיינענדיגער איוואַן איז אויסגעוואַקסען אין זיין פאַנטאַזיע אין אַ מוראדיגען גזלן. בנימין אין „מסעות בנימין השלישי”, אין אָט דעם הערליכסטען פון אונזערע ביכער, וואו עס ווערט מיט אַזאַ ווייכען, זוניגען הומאָר געשילדערט דער יודישער דאָן-קיכאָט מיט זיין שטרעבען אין די ווייטע, ווייטע לענדער, וואו עס דאַרפען זיך געפינען די רויטע יודעלעך, דער סמבטיון, יאָ, אָט דער פרעכטיגער, פּאָעטישער בנימין, וואָס איז אינגאַנצען בערוישט פון פאַנטאַסטישע וויזיאָנען, פיפערנאָטערס, מוילאייזלען, פערבלאָנדזעט, פערזונקען אין מחשבות, הינטער שטאָדט און נאָך טיפער אין וואַלד אַריין, און עס דוכט זיך איהם, אַז ער דערהערט אַ קול פון אַ מענשען. גרויס איז זיין שרעק, גרויס דער קאַמף מיט זיך, צי לויפען אָדער אָננעמען זיך מיט מוט, און, ווייל בנימין קלויבט זיך אויפזוכען די רויטע יודעלעך, קלויבט זיך אַ העלד צו זיין, קעמפט ער אויס אין זיך דעם מוט געהן אַנטקעגען דעם קול: „אונזער בנימין האָט זיך אומגעקערט טאַקי צוריק און איז געגאַנגען, בעהאַרצט ווי אַ גבור, מיט גרויס בטחון, ביז ער האָט פאַר זיך דערהערט דעם גזלן, דאָס איז געוועזן אַ פויער, וואָס איז געפאָהרען אויף אַ פאָר אָקסען מיט אָנגעלאָדענע זעק אין וואָגען.

דאָברי־דיען! — האָט בנימין, צוגעהענדיג, אַ זאָג געטהון ראַפּטעם אויף אַ משונה-קול, וואָס ער האָט אין זיך אַלע טעמים: אי געשריי, אי געבעט, אי, ווי איינער זאָגט: נאַ, נאַ, טהו מיט מיר, וואָס דו ווילסט! אי עפּעס ווי אַ בקשה: גוואַלד, האָב רחמנות אויף מיר, אויף מיין ווייב און קינדער, נעביך”.

עס פערשטעהט זיך, אַז די אָנגעשטרענגטקייט, וואָס בנימין מאַכט דורך, נעמט צו דאָס לעצטע פון זיינע דערשראָקענע, פּאַראַליזירטע כוחות, ער פאַלט, ווי טויט, אַנידער און, אַז ער עפענט שפּעטער־אַ־ווײַלע די אויגען, זעהט ער, אַז ער

ליגט אין גוי׳ס וואָגען אויף אַ זאַק קאַרטאָפּעל, צוגעדעקט מיט אַ גראָבער סוויטע. דאָ הויבט זיך ערשט אָן דער רעכטער שרעק. ליגענדיג אין וואָגען, מאָהלט זיך בנימין די פערשיעדענסטע בילדער, ווי מען פיהרט איהם פערקויפען. דער קאָנטראַסט צווישען דעם גוטמוטיגען דאָרפסגוי און דער מורא, וואָס ער וואַרפט אַרויף אויף בנימינען, איז בעשריבען מיט אַ קייכעדיגען הומאָר, וואָס איז אויסגעמישט מיט אַ ביסעל סאַטירע, וואָרום מענדעלע האָט געליטען, וואָס זיינע קבצאַנסקער, טונעיאַדעווקער יודלעך, אַזוינע בריות ביי זיך אין דער היים, צווישען אייגענע, זענען אַזוינע פחדנים ביי יעדער בעריהרונג מיט דער אויסענוועלט. עס האָט אָבער אַנדערש נישט געקאָנט זיין דעמאָלט, ווען דער אַרענדאַר האָט זיך גערעכענט פאַר דער העכסטער שטופע פון וואָלהאַבענהייט און די „אוסאַדבע" פון דעם „פּאָמעשטשיק" פאַר דעם צויבערשלאָס, איבער וועלכען עס געהען לעגענדעס, איבער וועלכען עס איז געצויגען דער שלייער פון טויזענד און איין נאַכט.

ווי האָט אָבער אויסגעזעהן דאָס געטאָ אַליין? פאַר מענדעלע׳ס אויג און פאַר זיין אָנגעוועהטאָגט האַרץ האָט עס פאָרגעשטעלט אַ טרויעריג בילד; דאָס יודישע געטא איז געווען אָנגעפיהלט מיט בטלנים, לעדיגגעהער, צבוע׳קעס, רעדעלפיהרערס, צוויפעלהאַפטע שתדלנים, וואָס האָבען געזויגט דאָס קהל׳שע בלוט, וואויללערנערס זענען געזעסען אין בית-המדרש הינטער דעם אויבען, טרייבענדיג הויכע און שטעדטישע פּאָליטיק, די ווייבער האָבען געזאָרגט וועגען פרנסה און די קאַטעגאָריע ווייבער, די פערזאָרגערקעס, די ברויטגעבערקעס, זענען געווען אויף דעמאָלסדיגער אַרט די עמאַנסיפּירטע, פאַר אַט דאָס בעזאָרגען האָבען זיי זיך דערפאַר געקויפט דאָס רעכט שילטען דעם מאַן מיט ביטערע קללות און סגדר׳ל כאַפּט אַמאָל קלעפּ אויך. די אַנדערע קאַטעגאָריע ווייבער, וועלכע האָבען נישט בעהאַט די פּריווילעגיע, זענען געווען פערשקלאַפּט. אין טונעיאַדעווקער זומפען האָבען זיך געמערט כל המיני פערדאָרבענע בעשעפּענישען, און איבער יענע זומפען זענען אַרומגע־

לאָזען די דורך גבירים גבונטערגעקויפטע כאַפּערס, וואָס האָבען געכאַפּט אָרימע יונגע לייט און געפיהרט זיי אין „וואָינסקאָיע פּריסוטסטוויע״, אָבגעבען זיי אין סאָלדאַטען אָנשטאָט די גבירי־שע זיהן. אַלע מענדעלעס ביכער רעדען וועגען אָט דעם סאָ־ציאַלען עלענד פון יענער צייט, אין אַלע ביכער טרעט ער אַרויס, ווי אַ קעמפער, בעל מוסר, מאָראַליסט. ער פּרובט צו־גיין צו אָט די זומפּען אַמאָל מיט דער בייסענדיגער סאַטירע, אַמאָל מיט אַ ווייכען ליריזם, און, אַז אויף גנילאָפּיאַטאָוואָקער ברעגען קומען גאָר פּאָר נבלות, לאָזט ער דעם הימעל דונערן און בליצען. בנימין און סנדרל, די טונעיאַדאָוואָקער דאָן קיכאָט און סאנכא פּאַנטשאָ וואַנדרעווען מיט דעם ציל אויפצוזוכען די רויטע יודעלעך. אויפן וועג פערנאַרט מען זיי, מען פערפיהרט זיי אין אַנ׳אכסניה, און די פערנאַרערס זענען דווקא פרומע יודען. וואַשענדיג זיך ביים עסען, בעטראַכט ער, אָט דער פּיי־נער יוד, וואָס פיהרט בנימינען פּאַר אַ קרבן, די קוואָרט און אַז אונזערע פּאַנטאַזירערס, בנימין און סנדר׳ל, זעהען זיך פער־כאַפּט אין דעם וויסטען נעץ, אָבגעגאָלט, אָהן בערד, אָהן פּאות, אַרומגערינגעלט דורך סאָלדאַטען, שליסט מענדעלע אָט דעם שוידערהאַפטען עפּיזאָד מיט אַ מאָראַלישער נאַטורשילדערונג.

„אפן הימעל האָט זיך אָנגערוקט אַ שווארצע, פינסטערע מאַרע, אַ בליץ האָט מיטאַמאָל בעלויכט די דאָזיגע קאָמפּאַניע, באַלד דערויף האָט אַ דונער געגעבען שרעקליך שטאַרק, אַז אַלע זענען פּערציטערט געוואָרען. עס האָט זיך אויפגעהויבען אַ שטורעמווינד, רעדלעך שטויב האָבען זיך געטראָגען, ווי די רוחות, פערכאַפּט אויפן וועג מיסט, שטרוי, בלעטלעך און שטיק־לעך פּאַפּיר, אַלע אינאיינעם האָבען געטאַנצט עפּעס אַ משוגע־נעם טאַנץ און זיך געדרייט, געדרייט אַלץ אינדערהויך, אַרויף, אַרויף... די טשערעדע פון פעלד איז געלאָפען אומרוהיג מיט אַ געשריי און אַ רעווען, ווי אַ סטאַיע הונגעריגע וועלף וואָל־טען זיי נאָכגעיאָגט, עס האָט געשטורעמט, געבליצט, געדונערט, גלייך ווי דער אויבערשטער איז שטאַרק אויפגעבראַכט געוואָ־רען אויף דער זינדיגער ערד און אויף אַלצדינג, וואָס דאָ

געהט פאָ, , צו האָט זיך אָנגעכאַפּט ביים קאָפּ, געבליצט מיט זיינע צאָרנדיגע אויגען, געהילכט און געשריען, אַי, אַי, מיט זיין דונערדיגען קול, עס האָט צום לעצט אַ זעץ געטון אַ משונה שרעקליכער דונער, פון הימעל האָבען אָראָבגעקאַפּעט ווי טרעהרען גרויסע טראָפּענס רעגען, וואָס אין זיי האָבען זיך אויסגעמישט טראָפּענס נויט־שווייס און בלוטיגע טרעהרען פון אונזערע בידנע, אומגליקליכע פערשוינען״.

מיר ווייסען געוועהנטליך, אַז צו אָפט קומען פאָר אין דער וועלט די נידערטרעכטיגסטע געמיינהייטען דווקא ביי דעם הערליכסטען וועטער. די זון לייכט נאָך צו, אָדער בע־ציהט זיך בכלל מיט גרעסטער גלייכגילטיגקייט צו אַלע גזלות און רציחות, נאָר ווי כאַראַקטעריסטיש איז פאַר מענדעלע׳ס מאָראַלישען פּאַטאָס, פאַר זיין טיפען געפיהל פאַר סאָציאַלער גערעכטיגקייט, וואָס מ׳קאָן נישט לאָזען, אַז מען זאָל אָבגעבען בנימינ׳ען מיט סנדער׳לען אין סאָלדאַטען אָהן דעם, אַז לכל הפחות דער הימעל זאָל פּראָטעסטירען מיט בליצען און דונערן. איז מען אויף דעם ווייטען שטח פון גלופּסק, טעטערעווקע, גנילאָפּיאַטאָווקע, קבצאַנסק טויב און מען הערט נישט די זיפ־צען, קרעכצען פון אונזערע בידנע פערשוינען, מישט זיך דער־פאַר גאָט אריין און שרייט פון הימל „אַי, אַי״. העלפען קאָן ער, דער גאָט, נישט, בנימינ׳ס גורל איז פער׳חתמ׳עט, ער שטעהט שוין אין דער „פּריסוטסטוויע״, פערטרייבט ער כאָטש פון בעס די טשערעדעס, און די בהמות לויפען, פּונקט ווי הונגע־ריגע וועלף וואָלטען זיי נאָכגעיאָגט, און ווינטען שטורימען, און אַ יריד איז אויפן הימעל: אַלץ, ווייל מען האָט דעם טרויד־מער בנימין אָנגעטהון אַנ׳עולה.

צו אָט דער קינסטלערישער בוטאפאריע גרייפט מענדעלע אין זעלטענע פאַלען, געוועהנליך איז זיין כלי־זין דער סאַר־קאַזם, די איראָניע. מיט אָט דעם כלי-זין זוכט ער אויף דעם אונטערן אויבן פון טונעיאַדעווקער בית המדרש, די באָד, להבדיל, דעם מאַרק, די אכסניה אין גלופּסק, וואו עס האָדעווען זיך אויף קהל׳שע געלד די כאָדאָטאַיעס, די פּראַשעניע-שרייבערס

און נאָך אַזוינע צווייפעלהאַפטע פערשוינען. מיט אַלע איינצעל־הייטען בעשרייבט ער זייערע תנועות, ער לאָזט נישט קיין איין אונבעלויכטענעם אָרט און פונקט. ווי ער פערפאָלגט מיט זיין פערביטערטער פען די קליינע מענשלעך, אַזוי אויך מאַכט ער מאוס אין אונזערע אויגען די אַמאָליגע גלופסקער גאַסען, דורכאויס בלאָטעס, זומפען, רינשטאָקלעך.

„אַז איהר קומט אַריין קיין גלופסק דורך דער טעטע־רעווקער גאַס, זאָלט איהר מוחל זיין אַריבערשפּרינגען דאָרט איין בלאָטע, ווייטער אַ ביסעל אַ צווייטע, נאָך ווייטער אַביסעל די דריטע, סאַמע די גרעסטע". מיט איין וואָרט, גלופסק מיט זיינע דרייסיג אָדער פערציג זומפען. בעטראַכט, וואָס פאַר אַ נעמען מענדעלע גיט זיינע שטעדט און שטעדטלעך. אין די נעמען אַליין שטעקט שוין די פעראַכטונג צו יענער צייט, מיט וועלכער מענדעלע, דער פרייער גייסט, האָט געקעמפט. די נעמען אַליין זאָגען אָן, אַז באַלד וועט פאָלגען דאָס ביטער־סטע ראַנגלען זיך מיט די פינסטערע כּוחות. טרייסטלאָזע נע־מען: צוביאַטשוץ, קבצאנסק, טונעיאַדעווקע. וואָס קאָן גוטעס פאָרקומען אין שטעדט מיט אַזוינע נעמען? ווי ווייט זענען אָט די שטעדטלעך פון די, וועלכע דער שפּעטערדיגער דור יודישע שרייבערס האָט געשילדערט און אידעאַליזירט. אמת, אָפט פּאַסירט, אַז מענדעלע, וועמענס הייליגע אויפגאַבע איז געווען צו פלוכען, צו ראָמען און אויסראָטען, אָפט טרעפט, אַז נישטווילענדיגערהייט בענשט ער, און דאַן זעהען מיר, אַז טו־נעיאַדעווקע איז נישט נאָר אין די קליינע מענשעלעך אויסגע־דריקט, אַז דאָרט אין בית המדרש הינטער דעם אויבן הערשט נישט נאָר דער גייסט פון בטלנות, נאָר נאָך עפּעס אַנדערס, און דאָס אַנדערע איז פון דער גרעסטער וויכטיגקייט, פיליכט דאָס איינציג ווילטיגע. בעטראַכט נאָר דעם טומל, ווען עס ווערט אין טונעיאַדעווקע פון אימיצען געבראַכט אַ טייטל.

„על פּי מקרה האָט איינער אַמאָל אין דעם שטעדטעל געבראַכט אַ טייטעל, האָט איהר בעדאַרפט זעהען, ווי מען איז דאָס בעלאָפען אינקוקען אויף חידושים מצו האָט אויפגעמישט

אַ הומש און געוויזען, אַז תמר, דער טייטל שטייט אין חומש׳ן טייטש, דער טייטל, אַט דער טייטל, וואַקסט דאָך פון ארץ ישראל!... קוקענדיג אויפן טייטל, האָט זיך אויסגעדאַכט, ארץ ישראל איז פאַר די אויגען, אָט געהט מען איבער דעם ירדן, אָט איז די מערת המכפלה, דער מוטער רחל׳ס קבר, דער כותל מערבי. אָט באָדט מען זיך אין חמי טבריה, מען קריכט אַרויף אויפן הר הזיתים, מען עסט זיך אָן מיט באָקסערן, מיט טייט־לען, און מען לייגט אָן פולע קעשענעס מיט ארץ־ישראל־ערד. אָך, האָט מען געקרעכצעט, און אין די אויגען האָבען איטלי־כען זיך געשטעלט טרעהרען. יענע צייט, אַזוי זאָגט בנימין, איז גאַנץ טונעיאַדעווקע, ווי גרויס זי איז געווען, געווען אין ארץ ישראל. מען האָט געשמאַק גערעדט פון משיח׳ן.

מענדעלע וויל פלוכען, אָבער עס קומט אויס, אַז ער בענשט. נישט־ווילענדיג בענשט ער. די התפעלות, וואָס טונעיא־דעווקער יודען בעקומען פון טייטעל, וואָס אַ צופעליגער גאַסט האָט פעדטראָגען אין זייער ווינקעל, די פעהיגקייט, וואָס אָט דער הויפען קבצנים דערשפירט אין זיך מיט אַמאָל, אַוועקצו־טראָגען זיך אין ווייטע וועלטען, איז פון אַזאַ פּאָזיטיווען ווערט, איז פון אַזאַ גייסטיגער שעהנקייט און פערקלערטקייט, וואָס ווייזט אונז, אַז הינטער די בלאָטעס, זומפען זענען גאַנצע אוצרות געלעגען פערגראָבען, דאָ איז דער ניצוץ, פון וועלכען דער שפּעטערדיגער דור וועט שעפען זיין גייסטיגע חיונה און זיך מיט איהם קוויקען, דאָ ענטפלעקט זיך פאַר אונז די נשמה יתירה פון טונעיאדעווקער תושב. מען האָט געשמאַק גערעדט וועגען ארץ ישראל. אין יענער צייט, ווען מען האָט געמוזט קעמפען פאַר עלעמענטאַרער בילדונג, פאַר דאָס, אַז מען זאָל נישט שלאָגען די קינדער אין חדר, אַז מען זאָל איינריכטען די שטיבער זויבערער, אַז מען זאָל נישט לאָזען זיך נאַרען דורך קהלש׳ע בלוטזויגערס, אין יענער שטורם־און דראַנג־צייט איז אָט די סענטימענטאַלע בעגייסטערונג אויך געוועזען אַ סימן פון בטלנות, אָבער אַזאַ עטיש לירישער פילאָסאָף, ווי גיהיאַ,

צום בײַשפּיל, וועלכער זאָגט, אַז אַ פּאָעטיש רײַכער מענש קען, ווען מען דערלאַנגט איהם אַ גלאָז מילך אָדער אַביסעל גרינעם סאַלאַט אויף אַ טעלער, דורך דעם כּוח הדמיון מאָהלען די שענסטע נאַטורלאַנדשאַפטען און דאָרפישע אידיליעס, — גיהיאָ וועט אין די פערשלומפּערטע טונעיאַדעווקער יודען זעהען אַ סך פאַנטאַזיע, אַ סך טרוימערייען, וואָס בעדאַרפען בעווייזען, אַז אויסער אָט דער וועלט, איז דאָ אין זײערע נשמות נאָך אַ וועלט, אַ פיעל הערליכערע. געוויס, אָהן אָט דער פעהיגקייט דורך אַ נישטיגען טייטעל בעגייסטערען זיך ביז צום „געשמאַק רעדען וועגען ארץ ישראל", וואָלט נישט בעשטאַנען די מעני־ליכקייט שאַפען דעם שפּעטערדיגען דור די שענסטע יודישע לעגענדעס, אָהן דעם וואָלט די יודישע ליטעראַטור נישט גע־האַט דעם זוניגען, האַרציגען טביהן, אָהן דעם וואָלט פּרץ נישט געקענט שרייבען זיינע פאָלקסטימליכע געשיכטען, און אָהן דעם וואָלט נישט געוועזען מעגליך אַ יודישע נציאָנאַלע בעוועגונג.

אָבער אין דער עפּאָכע, אויף וועלכער עס איז אויסגע־פאַלען די ליטעראַרישע טעטיגקייט מענדעלע'ס האָט מען אויף יענעם ניצוץ נישט געקענט צופיעל אויפמערקזאַם זיין. די עפּאָכע יענע, דעם דור־השׂכּלה, מוזען מיר שטענדיג האָבען אין זינען, ווען מיר פערטראַכטען זיך וועגען אונזער גרויסען זיי־דען, ווען מיר שאַרען אין די רייכע אוצרות פון זיינע ווערק. מיר מוזען זיך אין גאַנצען אַריינטהון אין יענער צייט, אויפ־פאַסען אַ פערגאַנגענעם דור, אונזערע טריט מוזען זיין זעהר פאָרזיכטיג. וואָרום, האָבען מיר זיך צוגעוואוינט צו אַנדערע, בעקוועמערע וועגען: ווי שיפער, וואָס רייזען אין אונבעקאַנטע וואַסער־געגענדען, האַלטען שטענדיג דעם קאָמפּאַס, כּדי נישט צו פערבלאָנדזען, חלילה, אַזוי דאַרפען מיר אויך זיך אָנשטרענ־גען ערענסט זיין, ווען מיר בעטרעטען דאָס געביט פון טונע־יאַדעווקע. וואָרום בלי־ספק: מענדעלע געהערט צו די טאַלענטען, וועלכע מען טאָר נישט אַרויסרייסען פון די ראַהמען פון זיין צייט, צו ענג איז ער מיט איהר געוועזען פערבונדען, צו בי־

מער האָט ער דאָרט געקעמפט, און אין זיינע ליטעראַרישע מאָנומענטען האָט זיך די גאַנצע עפּאָכע אָבגעשפּיגעלט.

מיט דעם איז אָבער נישט געזאָגט, אַז מענדעלע האָט נאָר היסטאָרישע פּערדיענסטען, אַז ער איז פאַר אונז נאָר אַ פערגאַנגענהייט. ניין, מענדעלע איז אַ בלייבענדער אוצר, אַ שטענדיג רוישענדער קוואַל, פון וועלכען מיר קענען נאָך איצט אויך שעפּען, דען, ווען אַפילו, דורך דעם קאַמף געטריבען, האָט מענדעלע, געמוזט זעהר אָפט אויפגעבען אין זיך דעם פּרעכטי-גען קינסטלער, דעם דעטאַליסט, וואָס וואָלט מיט דעם גרעסטען פּערגעניגען אָבגעשטעלט זיך לעבען יעדער קלייניגקייט, און בעשריבען עס, בעלויכטען, בעציהרט מיט די רייכסטע פאַרבען פון זיין בעהאַרצטער, צאַרטער שפּראַך, ווען מענדעלע, זאָג איך, האָט דורך דער עבודה, וואָס ער האָט אויף זיך גענומען, געמוזט דערשטיקען דעם קינסטלער און לאָזען הערשען דעם פּובליציסט, האָט דאָך דער קינסטלער דורכגעשלאָגען זיך אַ וועג דורך די פּובליציסטישע דערנער, און עס איז ענטשטאַנען אַ רייכע גאַ-לעריע טיפע געשטאַלטען, וואָס וועלען קיין מאָל נישט פער-טונקעלט ווערען, וואָרום אַ אמת׳ער מייסטער האָט זיי געשאַפען. דעם קינסטלער מענדעלע׳ן צו געניסען דאַרף מען זיך נישט צו אָנשטרענגען, עס איז גענוג אַוועקזעצען זיך און הערען: דאָ זענען מיר אין דער וועלט פון דויערענדע ווערטן, דאָ הערשט דער שטענדיגער מוסטער. דער זיסער קול פון׳ם נאַכ־טיגאַל האָט געקוויקט אדם־הראשון, פּונקט ווי דעם מאָדערנ־סטען מענשען; דאָ איז לייכט, און פרייע ריינע לופט, פון איהר האָבען דעם זעלביגען נחת געהאַט די פריהערדיגע דורות, די איצטיגע, ווי די קומענדיגע, דען אומפאַרגענגליך זענען די ווערק פון אמת׳ער קונסט.

אַ שטענדיגער אוצר, פון וועלכען מיר וועלען קיינמאָל נישט אויפהערען שעפּען, איז אויך די שפּראַך מענדעלע׳ס. ער האָט אין אַ פּערגליווערטען, טויטען אָרגאַניזם אַריינגעהויכט לעבען און זאַפט, אין די אָדערען האָט אָנגעהויבען פליסען בלוט. ווי טויטע, אָבגעזונדערטע איבער פערשיעדענע קעסטע־

לעך צעוואָרפענע אותיות איז געלעגען דער שפּראַך־אוצר. איז געקומען מענדעלע, האָט עס צוזאַמענגעקליבען, בעריהרט מיט זיין צויבער, און עס איז ענטשטאַנען דאָס וואָרט, מענדעלע׳ס יודיש, וואָס איז אַזוי מעלאָדיש, זיס, האַרציג און אינטים. די קאפּוליער יודען, וואָס האָבען זיך אין מאַרק איבערגעוואָרפען מיט ווערטער, האָבען געוויס ניט געחלומט, אַז מענדעלע וועט אָט די אַלע ווערטער אויפכאַפּען, און מיר וועלען זיך דורך א־הם דערוויסען, וואָס פאַר אַ פאַרביגע שפּראַך די קאפּוליער יודען האָבען דאָס אייגענטליך פערמאָגט. מענדעלע האָט ליעב אין זיינע ביכער אָפט געברויכען דאָס וואָרט „געשמאַק" — „מען האָט געשמאַק גערעדט וועגען ארץ־ישראל", די זון האָט „געשמאַק געוואַרעמט". בנימין, אַרויסגייענדיג אין וואַלד, האָט זיך אָנגעלענט אָן אַ בוים און „געשמאַק געטראַכט". אָט מיט דעם זאַפטיגען בעגריף, וואָס חזר׳ט זיך איבער אַזוי אָפט ביי מענדעלען, קאָן מען איבערגעבען דעם ערשטען איינדרוק פון זיין שפּראַך: מענדעלע שרייבט געשמאַק און עס איז אים געשמאַק צו לעזען. זיין ר׳ייכקייט אין ווענדונגען, אין בעטאָנען, אין צו־זאַלצען, צופעפערען אָדער, פערקערט, צוזיסען, צוהארצען איז אומגעוועהנליך, עס איז דאָס רייכסטע, מערכענהאַפטסטע בשמים־געוועלבעל ערגעץ אין טיעפען מזרח. צו דער ליטווישער שאַרפקייט קומט צו דער אוקראַינישער חן, דאָס לירישע און ווייכע, עס שמעקט מיט וואַלין און פּאָדאָליע. און וואָס פאַר אַ מייסטער איז ער אין פעריודישען אַ גויאיש וואָרט, וואָס פאַר אַ ליעבקייט בעקומט אָט דאָס „בידנע פאַרשוין", אָט דאָס „צוויטען" (פון אוקראַינישען „צוויט", בליהען), אָט דאָס אַריינפלעכטען מיטאַמאָל „סערדצע־קרוין". און נישט די פּרעמדע ווערטער האָט ער פעריודישט, נאָר אויך די נאַטור. זעהר טרע־פענד האָט זיך ביאַליק אויסגעדריקט, אַז מענדעלע האָט די נאַטור מגייר געווען. אַלעמאָל שטעהט אין וואַלד מענדעלעס וועגעלע מיט זיינע ספרים און אין דעם שלעפערדיגען פויגעל־געזאַנג, אין אַ זומערפאַרנאַכט, מישט זיך שטענדיג אַריין דער אשרי יושבי ביתך. אויף דעם געביט האָט מענדעלע געשאַפען

אייביגע קונסט, אָריגינעלע. שלום־עליכם וועט זי נאָך ווייטער ענטוויקלען, פֿערפֿולקומען, ווייל ער איז נאָר ליריקער, נאָר הומאָריסט, און ווייל עס פֿעהלט איהם די ביטערקייט מענדעלעס, די גאַל פֿון קעמפֿער. אָבער שלום־עליכם איז דאָך אַן אייניקעל. אָהן דעם זיידענס האַנט, וואָלט ער דעם וועג פֿיליי‎כט נישט געטראָפֿען.

די ביטערקייט, דער צאָרן, דער בייזער שפּאָט — מיט דעם זענען אָנגעפֿולט מענדעלעס ביכער. און דאָס איז שוין נישט דאָס אייביגע, דאָס איז שוין היסטאָריש, און דאָס איז דער עלעמענט פֿון זיין שאַפֿען, וועלכער פֿאָדערט פֿון אונז יענע אָנגעשטרענגטקייט, יענעס קאָנען זיך אַריינלעבען אין אַ פֿרעמדער עפּאָכע, וועגען וועלכער איך האָב פֿריהער גערעדט. אָהן דעם וועלען מיר נישט קאָנען ווירדיגען, ווי געהעריג, מענדעלע׳ס ברען, פּאַטאָס, דעם צאָרענדיגען פּראָטעסט אין נאָמען פֿון השכּלה, פֿון הומאַניטעט, זאָגאַר אין נאָמען פֿון היגיענע און פֿון דער איינפֿאַכסטער, פּרימיטיווסטער קולטור. אום דאָס צו פֿערשטעהן, מוז מען קוקען אויף טונעיאַדעווקעס פֿון יענער צייט נישט מיט אונזערע, מידע, מיט ראָמאַנטיזם פֿערשלייערטע אויגען, נאָר מיט די ווייט אויפֿגעשלאָגענע, פֿלאַמענדיגע אויגען פֿון אַ יונגען מאַן אין יענער צייט, וואָס האָט אָקאָרשט געענדיגט די ראַבינער־שול און האָט זיך אָנגעלעזען מיט שילערן און לודוויג בערנע, און, קומענדיג אין אַ יודיש שטעדטעל, זעהט ער פֿערעלטערטע פֿאָרמעס, פֿאַרשקלאַפֿטע פֿרויען, דעספּאָטישע גבירים, דאָגאָסטשיקעס, כאַפּערס, און, זעהענדיג דאָס, גיט ער זיך די הייליגע שבועה קעמפֿען ביז צום לעצטען און מיט אַלע כּוחות אַריינברענגען ליכט אין יענער פֿינסטערניש.

מיר טאָרען נישט צוגעהן מיט אונזער איצטיגען מאַסשטאַב, מיט אונזערע בעגריפֿען, מיר מוזען פֿערגעסען, אַז מיר זענען מידע, ענטטוישטע קינדער פֿון צוואַנציגסטען יאָהרהונדערט, פֿאַר וועלכע אַזוינע ווערטער ווי קולטור, ציוויליזאַציע קלינגט עפּעס מאַדנע, ווי אַ איראָניע, ווי אַן׳אומפּאָרנעמער

רייצען זיך מיט אונז; מיט אונז עדפּאַהרענע און ביטער אָב־געבּאַרטע.

מיר מוזען פערגעסען די אַלע אידיליעס, וועלכע אונזע־רע שרייבערס פון דעם לעצטען דור האָבען אויסגעוועבט דוקא פון יענער (פאַר די משכילים אַזוי געהאַסטער) צייט, מיר מו־זען פערגעסען די פערקלערטע, טיפע, מעלאַנכאָלישע מאָנאָלאָ־גען רב אבא׳ס ביי אָנכי, צייטלינס אַרבייטען וועגען חסידיזם, בערדיטשעווסקיס מעשיות, האַרטין בובערס פערהערליכונגען פון די לעגענדעס. אונזער איבערטרייבענדער ראָמאַנטיזם, וואָס איז ענטשטאַנען אַ דאַנק אונזער מידקייט, אַ דאַנק אונזערע ענט־טוישונגען, צווינגט אונז בעזינגען דאָס אַמאָליגע לעבען אין יודישען שטעדטעל. אונז ענטציקט דער פלאַמענדיגער חסיד, וואָס ווארפט אַוועק ווייב און קינד, טרייסעלט אָב פון זיך די עולמות און לאָזט זיך וואַנדרעווען וועיט, וויט צום רבי׳ן און אומקערען זיך ערשט אין אַ יאָהר צוריק, נאָכדעם ווי אַלע האָבען איהם שוין בעקלאָגט. פאַר פערלוירען געהאַלטען, אום־קערען זיך צוריק צופוס, פריילין, פריש מיט אַ ניגון, מיט אַ נייעם ניגון פון רבי׳ן.

אָבער ביי מענדעלע׳ן איז אָט דער חלום אונזערער צע־שטערט, דאָס גאַנצע פאַנטאַזיע־בילד צערינט, ווי אַ לייכטער נעפּל. מענדעלעס חסיד איז אַ לעדיקגעהער, אַ טויגעניכטס, אַ פּאַראַזיט. הערט נאָר די ביטערע רייד פון דעם חסידס ווייב, ווען זי קומט צום רב קלאָגען זיך אויף איהר מאַן און פאָ־דערט גט. זעהר ווייניג ראָמאַנטיק אין איהרע רייד, זי שיל־דערט איהר מאַן מיט אונבע׳רחמנות׳דיגער אָפענקייט, גאַנצענע טעג און וואָכען פערגעהען ביי איהם אין פוסטע שמועסען הינטערן אויבן, אין דעם אַ ביסעל בראָנפען נאָכן דאַווענען, די היים אינטערעסירט איהם נישט, אויף די קינדער קוקט ער נישט, קומט ער אַריין, מוז אַלץ זיין גרייט, און קומט דער פרייטאָג, נעהמט ער צו ביי דעם ווייב די לעצטע עטליכע גראָשען, און שלענדערט צו זיין רבין. פרובט זי יאָ אַמאָל אַ וואָרט זאָגען, דאַן פליהען איהר דראָהונגען, סטראַשונקעס, זי־

זועט אַ וויסטע עגונה בלייבען, איך בעסטען פאַל שטויסט ער זי אָב מיט דעם „עט, וואָס פערשטעהסט אַ יודענע״.

פונקט ווי אונזער ראָמאַנטיזם איז איבערטריבען, אָבער ער איז אַ פּסיכאָלאָגישע נויטווענדיגקייט, אַזוי איז אויך דער שאַרפער רעאַליזם מענדעלע׳ס געווען איבערטריבען, אָבער נישט ווייניגער אַ נויטווענדיגקייט. פריהער פאַר אַלץ איז ער אַרויס־געטראָטען אַלס סאָציאַלער רעפאָרמאַטאָר. ער האָט געפאָדערט יושר ביי די גבירים, בעל־טאַקסעס, וואָס האָבען געהערשט איבער דער געמיינדע, ער האָט געפאָדערט ריינליכקייט אין די שטיבער, איידעלע פאָרמען אין אומגאַנג, אַכטונג צו דער פרוי, צו וועלכער עס איז נאָך דאַן געווען אַ ריין אָריענטאַ־לישע בעציהונג, ער האָט געפאָדערט מענשענרעכט און אינגאַנ־צען אָבגעגעבען זיך דעם פערטיידיגען פון אָט די פרינציפּען, ער האָט זיך אָוועקגעשטעלט אין צענטער פון דעמאָלסדיגען לעבען און העלדיש, צוזאַמען מיט פיעל אַנדערע, געקעמפּט. און דאַן איז עס געווען, ווען דער פּובליציסט, דער סאַטירי־קער האָט געהערשט, און דער קינסטלער האָט געשוויגען, אָדער אָבגעקומען מיט קלייניגקייטען.

„אין אַ שעהנעם פריהמאָרגען שפּאַציער איך מיר אַזוי צווישען וויגענדע קאָרנפעלדער און, איידער איך האָב בעווי־זען זיך אַרומקוקען, בין איך שוין געשטאַנען אין גרויסען, געדיכטען וואַלד. איך בין געגאַנגען אַלץ טיפער און טיפער, אַראָבגענומען די טאָרבע פון די פלייצעס, אויסגעצויגען מיין קאָפּטל און זיך אויסגעשפּרייט צופוסענס פון אַ שאָטיגען בוים. מילא, וואָס איז דאָ צו דערצעהלען? אַ וואַלד, ווי אַלע וועל־דער, בוימער זענען בוימער, גראָז איז גראָז, און פייגל זענען פייגל״ („פישקע דער קרומער״).

ווי כאַראַקטעריסטיש אָט די שטעלע איז. מיר ווייסען, ווי מענדעלע האָט זיך געקאָנט דערוואַרימען ביי אַ אידילישען פייזאַזש. מיר ווייסען, ווי ער האָט ליעב מאָהלען, דעטאַליזי־רען. אין אַנ׳אַנדער אָרט איז ער זיך מודה, אַז ער האָט אַ מין חולשה צו גאָטס נאַטור, צו אַלץ, וואָס שפּראָצט און בליהט,

און אַט דער חולשה האָבען מיר צו פערדאַנקען מייסטערהאַפטע נאַטור־שילדערונגען. נאָר ווי אָפט בעפאַלט מענדעלע'ן דער פובליציסטישער פּאַראָקסיזם. און דאַן איז ער מורא'דיג קאַרג, דאַן זשאַלעוועט ער ווערטער און, אָנהויבענדיג מאָהלען, וואַרפט ער אַוועק אינמיטען דאָס קעסטעל מיט פאַרבען, צעבייזערט זיך און וויל אונז פערזיכערען, אַז עס איז גאָרנישט בעזונדערס פערהאַנען, וואָס צו דערצעהלען, אַז בוימער זענען בוימער, גראָז איז גראָז. דער פובליציסט, דער קעמפער פאַר בילדונג, יושר און געזעלשאַפטליכען לעבען איז גובר דעם קינסטלער און פעריאָגט איהם.

ליעבע דורך האַס, דורך צאָרן, דורך ביטערקייט איז איינער פון די וויכטיגסטע מאָמענטען אין מענדעלעס ווערק. ער געברויכט אַלעמאָל דאָס וואָרט „יודלעך" אַנשטאָט יודען. דאָס קאָן אמת אַ ביסעל אָבשטויסען, עס ווירקט אונאַנגענעם. אין אַט דעם איבערגע'חזר'טן „יודלעך" פיהלט זיך אַ גרינגשעצונג, אַ מין פעראַכטונג. אָבער דאָס וועט זיין נישט ריכטיג. מענדעלע איז געוועזן פערביטערט, אָבער ער האָט שטאַרק גע־ליעבט זיין פאָלק. און אָפט פלעגט זיין האַרץ ווייך ווערען, און דאַן פלעגט ער קרעכצען, אַכצען, טרעהרען פערגיסען און „יודלעך" האָט שוין דאַן עפּעס אַנדערס געקלונגען.

פערהאַן אַ שטעלע אין מענדעלעס גלענצענדער דערצעה־לונג „שם און יפת אין אַ וואַגאָן", וואָס אַנטפּלעקט פאַר אונז זיין ווייענדיגע נשמה. ער שילדערט ווי אַ'עדה יודען, יודע־נעס, קינדער בעשטייגען אַ צוג, שילדערט דעם טומל, די שטור־פעניש, די בערג מיט קישענס און זעק, שילדערט בייז, ביטער, און מיטאַמאָל ווערט דער כעס איינגעלאָשען און מענדעלע איז זיך מודה:

„איך בין זיך מודה, וואָס פאַר גאָט דאָס פאַר לייטען, אַז תחילת האָב איך געהאַסט אין האַרצען מיינע שכנים, גלייך ווי זיי זאָלען עפּעס מיינע פערנעמען, און ווי דער אמת איז, האָבען זיי מיך טאַקע נישט געלאָזט רוהען, און אין האַרצען האָב איך געשאָלטען מיין ביטערען מזל, וואָס האָט מיך אויפ־

געקאָמפּאַנירט מיט אַזעלכע מאָדנע משונהדיגע און דאָקוטשליווע נפשות. נאָר, אַז איך האָב זיך צו זיי גוט צוגעקוקט און זיי בעטראַכט, איז אין מיין הארץ געוואָרען אַן איבערקערעניש זיי צום גוטען, און האָב אָנגעפאַנגען פון זיי אַנדערש צו דענקען. זייערע קליידער, משטיינס געזאָגט, זייער געשטאַלט און זייערע פּנימער, וואָס זענען שווארץ ווי די ערד, האָבען גאַנץ בעשיינפערליך בעוויזען, אַז זיי זענען נעביך אומגליקליכע, וואָס האָבען זיך אין לעבען געגוג אָנגעליטען, גענוג אויסגעשטאַנען, און דאָס הארץ האָט מיר געריסען פאַר רחמנות אויף זיי. די ביטערע זיפצען יעדע מינוט פון דער מוטער, האָבען מיר געמאַכט אַ לאָך אין הארצען, דאָס פליסען זיך פון דעם פאָטער מיט די עלטערע קינדער מיך נישט צו דריקען און ענג צו מאַכען, האָט מיך פאַרן הארצען גענומען, און מער פון איטליכען האָב איך מיטלייד געהאַט מיט דעם זויגענדיגען קינד, וועלכעס האָט געדרעמלט שוואַך, אָהן קרעפטען, אָהן בלוט אין די ליפּעלעך, אָהן אָטעם אין זיין יונגער ברוסט, נאָכדעם ווי ער האָט זיך נעביך אָנגעשריען ביי דער מוטער אויף די הענט — דאָס אַלץ איז פאַר מיר גענוג געווען זיך פאַרצושטעלען דאָס שווערע, ביטערע לעבען פון דעם אומגליקליכען געזינד. עס האָט מיר זיך פאַרגעשטעלט אין מיין געדאַנק נאָך טויזענדער אַזעלכע טרויעריגע, אומגליקליכע פאַמיליעס, וועלכע ליידען הונגער, דחקות, טראָגען דאָס בינטעל צרות, שטיל אָנבייגענדיג דעם קאָפּ, און מיין הארץ האָט ביטער געוויינט אויף זיי נעביך".

יאָ! און מענדעלע'ס הארץ האָט ביטער געוויינט, עס איז איהם געוואָרען אַ לאָך אין הארצען, און דאַן האָט זיין פעדער בעקומען אַ זאַנפטקייט, אַ ווייכקייט, ביז גאָר ריהרענדעס, און דער אויסדרוק „יודלעך" האָט שוין נישט געהאַט יענעם אונאַנגענעהמען שטריך, נאָר עפּעס אינטימעס, אייגענעס. פאַרהאַן ביכער גאַנצע, וואו דאָס „לאָך אין הארצען"גיט זיך מעהר צו פיהלען, איידער זיין צאָרן, זיין ביטערקייט, וועלכע איז אויך געווען שטענדיג אויס גרויס ליבע צו זיין בידנעם פאָלק.

און דאָס האָבען געוואוסט די טונעיאַדעווקער, גלופּסקער

אייניקלעך, ווען זיי האָבען מיט עטליכע צעהנדליגער יאָהר שפּעטער געפייערט און מקבל פּנים געווען זייער זיידען שוין ניט אויף די ברעגעס פון גנילאָפּיאַטאָווקע, נאָר אין די גרויסע שטעדט, און זעהענדיג אָט דעם ענטוזיאַזם פון די אייניקלעך, האָט זיך דער זיידע דערמאָהנט אָן אַמאָליגע שלאַכטען זיינע און, שמייכלענדיג, געוויס געטראַכט: אויף נאמנות, יענע טונעיאַדעווקער יודען זענען איך אפּנים ניט געווען אַזוי שלעכט, ווי איך האָב געמיינט, וואָרום ווי מאָהלט זיך עס דען, אַז זיי זאָלען האָבען אַזוינע בראַווע, האַרציגע אייניקלעך.

איך האָב געזעהן מענדעלע׳ן גראָד באַלד נאָך זיין טריאומף־רייזע איבער ליטע און פּוילען, ווען ער האָט זיך אומגעקעהרט קיין אָדעס צו זיך אַהיים. עס איז געווען אַ טרוקענער זוניגער האַרבסטטאָג, מיר זענען אַ גאַנצע קאָמפּאַניע (ביאַליק, ראַווניצקי, פּרץ, הירשביין) געגאַנגען צו מענדעלע׳ן הערען, ווי איהם איז געפעלען דער ערשטער גרויסער אַרויספאָהר, און אָט זענען מיר געזעסען אַרום מענדעלען ביים רונדען טיש אין ברייטען אַרבייטסצימער. מענדעלע האָט דערצעהלט מיט התלהבות דאָס, וואָס ער האָט געזעהן, איבערגעלעבט, ער האָט געשמאַק גערעדט, בעהאַרצט, עס איז שוין געווען ניט אַ לאָך אין האַרצען, נאָר אַ טיעפע פרייד און בעפריעדיגונג, און, אַזוי ווי מיעד אַ ביסעל פון דערצעהלען, האָט ער פערנייגט דעם קאָפּ, דעם זעלטענעם ווייסען קאָפּ, פערלעגט אַ האַנט אין אַ האַנט, פערטראַכט זיך, און זיס־זיס צושמייכעלט זיך, און דאַן איז ער געווען ענליך צו דעם מאָנבלאַן ביי אַ שעהנעם זונענאונטערגאַנג.

מיר דוכט אַלץ, אַז מיט דעם זעלביגען זיסען שמייכעל איז אונזער זיידע אַריבער אין דער אַנדערער טיפערער וועלט.

נ. פרילוצקי

מענדעלע'ס יודיש

„זעלבסט אין דער שפּראַך און אויסדרוקען פון דעם יודיש־לשון ווייס איך נישט, ווי זיך צו ערקלערען די אַרט און וויי־זע, ווי ער געברויכט איהם. איך גלויב נישט, ער זאָל אַזוי פּעדאַנטיש זיין און האַלטען דעם לשון אַלס איינע געשטעלטע שפּראַך, וואָס יעדעס וואָרט האָט איהר שורש און מקור אין דער שפּראַך זעלבסט, און ער איז פאַר די שרשים און מקורים אַזוי פיעל איינגענומען, אַז אַלץ, וואָס ער געפינט נישט אין זיי, איז נישט הייליג און נישט גוט צו געברויכען, און שרייבט דעריבער ריין יודיש, ווי מאַנכער העברעער, אַ פּעדאַנט שרייבט און וויל, אַז אַנדערע זאָלען אויך שרייבען נאָר ריין ביבליש, אָדער ער איז לכתחילה דעם זשאַרגאָן אַ פיינט און וויל איהם אונטערגראָבען, בכדי אַרויסצושטעלען זיין פּראָסטקייט און פער־דאָרבענקייט, ער זאָל זיך שעהמען פאַר לייט".

י. דינעזאָהנס ווערטער וועגען ש. י. אַבראַמאָוויטשען אין „הויזפריינד"*), אין אַרטיקעל: „די יודישע שפּראַך און איהרע שרייבער".

---

*) באַנד I (ווארשע 1888). —

שרייבענדיג די שורות, איז דער בעקאַנטער שריפטשטע־לער — אַ הייסער פריינד פון דער „אָבגעשטויסענער" שפּראַך. אָבער זי איז אין זיינע אויגען נישט מער ווי אַ „זשאַרגאָן", אַ צייטווייליגע זאַך, וואָס מוז סוף-כּל-סוף אונטערגעהן, נאָר לעת עתה טאָר מען זי נישט אַוועקמאַכען מיט דער האַנד, דען זי איז אַ אויסגעצייכענט מיטעל אויף אויסצובילדען די פינסטערע יודישע פאָלקסמאַסען.

אַ בריק איז דאָס פון יודיש אונוויסענקייט צו אייראָפּע־אישער בילדונג. אין דער מינוט, אָבער, ווי דער „געמיינער סגָרט יודישער עולם" וועט שוין משיג זיין, ווי נויטיג עס איז זיך צו לעהרנען, וועט די יודישע שפּראַך ווערען איבעריג, און מ׳וועט זי קאָנען אַוועקוואַרפען, ווי עפּעס אַזוינס, וואָס האָט אָבגעטהון זיינס און קאָן מער קיין נוצען נישט ברענגען.

פון דעם שטאַנדפונקט — האַלט דינעזאָן מער פון „יודיש־דייטש", ווי פון לשון-הקודש. העברעאיש, אַלס קולטור-שפּראַך, „האָט זיינע אייגענע אָפּפער פערלאַנגט, און פיעל זענען צו איהם פערקויפט געוואָרען אַזוי צו זאָגען: לעבדים עברים"*), — און זענען סוף-כּל-סוף „ביי זייער העברעאיש געבליבען", — „יודיש־דייטש, ודאַגעגען, האָט אַזעלכע אָפּפער נישט פערלאַנגט, פאַר זיך זעלבסט האָט דער לשון נישט געאַרבעט און נישט געהאַט וואָס צו רעדען, דעריבער איז אַלץ, וואָס מען האָט אין איהם געשריבען, נאָר געוועזען אויף צו וועקען, צו ערקלערען און אָנצווייזען אַ וועג, און די, וואָס האָבען געפאָלגט דאָס, וואָס זיי האָבען געלעזען, זענען צו אַ בעסערען תּכלית געקומען אַלס יענע העברעער". זיי זענען נישט געבליבען ביים יודיש-דייטש, נאָר זענען אַריבער „פריי צו זיין אין דער וועלט, מיט דעם לשון-המדינה"...

האָבענדיג אַזאַ מיינונג וועגען דער יודישער שפּראַך, איז דינעזאָן געשטאַנען פאַר מענדעלע מוכר-ספרים, ווי פאַר אַ רעטעניש.

---

*) דאָרט. —

ער האָט זיך נישט געקאָנט פאַרשטעלען העבֿרעע קונסט אויף „זשאַרגאָן".

— „איך גלויב נישט, אויב ה' אַבראַמאָוויטש איז געווע־זען אַזוי פאַרנאַרט צו גלויבען, דאַן ווען ער האָט די ספרים געשריבען, אַז ער שרייבט עס פאַר דעם המון, און דער המון וועט זיי פערשטעהן. בלייבט מיר אַזאַ די פראַגע: פאַר וועמען האָט ער די „קליאַטשע" און „יודעל" געשריבען אין זשאַרגאָן? איבערהויבט בעמערק איך לפי ראות עיני ורגש לבבי, אַז ה' אַבראַמאָוויטש האָט אויפגעהערט, באַלד נאָך זיין ערשטען טריומף פון דער „טאַקסע", ערענסט צו זיין אין זיין שרייבען יודיש־דייטש און ערענסט צו דענקען פון דעם לשון זעלבסט. אין אַלע זיינע לעצטע ווערק איז דער הומאָר און סאַטירע צו פיעל און צו דיק איינגעוויקעלט אין איינפאַכע און אָפט נישט נוי־טיגע און נישט גאָר וויציגע ליצנות, וועלכע עס פאַרשטעלען דעם טראָפּען מוסר און דעת. און ווען איך לעז זיינע לעצטע יודיש־דייטשע ווערק, ווי למשל, „מסעות בנימין השלישי", בע־קום איך אַ געפיהל, ווי דער מחבר שפּיעלט זיך און מאַכט קונסטגעברעך, און שפּעט, און לאַכט, און טאַנצט אויף אַ שטריק פאַר זיינע חברים און מחברים זעלבסט, און בעקימערט זיך וויינ־יג, אום דעם פאָלק וואָס נוצן צו ברענגען".

אויב דער עיקר איז „דער טראָפּען מוסר און דעת", דאַרף דינעזאָן, נאַטירליך, גאָר עולם ומלואו האַלטען פון אייזיק מאיר דיק, וועלכער איז „גרויס און ערענסט אין זיטענלערע".

האָבענדיג פאַר זיך די „טאַקסע", „די קליאַטשע" און „מסעות בנימין השלישי", דערמאָנט זיך דער שרייבער מיט אַ זיפץ אָהן יענער צייט, „וואָס איז ווירקליך געוועזען איינע בליה־ענדע און געדייהענדע צייט פאַר אונזער יודיש־לשון, דאַן האָ־בען מענשען געבילדעטע פון העבֿרען שטאַנד זיך בעגעבען מיט דעם"...

אָי, דער יודיש־לשון איז ביי אַ סך פון די פריהערדיגע יודישע שריפטשטעלער נעבען גאָר קיין „שפּראַך" נישט געווען, נאָר טאַקי עפּיס אַ מין פערזעהעניש, אויסמישעכץ פון פּי־ר־שיע־

דענע יסודות, דייטשמערישע, יודישע און העברעאישע, — דער מחבר פון ציטירטען אַרטיקעל האָט עס קנאַפּ געטראָפֿן: וויכטיג איז אין דער ניט דער יאָדער, נישט די שאָלעכץ, — אין ליטעראַטור האָט דינעזאָן געשעצט דעם תוך, נישט די פאָרם, און ספּעציעל האָט זיך איהם אויסגעוויזען קאָמיש צו זוכען האַרמאָניע אין אַזאַ „אָן־קוצץ״־לשון, אין אַזאַ „אָהן־הענט־אָהן־פיס־אָהן־לייב־אָהן־לעבען״־שפּראַך, ווי דער „זשאַרגאָן״, וואָס האָט קיין שום אויסזיכטען נישט אויף עפּיס אַ צוקונפט און ווערט אויפהערען צו עקזיסטירען אין דעם מאָמענט, ווען ס׳וועט אין דער יודישער גאַס שוין נישט זיין קיין ווינקעלע, וואוהין די ליכטיגע זון פון השכלה זאָל נישט האָבען אַריינגעוואָרפען אַ בינטעל וואַרימע שטראַהלען...

ש. י. אַבראַמאָוויטש איז געקומען צום זשאַרגאָן דורך דעם זעלביגען געדאַנקען־לויף, ווי דינעזאָן.

אַלס משכּיל, — אַלס מאָראַליסט און סאַטיריקער, — אַלס לערער, האָט ער געשטרעבט דערצו, זיין פען זאָל וואָס מער נוצען ברענגען דעם אָרימען יודישען פאָלק.

ווען ער האָט געשריבען העברעאיש, האָט איהם נישט געלאָזט רוהען דער געדאַנק: „ווער דאַרף דאָס האָבען? ווען קומט עפּיס אַרויס דערפון?״

אויף איבערצוגעהן צום „זשאַרגאָן״, האָט מען, אָבער, בעדאַרפט האָבען גרויסען מוט:

— „אין מיין צייט, האָט דער זשאַרגאָן פאָרגעשטעלט אַ פּערוויסט פעלד. פערשידענע טאַלענטען האָבען אין דער שפּראַך געשריבען פוסטע נאַרישע זאַכען. געלייענט האָבען ווייבער און פּראָסטאַקעס. דאָס פאָלק האָט זיך געשעהמט צו לייענען די „ווייבערישע ביכלעך״. אונזערע שריפטשטעלער, די קינסטלער פון וואָרט, האָבען זיך פערהאַלטען צום זשאַרגאָן מיט גרויס פעראַכטונג, און ווען איינער האָט זיך ערלויבט אַ שפּאַס צו טהון אין דעם מבוזה׳דיגען לשון, האָט ער פערשטעלט זיין נאָמען, מ׳זאָל איהם נישט דערקענען און מ׳זאָל נישט חוזק מאַכען״...

אזוי דערצעהלט מענדעלע אין זיין אויטאָביאָגראַפיע.

די שטאַרקע ליעבע צום פאָלק האָט, אָבער, גובר געווען דעם געזעלשאַפטליכען פאַראורטייל, און אַבראַמאָוויטש האָט גיך געפועלט ביי זיך צו ווערען אַ משרת ביי דער „דינסטמויד".

נאָך דעם ווי מענדעלע האָט אָנגעהויבען שרייבען יודיש, האָט, אָבער, די שפראַך פאַר איהם שוין נישט געקאָנט בלייבען מער קיין „דינסטמויד". אין די הענד פון דעם כשוף׳מאַכער איז דאָס כלומרשט חוכא-וטלולאדיק פערזעהעניש כמעט ווי איבער נאַכט פערוואַנדעלט געוואָרען אין אַ בילדשעהנע בת-מלכה.

דער קינסטלער אין אַבראַמאָוויטש׳ען האָט אים נישט ערלויבט אָבצוטיילען אין שרייבען דעם אינהאַלט פון דער פאָרם.

דער מאַטעריאַל, פון וועלכען אַ קינסטלער שאַפט זיינע ווערק, ווערט נאָר דאַן פערוואַנדעלט אין קונסט, ווען עס בעקומט די נויטיגע, די פאַסענדיגע פאָרם.

דאָס העכער שטעהט אַ קונסטווערק, וואָס מער, וואָס שטאַרקער, וואָס טיעפער די פאָרם אין איהם איז צוגעפאַסט צום אינהאַלט, — און פאַרקעהרט.

מענדעלע האָט דאָס געפיהלט מיט׳ן איינגעבוירענעם, געזונדען אַרטיסטישען אינסטיקט, — און האָט די גאַנצע רייכקייט פון זיין אויסערגעוועהנליכען גייסט, די גאַנצע קראַפט פון זיין מערקווירדיגען טאַלענט איבערגעטראָגען אין די מלבושים פון זיינע גראַנדיעזישע ווערק, — אין די יודישע שפראַך.

זיינע חברים, די איבריגע מחברים, האָבען געשטוינט. זיי האָבען אין דעם געזעהען נישט מער ווי פוסטע „קונסטגעברויך": דער שרייבער מאַכט זיך פשוט נאַריש „טאַנצט אויף אַ שטריק".

מיר פערשטעהען אָבער שוין, אַז אין דער אַרטיסטישער בעציהונג צו דער יודישער שפראַך ליגט מענדעלע מוכר-ספרים׳ס גרויסקייט.

ווי אַנ׳אמת׳ער גייסטריז, ווי אַנ-עפּאָכעמאַכער האָט דער פאָטער פון אונזער מאָדערנער נאַציאָנאַלישער ליטעראַטור אויף

דעם דאָזיגען געביט, ווי אויף פיעל אַנדערע, איבערגעשטיגען זיין דור.

אַבראַמאָוויטש איז געבענשט געוואָרען פון גאָט מיט דעם זעלטענעם גאָב, וואָס רופט זיך: חוש פון דער שפּראַך.

„סטיל — דאָס איז דער מענש", האָט זיך עמיץ אויסגע־דריקט, אין דעם זין פערמאָגט איטליכער בעגאַבטער און ענט־וויקעלטער שריפטשטעלער, מער־ווענינער, זיין סטיל, ד. ה. זיין אַרט שרייבען, זיין לשון, אין וועלכען ס'שפּיגעלט זיך אָב זיין אינדיווידואַליטעט.

מענדעלע מוכר־ספרים איז סטיליסט אין ברייטערען זין פון וואָרט, — דהיינו, אויך אין דער אָביעקטיווער זייט פון זיין שפּראַך.

אויסער דעם, וואָס ער שטעמפּעלט־אָב אויף דער לעצטער זיין איך, זאַמעלט ער דאָרט צונויף די טיפסטע אייגענשאַפ־טען פון „יודיש־לשון" גופא, אַלס אַזעלכען.

דורכלייענענדיג „דאָס קליינע מענשעלע", „די קליאַטשע", „דאָס ווינשפינגערל", „מסעות בנימין השלישי" וכו' האָט איהר פאַר זיך: די נשמה פון די פערזאָנען, וואָס ווערען דאָרט אַרויסגעפיהרט: די נשמה פון דער פאָלקסמאַסע, פון וועלכער זיי האָבען זיך נאָך נישט אין גאַנצען אָבגעטיילט, אַלס אינדי־ווידועלישע טיפען; די נשמה פון דעם מחבר, וואָס האָט דאָס אַלץ אין זיך איינגעזאַפּט און פון זיך צוריק אויסגעשטראַהלט, און די נשמה פון דער שפּראַך, אין וועלכער דאָס בוך איז פערפאַסט.

טיעף האָט הלל צייטלין אָנגעמערקט וועגען אַבראַמאָ־וויטש'עס העברעאישען סטיל:

„אין מענדעלע'ס לשון־קודש איז אויסגעמישט תנ"ך, הלכה, אגדה, פיוט, דרוש, מוסר, חקירה, קבלה, שפּעטערדיגע שירה און מליצה. זיין סטיל איז אַנ'אויסדרוק פונ'ם גאַנצען יודישען טויזענד־יאָהריגען לעבען. ער איז דער אויסדרוק פון אונזער גאַנצער קולטור.

„אַמאָל דאַרף מען אויסדריקען אַ קורצען, שאַרפען גע־

דאַנק — דאַן קומט דער הלכה־סטיל; אַמאָל דאַרף מען אויסדריקען אַ פּערוויקעלטען געדאַנק — דאַן קומט דער סטיל פון גמרא מיט מפרשים; אַמאָל דאַרף מען אויסדריקען אַ טיעפען אַלוועלטליכען געדאַנק — דאַן קומט דער חקירה־סטיל; אַמאָל דאַרף מען אויסדריקען דעם אייביגען טרויער און דאָס אייביגע ליידען פון כלל־ישראל — דאַן קומט דער אגדה־סטיל אָדער דער פּיוט סטיל; אַמאָל דאַרף מען שטאַרקע שטראָף־רייד זאָגען— דאַן קומט דער נבואה־סטיל אָדער דער סטיל פון ספרי־יראים. אַלץ לויט׳ן ענין נאָך; אַמאָל דאַרף מען, אָבער, אַ בעזונדער טיעף געדאַנקען־בילד אויסדריקען — דאַן קומט די קבלה צו הילף; אַמאָל מוז מען, אָבער, די אייביג ליידענדיגע טרייסטען, גלעטען, גוטע, זיסע רייד רעדען — דאַן קומט ווידער די אגדה, און ווידער די נבואה פון ישועות ונחמות״...

און נישט מעכאַניש אויסגעמישט, נאָך כעמיש צונויפגעשמאָלצען זענען די אַלע עלעמענטען.

נאָך מערקווירדיגער איז מענדעלע׳ס יודישער נוסח.

דאָ האָט ער געמוזט זעלבסטשטענדיג זיך דורכשלאָגען אַ וועג.

פאַר איהם איז געווען רויער מאַטעריאַל, אין משך פון יאָהרהונדערטער אָנגעהויפענטער.

זיין אויפגאַבע איז געווען: פון דעם פערשיעדענאַרטיגסטען מאַטעריאַל איין אָרגאַניש גאַנצקייט בעשאַפען.

שווערע אַרבעט האָט איהם געמוזט קאָסטען זיין יודיש, דאָס פלאַסטישע, האַרמאָנישע, ליכטיגע, פולבלוטיגע יודיש פון „פישקע דעם קרומען״, פון „ווינשפינגערל״.

איינקוקענדיג זיך אויפמערקזאַם אין מענדעלע׳ס לעקסישען אוצר, זעהען מיר, אַז אונזער ערשטער סטיליסט איז גרינטליך בעקאַנט מיט דער גרויסער אַלטער ליטעראַטור פון טייטש חומשים, יודישע מוסר ספרים און ווייבערישע תחינות; אַזוי געננוי, ווי ער קען די יודישע לעבענסאַרט מיט אַלע איהרע פישטשעווקעס, ביז די נעמען פון די יודישע מאכלים און פון יודישען קיך געשיר, — אַזוי אויסגעבונדען איז ער אויך

אין לשון פון די יודישע פאָלקס מאַסען, — אין ליטע, וואו ער איז געבוירען און אויסגעוואַקסען, און אין וואָלין, וואו ער האָט אַ בעדייטענדיג שטיק פון זיין לעבען פערבראַכט; פול איז זיין נשמה אויך מיט אָבקלאַנגען פון דער יודישער פאָלקס פּאָעזיע, פון איהרע לידעלעך און מעשה'לעך, — און שפּריכווערטער מיט רעדענסאַרטען געפינט איהר אין זיין שפּראַך מעהר, ווי ביי דער באַרעדעוודיגסטער קליינשטעטעלדיגער יודענע מיט אַ מיילעכעל אויף שרויפען און אַ צינגעל ווי אַ גאָלמעסער.

איין גייסט האָט זיך פאַר אַבראַמאָוויטש'ס טיעפגרייכענדיג אויג אין די דאָזיגע פערשיעדענאַרטיגע עלעמענטען פון דער יודישער שפּראַך אַנטפּלעקט.

ער האָט איהר פערבאָרגענעם ריטם אונטערגעהערט, די געזעצען פון איהר עקזיסטענץ און ענטוויקלונג אָנגעטאַפּט און זיך קלאָר געמאַכט.

יודיש איז אין זיינע אויגען ווירקליך געווען „איינע געשטעלטע שפּראַכע"; ער האָט ווירקליך געהאַלטען, אַז „יעדעס יודיש וואָרט האָט זיין שורש און מקור אין דער שפּראַך זעלבסט"; ער איז, ווירקליך, געווען „פיר די שרשים און מקורים אַזויפיעל איינגענומען, אַז אַלץ, וואָס ער געפינט נישט אין זיי, איז נישט הייליג, און נישט גוט צו געברויכען"; ער האָט, ווירקליך, געשריבען „ריין יודיש"... דער ערשטער, קען מען זאָגען*).

מיט 22 יאָהר צוריק איז מען נישט אומשטאַנד געווען משיג צו זיין, אַז דאָס איז אַ געניאַלע רעפאָרם, אַז דאָס איז די געבורט פון ליטעראַרישען יודיש, — מ'האָט איינגעפונען אין דעם צלעם „אַזעלכע פעהלער, וואָס זענען כעבות העגלה ביי דעם, וואָס קוקט בעין יפה אויף דעם לשון און אויף די ספרים, וואָס סופרים מהוגנים שרייבען"...

מענדעלע האָט אויסגעמעקט פון זיין לשון די דייטשי-

---

*) עקסעמפּלערס יודיש איז ריין, אָבער פּרימיטיוו; ס'פעהלט איהם דאָס קינסטלערישע, וואָס מאַכט דעם סטיל, -- ש. עטינגער האָט זיינע ווערק ביים לעבען נישט געדרוקט. —

שע ווערטער, מיט וועלכע א. מ. דיק האָט פערגראָסען אונזער שפראַך, אָבער אָהן וועלכע זי קען זיך איינגאַנצען בעגעהן; די דייטשמערישע גראַמאַטיקאַלישע פאָרמען און דעם דייטשישען בוי פון זאַץ, וואָס זענען ווירדיג דעם גייסט פון מאַמע־לשון, פרעמד זיין היסטאָרישער טראַדיציע. ער האָט אויך שטאַרק בעגרענעצט דעם העברעאישען און סלאַווישען עלעמענט אין דער יודישער שפּראַך.

מענדעלע האָט זיך אָבגעשטעלט בלויז ביי די ווערטער און אויסדרוקען פון דייטשישער, לשון־קודש׳דיגער און רוסישער, פוילישער, אוקראַינער אָבשטאַמונג, אויף וועלכע ס׳ליגט שוין פון דורות אַ בולט׳ע יודישע חתימה; וועלכע זענען נאָך פאַר יאָהר־הונדערטער אַריין אין דער יודישער גאַס, איבערגעאַרבעט, איבערגעאַנדערשט געוואָרען, איבערגעקאָכט, פערדייט, אַסימילירט פון דער יודישער פסיכאָלאָגיע, לויט בעזונדערע אינגווייניגסטע געזעצען.

איהר ווערט ביי איהם נישט בעגעגענען איינעם פון די העברעאישע אויסדרוקען, מיט וועלכע, למשל, דאָס אויבענדערמאָנטע דינענזאָנס אַרטיקעל איז, גאָר אָהן אַ שום נויטיקייט, נאָר ווי בכיון אָנגעשטאָפּט.

אין „ווינשפינגערל״ איז פערהאַן ביז 180 ווערטער פון סלאַווישע שרשים, — „אַזש, אָבגעבליאַקעוועט, אוגערקע, אונטערוואָרטשען, אינדיק, בורטשען, בורנעס, באָרשטש, בלאָטע, געמבע, גאַניק, געפּענעטעט, געמאָנטעט, דרעמלען״, און אַ. וו.,— כמעט איינס און איינס געהערען זיי צו די טיעף־פערייודישטע, אַלגעמיין־געברויכליכע, אַזוי כאַראַקטעריסטישע פאַר׳ן ליטווישען און וואָלינער דיאַלעקט, ענג־פערקניפּטע מיט דער אָבשטאַרבענדיגער עפּאָכע אין אונזער לעבענסאַרט, וואָס איז אַזוי אַלזייטיג אָבגעמאָהלט אין די ווערק פון אונזער גרויסען נאַציאָנאַלישען קינסטלער.

ריכטיג אָבגעוואויגען, פינקטליך אויסגעמאָסטען זענען די גרונט־יסודות אין זיין שפראַך; ער מישט זיי צונויף אין אַ שטרענג־אויסגעהאַלטענער פראָפּאָרציע, וואַכענדיג, די האַרמאָניע

זאָל אויף קיין האָר נישט געשטערט ווערען.

נישט קוקענדיג אויף די פּאָרזיכטיגקייט אין אויסוואָהל און געברויך פון ווערטער, פילט מענדעלע קיינמאָל נישט קיין מאַנגעל אין זיי. צו פּאָלקאָם בעזיצט ער די שפּראַך, צו פעסט איז ער אין איהר, עס זאָל איהם קאָנען פעהלען אויסדרוקען!

ער היט זיך זעהר פון ניטדייטליכקייט, פון צעשווימענקייט אין סטיל. ער ווערט תמיד אָפּזוכען דאָס וואָרט, וואָס זאָל אַרומנעמען דעם בעגריף, ווי אַ גוט אויסגענייטע הענטשקע די האַנד, ווי די אייזערנע רייף דעם ראָד אין וואָגען.

און דאַרף מען אויסדריקען אַן׳איידעלערען ניואַנס פון בעגריף, אָדער אַן׳אַבסטראַקטע השגה, איז מענדעלע תמיד ביכולת צו בעשאַפען אַ נייע פאָרם פון אַן׳אַלטען שורש, — און דאָס נייגעבוירענע וואָרט איז פונקט אַזוי יודיש, ווי די אַלטבעקאַנטע ווערטער פון מאַמע-לשון, מחמת דער מחבר פון „מסעות בנימין השלישי" ווייסט צוצוגעבען צום יודישען וואָרצעל אויך אַ יודישען פּרעפיקס און אַ יודישע ענדונג.

נישט „בלענדענד, ערצויגען, ערנידריגט" שרייבט מענדעלע, נאָר: „בלענדזענדיג, דערצויגען, דערנידעריגט", — און אַזוי פון אָנהויב ביז סוף לאָזט ער אויף קיין רגע נישט אָפּ כּון אויג די דורך איהם אַליין צום ערשטען דורכגעפילטע געזעצען פון דער יודישער עטימאָלאָגיע.

ווי טיעף, ווי בעשמעקט איז, למשל, דאָס הויפטוואָרט „געדראַנג", וועלכעס מענדעלע האָט אַרויסבעקומען פון צייטוואָרט „דרינגען". — אַ שאָד, וואָס דער לאָגישער טערמין איז נישט אַריין אין אונזער היינטיג יודיש. ער פעהלט דאָך אונז ממש! מיר שרייבען: „פּועל-יוצא", „רעזולטאַט", — די ביידע ווערטער זענען נויטיג, זיי גיבען אָבער דורכאויס נישט איבער יענעם בעגריף, פאַר וועלכען אַבראַמאָוויטש האָט נאָך מיט 40 יאָהר דערפונען אַזאַ גליקליכען אויסדרוק.

מענדעלע ווייסט, ווי רייך זיין שפּראַך איז, און קאָקעטירט אָפּטמאָל מיט זיין עשירות. אָנשטאָט איין וואָרט, וואָס וואָלט גאַנץ ריכטיג איבערגעגעבען אַ בעגריף, האָט ער ליעב

נישט זעלטען אַ וואָרף צו טהון אַ גאַנצע זשמעניע מיט ווער־טער, — ווי ווייץ פאַר די פייגעל, — ווי איינער זאָגט: „גאַט, בעווּאונדערט״!

— „איך וועל דיר ווייזען אייערע אַלע תּכשיט׳לעך, אייערע מיוחסים׳לעך, אייערע בעלי־טובות׳לעך, אַלע אייערע אפוטרופסים׳־לעך״, — זאָגט דער אשמדי אין דער „קליאַטשע״: —„איך וועל דיר ווייזען אייערע ספאָדיקלעך, אייערע ציגאַנערלעך... איך וועל דיר ווייזען פייקעלעך, גערגעלעך, אוכניאָקעלעך, מרידענ־לעך, שיך־און־זעקעלעך, פיאַטקעלעך, פאַטשיילעכלעך, פושקעלעך, קעסטעלעך, קאַראָבקעלעך און קאָכלעפעלעך... איך וועל דיר ווייזען אייערע דריידלעך, שרייערלעך, גרעגערלעך, שטאַרקע הע־מערלעך, ניימאָדנע גלות־ליכטלעך, קאָרפירער־אתרוגים׳לעך און אייערע כפרה־הינדלעך!״ *)

— „איך, מענש, — זאָגט ישראליק־דער־משוגענער, — איך, מענש, בין דער תּכלית, דער צימעס, דער אַנטיק פון אַלע בעשעפעניש׳ען; נאָר צוליעב מיר, תּכשיט, צוליעב מיין בעדער־פעניש און מיין פערגעניגען לעבען זיי אַלע אויף דער וועלט; איך, תּכשיט, בין דער מלך, דער אויבערהאַר איבער אַלע בהמות״ **)...

אין דער „קליאַטשע״ געפינען מיר אויך אַזאַ פּראַזע:

„אפילו אַ יונגעל, אַ שוטה, אַ ווייסע׳חברה׳ניק, אַ דראַב, אַ טויגעניכטס, אַ לא־יוצלח״...

מ׳וועט אפשר זאָגען: וואָס טויג דאָס אָנהויפענען פון סינאָנימישע ווערטער? ביי מענדעלען האָט, אָבער, דער לוקסוס אין אויסדרוקען אַ בעזונדער טעם. דערביי ווירקט עס פסיכאָ־לאָגיש: מאַכט בולטער דאָס בילד, אויסדריקליכער דעם געדאַנק, פולער דעם איינדרוק.

---

*) „די קליאַטשע״ ז׳ 110.

**) דאָרט ז׳ 18. — דאָרט ז׳ 29.

...אַלע אויבענאָנגעוויזענע אייגענשאַפטן, אַלע סובטעלע ניואַנסען פון זיין לשון־קודש׳דיגען סטיל האָט מענדעלע מוכר־ספרים איבערגעטראָגען אין לשון פון זיינע יודישע ווערק, און דערמיט פערפולקאָמט די בייגעוודיקייט, די גראַציע, די גייסט־רייכקייט פון מאַמע־לשון.

„אָט איז ער, גאָט! אָט זעה איך איהם באַלד פאַהרען דאָרט, דאָרט צווישען די צוריסענע כמאַרעס! אַ שטיק שוואַרצ־געדיכטער וואָלקען, העל־ליכטיג ביי די קאַנטען, טראָגט זיך דאָרט אויבען אין דער געשטאַלט פון אַ מורא׳דיג גרויס פערד, מיט אַ קלאָר־ווייסע גריווע אויף דעם טונקעל־געפלעקטען האַלז. פון די נאָזלעכער, פונ׳ם מויל פליהען איהם ביסלעכווייז פייערדיגע בליצען, מיט אַ ציק הין־און־הער... דאָס איז ער — דער כרוב, אויף וועלכען עס זיצט רייטענדיג אַ שרעקליך גרויסער העלד, אַ גבור, אין אַ פורפערקלייד, מיט לאַנגע גרייז-גרויע לאָקען און מיט אַ לאַנגער געקרייזעלטער באָרד, ריין, ווייס ווי זיל־בער. נאָך איהם ציהט זיך אַ גאַנצע מחנה ריזען, עוג מלך־הבשנ׳ס, גוג־מגוג׳ן, מיט אַלערליי חיות, וועלכע איהר ווילט, אַלע מיט ערנסטע פנימער, אַלע עפּעס פערטראַכט, אַלע איילען, יאָגען זיך פלינק, דער גוטער יאָהר ווייסט וואוהין — און לאָ־זען נאָך זיך איבער אויפ׳ן הימעל אַ בלויען, לויטערען שטעג. די לבנה שטעקט פון צווישען די וואָלקען אַרויס אַ שטיק קע־פעל און קוקט זיי נאָך פון דער וויטענס מיט אַבשיי, ווי אײן עלטסטער, בשעת עס פאָרט דורך אין זיין אָרט אַ גרע־סערער פריץ פון איהם... די בוימער בייגען אָן די קעפּ, בוקען זיך מיט גרויס דרך-ארץ, האָבען אַ פנים ווי די אָפגעשמיסענע — תרבות, שאַ־שטיל! און פונ׳ם גרינעם בלעטער־מאַנטעל קאַ־פּעט זיי טראָפּענס וואַסער, קאַפּ־קאַפּ אויף דער ערד, קאַפּ־קאַפּ מיר אויפ׳ן קאָפּ.

אָ, הייליגער גאָט! — לאָז איך אַרויס אַ געשריי און פאַל כורעים אויפ׳ן פייכטען נאַסען גראָז״.*)

*) „די קליאַטשע״ ז׳ 49—50.

— —

משה נאדיר

הויך־וועג, ווייט־וועג און טיעף־וועג

מענדעלע — דאָס איז דער גלייכער וועג, וואָס ציהט זיך אַהין־אַהין, אייביג אַהין, שטענדיג־אַהין — דער וועג צו די אַלטע דורות, דער וועג צום אייביגען קוואַל פון אונזער געשיכטע, דער הויכוועג און ווייט־וועג און טיעף־וועג צו דער פערגאַנגענער אייביגקייט, וועלכע בעשאַפט זיך אויפסניי איטליכע מינוט פון אונזער לעבען.

מ׳דאַרף נישט פערגעסען: מענדעלע איז באַנאַל. די יוגענד איז עס נישט, היינע איז באַנאַל — פריינד איפּסעלאָן נישט. געטע איז באַנאַל, טעקערי איז באַנאַל, דיקענס איז באַנאַל, גאָגאָל איז באַנאַל, — אַלע גרויסע דיכטער און קינסטלער זענען פערבאַנאַליזירט געוואָרען פון דרויסען. מ׳האָט זיי איבערגעשריבען און נאָכגעשריבען און מיטגעשריבען אַזוי לאַנג, ביז וואַנען זיי זענען געוואָרען אַזוי שאַבלאָן ווי לבנה־און־שטערען, ליליען און רויזען, טוי און נאַכטיגאַלען.

ליליען זענען וואונדערליך שיין. רויזען? — איך געה אויס נאָך רויזען, איך שטאַרב נאָך זיי. לבנה, די בלייכע לבנה, די אומיטיגע, ווי איך האָב דיך ליעב! און פונדעסטוועגען הייט

איך מיך ווי „איך-ווייס-אַליין-נישט-וואָס, אַז איך זאָל מיך, חלילה, נישט אַרויסכאַפּען מיט אַזאַ באַנאַל וואָרט ווי לבנה-שטראַהלען, אָדער ליליענפינגער, אָדער ענליכע שעהנע זאַכען.

די עטליכע פעריונגעלשטע יונגע — די וואָס פערקינדישען אונזער שעהן-ליטעראַטור, זענען נישט שטאַרק פערליעבט אין מענדעלע'ן, ווייל ער איז נישט ביי. נו, פערשטעהט זיך, זיי זענען נייער—וועלען אייביג בלייבען ניי, גלאַנציג מיט פערעלדיגען שוויס-גלאַנץ. זייערע ווערק וועלען קיינמאָל נישט אָבגענוצט ווערען פון צופיעל געברויך, וועלען קיינמאָל נישט האָבען אויף זיך דעם הייליגען שטויב פון אַלטקייט, פון געשיכטליכקייט. נאַראָנים עלטערען זיך נישט. זיי האַלטען זיך תמיד אין דער מאָדע. און ווען די מאָדע איז צו זיין טראַגיש און גאָטזוכענדיג, און עדעל-פיין, און אומעטיג — טהוט מען עס. דער, וואָס האָט נישט קיין אייגענע פערזענליכקייט, קאָן אָננעהמען אַלערליי פּאָזען און זשעסטען; און אַז די נוצען זיך אָפּ, נעהמט ער אָהן אַנדערע, נייערע, פיינערע, בעקוועמערע. וואָס פאַר אַ דאגה האָט ער!

מענדעלע איז, פערשטעהט זיך, אַלט. אָבער אין זיין צייט, איז ער געווען יונגער, פייערדיגער, רעוואָלוציאָנערער, ווי אַ סך פון אונזערע יונגע. מענדעלע לאַכט פון אַלטקייט ווי נאָר איינער! מענדעלע שפּעט-אָפּ פון די, וואָס גלויבען, אַז יענער איז געווען פאַר מיר, דערפאַר איז ער געווען קלוגער. מענדעלע לאַכט פון די אַמאָליגע „אַלטע", וואָס פלעגען זינגען פון „אינדען, וואָס טהוען צוברעכען זייער דאָרשט" און „וואָס שפּיעלען און שאַלען אַ לויב ליעד דער געליעבטער כלה", פון די וואָס שרייבען „אַ האַרבען אָץ-קוצץ-לשון, און יודען זענען זיך מחיה, ווייל ס'איז אוממעגליך צו פערשטעהן".

מענדעלע'ס פּאָעזיע איז נישט קיין אויסגעדיכטערטע, פון ביכער אַרויסגעלערענטע, ווערטערדיגע. מענדעלע'ס פּאָעזיע איז רויע פּאָעזיע — נישט געפּאָדירט און נישט געקינסטעלט, נאָר ווי זי קומט פון דעם יודישען לעבען אַרויס. מענדעלע'ס פידעל-שפּיעל איז לויטער פידעל-שפּיעל, אָהן די קונצען פון מאַכען

מיט די פינגער, פון ווארפען מיט׳ן קאָפּ פון חן וועגען.

מענדעלע מאַכט אַליין זיין פידעל — זיין געצייג. און אויב אַפילו זיין ליעד איז אַמאָל נישט אַזוי הויך אינטערעסאַנט, איז אָבער דער פידעל שטענדיג ציטערדיג, שטענדיג קלאָגענדיג, און — ווי אין יענע לעגענדע פון דעם פידעל, וואָס מ׳האָט געלעגט אויפ׳ן קבר פון אַ דער׳הרגט׳ן פּרינץ — שפּיעלט ער פון זיך אַליין, און ער בעוויינט און בעקלאָגט דעם געשטאָרבענעם פּרינץ—דאָס פּרינצליכע, דאָס פערגאַנגענע.

מענדעלע, דער נישט־דאָס־בין־איך־אויסען־מענש, איז שטענדיג עפּיס אויסען. זיין נישט־אויסען־זיין איז בלויז אַ לשון סגי־נהור, אַנ׳אָנשטעל. מענדעלע איז דער אויסענדיגסטער פון אַלע יודישע שרייבער. אפשר שוין אַ ביסעל צופיעל אויסען. אָבער ווער קאָן זאָגען צו׳ם דעמב „אַזוי זאָלסטו וואַקסען״? ווער קאָן פערשרייבען מענדעלע׳ן זיין וועג, זיין מאַניר, זיין סטיל?

מענדעלע׳ס כתבים זענען געשריבען פאַר תלמוד׳ישע מענשען, פאַר מענשען, וואָס לערנען — נישט פאַר אַזוינע, וואָס לייענען. מען דאַרף לערנען אַ קאַפּיטעל מענדעלע, ווי מ׳דאַרף לערנען אַ פּרשה רש״י אָדער תוספות. מענדעלע בעשרייבט נישט דעם יוד, נאָר דאָס יודישקייט, נישט די וועלט, נאָר דאָס וועלטליכע, מענדעלע זאָגט וועגען מענדעלע׳ן, אַז עס האָט איהם געצויגען אַהין, אַהין דאָרט אין די ווייטע מקומות אַריין. דאָס האַרץ האָט זיך אין איהם געצויגען, אַזוי ווי קליינע קינדער ציהען זיך מיט די הענטלעך געגען דער לבנה. זעהט איהר שוין: קינדערלעך מיט בלינדע אויגען בענקען נאָך דער לבנה — נישט נאָר ביי אונזער יינגסטען, נאָר אַפילו ביי אונזער זיידען. נאָר דער זיידע זאָגט עס שעהנער, פיינער, אמת׳דיגער. ביי מענדעלע׳ן, אַז די זון געהט־אויף, קוקט זי אַראָפּ מיט איהר ליכטיג פּנים. איין קוק איהרער האָט מחיה געווען איטליכע זאַך בעזונדער. בוימער און גראָזען האָבען ווי זיס געשמייכעלט איידער די גרויסע טרערען טוי פון ביינאַכט זענען ווי אויסגעטריקענט. פקוראַט ווי קינדער צולאַכען זיך פלוצים אין מיט׳ן אַ געוויין.

און מענדעלע׳ס הומאָר, ווי עדעלשייז איז ער, ווי טיעף

ווי גרויסשטריכיג! די בלאַטע אין גלופּסק איז ביי איהם אַזוי שיטער און טיעף, אַז אַפּילו אַ הויכגעוואַקסענער מענש, מוז זיך פאַרשפּריצען ס׳היטעל. דאָס וואַסער פון דעם יודישען טייך פיאַטיגנילויוקע איז אַזוי געדיכט, אַז בנימין לעגט זיך אַהן דערמיט פולע קעשענעס און הייסט מענדעלע׳ן זיך מאַכען דער־פון אַ פּעקעל. מענדעלע בעשרייבט די יודישע הייזער, ווי זיי שטעהען עפּיס ווי אָנגעברוגז׳טע איינס אויף דאָס אַנדערע, שטעהסט דו אַרויסגערוקט, זאָגט איין הויז, שטעה איך מיר דווקא אַריינגערוקט. שטעהסטו מיט׳ן דעכעל אַראָפּ, שטעה איך מיט׳ן דעכעל אַרויף.

מענדעלע׳ס גרויסקייט איז פון יענעם סאָרט, וואָס דער־ווייטערט אַ ביסעל, וואָס פּערפּרעמדט, וואָס שטעלט אַוועק אַ ווייטע גרענעץ צווישען אייך און זיינע בעשאַפענע געשטאַלטען. ער גיט אייך דאָס בילד און די דיסטאַנץ, כדי איהר זאָלט קע־נען זעהן זיינע נישט ליעבע מענשען אין דעם וויינערען ליכט פון פערגעבונג, אין דעם מאַט־ליכט פון פערגאַנגענהייט, פון עפּיס, וואָס איז, ווי אַ גראָער פלעק, געבליבען אויף די בלעטער פון אונזער לעבען.

מענדעלע איז געדאַנקליך, אָבער נישט דענקעריש. מענדעלע איז אַ חכם, אָבער ער חכמה׳ט זיך נישט. ער שטראָפט און שילט, ער שמייכעלט און גלעט, ער גיפטיגט און היילט, אָבער דאָס אַלצדינג ווערט געהייליגט אין די טיעפע פייערען פון ליעבשאַפט און געטריישאַפט. מענדעלע שרייבט און ערגערט זיך. ער שרייבט און ס׳טהוט איהם וויי. ער שרייבט און פריידט זיך, ער שרייבט און שפּיעלט אַ ליעבע מיט דעם געשריבענעם, און די ווערטער זענען רונד און פערעלדיג, און בעטען זיך: שרייבט מיך אויף אויף פּאַרמעט, ווייל איך בין אייער הייליגע שריפט, ווייל איך בין דאָס פערגאַנגענע יודישע לעבען, וואָס קעהרט זיך מעהר נישט אום. מענדעלע׳ן מעהר ווי וואָס־עס־איז אַנדערען יודישען שרייבער — איז געלונגען פעסטצוהאַלטען די פּאָרמען פונ׳ם פערגייענדיגען דור, פון דעם אַלטען דור, וואָס האָט געליטען פון בעלי־טאַקסע און פייני־ בריות. ער איז אַ

חוץ דער גרויסער יודישער שריפטשטעלער, מיט אַלע זיבען חנ'ען פון אמת'ער יודישקייט, איך דער געשיכטע־שרייבער, דער פערצייכענער פון יודישע מנהגים, פון יודישע געגג, פון יודישע צרות־און־נחת. ער איז דער עקספּאָנענט פון דער יודישער נשמה, ווי זי האָט זיך ענטפּלעקט אין די פערשאָלטענע יאָהרען פון איהר גלות.

מיר, די היינטיגע, די נייערע האָבען געמאַכט אַ פּעטיש, אַנ'אָבגעטט פון אונזער אייגענעם טראַגיזם. מיר דינען צום בלוי־בלייכען גאָט פון מעלאַנכאָליע און צער. מיר וואַלגערען זיך אין אַ פּעטען אומעט און מיר ווערען דערפון געזונד, מיר פרעסען דעם זעלבסט־שמערץ מיט גרויסע לעפעל, און דאָס פערשאַפט אונזער ליידיגען אַפּעטיט צום לעבען. אונזערע טרע־רען זענען פיש־אייל פאַר אונזער געמיט. מיר שטעהען פאַר'ן שפּיגעל און מיר מעסטען זיך אָן די וואונדערבאַרע פּאָזע פון אַ רעוואָלווער נעבען דער שלייף. מיר זענען יונג און אויסגע־לעבט אין פערקרימט, און גאָרנישט ווערענדיג. מיר בלאָנדזען אָרום און מיר זוכען נישט. מיר האָבען גאָרנישט און מיר ווייסען נישט, ווי אַזוי עפּיס צו ווערען.

מענדעלע איז געווען דער נביא, מיר זענען די בייזע נבואה. מיר שפּיעלען און פערשפּיעלען זיך מיט אַלערליי נאַ־רישקייטען, מיר זינגען מיט גאָלדענע צויטען און מיר טראַכ־טען מיט זילבערנע פליטערלעך. מיר האַלטען אָפען אַלע טהי־רען פון אונזער געמיט, אָבער וואָס קענען מיר זעהן דאָרט־אינעווייניג?

מענדעלע איז געווען דער יונגער, דער יוגענדליכער־דער מענש מיט אַ וואונש און אַ ציל. לאַמטערען און וואַנדער־שטעקען אין האַנד, איז דער זיידע געקראָכען איבער די בלאָטעס פון גלופּסק און טונעיאַדעווקע, געשאָלטען און זיך געבייזערט, און כסדר האָט ער געהאַלטען ס'אויער צו דר'ערד, צי קומט שוין נישט, אפשר, דער פערשפּעטיגטער משיח, און אפשר קאָן מען איהם אונטערראייַלען. ער האָט געזען דאָס טראַגישע פון אונזער לעבען. ער האָט זיך דערביי פערטראַכט. ער האָט געזען, ווי

גרוי׳ס גאָט׳ס וועלט איז און ער האָט געטריבען דאָס פאָלק ישראל מיט בייטשען אַרויסצוגעהן אויף דער וועלט, און זיין מיט מענשען גלייך. ער האָט געוואָלט, אַז יודען זאָלען זיין „מיט מענשען גלייך״?—מיר גלויבען בכלל נישט זעהר שטאַרק אין מענשען. ער האָט געמיינט, אַז אַ יוד דאַרף זיך נאָר גוט אַרומזייפען, אַראָבוואַרפען ס׳שטריימעל, ווערען אַ זשענטעלמאַן און ער איז געראַטעוועט. — מיר גלויבען, אַז ס׳איז גאָר קיין רעטונג נישטאָ פאַר דעם לעבען, און אַז אַזוי צו אַזוי, ציהט אַלץ אונזער האַרץ אַהין, אַזוי ווי קליינע קינדער ציהען זיך מיט די הענטלעך צו דער לבנה.

נ. אויסלענדער

מענדעלע מוכר ספרים

I

מיט דעם דורשט פון פיל דורות איז מענדעלע צוגע־פאַלן צו יעדן חן־גריבעלע פון יודישן לעבן, שעפּענדיג פון דאָרט די אוצרות פון בילדערישקייט, וואָס דאָס אַנאָנימע „יודעלע" האָט שוין געהאַט אין זיין שפּראַך אָנגעזאַמעלט.

די שטריכען פון מענדעלעס קינסטלערישער פיזיאָנאָמיע זענען די הויפּט-שטריכן פון מענדעלע'ס וועזן בכלל, און ווען מיר ווילן דאָס דאָזיגע מענדעלע־וועזן כאַראַקטעריזירען, הויבען מיר אָן פון דער אייגענאַרטיגער „חולשה", וואָס מענ־דעלע האָט אין זיך דערזעהן.

„רבותי, איך בין זיך מודה — שרייבט מענדעלע — אַ מין חולשה אַזעלכע האָב איך פון קליינווייז אויף, נישט פאַר יודען געדאַכט, וואָס אויף זייער לשון הייסט עס: ליעבשאַפט צו נאַטור, ד. ה. צו אַלצדינג, וואָס וואַקסט, וואָס שפּראָצט, וואָס לעבט, וואָס געפינט זיך אין דער וועלט, עס ציהט מיך, ציהט, נישט פאַר אייך געדאַכט געוואָרען. עס קריכט מיר אַמאָל אין קאָפּ אַריין אַ צאַצקעלע, אַ שיין פּנים׳ל, אַ בילד, אַ געשטאַלט, אַגרע־

זעלע, אַ בוימעלע, אַ רויזעלע, אַ פייגעלע...״

אָט די דאָזיגע „חולשה״ מענדעלע׳ס, וואָס איז קיינמאָל נישט געבליבען פּאַסיוו, וואָס האָט שטענדיג געצוואונגען איהם צו זינדיגען קעגען דעם „לא תעשה לך פסל״ און שטרעבען צו פּלאַסטישע בילדער — אין דעם איז דער ערשטער שטריך פון מענדעלע׳ס קונסט.

מענדעלע איז געווען אַ מייסטער, און זיין פערהאַלטען זיך צו דער נאַטור איז נישט געווען די חסידישע בעציהונג צו נאַטור, וואָס לייטערט אַלץ אַרום אין נאָמען פון וועלכען ס׳איז רעליגיעזען זכות־אבות... אין דעם בעריהמטען בילד פון „צווישען צוויי בערג״ ביי פּרצ׳ן לעבט אַלעס אין דער נאַטור נאָר אין זכות פון שמחת־תורה, דאָרט געהט אונבעמערקט אַרי־בער דער גלאַנץ פון די חסידישע אַטלאַסענע קאַפּאָטעס אויפ׳ן גראָז, און ערשט דערפון נעמט דאָס גראָז גלאַנצען. ביי מענ־דעלע׳ן איז עס נישט אַזוי. ביי איהם לעבט די נאַטור אין אַלץ, וואָס איז נאַטירליך פאַר זיך, מיט אַן אייגען לעבען. און גראָד דערין ליגט מענדעלע׳ס טבע, וואָס ער וויל די נאַטור נאָכמאַכען, די קונסט צו אָביעקטיווירען איז דער ערשטער קענצייכען פון מענדעלע׳ס ווערק, און דאָס מאַכט איהם אויך פערשיעדען פון די דורות אַלט־העברעאישע דיכטער, וועלכע מען קאָן גיכער אָנרופען מיט׳ן נאָמען „ליטורגיסטען״, איידער מיט׳ן נאָמען „קינסטלער״. די ליטורגיע איגנאָרירט אינגאַנצען דעם אָביעקטיווען אינהאַלט און די קערפּערליכע ממשות פון דער נאַטור. אין בעסטען פאַל שוועבט זי איבער דער נאַטור, אין ערגסטען פאַל איז זי בכלל אויסער דער נאַטור.

נישט אַזוי אָבער איז די טבע פון דער קונסט. די קונסט וויל אַ נאַטור בעשאַפען, און פערשיעדענע קינסטלער געהען צו דעם ציעל מיט פערשיעדענע וועגען. פאַרהאַן קינסטלער, וואָס נעמען זיך דערביי לויט׳ן קאָנקרעטען מוסטער די נאַטור נאָכ־צומאַכען, נאָכמאָהלען.

מענדעלע געהערט צו דעם לעצטען אַרט קינסטלער. מיר לייענען די פריהלינגס־בעשרייבונג אין „שלמה ר׳ חיימס״, דעם

אַנקום פון ווינטער אין „ווינשפינגערל", און דער דאָזיגער איינדרוק ווערט נישט אָבגעשוואַכט. אָט איז אַ בילד „פון פישקע דעם קרומען": — „דער הימעל איז בלוי, לויטער, אָהן אַ פּיצעל וואָלקען. די זון ברענט, סמאַליעט, עס ווייהעט נישט קיין ווינטעלע, מען פיהלט נישט קיין פייגעלע..."

אין דער דאָזיגער נאַטור־בעשרייבונג, וואָס איז, אגב, לאַנג און גענוי, און בעזעהען מיט ספּעציפישע אויגען פון אַ יודען, „ווייהעט דאָך נישט קיין ווינטעלע" פון מיסטישער בעגייסטערונג, פון הללויה־געזאַנג...

מענדעלע מאַכט נאָך די נאַטור און ער געהט זי נאָך שריט נאָך שריט, בעשרייבט דעם לאַנדשאַפט מיט אַלע בעשעפּעניש, וואָס אויף איהם...

עס איז באמת געווען אַ „חולשה" אין פערגלייך מיט דער טבע פונ'ם אָרטאָדאָקסאַלען טיפּ יודישען דיכטער, וואָס האָט זיך אויפגעצויגען אויף תהלים און אויף אַ בלעטעל פערטייטשען שיר-השירים...

מענדעלע'ס קונסט, אַ ווייטע פון רעליגיעזע צוועקען און רעליגיעז-קינסטלערישע מיטלען, איז אַ נייטראַלע, פּלאַסטישע קונסט, און דאָס בעטייט זיין „חולשה", זיין ליעבע צום צאַצקעלע, צום גרעזעלע, צום בוימעלע, צום פויגעלע...

אָבער אין דער דאָזיגער ליעבע „צום צאַצקעלע" איז פערהאַן נאָך עפּיס: ער גלויבט אין דעם דאָזיגען „צאַצקעלע". מענדעלע האָט נישט די קראַפט מבטל צו מאַכען די מינדסטע בעוועגונג אין דער נאַטור, דעם מינדסטען שטריך אינ'ם מענשען'ס טבע, דעם קלענסטען בויג אינ'ם שפּראַכען־גאַנג. מענדעלע האָט אָנגעהויבען פון „תולדות הטבע" און דאָס איז קיין צופאַל נישט. דער גאַנצער אַרט צוגאַנג זיינער צו מענשען און ערשיינונגען, דאָס אומגעשראָקענע קוקען דער טבע אין די אויגען, יעדע איינצעלנע שטעל, וואו מענדעלע נעמט זיך רעדען אין נאָמען פון אָט דער בעליידיגטער טבע — דאָס אַלץ דערווייזט, אַז מענדעלע פערמאָגט נישט נאָר „ליעבע צו דער נאַטור", נאָר אויך דער גלויבען אין דער נאַטור'ס ווילען, אין

דער נאַטור׳ס טהאַט, עס איז דעם זעלבער גלויבען, וואָס קאַר־
לעיל האָט אַמאָל אָנגערופען „די רעליגיע פונ׳ם פאַקט.״ און
מענדעלע בעווייזט עס גאַנץ אָפט. אין זיין שטענדיגען דערמאָ־
נען וועגען די „מילבען-יודען״ ליגט בעהאַלטען אַ פערבאָרגענער
גלויבען אין זיי. „מיר האָבען געזעהן, אַז מיר זענען אַ זיווג
מין השמים״—דערצעהלט מענדעלע וועגען אַ געוויסע קאַטעגאָ־
ריע פון די דאָזיגע מילבען—פון די גלופסקער יודען. און ביי
זיין גרעסטען בטול צו זיי האָט ער זייער שפראַך אָנגענומען,
זייער ליטעראַרישען נוסח פערקערפערט און, ווען שטעהענדיג
שוין גאָר אין דער עלטער, האָט ער מיטאַמאָל דערזעהן, אַז
די מילבען הויבען אָן מענשליכע הויט און ביין צו בעקומען,
האָט ער, דער יוד אין די אַכטציגער, מיט שטאָלץ אויסגערופען:

— איך בין מיט די „עמי־הארצים״ בעגאַנגען ביז אַהער
און וועל ווייטער געהן...

און אין דעם איז געווען דער טריאומף פון זיין גלויבען,
פון זיין „רעליגיע פונ׳ם פאַקט.״

וואָס איז דער סוד פון מענדעלע׳ס אייזען־פעסטער שטאַנד־
האַפטיגקייט, פון דעם גראַדען שניט פון מענדעלע׳ס לעבען,
וואָס האָט בחור-ווייז אויף אַ ווייַלע זיך פערלוירען אין דער
פערספעקטיוו פונ׳ם יודישען לעבען, האָט זיך ווידער פערענ־
דערטערהייט אַרויסבעוויזען און, נישט אָראָבפאַלענדיג ביי זיך,
דורות נאָכאַנאַנד בעגלייט?...

דער זעלבער סוד שוועבט אויך איבער מענדעלע׳ס ווערק,
מיט זיין ענציקלאָפעדיסטישען גייסט נישטערט אויס מענדעלע
אַלע פאַלדען און ווינקלען פון יודישען לעבען און בעגיסט זיי
מיט דער העלער שיין פון זיין גלויבען אין דער טבע, פון
זיין „רעליגיע פונ׳ם פאַקט״.

שטעהענדיג אין דער מיט פון אַ דור, וואָס האָט די
אויגען געהאַלטען געווענדעט צו דער הימלישער טאָכטער—דער
השכלה, האָט מענדעלע, דער מחבר פון „תולדות הטבע״ דער־
הערט די שטים פון דער טבע און פאָרמולירט אין דער „קליאַ־
טשע״ דאָס עכט־מענדעלישע געזעץ:

— „אַלע שרייען, פּילדערען — שרייבט מענדעלע — שוין צייט דאָס אַלץ אַוועקוואַרפען און ווערען קליגער, געבילדעטער, געניטער; נאָר קומט פון זייער שרייען עפּעס אַרויס ?... פאַרוואָס ? מחמת אין דער וועלט הערשט איין געזעץ פאַר אַלע בעשעפעניש'ען, פאַר אַלע מענשען גלייך, איך מיין דאָ דעם דאָזיגען בעקאַנטען געזעץ, וואָס אַלע ווילען עסען"...

מענדעלע איז מיט אַ קאָפּ העכער געוואָרען פון זיין משכיל'ישען דור, אַרויסזאָגענדיג דעם דאָזיגען געזעץ. עס האָט אין איהם געזעדט דער גלויבען אין דעם, אַז אַלע מענשען מעגען ווערען עסען, אַז ברעכען די „תאוה פון עסען", הייסט ברעכען די „רעליגיע פונ'ם פּאַקט", און דאָס האָט דאָך שוין מענדעלע נישט געקאָנט פערליידען.

און אַזוי אַרום האָט מענדעלע'ס „חולשה" פון אַ קינסטלער זיך סומך געווען אויף דער „רעליגיע פונ'ם פּאַקט", וויאָס האָט בעהערשט זיין גייסט, און דער אייזען-פעסטער גייסט מענדעלע'ס, וואָס האָט שטענדיג פערנומען דאָס געבאָט פון דער טבע, האָט געצויגען זיין יניקה פון די רעאַליסטישע נטיות פון זיין קונסט, וועלכע לאָזט נישט איבער אין ערגיץ קיין סודות און נישט-דערזאָגטעס. וואו־זשע איז דער סוד פון דאָזיגער שטאַנטהאַפטיגקייט, וועלכע לאָזט זיך זעהען סיי אין מענדעלע'ס לעבען, סיי אין זיינע ווערק ?

וועמענס ווירקונג האָט דערצויגען די דאָזיקע אייגענשאַפטען פון מענדעלע'ס וועזען ?

מיר לייענען מענדעלע און פיהלען גאַנץ אָפט, אַז דערפאַר רעדט מענדעלע אַזוי שאַרף, דערפאַר בעטאָנט ער מיט אַזאַ ענערגיע זיין „געזעץ", ווייל הינטער איהם שטעהט עמיצענס אויטאָריטעטער מיין, עמיצענס אייזען-פעסטע כונה. און דעמאָלט, ווען מענדעלע רעדט וועגען דעם געזעץ, אַז „אַלע ווילען עסען", הערען מיר די שטים, וואָס האָט אין די שפּריכווערטער געזאָגט: „קייען איז קיין הבל נישט". אָדער: „אַלץ קאָן דער מענש פערגעסען, נאָר נישט דאָס עסען".

און ווען מענדעלע פיהרט לעבענסלאַנג די האַרטע מלחמה

[illegible] ווען [illegible] בנימין השלישי, דאָן־קישאָט, מיט'ן יודישען שפּעטער אַרויס מיט אַזאַ פּראָטעסט געגען דער העגעמאָניע פונ'ם קאָפּ איבערען גוף ביי יודען: „וואָס דו ווילסט, רבונו של עולם, — שרייבט מענדעלע, — נאָר אָט דעם קאָפּ אָהן אַ גוף זאָל איך מעהר נישט אָנקוקען”. אין אַלע די דאָזיגע מאָמענטען דערמאַנט איהר זיך נישט־ווילענדיג אָהן דעם אַנאָנימען „יודעלע”, וואָס האָט מענדעלע'ן יודישע ווערטער פּלומרשט געווירט, נישט נאָר ווערטער, נאָר, משמעות, דעם גאַנצען היצי־גען שטרייט צווישען דעם יודענס „שכל” און דעם מענשענ'ס „שגעון”, צווישען דעם „נארס” דאָן־קישאָטישקייט און דער געזעצקייט פון „בעסער” — אָט דאָס אַלץ האָט דאָס „יודעלע” מענדעלע'ן איינגערוימט. און מענדעלע, וואָס האָט די דאָזיגע טענדענצען פון פאָלקס־בעוואוסטזיין איבערגענומען, קריגט דער־בּיי יענע שטאַנדהאַפטיגקייט און מוטיגקייט פון טאָן, וואָס מאַכען אַזוי אויטאָריטעטיש זיין שטים. און דאָ ליגט דער סוד פון מענדעלע'ס שטאַנדהאַפטיגקייט. „ניין, רבותי, — שרייבט מענדעלע (אין דער אויפלאַגע פון יאָהר 1873) אין די „מסעות”— גלויבט נישט אין די הימלישע קעלבלעך, צווישען אַלע אונזערע קעלבלעך איז אַפילו נישטאָ איין קעלבעל פונ'ם הימעל אַראָבגעשיקט געוואָרען”...

און מיט דער אמונה שלמה פון אַ קינסטלער, וואָס האָט זיין פאָלקס קולטור־נוסח אויפגענומען, נעהמט מענדעלע זיך צו זיין קונסטווערק.

און דאַן איז נאָך מענדעלע גאַנץ אין זיין ווערק — איינהייטליך.

II

מיר קומען אָבער צו דער ערשטער סתירה אין מענדעלע'ס נאַטור. גלויבענדיג אינ'ם פאַקט, בעגעהט זיך מענדעלע דאָך נישט פריי מיט איהם. מענדעלע האָט שטענדיג צו טהון מיט גרויסע לייוועגטען, מיט ברייטע ׳מאָסשטאַבען. קומענדיג צו דער צייט, ווען דאָס בעוואוסטזיין פונ'ם פאָלק האָט ביס־

לעכוויז גענומען אויסראַהמען די מעטאַפיזישע בעגריפען פון אתה-בחרתנו, דעם בטחון און דאָסגלייכען, פערבלייבט מענדעלע דאָך געטריי זיין אייגענער נאַטור, וואָס איז אַ פערשמעלצונג פון צוויי היסטאָרישע תקופות.

צוויי שאַפונגס-סוביעקטען זענען צונויפגעשמאָלצען אין מענדעלע'ס גייסט (מענדעלע זאָגט אַליין; מיין נשמה איז אַ שותפות'דיגע דירה), און די ירושה, וואָס מענדעלע האָט בעקו-מען פונ'ם פאַרצייטיגען טיפ פון יודישען דיכטער, לאָזט זיך נישט שווער אונטערצושיידען פון דעם אַרט שאַפען, וועלכען מענדעלע האָט איבערגענומען ביים „יודעלע", ביי דעם יודישען פאָלקס-שאַפען. וואָרום, גלייך ווי אין מענדעלע'ן קעמפט דער מחבר מיט'ן פאָלקס-קינסטלער, אַזוי קעמפט אויך דער קינסטלע-רישער אַנאַליז מיט'ן סינטעז, וועלכען מענדעלע האָט געלערנט פון דורי-דורות יודישע מעטאַפיזיקער.

און דערפון נעהמט זיך דער פאַקט, וואָס וואַרפט זיך יעדען אין די אויגען. נישט האָבענדיג צו טהון מעהר מיט די אָבגעלעבטע מעטאַפיזישע בעגריפען, שאַפט מענדעלע נייע בע-גריפען, וואָס זענען אבסטראהירט פון אַ נייער ווירקליכקייט, וועלכע בעציהען זיך אויף נייע פערהעלטענישען און ווערען דאָך אויפ'ן מעטאַפיזישען אופן בעשאַפען. אַזוי אַרום בעקומען מיר די גראַנדיעזע „יודישע טאָרבע", וואָס הענגט ווי אַ נייער הימעל איבער מענדעלע'ס וועלט. אַזוי אַרום בעקומען מיר דעם סימבאָל פון דער „קליאַטשע", דעם „עמק הבכא", דעם „בנימין השלישי", — אַלץ בעגריפען, וואָס דערהויבען זיך פון קינסט-לערישען אנאַליז, וואָס וואַקסען איבער אַלע דעטאַלען און קליי-ניגקייטען, וואָס נויטיגען זיך נישט אַפילו אָפטמאָל אין קיין לייבליכער פערקערפערונג, ווייל זיי לעבען פאַר זיך...

מענדעלע טראָגט מיט זיך אומעטום דעם סינטעטישען שטייגער פון דענקען, ער האָט וועהניג געדולד זיך אָבצוגעבען מיט דעם איינצעלנעם פאַקט, הגם ער גלויבט אין איהם באמונה שלמה... מענדעלע סינטעזירט שטענדיג, פרובט דערהויבען יעדע איינצעלקייט ביז צו דער הויך פון אַ געזעץ. און אָט די סינ-

טעטישקייט ראַנגעלט זיך אין מענדעלע׳ן מיט׳ן פּלאַסטישען חוש- זי לאָזט איהם נישט פערבלייבען נאָר ביים געזעהענעם, זי טרייבט איהם פון שילדערען צום קאָמבינירען, זי מאַכט פון זיינע בילדער סכעמעס, און טויט זיי אָפּטמאָל דערמיט אַוועק. אָבער מענדעלע קאָן דאָס אין זיך נישט גובר זיין.

„איך בין אַ פּעדימעל איינגעוועבט אין דער גרויסער שטיק מאַטעריע... אונטער דעם נאָמען „יוד". — אַזוי דערצעהלט מענדעלע וועגען זיך אַליין. און אַזוי איז עס ביי מענדעלע׳ן אומעטום. ער זוכט אומעטום די איינהייט, דעם אויבער-פּרינציפּ. דאָס גאַנצע יודישע פאָלק איז איין קליאַטשע, איבער׳ן גאַנצען יודישען לעבען הענגט איין יודישע טאָרבע. איבער׳ן גאַנצען לעבען פון אַלע מענשען אין דער וועלט הענגט איין געזעץ, „וואָס אַלע ווילען עס"... נעהמט מענדעלע נאָר צו שרייבען אַ פּאָרטרעט, גיט ער שוין צו: „עס איז געווען פון יענעם מין". ער געהט שטענדיג פונ׳ם מין.

און דאָס איז אפשר געווען דער זינען פון מענדעלע׳ס „שלייפען": אָבצואוואַרפען דאָס איינצעלנע, דאָס צופעליגע און דאָס אינדיווידועלע. דעריך איז אויך מענדעלע׳ס קאָנסערוואַטי- ווער ערענסט בעשטאַנען: ער האָט שטענדיג אויסגעמיידט די אַזוי גערופענע „לירישע אונאָרדענונג". די אָרדענונג, דער מין, דער געזעץ — דאָס זענען געווען די דעוויזען פון מענדעלע׳ס קונסט.

מענדעלע ווערט אַ „קינסטלער מיט אַ געזעץ" און דאָס איז די אמת׳ע סיבה, פאַרוואָס מענדעלע׳ס „געזעצען" האָבען אַזאַ שטיק צייט פערשטעלט דאָס עכטע אויסזעהן פון זיין קונסט. אין דער אייראָפּעאישער ליטעראַטור וועט זיך אפשר קיינער, חוץ זאָלאַ, נישט קאָנען אויסצייכענען מיט אַזאַ פאַנאַ- טישער איבערגעגעבענקייט דעם „געזעץ". גלייך ווי זאָלאַ האָט אַ לעבען אָבגעגעבען דעם „ירושה-געזעץ", אַזוי האָט מענדעלע שטענדיג נאָר לויט איין געזעץ, לויט איין נאָרמע („אַלע ווי- לען עסען") פּאָרמירט זיינע קינסטלערישע געשטאַלטען.

זעלטען-ווען לאָזט זיך מענדעלע׳ס פיגור אַרויסצורייסען

פונ׳ם אַלגעמיינעם „מין״, און מענדעלע׳ס אויג גיט, משמעות, נאָר דערויף אַכטונג, אַז די „אויסטערלישע פערזאָן״ זאָל זיך נישט בעווייזען אין זיינע ווערק.

אָט ווי מענדעלע געהט צו צו זיינעם אַ העלד:

— „עס ציהט זיך גאָט׳ס גרויסע וועלט אין דער לענג, אין דער ברייט, אָהן אַ סוף, אָהן אַנ׳עק... אין דער מיט וועלט אויף דער קיילעכדיגער ערד איז דאָ אַ קליין פלעקעלע, ווי אַ פלינג האָט איבערגעלאָזט — דאָס איז גלופסק. אין דעם דאָזיגען פלעקעלע איז דאָ אַ פינטעלע — אַ קלייזעל, אין דעם פינטעלע איז דאָ נאָך אַ ברעקעל פינטעלע — אַ באַנק. און אין דעם פיצינק פינטעלע — אַ מין בעשעפעניש אַזוינס, וואָס הייסט הערשעלע. דאָס פיצינק בעשעפעניש ליגט, ווי אַ שפין, פונקט אין דער מיט פון דער גרויסער ראָד שפינוועבס. פון איהם ציהען זיך אַרום און אַרום אין אַלע זייטען לאַנגע דינע פעדימלעך, פול און אָנגעזעצט, האַרט איינס ביי׳ם אַנדערען, מיט עפיס לופטיגע מיני פינטעלעך, אַזעלכע גאָר נישט פאַר דעם אויג, וואָס הייסען ביי די פילאָסאָפען „אַטאָמען״.

אָט אַזוי האָט מענדעלע דאָס יודישע לעבען געזעהן: אויף דורך און דורך מיט אַלע „אַטאָמען״... און ווען איהר הערט זיך איין אין דעם דאָזיגען ציטאַט, צי פיהלט איהר נישט מענדעלע׳ס ציטערדיגע האַנד, ווי זי נעהמט אַרויס פאָרזיכטיג, ווי אַ פויגעל־איי פון נעסט, דאָס „פיצינק פינטעלע״ — הערשעלען, דעם העלד פון זיין בעסטען ווערק?...

מענדעלע בעגעהט זיך אַזוי פאָרזיכטיג דערפאַר, ווייל ער וויל נישט צעררייסען דעם צובונד פון דעם „פיצינק פינטעלע״ צו די איבעריגע „אַטאָמען״, צו אַלע די פעדימלעך, וואָס שאַפען די „מאַטעריע יוד״ — וואָרום, ווער ווייסט, אפשר אָהן דעם דאָזיגען צובונד צום מין, צום גרויסען אַלגעמיינעם סדר, וועט מענדעלע גאָר נישט איינזעהן דעם העלד זיינעם, ווייל דאָ וועט זיין קינסטלערישער מעטאָד מעהר נישט גילטען. אָט דער קינסטלערישער מעטאָד מענדעלע׳ס איז די שטענדיגע געבונדענקייט אין דער אַלגעמיינער קאַטעגאָריע, אין דעם מין

אין דעם גאַנצן. אַרויס פון דעם „פאַר־כשופ'טען קרייז" קאָן מענדעלע נישט.

דערפון נעהמט זיך צוויי אייגנשאַפטען פון מענדעלע'ס רעאַליסטישער קונסט, ערשטענס, ווערען ביי איהם אַלע מענ־שען, זאַכען און סביבות געבונדען, ווי „דער שפּין פונקט אין דער מיט פון דער ראָד שפּינוועבס", אַלע איינצעל־זאַכען, גלייך ווי אַלע יחידים, ווערען איינגעקניפּט אין דעם אַלגעמיינעם בילד פון דער עפּאָכע, און צווייטענס... צווייטענס, האָט מענדעלע דערפאַר אָפּטמאָל צו טהון מיט אַקסיאָמעס. אויב איבער אַלע־מען הערשט איין גאַנץ, אַלץ האָט איין שורש און איין סוף — דעמאָלט בלייבט דאָך נישט קיין אָרט פאַר דעם „יוצא מן הכלל", פאַר דעם דאָזיגען שטענדיגען ליעבלינג פון קונסט, עס בלייבען נאָר די „געזעצליכע קינדער" — וואָס זענען ווע־ניג בעליעבט פון דער קונסט — די אַקסיאָמעס. און מענדעלע, מען מוז עס מודה זיין, האָט אָפּטמאָל צו טהון מיט אַקסיאָמעס.

איין זאַך ווערט פאַרט דערגרייכט דורך מענדעלע'ס קינ־סטלערישען מעטאָד: די געבונדענקייט פון אַלע ערשיינונגען, די איינהייטליכע סיסטעם, אונטער וועלכער עס טרעט אַרויס בולט די גאַנצע סטרוקטור פון יודישען לעבען — און אָט די סטרוקטור האָט אונז מענדעלע טאַקע דער ערשטער געגעבען.

III

אין וואָס בעשטעהט דער עצם פון מענדעלעס קינסטלע־רישען פּראָצעס?

מענדעלע'ס קונסט, אַ פאַרשמעלצונג פון צוויערליי תקופות, ווערט פון איין זייט דיקטירט, ווי געזאָגט, פון דעם גלויבען אין פאַקטען, וואָס רופט אַרויס דעם פערלאַנג יעדען פאַקט פּלאַסטיש צו פערקערפּערען, און דאָס ברענגט מענדעלע'ן צו די בעסטע דערגרייכונגען פון זיין קינסטלערישען אַנאַליז, פון דער צווייטער זייט אָבער ווערט מענדעלע'ס קונסט אונטערגע־וואָרפען דעם סינטעטישען אַרט דענקען, וועלכער בינדט אַלע

ערשיינונגען אין איינהייטליכע סכעמעס, נעמט צו ביי יעדער פיגור איר אינדיווידועלען ווערט, און פיהרט אריין אָפטמאָל אין מענדעלע׳ס רעאַליסטישער קונסט טענדענצען, וואָס שטעהען אויסער דער קונסט.

וואָסערע קונסט-מיטלען אַרבעט אויס די דאָזיגע צווייפאַכע טבע פון מענדעלע׳ס קונסט? ווי שאַפט מענדעלע זיינע בילדער?

מענדעלע גופא שילדערט אָפטמאָל זיין בעגייסטערונגס-פּראָצעס. אין „פישקע דעם קרומען״ שילדערט מענדעלע די מינוט, וואָס ער לעבט איבער, איידער ער הויבט אָן צו דער־צעהלען, ד. ה. צו שאַפען. עס ווערט אין איהם, דערצעהלט מענדעלע, אַ קאַלעניש, אַ יריד פון אַלערליי געשטאַלטען. (פישקע דער קרומער ז. 138).

אין דער סקיצע „די ישיבה של מעלה״ איז פערהאַן אַזאַ שילדערונג:

„ס׳איז נאָך בלוי אין די פענסטער, כאַפּ איך זיך אויף אַ צעטומעלטער, אַ פערדולטער... די שלייפען האַמערן, אין קאָפּ דרעהען זיך משונה-ווילדע געשטאַלטען. עפּיס בילדער פון מיין לעבען, פון קינדוויז אָן און ביז די עלטערע יאָהרען, אָבער אָהן אַ סדר, אויסגעמישט, איבערגעדרעהט, ווי אין אַ שדים-טאַנץ״.

אָט דער דאָזיגער „שדים-טאַנץ״ איז כאַראַקטעריסטיש פאַר מענדעלע׳ס בעגייסטערונגס-פּראָצעס. מיט וואָס ענדיגט זיך דער דאָזיגער פּראָצעס?

„עס האָט זיך מיר פאַרגעשטעלט, — דערצעהלט ישראליק אין דער „קליאַטשע״, — אַ טאָג אין מיין שטאָדט, ווי אַזוי אַך מיט וואָס די מענשען ברענגען איהם צו״...

און ווייטער געהען וואונדערליך־קאָנצענטרירטע בילדער פון דעם, וואָס עס האָט זיך „פאַרגעשטעלט״.

דאָס זעלבע טרעפען מיר אויך אין „ווינשפינגערל״. פּלוצים רייסט מענדעלע איבער די דערצעהלונג און גיט זיך אָב אין רשות פון דעם, וואָס איהם שטעלט זיך פאָר:

עס שטעהט מיר פאַר די אויגען זיין בלייך פּנים״...
און מענדעלע מאָהלט אַ בילד, וואָס איז אויף דורך און דורך
„פאַרגעשטעלט״ און איז אַ סינטעז פון אַלע ביזהעריגע איינ-
צעלהייטען.

אַזוי קומט פאַר אויך אין דער סקיצע „די ישיבה של
מעלה״, כמעט דאָס ענליכע קומט פאַר אין דער סקיצע „נשרפים״,
„חג-האסיף״ און אַנדערע...

בעהערשען זיך קאָן דאָ מענדעלע נישט. אָט דאָס, וואָס
איהם „שטעלט זיך פאַר״, איז די טרייבקראַפט פון זיין שאַפען.
און נאָר אַ דאַנק איהר האָט מענדעלע, אפשר, געקאָנט זיך
אָריענטירען אינ׳ם יודישען לעבען. ביז מענדעלע׳ן איז דאָס
יודישע לעבען, אַלס גאַנצעס, ביי קיינעם פון די פאָרגעהער
נישט אויפגעפאַסט געוואָרען. עס פלעג דאָס רוב געשילדערט
ווערען, ווי אַ ווילדער קנויל פון דערשיינונגען, מענשען און
מנהגים.

מענדעלע הויבט אָן דער ערשטער זיך „פאָרשטעלען״
דאָס יודישע לעבען, אַלס גאַנצעס גענומען, אָנהויבענדיג פון
די צופעליגע דערשיינונגען, פון די ווייטע ווינקלען און ביז
יענע וועגען, וואָס פיהרען צום מיטעלפונקט.

דערביי קאָן אָפטמאָל טרעפען, אַז מענדעלע׳ס בילד זאָל
זיין דורכאויס אַ גוזמא, דורכאויס היפּערבאָליש, און אַזוי גע-
העז בייגאַנד די צווייערליי אייגענשאַפטען פון מענדעלע׳ס רעאַ-
ליזם: פון איין זייט איז ער שטרענג איבערגעגעבען דעם
פאַקט, שטענדיג „אונטער פיער אויגען מיט דער ווירקליכקייט״,
פון דער אַנדער זייט איז ער פּאַטעטיש פערשפּיצט, ער רייסט
די גרעניצען פון דער ווירקליכקייט און שטרעבט צו וויזיאָנען.
מענדעלע׳ס איינצעלנע בילדער, וועלכע זענען קלאַסיש געוואָרען,
הגם זיי זענען דורכאויס גוזמא, דערמאָנען אָפטמאָל וויזיאָנען.
צו זיי געהערען אייניגע בילדער אין דער „קליאַטשע״ און אין
„פישקע דעם קרומען״.

סיי דער פערביסען-סאַטירישער טאָן, וואָס טרעפט זיך
אָפט אין אַזעלכע שטעלען ביי מענדעלע׳ן, סיי די טרעפענדיג-

קייט פון די בילדערישע אויסדרוקען, מיט וועלכע מענדעלע קאָן אַזוי מייסטעריש בעגעהען זיך, — דאָס אַלץ גיט צו מענדעלע'ס גוזמא-בילד אַ בלייבענדיגע שטייפקייט, אַן'אונפערגעסליכע בולטקייט.

ווי דערגרייכט עס מענדעלע? ער דערגרייכט עס דאָס רוב דערמיט, וואָס ער גיט בילדער סך-הכל'ן, בילדער, איבערבליקען. די דאָזיגע בילדער קאָנען זיין גאָר פערשיעדענע.

אָט איז אַ יריד אין „פישקע דעם קרומען”:

„עס לויפען גאָר אָן אַ נשמה מעקלער, שדכנים, טאַנדעטניקעס, מאַכליאַרקעס, קורלאַפּניצעס, יודענעס מיט קוישען, יודען מיט טאָרבעס, מיט פינף פינגער, בעל-הבית'לעך מיט שטעקלעך, בעל-הבתים מיט בייכלעך — איטליכען פלאַמט דאָס פנים, נישטאָ קיין צייט, אַ רענדעל אַ מינוט...”

אָט איז מען מחדש די לבנה אין „ווינשפינגערל”:

„עס לאָזען זיך הערען ביי-קול'כלעך דינינקע פון קליינע יונגעלעך, גרעבליכערע פון בחורים, גראָבע, הייזעריגע, פערלענערטע, באַסאָווע אויף דער געמבע פון אַלטע, בעטאָגטע, גרייזגרויע, פאָנפעוואַטע, לאַנגנעזיגע און ברייטבייכיגע בעל-הבתים.

מען דאַרף כלל נישט מיינען, אַז דאָס זענען צופעליגע עפּיזאָדען אין דער דערצעהלונג, און אַז מענדעלע געברויכט זיי אָהן שום כונה. ביי נאָהענטער בעקאַנטשאַפט מיט מענדעלע'ס אַרט שרייבען ווערט קלאָר, אַז מענדעלע נוצט אויס די דאָזיגע מאַסען-בילדער סיסטעמאַטיש און מיט אַ כיון. אָט זענען נאָך אַ פּאָר ביישפּילען, וואָס ווייזען וואָס עס ווערט דערגרייכט דורך דעם מאַסען-בילד.

„דער וואָגען איז אָנגעזעצט געווען ענג מיט פערשווינען, כמעט אַ פערטעל קאַבצאַנסק. דאָרט האָבען זיך געפונען מיידלעך, ווייבלעך, וואָס זענען געפאָהרען זיך שטעלען פאַר דינסטען און אַמען, אויך אַלערליי סאָרטען יודען: שעהנע יודען, כשר'ע יודען, מיט'ן פולען מויל יודען, ברענענדיגע יודען, צובראָכענע יודען, גילדענע-אָדער-יודען, גלאַט-יודען, אַזוי-זיך-יודען

און איך־מיר־יודען. ס׳איז געווען אַ פערמישעניש, אַ פערפלאָנ־טעניש (ווינשפּינגערל 66).

אַזאַ פאַל, ווען מענדעלע צוגלידערט דאָס מאַסען־בילד לויט דעם בעגריף „יודען" איז גאַנץ זעלטען צו טרעפען ביי מענדעלע׳ן. אָפטער זעהט מען, ווי ער צוגלידערט דאָס מאַסען־בילד נישט לויט אַ בעגריף, נאָר לויט די קינסטלערישע דעטאַלן. אין „ווינשפּינגערל" טרעפען מיר אַ בילד פון דער „זאָרג־באַנק", וואו מענדעלע שילדערט „אַן אויסמישעניש פון אַלערליי דורות און געשטאַלטען". די שילדערונג איז אָנגעשטאָפּט מיט קינסט־לערישע דעטאַלען, און מענדעלע פערענדיגט דערביי:

„אַ דור הפלגה פון פערמישטע לשונות און געמבעס: אַ גראָבע דינע, קוויטשענדיגע, הייזערדיגע, כארכעלדיגע און זינ־גענדיגע קולות" (ווינשפּינגערל 155).

אויף שריט און טריט קאָן מען זעהען, ווי גערען מענדע־לע נעהמט זיך צו שילדערען אַזעלכע בילדער.

געבען אָפּטמאָל אַזעלכע „אויסמישענישען", דאָס איז אַ מין קינסטלערישע מאַניר ביי מענדעלע׳ן. און דערביי זעהען מיר, ווי מענדעלע גיט אין דעם איבערבליק־בילד נישט בלויז אַ טרוקען איבערצעהלען, נאָר יעדע געשטאַלט ווערט בעגלייט פון קינסטלערישע דעטאַלען, אַזוי, אַז עס שאַפט זיך אין געווי־סען זינען איין כאַראַקטער פון פילע. און מענדעלע האָט דאָ אָן אַ שיעור מיטלען, כדי צו דיפערענצירען עדע געשטאַלט בעזונדער. מיר געפינען, למשל, אין די מסעותי (אויפלאַגע 1873) אַזאַ שטעל:

„די שטוב, וואָס פריהער אַ ביסעל איז זי געווען אַ ספאַל־ניע, דערנאָך אַ טשייניע, איז פּלוצים געוואָרען אַ קלייזעל. עס האָבען זיך פערקאַשערט אַרבעל, זיך אַנטפּלעקט נאַקעטע יודישע אָרעמס: האָריגע, גלאַטע, דאַרע, פעטע, שוואַרצע, ווייסע, טונ־קעלע פון אַלערליי קאָלירען און געשטאַלטען." (מסעות בנימין השלישי 82).

פונקט ווי מענדעלע דיפערענצירט קינסטלעריש „יודישע אָרעמס", אַזוי בעגעהט ער זיך אויך מיט „יודישע ביי־קול׳כלען".

דאָסגליייכען מיט די „יודישע בגדים" (די בילדער פון באָד אין „פישקען" און אין די „מסעות")—און אַזוי אַרום שאַפט ער, אַנשטאָט „אַנ'אויסמישעניש", דאָס עכטע מאַסען־בילד, וואָס איז רייך נישט נאָר אין דעטאַלען, נאָר אויך מיט בעוועגונג. אַלס מוסטער פון די בעוועגונגס-בילדער, וואָלט מען קאָנען ברענגען דאָס בילד פון אַ געלויף אין גלופּסק (ווינשפּינגערל), וואו מענדעלע רעכענט אויס לכתחילה, וואָס עס טהוט איינער, דער צווייטער, דער דריטער, און מיט אַמאָל וואַרפט ער שוין אַוועק די איינצעל־פיגורען און שאַפט זיין געוועהנליך בילד: „אַ עולם יודען, אָהן עין הרע, דרעהט זיך, די אַהין, יענע שוין צוריק. ס'איז אַ גערעדעריי, אַ האַנדמאַכעריי, אַ געווערטלעריי, אַ ווערטלזאָגעריי"...

און אַזעלכע בילדער, וואו מיר האָבען שוין אָנשטאָט מאַסען־פּאָרטרעטען — מאַסען־בעוועגונג, געפינען מיר נאָר פיעל ביי מענדעלען, אַהער געהערט דאָס בילד פון גלופּסקער מאַרק אין די „מסעות", דאָס בילד פון ווינשעניש אין „ווינשפּינגערל", דער אַריינפאָהר פון די ישובניקעס אין שלמה ר' חיים'ס — אומעטום טרעפען מיר זיך דאָ מיט'ן איינצעלנעם כאַראַקטער פון פילע, וואָס איז געגעבען דווקא אַ דאַנק דער אויסמישעניש פון געשטאַלטען. מענדעלע'ן ציהט עפּיס צו די דאָזיגע מאַסען-בילדער, עס געפעלט איהם מיט אַמאָל פּערווישען די קאָנטורען פון איינצעלנע געשטאַלטען, כדי צו לאָזען נאָר איין גרונד־טאָן פון אַלעמען, דעם טאָן, וואָס הערשט איבער אַלעמען, וועלכער איז שוין נישט אַזוי רעאַליסטיש, ווי סימבאָליש... די נשמה פון אַ מאַסע רעדט צו מענדעלע'ן מעהר, ווי עס רעדט צו איהם די נשמה פונ'ם יחיד, פּונקט אַזוי אפשר, ווי צו די אַלטע קאָמפּאָניסטען האָט מעהר גערעדט די כאָר-מוזיק. און מענדעלע'ס מוזיק איז דאָך רוב אַזאַ כאָר־מוזיק.

נאָר דאָס מאַסען־בילד, וואָס טראָגט אַזאַ שאַרף־אויסגעשפּראָכענעם קאָלאָריט פון אַ כלל־נשמה — דאָס האָט מענדעלע'ן געקאָנט צופרידענשטעלען. וואָס געבען אָבער די דאָזיגע בילדער אויסער דעם, וואָס זיי שטעלען צופרידען מענדעלע'ס

שטרעבונג צו סינטעטישער איינפאַסונג פון איינצעלנע ערשיי־
נונגען? די דאָזיגע בילדער געבען מענדעלע׳ן די ווייטע פער־
ספעקטיוו פאַר זיינע ווערק.

פונקט ווי אין מענדעלע׳ס בילד פון נאַטור, וואו ער
גיט שטענדיג, אָנשטאָט אָבגעזונדערטע ווינקלען, נאָר ברייטע
פּאַנאָראַמעס („עס טהוט מיר אַ שיין, שרייבט מענדעלע, ווי
אויף צו להכעיס אַ בילד־שעהנע פּאַנאָראַמע״) — אַזוי קריגט
אויך יעדע מענשליכע פיגור אַ דאַנק דעם מאַסען-בילד, וואָס
שטעהט הינטער איהם, אַ ווייטע קינסטלערישע פּערספּעקטיוו,
אַ בולטען פּאָן.

קינסטלערישע דעטאַלען און אָפטמאָל גאַנץ שטאַרקע האָ־
בען מיר אויך ביי דיק׳ן, ביי לינעצקי׳ן און ביי אייניגע
משכּילים. און זייערע געשטאַלטען (למשל ר׳ שמעיה גוט־יום־
טוב ביטער) פעהלט אָבער די נויטיגע קינסטלערישע אַטמאָס־
פער, זיי זענען אַרויסגעריסען פון דער פּערספּעקטיוו פון גאַנ־
צען יודישען לעבען. דעריבער ווערט דאָס שטעדטעל „לינאָוו״
קיין סימבאָל נישט, ווי קאַבצאַנסק, דערפאַר ווערט שמעיה
גוט־יום־טוב ביטער קיין שליח־צבור נישט אין דער יודישער
קינסטלערישער גאַלעריי... מענדעלע האָט דער ערשטער אַדאַנק
דער סינטעטישער קראַפט פון זיין גייסט געגעבען די ווייטסטע
פּערספּעקטיוו פון גאַנצען יודישען לעבען, פונ׳ם גאַנצען יודי־
שען ישוב...

עס איז אָבער נויטיג געווען די קראַפט פון זיין אַנאַלי־
טישער קונסט, כּדי אָנצופילען דעם חלל פון די דאָזיגע
גרויסע סכעמעס, וועלכע מענדעלע האָט מיט דער קראַפט פון
„פאָרשטעלען זיך״ אויפ׳ן אופן פון וויזיאָנען אויפגעבויט. אָט
די אַנאַליטישע קונסט געפינען מיר אין מענדעלע׳ס יחיד־
פּאָרטרעטען.

IV

מענדעלע׳ס יחיד־פּאָטרעטען זענען אַזוי אוממיטעלבאַר
פערבונדען מיט די מאַסען־בילדער, אַז זיי דאַכטען זיך אָפט־

מאָל ווי פון איין שטיק געגאָסען. מיר זעהען צו־מערסט, אַז די יחיד־געשטאַלטען זענען נאָר פראַגמענטען פון דער כלל־נשמה. אינדיווידועלע שטריכען, גלייך ווי אינדיווידועלע ווילענס־אַקטען, פערמאָגען זיי זעהר ווינציג. זייער יצר־הרע איז נישט אינדי־ווידואַליזירט און, האָבענדיג „געבראָכען די תאוה פון עסען", ווי מענדעלע זאָגט, האָבען זיי, משמעות, קיין שום תאוה בכלל מעהר נישט בעקומען. די עמאָציעס פון מענדעלע׳ס פיגורען זענען דעריבער געבראַכט ביז צום מינימום. און דאָך, זייענדיג קינדער פון דער נאָרמע, „פעדימלעך פון דער מאַטעריע יוד", שטעלען מיט זיך פאָר די דאָזיגע פיגורען אַ רייכע גאַלעריי פון טיפּען. ענטפּלעקען דעם סוד,' ווי זיי ווערען איינגעקריצט אין אונזער זכרון, הייסט דעריבער צו געפינען דעם סוד פון מענדעלע׳ס אַנאַליטישער קונסט.

מענדעלע׳ס קונסט איז קודם כל אַ פּרימיטיווע פאָלקס־קונסט. פּרימיטיווע קונסט שילדערט נישט, זי „מאַכט נאָך", זי אימיטירט, אין בעסטען זינען פון דעם דאָזיגען וואָרט. און דאָס זעלבע איז אויך ביי מענדעלע׳ן.

מענדעלע אָריענטירט זיך כמעט נישט אין פאַרבען. אָט זענען עטליכע פּאָרטרעטען זיינע:

„הערצל קיילעס איז געווען, ווי אייזיק, שוין אין די יאָהרען, אַ טאַטע פון קינדער, אויך אַ דאַרער, אַ בלייכער, ווי ער". (שלמה ר׳ חיים׳ס).

„לייזער דער שניידער איז געווען אַ קליין דאַר יודעלע מיט אַ בלייך פּנימ׳ל." (דאָס קליין מענשעלע).

„שמואל׳יק דער טאַנדעטניק... ער איז געקרומט, געבויגען מיט אַ בלייך פּנים, געקניישט, גערעלטערט, פערזאָרגט אין צרות." (ווינשפינגערל).

„ליפּא ראובנ׳ס איז אַ דאַרער, אַ קורצזיכטיגער, מיט אַ בלייך פּנים, אַ שטילער, אַ גוטער". (שלמה ר׳ חיים׳ס).

„האָדעלע׳ס מאַן... עס געהט זיך פּאַמעליך אַ דאַר־בלייך יודעלע". (ווינשפינגערל).

אין פינף פּאָרטרעטען פון פערשיעדענע העלדען און פער־

שיעזענע ווערק זעהען מיר דאָס איינע און זעלבע „בלייך פנים”, און דער גאַנצער פּאָרטרעט איז בכלל מעהר כאַראַקטע־ריסטיק, איידער בילד. מיט וואָס־זשע געלינגט מענדעלע'ן פּאָרט אונטערשיידען איין געשטאַלט פון'ם צווייטען און בע־פעסטיגען עס אין אונזער זכרון? מיט'ן איינציגען מיטעל פון זיין פּרימיטיווער קונסט: מיט'ן „אימיטירען”.

מענדעלע דערצעהלט אין זיין אויטאָביאָגראַפיע, אַז אין דער קינדהייט איז זיין איינציגער אינטערעס צו מענשען בע־שטאַנען אין נאָכמאַכען זייערע בעוועגונגען און תנועות. דאָס זעלבע איז שפּעטער געוואָרען זיין קונסט־מיטעל. ווארום, אויב מענדעלע אָריענטירט זיך שלעכט אין פאַרבען, איז ער דער־פאַר אַ בקי אין העויות. און דורך זיי בעקומען מיר דעם קינסטלערישען איינדרוק.

ווי מאָהלט מענדעלע מענשליכע פיגורען? ער ווייזט אונז שטענדיג נישט נאָר וואָס זיי זענען, נאָר וואָס זיי טהוען; און ווייל יעדער אַקט מוז דערביי שוין זיין אויסגעשפּראָכען־טיפּיש, ווערען מענדעלע'ס פּאָרטרעטען דאָס רוב פערוואַנדעלט אין צעך־בילדער.

מענדעלע'ס קונסט גיט צו יעדען געשטאַלט אַ ספּעציע־לען צייכען. דערפאַר האָט לייזער דער שניידער אַ צינגעל, אַ געשליפענס, זעהר אַ געלויפיגס, אשר דער מעקלער האָט אַ נאָז צו שמעקען און נישטערען, רייזע די בעל-אכסניה'טע ער־שיינט מיט'ן פאָלאָניק, לייזער־יענקעל דער חזן מיט דער „כלי” א. א. וו....

די העויות מאַלעריי פאָדערט אָבער נישט נאָר דאָס בילד זאָל זיין טיפּיש, עס זאָל זיין אַ זשאַנר־בילד, נאָר ווי יעדער זשאַנר־קונסט פאָדערט עס, אַז ס'זאָל זיין בעוועגליכקייט, ריי־רעוודיגקייט און בילד. און דערפאַר, וואָס מענדעלע בעהערשט נאָר די פּרימיטיווע זשאַנר-קונסט, זעהען מיר, ווי עס געבען זיך איהם איין דאָס רוב נאָר די פיגורען, אין וועלכע עס איז פערהאַן בעוועגונג, רירעוודיגקייט, ביי וועלכע די העויות בייטען זיך נאָכאַנאַנד...

און אָט דאָ קומען מיר צו אַ וויכטיגען מאָמענט אין מענדעלע'ס שאַפען, וואָס האָט געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף דער יודישער ליטעראַטור. ס'איז דאָס, וואָס אונטערשיידט מענ־דעלע'ן פון פרצ'ן — די צוויי תקופות פון אונזער ליטעראַטור, וואו עס קעמפען צוויי ליטעראַרישע מאַנירען: דאָס „יודישע" מיט'ן „יודישליכען".

וואָס איז אַזוינס דאָס „יודישליכע"? עס איז דאָס אויבנ-אויפיגע, דאָס אויסערליכע, דאָס, וואָס נויטיגט זיך נישט אין קיין נשמה־וואָרצלען, ווייל עס איז לייבליך צוזאַמענגעבונדען מיט די אויסערליכע בעדינגונגען.

דאָס „יודישליכע" וואַקסט אויס פונ'ם עטנאָגראַפישען עלעמענט, וואָס פערנעהמט דאָ דעם גרעסטען פלאַץ, עס האָט דאָס רוב קיין טיפערע אימפולסען נישט, עס איז מעהר „צי-קאַווע", איידער אינטערעסאַנט, מעהר שפּילעוודיג, איידער אויס־געהאַלטען און עס איז מעהר קינסטלעריש פערגרימירט, איי־דער קינסטלעריש געשילדערט. און נישט ציהענדיג זיין יניקה פון דעם פערבאָרגענעם פאָלקס-עפּאָס, צעפאַלט זיך דאָס „יודיש־ליכע" אויף שטייגערס און שטייגערלעך און עס קומט זעלטען־ווען אַפילו צו דער מדרגה פון אַ קינסטלערישער מאַניר. דאָס בעמערקען מיר, למשל, ביי אייניגע פון די משכילישע שריפט־שטעלער, וואו די אַרט „יודישליכע" קונסט איז געווען ענג פערבונדען מיט דער פאָרשטעלונג פון דער „שפחה"־שפראַך און וואו דאָס „יודישליכע" איז אַזוי אָפט דערגאַנגען ביז צום אַנעקדאָטישען.

מענדעלע, וואָס איז פון דער משכילישער פאָרשטעלונג וועגען דער שפחה־שפראַך אַזוי פריה בעפרייט געוואָרען, קומט אָן אָבער אייניגע מאָל צום זעלבען „יודישליכען" אַרט מאָהלען. מענדעלע'ס העלד איז נישט דער „יוד", נאָר דאָס „יודעל" און פונקט אַזוי ווערט זיין קונסט פון צייט צו צייט „יודישלעך" אַנשטאָט „יודיש".

וואָס איז אַזוינס דאָס „יודישע", וואָס שטעלט זיך אַנט־קעגען דעם „יודישליכען"?

דאָס „יודישע" האָט טיפע נשמה־וואָרצלען. עס איז יענע וואָגיגע קונסט, וואָס האָט צו טהון מעהר מיט'ן פסיכאָלאָגישען, ווי מיט'ן עטנאָגראַפישען מאַטעריאַל, די קונסט, וועלכע מיה'ט זיך צו דערהויבען צום נאַציאָנאַלען סינטעז, וואָס שעפט פון דער אַרומיגער סביבה פאַרבען פאַר'ן קאָלאָריט, גלייך ווי עפּי־זאָדען פאַר דער האַנדלונג, קיינמאָל אָבער נישט מעהר.

דאָס „יודישליכע" איז עפּיזאָדיש, עס לעבט, אין עפּיזאָד און ווייטער פון איהם געהט עס נישט. דאָס „יודישע" גיט צו צום עפּיזאָדישען נייע, אַלגעמיינערע מאָטיווען, עס גיט צו דער האַנדלונג אַ מעהר פולדיגען זינען.

און צווישען די דאָזיגע צווייערליי אַרטען פון שרייבען וואַקעלט זיך נאָך אָפטמאָל די פרימיטיווע קונסט ביי מענ־דעלען.

מענדעלע היט זיך אַזוי שטאַרק פאַר „לירישע אומאָר־דענונג", ער זוכט נאָר די געזעצמעסיגע פיגורען. נישט־האָבענ־דיג אָבער אין זיינע הענט קיין מיטלען פון אַ מעהר ענטוויקעלטער קונסט, קומט ער צום „יודישליכען". דאָס קומט פאָר דאָס רוב אין מענדעלע'ס זשאַנר־בילדער. אָט די זשאַנר־בילדער האָבען עס טאַקי אין אַ געוויסער מאָס געשאַפען די איי־גענטימליכע פאָרשטעלונג וועגען מענדעלע'ס קינסטלערישער מאַניר, אַ דאַנק וועלכער שלום־עליכם האָט פון זיינע ערשטע שריט געהאַט בעשלאָסען, אַז ער איז מענדעלע'ס אַ תלמיד. וואָס געפינען מיר אין די זשאַנר־בילדער? אָט זענען אַ פאָר:

„אַ קוק געגעבען אויף די יודלעך, האָט מען געקאָנט דערקענען, אַז זיי געהערען צום „עולם־המעשה":ביידע רירעוו־דיגע, ספּריטנע, האַלטען, דאַכט זיך, אין איין לויפען"...
(ישיבה של מעלה).

„אַ יודענע, אַ רירעוודיגע, אַ זשוואַווע, מיט אָבגעבליאַ־קעווטע פעלענע מושקעס און עפּיס אַ מין טיכעל אויפ'ן קאָפּ".
(פישקע דער קרומער).

ר' אשר: — „אַ דאַר יודעל, אַ רירעוודיגס, אַ צאַפּעל־דיגס".

אַלטער יכנה־ז: — „אַ יאָדעריג יודעל, אַ געשפּיקעוועטער, מיט אַ דיק בייכעל״.

אין די ערשט געבראַכטע בילדער געהען פאַר אונז דורך גאָר פערשידענע געשטאַלטען. עס איז דאָ פערהאַן אַ פּרוי אַ קרעטשמערקע, אַ יוד אַ מעקלער, אַ יוד אַ מוכר־ספרימ׳ניק, און ענדליך צוויי יודען סתם פון „עולם-המעשה״. אין אַלע געפינען מיר אָבער איינעם און דעם זעלבען שטריך, איינע און די זעלבע סטרונע, אויף וועלכער מענדעלע פערשטעהט אַזוי גוט צו שפּיעלען: דאָס איז די רירעוודיגקייט, די בעוועגליכ־קייט זייערע.

נישט אַלע מאָל געהערט דאָס אַפילו ביי מענדעלע׳ן צו די אָבלאַך־מיטלען, צו וועלכע עס איז איהם מחייב זיין סאַטי־רישער טאָן, נישט אַלע מאָל לאָזט זיך עס דערקלערען אויך דורכ׳ן פערלאַנג צו בעלעבען דאָס בילד, אַריינצובריינגען אין איהם מעהר לעבען. יעדער מאָל, ווען מענדעלע קומט אָן צו די דאָזיגע שילדערונגען, זעהט איהר, אַז ער טהוט דאָס צו־ליעב מאַנגעל אין פאַרבען, צוליעב דעם שטענדיגען שילדערען דורך העויות. מענדעלע שטעלט זיך דעמאָלט גאָר נישט אָב, כדי נאָר צו געבען אַ קינסטלערישען עפעקט. ער נעהמט דאָס עפּיזאָדישע, דאָס אויסערליכע, ער מאַכט די האַנדלונג פון יעדען מענשען פאַר׳ן ווען פונ׳ם מענשען, נישט פערטיפענ־דיג די האַנדלונג גופא, און אַזוי אַרום שאַפט זיך דער טיפּ פון מענדעלע׳ס „יריד־יוד״.

אידילישע און טראַגישע געשטאַלטען האָט מענדעלע פער־זעהן נישט צוליעב זיין משכילישען „ירגזון״. פערקעהרט, ער פּרובט זיך אין „שלמה ר׳ חיים׳ס״ געבען בלויז אידיליע. אָבער צי לאָזט זיך פערגלייכען די שילדערונגס־קראַפט מיט דער קראַפט, וואָס לעבט אין „ווינשפינגערל״, אין די „מסעות״?

מיר האָבען שוין געזעהען, אַז דאָס אויסשליסליך־מענשלי־כע, דאָס נשמה׳דיגע גיט נישט מענדעלע׳ס פאַנטאַזיע קיין אינ־טענסיוען שטויס. ווייטער פון „בלייך פנים״ געהט מענדעלע נישט אין די דאָזיגע פאָרטרעטען. די „פּאָזיטיווע״ בילדער פון

שלמה׳לעס פאָטער, ר׳ חיים, פון ר׳ אברהם דעם מקבל, פון שמאוליק דעם טאַנדעטניק, האָבען נאָר דערפאַר קיין פלאַסטי־שען אינהאַלט נישט, ווייל זיי זענען, אַזוי צו זאָגען, „ריין־מענשליך". די זשאַנר־קונסט, די פרימיטיווע העויות־קונסט מענ־דעלע׳ס פערמאָגט נאָך נישט קיין מיטל, כדי צו פיקסירען די דאָזיגע געשטאַלטען. און ווי עס קומט דערפאַר צו רייזי דער בעל אכסניה׳טע, צו לוי בחור׳ס ווייב, דעם קרעטשמערס טאָכ־טער אין „פישקען" — געשטאַלטען מיט אַ בלוט־אויסגעדריקטער אויסערליכקייט, מ׳קאָן זאָגען, זאָאָלאָגישע פיגורען — אַט דאָ שאַפט מענדעלע׳ס פלאַסטיק וואונדער. מענדעלע פערזוימט זיך דאָ ביי יעדער דעטאַל, ער דערגרייכט דאָ יענע קראַפט, וועל־כע מיר געפינען נאָר אין זיינע מאַסען־בילדער. צו אַזעלכע זאָאָלאָגישע מאָטיווען מוז מענדעלע׳ס פרימיטיווע קונסט אָנקר־מען גאָר אָפט. דאָס חיהשע גיט איהם מעהר אינטענסיווע אים־פולסען. און דעריבער שטעלט ער זיך טאַקי מיט אַזאַ רחבות אָב אויף די חיות־געשטאַלטען אין יעדער דערצעהלונג. אָט איז אַ פריהמאָרגען אין „ווינשפינגערל" (221), אָט איז די קרעטש־מע־בעשרייבונג אין „פישקען", אָט איז נאָך אַ שעהנער טאָג „אין ווינשפינגערל", און אָט איז שוין גאָר אַ גאַנצע אָבהאַנד־לונג וועגען די דאָרפישע און שטעדטעלשע הינט — אַלץ אָהן אַ טראָפען רמז, אַלץ געצייכענט מיט׳ן ריינעם קינסטלערישען געוויסען. און ווען מיר טרעפען באַלד נאָך דעם דאָס בילד, ווי ווייבער זיצען אום שבת אינ׳ם „אידילישען" „שלמה ר׳ חיים׳ס", דאַכט זיך אונז: דאָס זענען האַלב־מענשען און אויף אַ העלפט די זעלבע חיות, וועלכע מענדעלע מאָהלט מיט אַזאַ רחבות און ליעבע...

מיר קאָנען איצט שוין אָנצייכענען די אַלגעמיינע ליניע פון מענדעלע׳ס שאַפען. מענדעלע גיט אין זיינע מאַסען־בילדער דעם מאַקסימום פון זיין קינסטלערישער ענערגיע. אַ דאַנק דער סינטעטישער קראַפט פון זיין גייסט גיט ער דאָ בילדער־גוזמאות,

בילדער־וויזיאָנען (זיי „שטעלען זיך איהם פאָר"), פאַר וועלכע עס גענוגען אַלע מיטלען סיי פון זיין אייגענאַרטיגער שפּראַך, סיי פון זיין געוואַלטיגער לעבענס־קענטעניש. דאָ גיט מענדעלע די איינצעלנע נשמה פון פיעלע, דעם מאַסען־כאַראַקטער. אין זיינע יחיד־פּאָרטרעטען, וועלכע קריגען אַזאַ בולטען פּאָן דורך די מאַסען־בילדער, איז מענדעלע געבונדען מיט די בעגרעניצ־טע מעגליכקייטען פון זיין פּרימיטיווער זשאַנר־קונסט, דאָ גיט ער אָפּטמאָל אַוועק אין דעם אימיטירען דאָס „יודישלעכע", דאָ פאַלט ער אונטער אונטער'ן פאָלקס-גוסט צום מגושמ'דיגען, צום האַרבען שטריך, צו דער גרעלער פאַרב. אין די דאָזיגע קינסטלערישע סימפּאַטיעס זיינע איז ער נאָהענט צום יודישען פאָלקס־שאַפען, פּונקט ווי אויך אין קאַמף פאַר דער קינסטלע־רישער נאַאיווקייט און שלימותדיגער פּאָעטישקייט, וועלכע מערקט זיך ביי מענדעלען פון ווערק צו ווערק.

אפרים קאַגאַנאָווסקי

דעם זיידענ'ס פאַרבען

מענדעלע מוכר-ספרים, דער זיידע, האָט פאַרמאָגט אַין שענקעלע, וואו עס זענען אין גרויסער אָרדענונג געווען אויס-געשטעלט, אָהן אַ צאָהל באַנקעלעך מיט פאַרשיעדענע פאַרבען; די פאַרבען זענען ביי קיינעם נישט געווען צו געפינען, נאָר ביים „זיידען".

און האָט עמיצער געוואָלט אויסמאָהלען אַ גרין פעלד, אַז דאָס פעלד—זאָל זיין דוקא אַ יודיש פעלד; אַז ס'זאָל זיך פיה-לען דערפון אַ שבועות-ריח, אַז ס'זאָל שמעקען מיט הדס, האָט ער געדאַרפט געהען צום זיידען און זאָגען:

„גוט מאָרגען, זיידעניו... גיט מיר אַ גרינע שבועות-פאַרב, אַז זי זאָל שמעקען מיט דעם שבועות-ריח, ווי עס האָט גע-שמעקט, ווען איך בין געגאַנגען פון חדר, ווען דאָס פעלד האָט געשמעקט מיט די פרישע פוטער-בולקעס, וואָס די מאַמע האָט אויף יום-טוב געבאַקען.

און דער זיידע האָט אָנגעזאָטעלט די נאָז מיט די קלוגע ברילען און אויפגעזוכט דאָס כשופ'דיגע באַנקעלע מיט דער וואונדער-פאַרב.

און טאָמער וויל איינער זיין אַ יודישער שרייבער, און

אַ יידיש בוך אויפשרייבען, מוז ער נאָך פאַרב צום זיידען געהען, און טאָמער וויל איינער אַ יודיש פנים אויסמאָהלען, מוז ער פאַרבביים זיידען נעהמען.

פון וואַנען האָבען מיר שוין נישט קיין פאַרב אויסגע-שריבען פאַר אונזער ביסעל אָרימקייט, פאַר אונזער קליין אָרים דלות׳ער שענקעל. מיר האָבען פאַרב פון פאַריז אַראָבגעבראַכט, אַנדערע — פון בערלין, דריטע — פון נאָרוועגיען האָבען פאַרב פאַרן יודישען בוך אויסגעשריבען; דערפון האָט זיך גענומען, וואָס אונזער צאַפּלדיגער יוד האָט מיט דעם לאַנגזאַמען, קיה-לען פיאָרד-אָטעם אָנגעהויבען אָטעמען. אונזער ליעבע חנה האָט מיט דינע פאַריז-ריחות שמעקען אָנגעהויבען, אונזער יודישע פאָז געקיצעלט, און מיר האָבען גענִיסט: אייראָפּעאיש.

*

צוויי פעדים וועבען זיך אַרויס פון דער בלויער ווייט, פון אונזער פערגאַנגענהייט, וואָס ווייזען אונז די טראַדיציע פון אונזער שעהנער ליטעראַטור, פון דעם בוך.

איין פאָדים אַ גאָלדערנער, וואָס געהט גראָד פון אונזער פאָלקס-האַרץ, דאָס איז דער פרימיטיוו, פון דער באָבען און דעם זיידען דערצעהלטע פאָלקס-מעשה. דער צווייטער פאָדים, וואָס געהט פון אונזערע אומגעבונגען, אַ פאָדים, וואָס שטאַמט פון אונזערע געלעגענהייטס טראַדיציעס. דאָס איז די פרעמדע, אָנגעשטיקטע ראָמאַנטיק, פון גראַפען און באַראָנען, מיט פרעמ-דע, ווילד-קלינגענדיגע נעמען, צו וועלכע עס האָט געהאַט אַזאַ שוואַכקייט שמ״ר און הינטער איהם, אַ גאַנצע שורה פון מעשה-ביכלעך.

אָט מיט דעם ערשטען, עלטען, גאָלדענעם פאָדים, האָט זיך פערקניפּט מענדעלע מוכר-ספרים, ווען ער האָט מיט עטלי-כע און זעכציג יאָהר צוריק, איינגעטונקט זיין פעדער, און דערצעהלען אָנגעהויבען. אין זיין האַנד האָט זיך בעוויזען זיין פּאַליטר מיט די צויבער-פאַרבען, געשטעלטע אויף די טיעפסטע

זאַפטען פון דעם פאָלק, און יעדער שמיר איז אַ געזעץ גע־וואָרען, אַ געזעץ פאַר די אַלע, וואָס ווילען אויף יודיש, אַ יודיש בוך שרייבען.

*

דאָס וואָרט „דלות", וואָס דער „זיידע" האָט אַזוי פיעל גענוצט אין זיינע ערצעהלונגען, האָט זיך פאַר מיר שטענדיג אויסגעמאָהלט ווי עפּיס אַנ׳אונבעשטימטע זאַך, פון אַ גראָדער, אונבעשטימטער פאַרב; צוזאַמען גענומען, איז עס געווען אַנ־איינדרוק פון: אַלטע זעק, שימעל, צובראָכענע פענסטער, אַלטע פאָדעשווע, און פערפלאָנטערטע שטריק...

נאָר ווען כ׳האָב צום ערשטען מאָל געזעהן אַ בויד, אָט די בויד מיטן קיילעכיגען, מיט אַלטע זעק און שמאַטעס־גע־דעקטען, דאַך, מיט דעם יודיש־אויסגעקראָכענעם פערדעל, וואָס וויגט זיך, שלעפּט זיך איבער דעם זיידענס יודישלעך־היימישע וועגען, האָב איך ענדליך געפונען די פולע פערקערפּערונג פון דעם וואָרט: „דלות".

יאָ, דאָס איז דער ליעב־היימישער, פון גאָט־געבענשטער דלות, וואָס ברענגט אַריין אַזוי פיעל, וואָס ברענגט אַריין אַזוי פיעל יום־טוב אינ׳ם האַרץ פון יעדען עכטען קינסטלער.

אָט אויף דעםביידעל, וואָס איז אויסגעוועבט, פון די טיעפסטע, סאַמע האַרציגסטע פאַרבען, פון אונזער גאָט־געבענש־טען פאָלקס־דלות, האָט מענדעלע מוכר־ספרים זעכציג יאָהר זיך געשלעפּט אין דער טיעפעניש פונ׳ם פאָלק, אויף זיינע היימישע יודישליכע שליאַכען: זיין קולטור איז נישט קיין וואָקזאַל קולטור, ווייל אָבגערוהט האָט ער אויף גאָטס פעלד, צוזאַמען מיט זיין מידער פאָלקס־קליאַטשע...

*

איצט שטעהט ערגיץ אויף אַ שטילען שליאַך דאָס ביידעל.

פענדעלע טורעם

די יודישלעך-איסגעצופטע קליאַטשע קוקט ערגיץ מיט בענקשאַפט אין דער ווייט, צו די היימיש-צוואָרפּענע שטעדט און שטעדטלעך, וואו שעמעוודיגע מיידלעך וואַרטען מיט קלאַפּיגע הערצער אויפ'ן „ראָמאַן” צו לעזען פרייטאָג-צונאַכטס, נאָר דאָס ביידעל געהט נישט ווייטער, ווייל דער אַלטיטשקער מוכר-ספרים איז איינגעשלאָפען זיין אייביגען, זילבערנעם שלאָף.

ווער זשע וועט דערקוויקען די אויסגעבענקטע הערצער פון אונזערע זיהן און טעכטער, וואָס וואַרטען אויף דעם ביידעל מיט'ן נייעם בוך?...

י. דאָברושין

דער גאָטישער מבוא

מענדעלע איז קודם כּל און אויסשליסלעך אַ נאַציאָנאַלער קינסטלער. און דאָס גופא איז שוין אַ אויסטערלישע ערשיינונג. מיט יעדען דיבור און תנועה שאַפען דעם נאַציאָנאַלען טיפּ און כאַראַקטער, שעפען יעדען נשמה־שטריך און איבערלעבונג נאָר פונ׳ם נאַציאָנאַלען ירושה־אוצר, אויף אַ רגע׳לע נישט קאָנען זיך בעפרייען, נישט קאָנען אַרויסגעהען פון די דורות־דיגע אויסגעבויטע מחיצות פונ׳ם נאַציאָנאַלען געדאַנק און געפיהל — דאָס איז שוין אפשר די בעגרעניצונג, יענע זעלבסט־בעגרעניצונג, וואָס איז גופא אַ סימן פון אַן אמת׳ער קונסט...

קונסט דאַרף אָרגאַניזירען. און דער נאַציאָנאַלער שעפער אָרגאַניזירט. ער געפינט דאָך די אַלגעמיינע גרונד־ליניען, וואָס פעראייניגען אונטער איין קולטור־דרוק אַלערליי לעבענס און כאַראַקטערען, ער ענטפלעקט די פערוואָרצעלטע טיפענישען פון פערשידענע געשעהענישען און איבערלעבונגען, דעקט אויף אויף אַזאַ אופן די לעבענס־געזעצען פון דער בעשריבענער וועלט און געזעלשאַפטליכקייט.

מענדעלע איז דערפאַר דער גרויסער קינסטלער און איבערדיכטער פון אונזער עבר געוואָרען, ווייל ער איז אויס־

שליעסלעך און נאָר אַ נאַציאָנאַלער שעפער געווען, און מהאי-טעמא טאַקע איז ער אונז אַזאַ נאָהנטער און אין דער זעלבער צייט אַזאַ ווייטער, אַזאַ בלוט־אייגענער און אַ פרעמדער. ביים קרעפטיגען לעבען נאָך, בעת פון זיין פען האָבען נאָך שעהנסטע שאַפונגס־זאַפטען גערונען — האָבען מיר דאָך איהם שוין פאַר אַ ייִדען געקרוינט, איהם זיין ייִדישען כבוד אָבגעגעבען. אין דער ליטעראַטור האָבען מיר איהם אַ בעזונדער אויבער-שטיבעל אויסגעבויט און אַמאָל נאָר מיט'ן גרעסטען יראת-הכבוד זיך אַ-געהערט, ווי ער האָט דאָרט מיט זיינע פאַרמעטן געשאַרכט, פונאַנדערגעוויקעלט די געשיכטליכע כשרע יריעות און אַ גאַנצע כתיבישע וועלט אין זיי געפערלט.

און מיר — מיר גופא האָבען שוין לאַנג יענע וועלט פערלאָזען, פון דעם ייִדענס שטוב אויף תמיד אויסגעוואַנדעלט, מיט שלום-עליכמ'ען איבער שטעדט און גרויסע שטעדט געירידע-פעט, מיט פרצ'ן אַלט-נייע געטער געזוכט און מיט די יונגע, די קרעפטיגע, די נייע יודיש-מענשליכע געזעלשאַפטליכקייט גע-בויט. און צופרידען זענען מיר געווען, וואָס דער לעבעדיגער ייִדע האָט אונז אויפן וועג נישט פערהאַלטען, נישט געשטערט אונז שוין אַפילו פון זיין ווייטען עבר — אַזאַ ווייטער איז ער, און פון דער ווייטענס אַ ליעבליכער, אַ בילדעריש-ליעבלי-כער, ווי די ווייטקייט...

וואָרום אָט אַזוי שטעהט ער, דער ייִדע מענדעלע, מיט'ן פנים אין גאַנצען צום עבר. די שאַפונגס-פערספעקטיווען פון מענדעלע'ס ווערק, יענע שטראַהלענדיגע ווייטען, וואָס אַנטפּלע-קען זיך בכלל פון יעדער אויפגעעפענטער קינסטלערישער טיר אין לעבען — ציהען זיך ביי מענדעלע'ן נישט צום צוקונפט, צו די קומענדיגע דורות, נאָר צו דער פערגאַנגענהייט, צום היסטאָריש-אָבגעלעבטען און איבערגעלעבטען. נישט וואוהין זיי געהען, די טיפען, ווייס מענדעלע, נאָר פון וואַנען זיי קומען. שוין שלום-עליכמ'ס יודען און מכל-שכן פרצ'עס גוטע-יודען.

פרעטען אין דער ברייטער אַרומיגער וועלט אַריין. די ערשטע פּאָהרען ממש פון שטעדטעל אין שטאָדט, פון שטאָדט אין גרויסער שטאָדט, און די צווייטע בינדען זיך מיט דער גרויסער פרעמדער וועלט אידעאָלאָגיש דורך פּרצ׳עס רוחניות׳דיגען פּאַטעאיזם. אָבער מענדעלע׳ס „יודעלעך״ — ס׳איז אַ כאַראַקטעריסטיש מענדעלע־וואָרט — „ליגען אין גלופּסק מיט אַלע זייערע אברים און חושים, געדאַנקען און איבערלעבונגען, ווי אַ חזיר אין כריין״, און מענדעלע׳ס רייזענדער אַפילו, דער טעטעריוקער „ר׳ בנימין״, מאַכט זיין בעריהמטע נסיעה אויף צוריק אין דער טיעפעניש פונ׳ם יודישען מיטעל־אַלטער אַריין, צו די רויטע יודעלעך.

„קאָמפּאַניעס קומען, קאָמפּאַניעס געהען, און קאַבצאַנסק און גלופּסק וועלען בלייבען אייביג״ — בעת ס׳איז נישט דער „אני מאַמין״ פונ׳ם מחבר גופא, איז דאָס דער לעבענס־אמת פון זיינע פּאַרשוינען, די גרונד־הנחה פון זייער אויטקומעניש, איינע פון די הויפּט־עיקרים פון זייער געדאַנקען־גאַנג.

און פון אַט די דורות, וואָס האָבען אויפ׳ן „אין כל חדש תחת השמש״ זייער וועלט־אַנשויאונג געבויט, האָט מענדעלע זיין קינסטלערישע שפע בעקומען, — פון די דורות, פאַר וועמען דער מאַרק און די באָד זענען אַזעלכע נצחיות, ווי די שול און די תורה געווען, פון יענע מיטעל־עלטערישע ירושה־יודען, וואָס האָבען אַלע גלייך, אָהן חילוק פון עלטער און גראַד, געשפּייזט זיך פון ירושה־ביכער און ירושה־געדאַנקען, פון פאַרעלטערטע און פערגליווערטע ירושה־געפיהלען און ירושה־איבערלעבונגען — אַט פון זיי האָט מענדעלע אונז גאונ׳יש־בולט׳ע קינסטלערישע דאָקומענטען בעשאַפען, אָבער נאָר דאָקומענטען, וועיל פאַר פּלאַסטישע פיגורען, פאַר מענשען־סימבאָלען זענען זיינע טיפּען צו פערקיילעכיגט, ארנאמענטאַליש פערגאַנצט און פערענדיגט.

מענדעלע׳ס יחיד קוקט דאָך נישט אַריבער זיין דור, זיינע פערקלאַנגען און השגות זענען אין גאַנצען צוזאַמען־געוואַקסען מיט זיין צייט און סביבה. ער איז נאָר אַ רינגעלע אינ׳ם גרויסער־

סען קיים, אָדער, ווי מענדעלע, האָט זיך גופא אויסגעטייטשט: „אַ פּאָדים אַריינגעוועבט אין דער מאַטעריע, וואָס רופט זיך יוד". און אין מענדעלע'ס אַרומגעטאָקטע נאַציאָנאַל-פּעראַלגעמיינ-טע טיפען פּעהלט דעריבער דאָס יחיד'יש-ליידענשאַפטליכע, און איך אפשר טראַגישע, אָט דאָס איראַציאָנאַלע, טיעף נשמה'דיגע און מענשלעך-סודות'דיגע, וואָס ס'ברענגען אַריין אין דער איי-ביגקייט די פּלאַסטישע געשטאַלטען — העלדען פון אַלע אַנ-דערע קלאַסישע מייסטער-ווערק. און אויך דעריבער טאַקי איז מענדעלע אָפט רחמנות'דיג סענטימענטאַל, אַנשטאָט צו זיין לי-ריש, און אַנשטאָט צו זיין דראַמאַטיש, איז ער מעשה'דיג... ער מוז דאָך, דער מחבר, זיין בעשרייבעריש און עפּיזאָדיש דאָרטען, וואו די גאַנצע האַנדלונג, געשעהענישען און איבערלעבונגען שטאַמען און ענטוויקלען זיך פון דער אויסערער אַרומיגקייט, און נישט פון די פּערזענליכע טיעף-אינעווייניגסטע אייגענשאַפ-טען פון די טיפען.

יאָ, מענדעלע איז נישט געקומען געבען אונז דאָס פּער-זענליכע, נישט דעם פּרט מאָהלט ער אונז, נאָר דעם כּלל, די פּאָדים, אָדער ריכטיגער, די פעדים פון דער מאַטעריע, וואָס רופט זיך יוד. און פון דער מאַטעריע האָט מענדעלע אונז דער ערשטער דאָס אינערליכע, מאָלעקולאַרע לעבען געוויזען. דורך זיין נאַציאָנאַל-קינסטלערישער שפּאַקטיוו האָט ער געזעהען דאָס, וואָס מיר וועלען אָהן איהם מער, אפשר, נישט זעהן — די אינ-ווענדיגסטע וועבעלך פון'ם פאָלקס־אָרגאַניזם, די בלינדע קע-מערלעך, יענע אונפּערזענליכע אָרגאַנישע חלקים, וואָס האָבען אין משך פון דורות זיך בעהעפט, צוזאַמענגעוואַקסען אין דעם יודישען פאָלקס-קערפּער, די יודישע אונזעריגע נאַציע בעשאַפען.

פישקע דער קרומער, הערשעלע פון'ם ווינשפינגערל, שלמה ר' חיים'ס דערהויבט בנימין השלישי — דאָס זענען מאַ-זאַאישע פיגורען, קאָלעקטיווע מאָנומענטען, בולט'ע, אָפענע און קלאָרע געשיכטליכע דענקמאָלער, וואָס פאָדערען נישט קיין שום בעזונדערע אויפשריפטען און פירושים. און קומט עמיץ אויס-טייטשען זייערע פערזענליך-מענשליכע חסרונות און מעלות,

פערמינדערט ער בעצם זייער קינסטלערישען ווערט, ווי מענדע־לע גופא, בעת ער האָט פּקח׳יש געוואָלט אין פּראָצעס פון שאַ־פען זיין בעשריבען וועלטעל אָבשאַצען — מענדעלע דער השכלה־מענש, מענדעלע פון די צו אָפטע דריי פינטעלעך און פון דעם „נישט דאָס בין איך אויסען”...

און בחוש זעהען מיר דאָך, אַז דאָרטען, וואו מענדעלע׳ס יחידים האָבען פון׳ם איינגעפונדעוועטען נאַציאָנאַלען באָדען עוקר געווען, די רגע, ווי זיי האָבען זייער אַלטע כנסת־ישראל־וועלט פערלאָזען, אָבגעגעבען זיך דער כלומרשט׳ער מרידה פאַר דאָס פערזענליכע און וועלטליכע — האָט מענדעלע, דער קינסט־לער שוין אויף זיי קיין שליטה נישט געהאַט. און נישט נאָר אין וועקער׳ן, אַלעקסאַנדער׳ן, און אין די אַלע געשטאַלטען פון׳ם נייעם שניט האָט זיך מענדעלע קינסטלעריש טועה געווען, נאָר אַפילו הערשעלע׳ן, דעם יודיש־פערוואָרצעלטען פאָלקס־קינד, האָט ער דאָך צו אַ השכלה׳דיגען תכלית געבראַכט. דער העלד פון׳ם ווינשפינגערל איז לסוף אין אַ אויסלענדישען גביר מגולגל געוואָרען, און צוריק אין שטעדטעל איז שוין נישט דער פאָלקסטימליכער הערשעלע, נאָר אַ השכלה׳דיגער הענריך קאהאן געקומען.

אָט אַזוי איז מענדעלע׳ס קינסטלערישע גבורה בעשטאַנען נאָר אין מאָלען דאָס, וואָס איז שוין לגמרי מיט אַלעמען אַריינגעוואַקסען אינ׳ם אויסקומעניש, פערוואַקסען מיט אָרט־לע־בען און שטייגער. דאָ האָט ער געפונען געשליפטע בולטע וואָרט אין בילד, שאַרף געפיילטע דויערענדיגע כאַראַקטעריסטיק פאַר די צייטווייליגע, דווקא ריין אויסערליכע סימנים פון יודישען לעבען. דאָ זענען די דעמאָלדיגע יודישע קבצנות און דער לופט־האַנדעל דערוואַקסען ביז צו דער כמעט סימבאָלישער מענדעלע־טאָרבע און מענדעלע־ירידיווען. אונטער מענדעלע׳ס פען האָבען אַזוי ווי געגליווערט, סקולפּטאריש זיך פערהאַרטע־וועט יודישע לעבענס־שטריכען, תנוועת און העויות — דער באַנצער מאַרק־שוים, די פּסולת פון׳ם שטעדטעלשען אויסקומע־ניש — וואָס זענען ביים מחבר פון „פישקע דעם קרומען” ווי

צוגעזאָטען צום פאָלקס קערפּער, געוואָרען, כלומרשט, דער עצם מהות פונ׳ם יודישען נאַציאָנאַלען כאַראַקטער...

און אפשר איז שוין מענדעלע גאָר נישט שולדיג, וואָס די געשיכטע פון יענעם דור, די מענדעלע-תקופה איז איהם הינטערען פּלייצע געשטאַנען און פון אונטער זיין פען די אַלע שטריכען און טיפען דורשטיג געשלונגען; זי האָט זיך שוין דאָך געקליבען אין וועג אַריין, די מענדעלע-תקופה האָט בע-דאַרפט אָט-אָט אין דער פערגאַנגענהייט, אין „עולם השכחה" אויף תמיד פערשווינדען, האָט זי דאָס אַ לבוש׳ע מיט מענדע-לע׳ן צוזאַמען פון שטיקער פּראָטאָקאָלירטע געשילדטע קינסטלע-רישע דאָקומענטען געשאַפען. והראיה: אָט האָט זיך מענדע-לע, נישט נאָר מענדעלע מוכר-ספרים מיט׳ן פערד און וועגעלע, נאָר אויך מענדעלע דער שרייבער, דער פערקניפּעלטער משכיל פונ׳ם „ויתרוצצו" — אָט האָט ער זיך גופא ביים לעבען נאָך אין אַ גאונ׳יש געשילדעטע און אויך קינסטלערישען דאָקומענט פערוואַנדעלט, און דאָס איז שוין געוויס איינע פון מענדעלע׳ס דערגרייכונגען, פאַר אונז, פאַר׳ן וויטערדיגען גורל פון אונזער ליטעראַטור — אפשר די העכסטע.

און נאָך מיט איינער אַ דערגרייכונג איז דער זיידע מענדעלע צו אונז געקומען און אינ׳ם זיידישען ירושה-אוצר אויך אויף אייביג עס אַוועקגעלעגט. דאָס איז דער מענדעלע-סטיל, שפּראַך, פאָרם און אַרכיטעקטאניק, דאָס גאַנצע, וואָס איז אין אונזער ליטעראַטור שוין געקרוינט מיט׳ן נאָמען, — דער מענדעלע-נוסח.

„דער סטיל איז דער מענש". אַזוי האָט מען געפּסקנ׳ט ביי די אומות העולם. מענדעלע׳ס סטיל איז אָבער, ווי אַלץ ביי איהם, — די עפּאָכע. דאָס האָט נאָך אַמאָל די מענדעלע-תקופה איהם געגעבען דעם „ספור המעשה", דעם „מעשה בתוך מעשה" פונ׳ם אַלטען יודישען דערצעהלער. דאָס האָט זי אויך געשליפט און געפּיילט, געטאָקט און געצירט יעדעס וואָרט פון

זיין שפּראַך, ווי אויך יעדען אות פון זיינע געפּערעלטע פּתבי-יד׳ן. מענדעלע גופא דערצעהלט אונז מכּוח דעם רבי׳ן ר׳ יוסף אַברהמ׳ס״, וואָס האָט זיך פערנומען מיט מאַלעריי און שניידע-ריי, מיט יענעם „מעשה חושב״ פון הונדערטער יודישע מושלמים, וואָס האָבען מיט ליעבליכער התמדה אין די לאַנגע ווינטער-נעכט די פערשיעדענע מזרח׳ס און יהי-רצונ׳ס, פּנקסים און ארון קודש׳עס געשניצט און געמאָהלט. און אויך דאָ האָט מענדעלע אויפ׳ן גאונ׳ישן אופן יענע דורות׳דיגע השלמה-ענערגיע אין טאַלאַנט פערוואַנדעלט, פון דער אַלטער יודישער „בצלאל-אַרבעט״ האָט ער זיינע קונסט-כּוחות געשעפּט, די אָדערדיגע מוסקולען פון דער יודישער שפּראַך געשמידט, די יודישע גאטיק, מעגליך, געשאַפּען.

יאָ, מענדעלע איז דער גאטיקער, אויב מ׳קאָן אַזוי זאָגען, פון דער יודישער ליטעראַטור. זיינע ווערק פערמאָגען די מאָ-נומענטאַלע רחבות פון די גאָטישע בנינים, פון יענע מיטעלאַל-טערישע וואוקסיגע געביידעס, וואָס בעשטעהען בעצם פון בע-זונדערע אויסגעטאָקטע גלידער, פון דער ברייטער און רייכער האַנד פונאַנדערגעוואָרפענע פּלאַסטישע פּרטים מיט ריין אויסער-ליכע בעפּוצונגען און קנעטערייען.

מענדעלע׳ס אַ ספר — ס׳איז אַ פערפּלייצעניש פון סקול-פּטאָרישע איינצעלהייטען לאחדים-טעמעס, וואו ס׳ווערען דער-צעהלעריש אויסגענוצט פערשיעדענע געלעגענהייטען, בכדי צו פערגרעסערען דעם מעשה׳דיגען גוף הענין, געבען וואָס מעהר בילדער, וואָס מעהר מאַלערייען. „איך נעהם פון רענצעלע מיינעם אין ביידעל אַרויס אַ בליי-פען — דערצעהלט אונז אַלטער יכנה״ז אין „פישקע דעם קרומען״ — רייס אָב פון אַ סידור דאָס אויבערשטע בלעטעל, שפּאַר מיך צו, צו דער קעלניע און שרייב די „דאָזיגע ווערטער״. און די „דאָזיגע ווערטער״, דער אויף דער גיך אָנגעוואָרפענער בריף צו „הצנועה מרת חיה טריינע״, פערנעמען אַ סך-הכּל פון גאַנצע צוויי גע-דרוקטע עמודים...

אָט אַזוי זענען דעם זיידענ׳ס ווערק בעצם גאָר „חבורים״,

אויפגעשטעלטע פון איינצעלנע עפּיזאָדען, מעלאַניש בעהעפטע, ווי אין „פּישקע דעם קרומען", און אָפטמאָל מעלאַניש פערענדיגטע, ווי אין „ווינשפינגערל". נישט אומזיסט האָט דער זיידע ליב גע־האַט אַפילו זיינע גאָר קליינע עפּיזאָדישע דערצעהלונגען אָנ־רופען מיט גאָר גרויסע בעדייטענדיגע נעמען, געבען זיי גמרא-קעפּלעך, ווי למשל: „די ענטדעקונג פון וואלין", „ספר הבהמות", „ספר הגלגולים", „אין אַ שטורם צייט", תמיד פער־מאסטען זיך, אפנים, אויף גרויסע לייווענטען. ער האָט אפשר לכתחילה אַ קינסטלערישע כונה געהאַט שרייבען גרויסע ווערק, דעריבער ס'איז אַ בעוואוסטע זאַך, אַז מענדעלע'ס גרעסערע ספרים זענען געוואַקסען ביי איהם פון מאָל צו מאָל, צוגעקומען אין כמות אַפילו פון אויסגאַבע צו אויסגאַבע, — אַ זאַך, וואָס איז לחלוטין אונמעגליך פאַר'ן מאָדערנעם פסיכאָלאָגישען ראָמאַן, וואו יעדע בעוועגונג דאַרף זיין אַפריער אויסגעחשבונ'ט, ווי אַ גאַנג אויפ'ן שאַכמאַט-ברעט, און דאָס בוך, אין גאַנצען גענו־מען, מוז זיין „אַ מאנאליט", אַ לעבעדיג בעשעפעניש מיט אָר־גאַניש צוזאַמענגעוואָקסענע פלאַסטישע גלידער, נישט מוסיף צו זיין און נישט מינדערען.

מענדעלע האָט אָבער גרויסע פונאַנדערגעוואָרפענע לייי־וועטען געהאנגען, און בערעכטיגט האָט ער זיי מיט דער מיט, וואָס ער האָט אויף זיי פּרט נאָך פּרט, גליד נאָך גליד דאָס לעבען פון דורות געמאָלט. ער ווייסט, דער קלוגער זיידע, „אַז אַ יוד שפּרינגט קדוש, ענטפערען איהם די יודעלעך פון אַלע שטעדטלעך: קדוש, קדוש, קדוש"- אַזוי גאונ'יש האָט ער אַליין כאַראַקטעריזירט די רחבות'דיגע פערגליווערטע איינאַרטיג־קייט פון אַ לעבען, וואו דער עיקר זענען געוואָרען די איבער־לעבונגען פונ'ם כלל, די תנועות און בעוועגונגען, וואָס זענען טויזענדער מאָל געווען איבערגעחזר'ט און גע'כיפל'ט, און אין אָט אָ די איבערגעחזר'טע און גע'כיפל'טע איבערלעבונגען איז מענדעלע'ס קראַפט געלעגען, פון זיי האָט ער זיין גרויסען גאַ־טישען בנין אויפגעשטעלט, ווייל אין זיי איז דאָך, מעגליך, די נשמה פון דער אומה דעמאָלט געווען בעהאַלטען.

און שפּאַציערען מיר אין מענדעלע׳ס „סטאַלאַקטיטען־הייל״ צווישען די וואוקסיגע זיילען פון מענדעלע׳ס שאַפען, ווייסען מיר, אַז מיר וועלען דאָ אַל׳ן בעגעגענען, „יודען און יודעלעך, בעל־הבתים, קבצנים, דעם מדבר, ווי דעם בעל־חי, דעם דומם, ווי דעם צומח״, וואָרום אָט אַזא איז ער, מענדעלע׳ס שאַפונגס־היקף, ער נעהמט אַרום אַ נאַציאָנאַלע תקופה מיט אַלע איהרע לעבעדיגע בעשעפענישען און מיט איהר גאַנצען סקאַרב: די מענשען, ווי די כלי־בית, די בעלי־טאַקסע, מיט די באָד־לייט, די יודישע קליאַטשע מיט׳ן תוספות־יום־טוב קעלבעל, דעם פאַר־יודישטען וואַלד און פעלד און די סאראקע אין תכלית...

דער זיידע מענדעלע — ס׳איז דער גאָטישער „מבוא״ פון אַ תקופה, דער אַריינגאַנג און אַרויסגאַנג, דער אָנהויב און דער סוף.

1919

ה. טשעמערינסקי

יודישע גראמאטיק ביי מענדעלע'ן

מענדעלע'ס שפּראַך איז פאָלקסטימלעך. דעם כּלל ווייסען אַלע. וויכטיג זענען אָבער די פּרטים, וועלכע דאַרפען אונז דיענען פאַר אַ מוסטער ביים שרייבען און ריידען. (און מענדע־לע'ס אָרט שרייבען איז אומגעהויער רייך אין אַזעלכע מוסטער־האַפטע פּרטים, וואָס קאָנען געבען גענוג שטאָף אויף גאַנ־צע ספרים מיט גרינדלעכע גראַמאַטיקאַלישע און סטיליסטישע חקירות. אַז אונז וועט באַשערט זיין אַמאָל האָבען אַ רעכטע גראַמאַטיק, וועט זי זיין פערפלייצט מיט טויזענדער מוסטער־ביישפילען, גענומען פון מענדעלע'ס ווערק. דערווייל אָבער האָבען מיר קיין געשריבענע גראַמאַטיק ניט, ממילא פעלט נאָך די טערמינאָלאָגיע. אָהן אַ טערמינאָלאָגיע ווידער קומט אויס זעהר שווער צו פאָרמולירען די גראַמאַטיקאַלישע כּללים, וואָס מיר געפינען אין מענדעלע'ס שרייבען. מיר וועלען דעריבער מוזען מער מאַריך זיין און בעווייזען יעדע אייגענטימליכקייט זיינע מיט אייניגע ביישפילען.

נאָר פריהער—אַ קורצע הקדמה:

דאָס וואָרט „פאָלקסטימליך" האָט אייגענטליך צוויי טייטשען.

ערשטענס, הייסט עס: לייכט, פאָפולער, פערשטענדליך פאַרן פשוט׳ן עולם, וואָס קאָן נישט תּופס זיין קיין צופיעל געקינסטעלטע, ליטעראַרישע שפּראַך, מיט איהרע פערוויקעלטע, צונויפגעזעצטע הויפּט־זאַצען און ביי־זאַצען און ווערטער, פער־ענדערט אין פערשיעדענע גראַמאַטיקאַלישע בייגונגען און ביי־גונגען. צווייטענס, מוז אַפילו די ליטעראַרישע שפּראַך זיין „פאָלקסטימליך״ אין איהרע פאָרמען און צוזאַמענשטעלען פון ווערטער, דאָס הייסט, אַז די פּראָזע דאַרף געבויט ווערען אינ׳ם גייסט פון דער פאָלקס־שפּראַך.

אין אונזער נייער ליטעראַטור, בעזונדערס אין דער פּרע־סע, בעגעגענען מיר אָפט אַזאַ פאָרם ווי, למשל, „די געשרי־בענע פון מענדעלעס ווערק״. דאָס איז אַ רוסישער נוסח, אַ רוסיציזם, פרעמד דעם גייסט פון יודישער שפּראַך. ליטעראַ־ריש ריכטיגער וועט זיין: „די פון מענדעלען געשריבענע ווערק״, אָדער — נאָך ריכטיגער — „די ווערק, געשריבען פון מענדעלע׳ן״. ריין פאָלקסטימליך אָבער איז פּשוט: „די ווערק, וואָס מענדעלע האָט געשריבען״.

מענדעלע אַליין האָט זיך ווי ווייט מעגליך געהאַלטען אָן לעצטען, עכט־פאָלקסטימליכען, פשוט׳ן נוסח. נישט שטענדיג אָבער איז עס מעגליך. אַמאָל איז אַזאַ איינפאַכקייט צו־שווער־פעליק, האַמעטנע און לאָזט זיך נישט בינדען אין אַן אָבגע־טאָקטער, שיין־אָבגערונדעטער פּראָזע. האָט ער געשריבען לי־טעראַריש און דערביי געבליבען געטריי דעם גייסט פון יודי־שער שפּראַך, און אויסערדעם צונויפגעשטעלט די פּראָזע אַזוי, זי זאָל זיין פערשטענדליך פאַר יעדערען, ס׳הייסט פאָפולער.

אַזאַ קלאָרע פערשטענדליכקייט גיט זיך איין בעזונדערס שווער אין יודיש. אַנדערע שפּראַכען האָבען שוין אַ געשריבע־נע גראַמאַטיק, וואָס ווערט געלערענט אין פאָלקס־שול. דער שילער טראָגט פון דאָרט אַרויס פערשיעדענע שפּראַך־פאָרמען, סיסטעמאַטיזירט און איינגע׳חזר׳ט אין זכרון. בעגעגענט ער די פאָרמען אין לעזען, איז ער באַלד תּופס זייער ריכטיגע בע־דייטונג און געוואוינט זיך אַליין צו, אַזוי ליטעראַריש זיך

אויסצודריקען. אַנדערש איז אין יודיש: אונזערע לעזער ווייסען נישט מעהר ווי די פּראַקטיק פון געוועהנליכען רעדען. דאָס לעזען ווידער דיענט, על פּי רוב, צו... פערדאַרבען זייער שפּראַך, ווייל דאָס רוב יונגע שריפטשטעלער אונזערע האָבען שוין אַליין פערלוירען דעם געזונטען שפּראַך־אינסטינקט און בענוצען זיך מיט פרעמד־שפּראַכיגע פאָרמען אין אַ שלעכטער בוכשטעבליכער יודישער איבערזעצונג.

אינ׳ם ביישפּיעל, וואָס מיר האָבען אָנגעוויזען — „די געשריבענע פון ר׳ מענדעלע׳ן ווערק״, איז דאָס גופא אַ רוסיציזם, וואָס דער סוביעקט פון ביי־זאַץ, דער ענין פון וועלכען מ׳רעדט איז נישט די ווירקענדע פערזאָן אין אַקטיווער פאָרם — ר׳ מענדעלע, וואָס האָט געשריבען, — נאָר דער געגענשטאַנד, אויף וועלכען די ווירקונג איז געפאַלען, דער אָביעקט אין פּאַסיווער פאָרם, די געשריבענע ווערק. דאָס פּאָלקסטימליכע יודיש קאָן נישט ליידען אַזאַ פּאַסיווען פּראָזען־בוי, סיידען אין זעלטענע אויסנאַהמס־פאַלען.

נאָך אַ רוסיציזם ווערט ביי אונז מיסברויכט און אָפט בענוצט: אַבסטראַקטע זאַך־ווערטער. ווען זיי נעמען זיך פון אַנדערע זאַך־ווערטער אָדער קוואַליטעט־ווערטער, איז עס צו דערליידען: חכמה, גוטסקייט, פריינדשאַפט, אָבער נישט זאַך־ווערטער, אַבסטראַהירט פון צייט־ווערטער. למשל, די פערשפּעטיגונג פון צוג, די עפענונג פון פּאַרלאַמענט. אין איינפאַכע פּראָזע קאָן מען עס נאָך געברויכען, אָבער אין צוזאַמענהאַנג מאַכט עס פיעל שוועריגקייטען. בעזונדערס צוויי אַזעלכע אַבסטראַקטע זאַך־ווערטער אין איין פּראַזע, למשל, אַ פראַזע פון צייטונגס־כראָניק: „די פּאָדערונג פון דער אָפּאָזיציע פון דער אָפּשאַפונג פון תחום״, אָנשטאָט צו זאָגען פּשוט: „דאָס, וואָס די אָפּאָזיציע האָט געפאָדערט, מ׳זאָל אָבשאַפען דעם תחום״.

זעהר נישט פּאָזיטיוו איז ביי אונז מיט׳ן געברויך פון פּאַרטיציפּען: „זעהענדיג, געהענדיג, נעמענדיג אין בעטראַכט״ א. אַ. וו. בעזונדערס שווער איז זיך אויסצודרעהען

אין אַ פּאַרטיציפּ פון אַ פּאַסיוועו אָדער געגענזייטיגען צייט־וואָרט מיט'ן צוזאַץ „זיך", למשל — פאָרשטעלענדיג זיך און אַז. וו.

די בייגונג פון זאַך און קוואַליטעט־נעמען איז זעהר נישט פאָלקאָם. בעזונדערס — אין פערזאָן־ווערטער: „איהם" ווערט בענוצט ווי אין דאַטיוו (געב־פאַל), אי אין אַקוזאַטיף (ציל־פאַל): „איהם זעהען און איהם געבען". מיט'ן מיטעל־געשלעכט איז נאָך ערגער.

ווי אַזוי מענדעלע מיידט אויס אַזעלכע שוועריגקייטען, וועלען מיר זעהען פון די פאָלגענדע מוסטער־ביישפּילען:

פאַרבינדונג פון הויפּט־זאַץ מיט'ן ביי־זאַץ.

דער לאַנטוק, מיט וועלכען דאָס ביידעל איז איבערגעדעקט!; דאָס דיקע ציבעכל, פון וועלכעס דאָס דינע מונדשטיקעל איז; אַנ'אַרבעטער, אַ דאַרער, וואָס ער האָט זיינע יונגע יאָהרען; די קעכינס, וואָס האָבען געהאַט אַ מגו מיך צו לאָזען הונגערען און וואָס דאָס האָבען זיי אָפּט טאַקע געטון; ליידען צרות ווי אַמאָל, וואָס אַז איך דערמאָהן זיך, ציטערט; איך, וואָס אין אייער געזעלשאַפט איז מיר; נמאס ווערענדיג מיט די גאַנצע מעשה, בלייבט ביי זיי; דאָס פערדעל, נמאס ווערענדיג איהם צו שטעהן, גאָרנישט צו טהון, איז זיך מישב; אַפּנים בשעת נעמענדיג זיך צום פלעשעל, האָב איך; דאָס וואָס איינצופיהרען עס דאַכט זיך אַצינד גוט; שוויג איך, מיר גאָרנישט דערום צו מאַכען; ער גייט איין, נישט צו מאַכען קיין פירוש; פערהאַקט זיך די אַקס אין אַ רעדעל, אומצוואַרפען עס; די וועלדער שטעהען שטיל, קיין שאָקל זיך נישט צו טון; עס האָט אַ סך פירושים, וואָס פאַר אייך קיין משא ומתן; איינער פון די נגידים, וואָס מיט אַ פערקרימטע צורה; פרעגען די נגידים, כלומרשט פערשטעהען זיי נישט (אָנשטאָט: „נישט פערשטעהענדיג"); צו אַ שטוב, וואָס אָויפן טירעל אין הויף אַריין איז געהאָנגען; בעקעס אַלטער, אַ קראַץ געבענדיג זיך אין דער פאה, אַ מאך מיט דער האַנט און אַ זיפץ (פעהלט, „טהוענדיג"); נעבען מיין ביידעל בעהאָנגען (פעהלט „וואָס איז");

וואָס פלעגט דורך דעם שטרויענעם דאַך, צושיטעט ווי אַ רעד־שעטע אַהין אַריינקאַפּען; נעבען אַנ'אַלטער, האַלב פערדאַרטער ווערבע, איבערגעשפּאָלטען אויף דער העלפט, שטעהען; זאָל אַנשפּאַרען אין אַזעלכע ערטער, וואו גרויסע האָבען אַהין נישט געקאָנט צוקומען (אָנשטאָט „וואוהין״); זומער פאַר אַ יאָהר, וואָס די היצען זענען דעמאָלט געווען גרויס; געגויטיקט זיך אין רעצעפּט, וואָס זעהר מעגליך אַז דרינען; שוין נישט זאָ־גען, פאַרוואָס קומט עס זיי, פרעג איך; אָנשטאָט מ'זאָל זאָגען; אַנ'אַלטער דאָרפסהונד (פעהלט „וואָס״) לעבט פון קצבה, מיט אַ קאָלטון, צאָמבלענדיג זיך איהם אויפן עק, שאַרט זיך; בייס ערגסטען חזן, וואָס גלוסט זיך ברעכען; אַנ'אות, וואָס דעם יענעם דאַכט זיך איבעריג; נישט לאַנג שיהות געמאַכט, קרי־כען מיר; הויבט פישקע אָן אויף זיין לשון, וואָס אויסגעבע־סערט מיט מיין הילף מאַכט עס.

קצור. פון די אויבענגעבראַכטע ביישפּיעלען זעהען מיר, אַז מענדעלע פערפעהלט אַמאָל אַ וועלכס הילפס-וואָרט פון קצור וועגען. אַזעלכע בקצור־פאָרמען געפינען מיר ביי איהם זעהר אָפט. למשל: אָנגענומען, זיי דינען, גרינגער אויסצולער־נען די שפּראַך; צערערכענט געווען אַ מצוה, אַלע קלעפּ מיר צו צולאָזען; געזאָגט, ער נעמט מיך צו; יענעם שטעדטעלס חזנות; מיט אַ פול האַרץ מחשבות; דאָס אויפשטעהן אַ געפאַ־לענעם אין וואַלד איז נישט מאוס; שווייגענדיג ווי אַ שעפּעלע ביים בעשוירען עס. אַ מענש זאָל נישט געדענקען, וואָס מיט אים אַמאָל.

פעלערהאַפטע פראַזען פון קצור וועגען. די ליעבשאַפט צו קצור ברענגט מענדעלען זעהר אָפט צו אַ פאַלשען פראַזען־בוי. אַזעלכע ביישפּיעלען געפינען מיר אין זיינע ווערק מאַ־סענווייז, אַזוי אַז דאָס זענען נישט קיין צופעליגע טעותים, נור אַ סיסטעם. ביי אַנ'אַנדערען וואָלט עס געהייסען פשוט עם־הארצות, מענדעלען אָבער מוז מען גלויבען, אַז מ'מעג זיך עס

ערלויבען. די פעלער קומען פאָר אויף צווייערליי אופנים: עטוועדער עס פעהלט דער סוביעקט, ווען עס דאַרף זיך אויס־דריקען אין אַ פראָנאָם (פערזאָן־נאָמען), בעזונדערס — „איך". אַ שטיקל ראיה לדבר, אַז מ׳מעג עס, האָבען מיר אין וואָהלינער אַרט שרייבען. אַ פשוט׳ער דרום-יוד שרייבט אין אַ בריוועל: בעט איך, האָב געהערט, דורכלאָזענדיג דעם „איך".

דער צווייטער מין פעלער בעשטעהט דערין, וואָס דער פאַרטיציפּ אין ביי־זאַץ בעציהט זיך נישט אויף די פערזאָן פון הויפּט־זאַץ, צו וועלכער ער געהערט (נישט צום סוביעקט), נאָר צו אַנ׳אַנדערער. אויף אַזאַ פאַלשקייט האָט איר בערעכטיגונג אין... דער פראַנצויזישער שפּראַך, למשל: „דער אַפּעטיט קומט עסענדיג".

ביישפּיעלען: 1) וואו ס׳פעהלט דאָס פערזאָן־וואָרט אַלס סוביעקט אין הויפּט־זאַץ (דאָס פעהלענדע שטעלען מיר אין קלאַמערן): וואַרעניקעס, פון וועלכע מ׳האָט געלעקט די פינגער און (פעהלט „זיי") ליגען אין מויל; מיר איז אַרויף אַ געדאַנק און (איך) האָב עס...; עס איז זיי גרויס אין די אויגען און (זיי) טראַכטען...; דער געדאַנק לעגט זיך מיר אויס׳ן מוח און (איך) ווער ביי מיר שטאַרקער...; עס איז מיר אין האַלז נישט געקראָכען און (איך האָב) מיך געוואָרגען מיט דעם ביסען...; דעם רויטען קאָלנער האָט אָבגענומען דאָס לשון און (ער האָט) שוין געערדט וויכער...; מ׳צעשטאָפּט זיי די קישקעס אויף אַלע חתונות... און (זיי) רייסען פון טויט; איין פלעט גע־פינט זיך ביי מיר און קען איהם איינעם פון אייך געבען.

2) פאַרטיציפּ (בכלל—צייטוואָרט אין ביי־זאַץ) נישט אויפן סוביעקט: מ׳ווינשט איהם דעם טויט, נאָך ליגענדיג אין בויך (נישט דער ווינשער ליגט אין בויך)...; גוטמאַן איז אַרויסגע־פאָהרען, נישט צו וויסען, וואו ער געפינט זיך (מיר ווייסען נישט, וואו ער געפינט זיך. גוטמאַן ווייס דאָך אָבער יאָ)...; מיין גוף ווערט שיטער, עס באָמבלען זיך אַרום איהם עפּיס חלקים מענדעלע, נישט רעכט צו פיהלען, וואו איז דאָס ריכ־טיגע פינטעלע...; אונזער לייב, שטעהענדיג אין צרות, טהוט

עס איהם אַ טראָג...

דאָס נעבײ פון זאַץ. אויסגעזוכט בײ זיך תמיד פאַר מגור אַרבײט (פריער אומשטענדען פון צײט, אָרט און ציל, דערנאָך — אָביעקט); צװײ װאָכען, אַז קײן רויק פון מײן קוימען איז ניט נעגאַנגען (אומשטאַנד פאַר׳ן פרעדיקאַט אין אַ נעגאַטיװען זאַץ), — רופט זיך אָן מיט פערדרוס די רבי׳ציק, צעשרײט זיך אויף מיר מײן װײב; אַזוי האָט געזאָגט איסר (אַ העברעאישע פאָרם); אַ חדוש נפלא — דערצעהלט װײטער בנימין (פרעדיקאַט — אומשטאַנד — סוביעקט, דאָס טרעפט בײ מענדעלען ניט זעהר אָפט און איז, דוכט זיך, ניט קײן יודישלעכע פאָרם, ריכטיגער װאָלט געװען: אָביעקט באַלד נאָכ׳ן צײט-װאָרט, דערנאָך — אומשטאַנד: „רופט זיך אָן די רבי׳צין מיט פערדרוס״)...; עס האָט ניט געדויערט לאַנג, פערגינען אונז ניט אויך די דאָזיגע רפואה (דער „נישט״ — װאָס נעמט צו דער עובדה, װעלכע ער פאַר-נײנט); איז דאָס בעסטע — זיך גאָר ניט װיסענדיג מאַכען...; זײ פעלען אי נעגעל, אי צײן (אָנשטאָט „עס פעלען זײ״)

װײט אין דער װעלט צו זוכען, ניט געװען איר-גלײכען דאָס קול, דאָ הערט עס אויף, דאָ לאָזט עס זיך װידער הערען...

איך בטל צו אים אויס הלומות, ער בטל׳ט צו מיר, ניט אָנצוקוקען אײנער דעם אַנדערנס פנים; אויף אַ צװײגעל אין דער הויך װיגט זיך א סאָראָקע, אויסזעענדיג פון דערװײטענס װי אָנגעטהון אין אַ װײס טלית׳ל מיט פאַסען תכלת פאָרענט און דאַװענט שאָקלענדיג זיך...

צײטװערטער אין אומבאַשטימטען מאָדוס (מקור) אָנשטאָט אַבסטראַקטע זאַכװערטער: דאָס אָבטהון אויף טערקיש און דאָס אויסדרײען זיך דערנאָך האָט מיר געמאַכט פערגעניגען...; דאָס אײנשפאַרען זיך עפּיס צו דערמאָנען און ניט קענען איז אַזאַ מין צער, װאָס צו פיהלען עס איז אימשטאַנד נור יענער װאָס...? יענער האָט זיך אָנגעשלאָגען אָן סענדערלען, װאָס מחמת דעם אָפטרעטען האָט ער אים פונקט גאָר פערשטעלט דעם װעג.

מאמר המוסגר: איך האָב, װי אַלע יודען, ליעב געהאַט

ווינגען; נאָר, ווי שפּעטער האָט זיך אַרויסגעוויזען, בין איך; טהוען זיך, ווי דער שטייגער איז, אַ לאָז...

אָפּוויילונגען אין געהויבענעם טאָן לתפארת המליצה (צייט־וואָרט צום סוף זאַץ, איבער׳חזר׳ן): די נויט האָט מיך אויף די פיס געהאַלטען; די נויט האָט מיך אויף אַ פערד אויפגע־זעצט; ברידער אין דער פרעמד, פערוואָגעלטע ברידער.

„די טרוקענע אָן גייסט, די וואָלעדיגע אָן הייליגקייט מעטאָדעס" — די צווי זאַך-ווערטער נאָלאַנאַנד צולעצט קלינ־גען נישט יודיש. זעלטען, ווען אַזעלכעס טרעפט ביי מענדע־לע׳ן, למשל: די אויפגעהויבענע אין דער הויך האָלאָבלעס; פון אויסגעמישטע אינאייגעם (אָנשטאָט „אינאייגעם אויסגעמישטע־" דינע, גראָבע... קולות.

צוזאַמענגעזעצטע צייט־ווערטער מיט׳ן טראָפּ אויפ׳ן צו־זאַץ, וועלכער ווערט אין געגענוואָרט אָבגעטרענט פונ׳ם שטאַם־וואָרט: עפּענט די טאַבאַק-פושקע אויף; מ׳צופּט מיר דאָס שמיקעל הויט אויס; שפּרינגען מיר איינער פון אַנדערען אויף עטליכע טריט אָב; האַלט זיך זינט אַ לאַנגער צייט אויף; זאָג־גען כאַפּען זיך ווי יונגע קינדער אויף, האַלטען דעם וועלט־בעריהמטען חזן אונטער. דערפון דרינגען מיר אויס אַ כלל: צווישען שטאַם-וואָרט און צוזאַץ קאָן מען אַריינשטעלען איינס פון דיביידע: ענטוועדער דעם אָביעקט, אָדער פערשיעדענע אומשטענדען (צייט, אָרט, שטייגער, א. א. וו.). טרעפען אָבער ביידערליי אין איין זאַץ, שטעלט מען דעם אומשטאַנד פאַר׳ן צוזאַץ און דעם אָביעקט — צולעצט: טהוען מיט זייערע אָקסע־נע קעפּ אויף עפּיס אַ שכל; טרייבט שבת אין שול אונטער דעם חזן; וויינען פון זיך אַרויס די נשמה.

פּאַסיווע, צוריקקערענדע און געגענזייטיגע צייטווערטער מיט „זיך": איינפאַכע: פון וואַנעט האָב איך עס פּלוצלינג דאָ מיך גענומען; האָט ער ווידער זיך צושאָקעלט; איז ווי אַ בולבע זיך צופלויגען; איך האָב אַזוי מיר געטראַכט (כלל: זיך, מיך, מיר, דיך, דיר — האַרט ביים גרונד — צייט-וואָרט, נישט ביים הילפס—צייט־וואָרט: זיין, האָבען, טהון א. א. וו.)

צוזאַמענגעזעצטע צייט-ווערטער: רייסען זיך איין יודען דאָס געזונד; האָבען מיר אַראָפּגענומען זיך אין דער זייט; דאָס משדך זיך זיין; הויבען ביי יודען ערשט זיך אָן; האָב איך אַ נעם געגעבען זיך, רופט צו מיר זיך אָן; אַ קראַץ געבענדיג זיך; אַ סקריפּ פון אַהין און-אַהער זיך שליידערענדיג טויער; שושקען זיך מיט אַראָבגעלאָזענע קעפּ צווישען זיך (אין ביידע לעצטע פראַזען — אָפּווייכונגען צוליעב וואויל-קלאַנג: אין איינער פעהלט דאָס אַרטיקעל: אַן אַהין און אַהער א. א. וו. אין דער צווייטער האָט אייגענטליך געדאַרפט שטעהן שושקען זיך צווישען זיך, — קלינגט עס נישט גוט); אַנגעמען תענוג פון מבטל זיך זיין, פון קיין פנים נישט האָבען (אַגב בעמערקט — אַ געלונגענע פאָרם אַנשטאָט אַבסטראַקטע זאַך-ווערטער); צורייס איך מיט מיינע חברים זיך אויף שטיקער.

פון ד' פריערדיגע ביישפּילען האָבען מיר שוין געזעהען, אַז מענדעלע היט אָב די פערזאָן ביי „זיך": איך שעם מיך, דו האַלסט דיך, ער מאַכט. אין דער ליטא בענוצט מען „זיך" אין אַלע פאַלען.

פערשיעדענע אייגענטימלעכקייטען.

אַרטיקעל: שטאָדט וויל ניט; קהל הייסט (אָהן אַרטיקעל); ניט געווען אַ נאַר; ניט געווען אַ גראָב יונגעל (אומבעשטימטער אַרטיקעל אַנשטאָט „קיין"); אויף דעם טיש, איבער דעם וועג (זעלטען ווען מענדעלע בענוצט די פערקירצטע פאָרם: אויפ׳ן, איבער׳ן. אין דער ליטאָ בענוצט מען עס אפילו אין ווייבלעכען געשלעכט: מיט׳ן האַנד, אויפ׳ן גאַס א. א. וו.(געזעהען די בלומענטעפּ און (פעהלט „דעם") מיט זייד-געשטיקטען פאָרטרעט.

צאָל: איינצאָל אַנשטאָט מערצאָל: בעדאַרף שוין פליהען פעטש; קלעפּ, וועלכע אין מיר איז אַריין; ערטערווייז איז געשטאַנען קאַלוזשעס; צו ווייל׳ן האָט אַהין אַריינגעקאַפּעט גרויסע טראָפּען רעגען; איז געשטאַנען גרויסע טראָפּען טרעהרען.

מיטעל-געשלעכט: נאָך אַן אייגענטימלעכקייט: דאָס איז ידוע,

אַז צאָל-ווערטער שטעהען שטענדיג האַרט פאַר'ן געצעלטען גע־גענשטאַנד; הן די אייגענטליכע צאָל-ווערטער, למשל, דריי פונט, צעהן מענשען, הן די אומבעשטימטע: אַ מחנה חיל, אַ עולם מענשען, הן מאָס, כלי: אַ פאַס ווייז, אַ טאָפּ מילך. ר' מענדע־לע פערברייטערט דעם דאָזיגען כלל נאָך מער: אַ פולע קאָפּ מחשבות, גאַנצע מחנות אונזערע גוטע מענשעלעך (דער גאַנצער אויפטהו אין לעצטען ביישפּיל איז, וואָס צווישען „מחנות" און „מענשען" געפינט זיך אַ הפסק פון צוויי אַנדערע ווערטער: אונזערע גוטע).

בייגונג פון מיטעל-געשלעכט: מיט דעם צובראָכען פּיטעל; פאַר דעם אריינקוקען זיינס; פאַר'ן אייגען נפש'ל; דעם שכנ'ס אַ מיידל, מיט וועלכעס; מיט אַ פערביטערט געמיט, ביי יענע פויערטע; מיט אַ גרינג הערץ; פאַרליאַפּעט אין דעם האָרבאַטע מיידעל, דאָס מענשלעך הערץ; מיט אַן אונטערגעשלאָגען אויג; פונ'ם גאַנצען ביסעל פערמעגען אונזער'ס, אין דעם גאַנצען בענעה־מען איר'ס; מיט איטליכס מאָל איבערגעקליבען זיך; פאַר דעם אריינ־קומען זיינס; איך האָב זיך דערמיט (ס'הייסט מיט'ן קעלבעל) געשפּילט, דערפון (פון אים) אָנגעקוואָלען; ער, דאָס פאָלק הייסט עס. בכלל איז די בייגונג פון מיטעל-געשלעכט אַ שווערע זאַך, און מענדעלע אַליין האָט נאָך דעם רעכטען וועג ניט געפונען. ער בעמיט זיך איבערהויפּט אויסצומיידען בייגונגען און לאָזט גערן דאָס וואָרט אין זיין גרונד-פאָרעם, למשל: איינעם פון די דאָזיגע לייט, שמחה'לע דער לעבעדיגער, קען איך (אָנ־שטאָט „דעם לעבעדיגען"); דער אָרימער מאַמע, אַ וויסטע אַל־מנה מיט יתומים; מיט אַזאַ רייכע אלמנה; די שבחים פון די כנסת ישראל.

געב־פאַל, ציל־פאַל האָבען גלייכע פאָרמען כמעט אומע־טום. חוץ איינינע פערזאָן־ווערטער: איר—זי; מיר—מיך; דיר—דיך און—אויסשליסלעך אין פוילען—אים—אין. עס וואָלט אפשר כדאי געווען, דאָרט וואו נויטיג פון קלאָרקייט וועגען, בענוצען אין געב-פאַל דאָס פאָרוואָרט „צו": געבען צו אייך, זעהען אייך. אַזאַ גייעס לאָזט זיך ניט לייכט איינפיהרען. מענדעלע היט

אוודאי אָב דעם ריינעם אַלטען נוסח — קומט אַמאָל אויס זעהר ניט דייטליך: גלייך אַנדערע דאָרט (פעלט „צו" אָדער „סיט") לויפט אים נאָך ווי אַ קו אַ קעלבל (צוויי מאָל „נאָך" וואָלט קלינגען שלעכט—בלייבט אַזוי סתם, ניט צו וויסען ווער וועמען לויפט נאָך); אונטערגעוואָרפען זיין די מיינונגען פון איטלעכען; אַ באַנק טהון, אַ בעשולדיגונג זיך אַליין.

נעם־פאַל: זייערס אַ קינד, דער מאַמעס דאָזיגער ענטפער; איינעמ׳ס אַ נגיד׳ס אַ טאָכטער.

פראָנאָמען, וואָס בעציען זיך אויף אומבעשטימטע בעגריפען, שטעהען אין מיטעל-געשלעכט: אַלצדינג אויף זיין אָרט.

דאָס דייטשע וואָרט „זאָלכע" בענוצט מענדעלע אויף צווייערליי אופנים, אונטערשיידענדיג, ווי אין רוסיש „טאָקיע" און „טאַקאָוויע", קומט עס אויס צוזאַמען מיט׳ן בעצייכענטען געגענשטאַנד—שרייבט ער זיך „אַזעלכענע": אַזעלכענע זאַכעניש; אַזעלכענע השגות; זעלבסטשטענדיג—פאַלט אַראָב דער „נע" „געגוג הקדשים אָנגעזעהען און ווייס וואָס אַזעלכע (טאַקאָוויע) באַטייטען.

זעלבסטפערשטענדליך, אַז דאָ איז ניט אויסגעשעפט אַלץ, וואָס מען קאָן אין מענדעלע׳ס ווערק געפינען.

צום שלוס וויל איך ברענגען נאָך אַ גאַנצע רייהע פון אויסדרוקען און ווענדונגען, וואָס ניט יעדער בענוצט זיי, ניט יעדער ווייסט זיי, אויך אַ מאַסע ווערטער, וואָס בעצייכענען מאַטעריאַלען, שטאָפען, מייסטענס אויך אַלטע, האַלב־פערגעסענע. דאָס איז אויך נור אַן אויסגעכאַפטער טייל פון אייניגע ווערק.

פאָלקסטימליכע פאָרם פון אַלגעמיין־געברויכטע ווערטער: געפּנויטיגט זיך (אָנשטאָט „גויטיגט"), געוויינטלעך (ניט „געוויינלעך"), שטעלט אייך פיר (ניט „פאָר").

שפינוועבס, איטליכער (זעלטען—יעדער), זיסט (אַניט), פערמישט (זעלטענער—צומישט); אגב בעמערקט: „פאַר", נישט

„פער", „אָפּ" נישט „אָב": („אָבנעמען"), מוטערפערלען (נישט
פערעלמוטער); וואוילקענעוודיג, רירעוודיג (אין זין: לעבעדיג,
פלינק, פיפיק, אַקעגען־זשע „רירעוודיג" — וואָס ווירקט אויף
ס׳געפיהל); באַשטענדיג אין צענטען זיך בויגען, פּאַמעליכען,
בעדייטען. געשריפּטס (נישט שריפּט), בלייבען, וואויל־קענעוו־
דיגע, כל אמיני, עסע־בעט, געטהון מיטעל (נישט—„אָנגענומען"),
איינגעווענדעט כל אַמיטלען (נישט—„אָנגעווענדט") „שריפּטענ־
שטעלער", אויפ׳ן ,פּאַרהער, זיך דערקלערען (אין ליעבע),
פערבלענדט די אויגען, ס׳איז געווענדעט אין דיר, פּלאַטשיקער
קאָפּ, לייבצודאַק (אַרבע כנפות) „פּאָרצעל".

כמעט פערגעסענע אָדער ביי־געשאַפענע ווערטער: אַלט־
פעטעריש, אַ געזעמעל קהל׳ס־לייט, זיך פערוואָרפען, פער־
קעהרען (אין אַ וואָלף, אַ גלגול); שפּיץ־נאמען (אַ ליעב צונע־
מעניש: קעצעלע, טייבעלע מיינס), וואָרהאַפטיג, בעפייכטען, בע־
לעגט (אַרומגעליאַמעוועט, בעברעמט); אַן אויסגעמאַכטע זאַך
(פעסט בעשטימט); זיך ווערען, פּירונגען, ליגנערען, אַן אי־
בערביינדעל (אַ זעקסטער פינגער, למשל), אַ געמאַכטער (גע־
קינסטעלטער), · שטרייפעלעך (שמאָלע פאַסען), שפּאַנישע ווענט־
לעך (אַ פּאַראַוואַן), דאָס שיינדעל אין שטוב (שפּיגעלע), אַ
פליענדיגער שטערען (נישט „פּאַלענדיגער"), מייערקעפּעלעך
(מושעלן), אַבי אָט, אַ חולשה (שוועכע), פערטראַכטענדיגע אוי־
גען; אַ מורמעלדיג וואַסערל שפּרודעלט, רייזעלט, אָבגעבליאַקעווע־
טע, אויסגעטריפּעלטע לעכער, טריבע, קאָרע אויגען, אַקעגן־זשע,
געוויטעט מיט אַ פּאַרבייג, גייציג (גייגיריג פערוואָרלאָזט,
אויסגעדייוועט, אַ וואַכטערין (ביי אַ זונה), אַלערהאַנד, אַ
פּאַרשטעקט, אַ קאָרעק (פּראָבקע), זיך פערגאַנגען (וויינענדיג),
אַ רייפּטל ברויט, מענישע קליידער, אַ געלויפיג צינגעל, פּיסטל־
זינגער, פלייטער, געלענקט, צוגעדעמפּט מיט ציבעלע, דאָס
גאַנצע קאַפּיטעל אַזעלכע לייט (צעטעל, קאַטעגאָריע), אָפּרעכ־
טען (אָפּשפּעטען), היטען דאָס אָנטהון (מלבושים), באַנקבעטען
(געבעטע סאָפע), בעהאַרצט (מוטיג), די שטאָדט האָט זיך גע־
וויגט (גערודערט), געגעזען ווערען, חדושליך, לייכטער פער־

שטאָפּט מיט שנויצען, זיך פאַרעסען (איבערגענומען, איינגע־שפּאַרט), געביטען (בעפעהלען), היידען, אַ סאָלדאַט מיט אייבע־לעך (מעדאַלען), פועל יוצא געווען, אַ האַנדשלאַג (תקיעת כף), אַ גאָמבע (שוואַם), לינדערן, לאָבען, זיך געשווענקען פאַר הונ־גער, געשפּרענקעלט, טוקען זיך, צוויילען (טיילמאָל), אַ בעגאָ־טישער ייד, אויסשטעלעכץ (וויאָרסטקע), סדור פון דרוק־זאַץ), טריף־געווירץ, פּערלעגען אָרט, אַ סימן בערדעל, צושטאַנד (לאַ־גע), ציעלן זיך, האַפּט, העפטען (שטריקען), ס'לעפל פון אויער.

גרעבערע ווערטער, וואָס קאָנען צונויף קומען אין אַל־טעגליכען געברויך אָדער אין הומאָריסטישען טאָן: פּערשמאָל־צעווענעט, קיטש, פּאַרסע, פּאָמפּע, אָבגעבאַרעט, לאַנטוך, קונ־דייסקע, טשערעדעס (נישט סטאַדעס), בורטשעט, באָדאַי, אַרומ־שלאָנדרעווען, קראָניקעס, ציקאַווע, העפּ (חלק) בוצקעניש, אַ טיאָכקע, טשאַטעווען, פּאַדען, קאָשקען, קעכלען, שאַרען זיך, מאָכען חן, מלופּס־קינד, געזשאַלעוועט, לאָקאָטקעס, באַלאָמוטען, טעלעפּעשטשען, פּאָטראַפּען, האָפּערדיג, לעפּטשיכעס, פּאָסטעמפּ־קעס, אַ חייט אַ פּאַלגע, בעוואָרפען מיט פּאָדעם (צושטעלען, סטריגעווען), זלידנע, צושטערלעט, געמינעט, קאַטשקע־פּוטער, אינדיק־זוימען, סוכה־שער, סופר־בור, אַזש נו, ראַספּאָלאָשעט, פּאַרפּוטעס, קראָפּעט, טרעסעט, געררידעוועט, מעגעגע, מאַנקאָ־ליע, געשפּיקעוועט, עס מאַנטעט, קאָטערט, קרעמפּעלעץ, אויס־געכמעלעוועט, קאַלענדרעווען, שטשיפּיליאַווע, בלינצעלט, אַ שמיצאַסט בערדעל, צושטעכערט די גראָלדיע, הובלעווען, דרעלעווען, אַ האַסלע, געהערנערטע בופּלאָקסען, ציבעלעס גע־בען די שמוכט...

שטאָפּען, חפצים: אַ ראַצעמאָרענע זשופּיצע, אַ טשערקאַ־סענע קאָפּאָטע, ברעסלער זאָקען, אַ פּליסען היטעל, אַ פּעלפּענע היטעל, פּעלענע מושקעס, דרילך, קרייקעס, אַ ייפּע (פּרויען־מאַנטעל), אַ יערכן־בייטעלע...

אויסדרוקען און ווענדונגען:

מיין שלאָף האָט זיך אָבגעטהון. קיין אויג ניט צוגעטאָן, איבערגעבען די האָפּענונג, אַ זייפען־בולבע שפּיעלט פאַר'ן אויג

און צושפּרינגט, די צונג ליגט זיך ניט אַרויסצוזאָגען, אַ שווייס (אָדער אַנגסטען) האָט מיך באַשלאָגען, אַן אָבגערופענע מטבע, אַן אויסגעוואָרענער בעל־טאַקסע, איך פּלעג דאָס קנישיקעל ניט בעקומען (פֿאַרגלייך „זאָל דיר וואויל באַקומען"), איך ווייס ניט זיך זוואוהין צו טהון, אָבגענומען די וועלט, זיך וואויל געטון, מ׳האָט איהם געפּאָרט (משדך געווען), אויפזועצען תכרונות, רעדט אויפ׳ן גיידער, איך האַלט אין גאַנג, גלייך ווי געדעדט (ווי איינער זאָגט), געשטעלט אויף אַ שטייגער, געווען צו מוט, ס׳האָט אים אונטערגעטראָגען, זיך פֿאַרטראַכט אין איר, די מהומה האָט זיך איבערגענומען, דער ברען האָט נאָכגעלאָזט, געפירט די האַנד איבער׳ן פּנים, אויסמעסטען מיך מיט אַ קוק, היינט ווערט אויסגעשפּיעלט אונזער גורל, דאָס מויל דינט מיר ניט. ענטפּאַלען דער מאַמעס מילך, צוגעפּאַלען די נאַכט, אויס־שטעהן די הוצאות, זיך פֿאַרשלאָגען אין וואַלד, זאַכען וואָס געהען אין דער וועלט פֿאָר, לאָזט זי דורך די נעכט ניט שלאָ־פען. טאָג ווי נאַכט, געקלעבט אין אַ גוטען ברודער. בעקומען די נאַסור, ער איז אויסען אויף זיין לעבען, זיין בליק אויף דער וועלט, מאַכען אַ נוצען, לאָז זיך זיין, געפאַלען איטלעכען אין די אויגען, געהן מיט שפּיצלעך, פֿאַרזעהן איהם מיט אַל־דאָס גוטס, אויפרייסען דער וועלט די אויגען, געבראָכען פון ברויט, אַריין אין שלעכטען רוף, תמיד אויסגעגעבען (געקלעקט) מאַטעריאַל, לאָזען קומען צום וואָרט, פערנומען דעם אָטעם, אַרויסנעמען זיך די אויגען איבער דער נאָדעל, זיך אויסגע־מאָלט איר פּנים, אַרויסברענגען דאָס שטיקעל פּרנסה א. א. וו.

די אונטערשטע שורה איז—ר׳ מענדעלען דאַרף מען כסדר לייענען, חזר׳ן, לערנען, שטודירען—זיין תורה איז אָהן אַ גרונט.

1910

נחמן מייזיל

דער מענדעלע־טורעם

אינגאַנצען עטליכע יאָהר זענען פאַראיבער זינט ער, דער ערשטער, איז פון אונז אַוועקגעגאַנגען, און עס דוכט זיך, ווי גאַנצע דורות טהיילען אונז שוין אָב פון איהם. דער מענדעלע-טורעם קוקט שוין צו אונז אַרויס פון אַ טיעפער גע-שיכטליכער ווייטקייט.

ווען מיר ברענגען איצט אַרויף אויפ'ן געדאַנק דאָס וואָרט מענדעלע, ווייזט זיך אונז אויס, אַז מיר קעהרען זיך אום צו אַ ווייט-ווייטער פערגאַנגענהייט. ווען מיר בלעטערען אַדורך די בלעטער פון מענדעלע מוכר-ספרים'ס ווערק, האָבען מיר דאָס געפיהל, ווי מיר וואָלטען געבלעטערט אין אַלט-אַלטע פאַר-צייטיגע מגילות: אַזוי האָט זיך געביטען און געענדערט אונזער לעבען פאַר די יאָהרען, און אַזוי פיעל געשעהענישען-פאַסירונ-גען האָבען זיך איבערגעקייקעלט אין אונזערע לעבענס און געפיהלען.

אונזער ליטעראַטור האָט זיך צעוואַקסען, זי איז צעוואָר-פען איצט איבער פערשיעדענע לענדער און מדינות. אומעטום זענען דאָ פיעל צייטונגען, זשורנאַלען, דיכטער און שרייבער, וואָס ס'איז שוין שווער אַפילו צו פערגעדענקען זייערע נעמען, און פון

צווישען דעם ים ביכער, נעמען און שרייבער שטאַרט אַלץ אַרויס, קוקט אַרויס דער הויכער, וואונדערליכער מענדעלע־טורעם.

מענדעלע׳ס ליטעראַרישער אָנהויב אין יודיש איז געווען צו־יק מיט פינף און זעכציג יאָהר.

נאָך אין 1863 האָט ער פערעפענטליכט זיין ערשט יודיש ווערק „דאָס קליין מענשעלע, אָדער אַ לעבענס בעשרייבונג פון יצחק אברהם תקיף". און דאַן צוערשט האָט ער זיך אַ נאָמען געגעבען „מענדעלע מוכר ספרים",— דער נאָמען, וואָס איז שוין איצט פאַר אונז אַ פערקערפערונג פון אַ שטיק ליטעראַטור־געשיכטע.

מענדעלע אַליין דערצעהלט וועגען אָט דעם אָנהויב: „אונזערע שרייבער, די בעלי־הלשון, האָבען געקוקט אויף יודיש פון אויבען אַראָב און מיט דער גרעסטער פעראַכטונג... דער געדאַנק, אַז שרייבענדיג יודיש, וועל איך מיך ערנידעריגען, האָט מיך זעהר געפלאָגט: אָבער דער חשק נוצען צו ברענגען, האָט גובר געווען די פאַלשע בושה, און איך האָב צו זיך אַליין געזאָגט: זאָל זיין וואָס עס וויל—איך וועל מיך אָננעמען פאַר דאָס פאַרשטויסענע יודיש און וועל נוצליך זיין מיין פאָלק".

מענדעלע׳ס ליטעראַרישער אָנהויב שטעקט אין דער ווייטער, בטלניש־מליצה׳דיגער, אייראָפּעאיש און פאָלקסטימליך פאַלסיפיצירטער שרייבער־תקופה. עס זענען געווען ביז איהם בעסערע אָדער ערגערע פערפאַסער פון מעשה־ביכלעך, עס זענען געווען בעלי־מלאכות, וועלכע האָבען איבערגעניצעוועט פון דער פרעמד־געבאָרגטע טעמעס, נעמען, פאָרמען, געשטאַלטען, סטיל און האַנדלונג. אָבער ביז איהם איז כמעט נישט געווען קיין אמת יודישע ליטעראַטור, קיין ליטעראַרישע יודישע שפּראַך, קיין יודישע קינסטלערישע פאָרמען. ביז איהם איז כמעט ווי נישט געווען קיין אייגענער ליטעראַרישער נוסח און קיין אייגענע קינסטלערישע אויפפאַסונג. מענדעלע האָט געלעגט דעם גרונדשטיין און געבויט דעם פעסטען פונדאַמענט פאַר דער נייער יודישער ליטעראַטור.

אין זיין גאַנצער ליטעראַרישער טעטיגקייט, וועלכע האָט זיך געצויגען העכער פופציג יאָהר, האָט מענדעלע שטענדיג

געשאַפען פאַר׳ן פאָלק און פונ׳ם פאָלק. לכתחילה, אין זיינע ערשטע ליטעראַרישע אַרבייטען, האָט דער „פאַר׳ן פאָלק״ פערנומען ביי איהם דעם אויבען־אָן, דערנאָך, שפּעטער האָט אַלץ מעהר גובר געווען דאָס צווייטע, דער „פונ׳ם פאָלק״, און פערנומען אין זיין שאַפען אַלץ אַ גרעסערען און ווילטיגע־רען אָרט. פריהער נעהמט מענדעלע אונטער אַ רייה ליטעראַ־רישע אַרבעטען (אין העברעאיש און אין יודיש) צום נוצען פון פאָלק. „צו לערנען דאָס פאָלק געשמאַק און וויסען, אַריינ־צוברענגען דאָס פאָלקס־לעבען אין דער ליטעראַטור, כדי דער־מיט זי בעליעבט צו מאַכען ביים פאָלק און צו ענטוויקלען און ברענגען נוצען, — אָט די דאָזיגע דריי זאַכען זענען ביי מיר געווען דער ריכטיגער ציעל, צו וועלכען עס דאַרפען שטרעבען די שרייבער״, — אָט אַזוי פאָרמולירט מענדעלע אַליין וויין שריפטשטעלערישען פּראָגראַם, בעת ער האָט זיך גענומען ערנסט צו אַרבייטען אויף דעם ליטעראַרישען פעלד (זעה מענדעלע׳ס „ביאָגראַפישע נאָטיצען״ — „רשימות לתולדותי״). אין דער הקדמה צו זיין ערשטען יודישען ווערק „דאָס קליינע מענ־שעלע״ (1863) רעדט מענדעלע וועגען „דעם חשק נוצען צו ברענגען״ און וועגען דעם ווילען „נוצליך צו זיין דעם פאָלק״. דעם ערשטען קורצען וואריאנט פון דאָס „ווינשפינגערל״ גיט מענדעלע אַרויס (אין 1864) „לטובת הכלל״. און אַזוי יאָהרען לאַנג האָט צו דעם „פאַר׳ן פאָלק״ גענומען אַלץ־מעהר צוקומען דער „פונ׳ם פאָלק״. דאָס בעמערקען מיר נישט נאָר אין די נייע ווערק, וואָס מענדעלע האָט אין צענדליגער יאָהרען שפּע־טער געשריבען, נאָר אויך אין די שפּעטערדיגע וואריאנטען פון די פריהערדיגע ווערק, וואו דער שילדערער, דער קינסטלער (דער עלע־מענט „פונ׳ם פאָלק״) שטויסט אַלץ מעהר אַרויס דעם משכיל, דעם פּרעדיגער (דעם עלעמענט „פאַר׳ן פאָלק״). דאָס איז מענ־דעלע׳ס פאַמעליכער, בהדרגה׳דיגער ענדערען זיך, זיין אויסליי־טערונג. זיין אַלץ־העכערער קינסטלערישער אויפשטייג, וואָס האָט אין זיינע שפּעטערדיגע בעסטע ווערק דערגרייכט די מייסטע־רישע מענדעלע־השלמה.

מענדעלע איז שטענדיג געווען ווי אין געפענגעניש ביים פאָלק. קיין זאַך אויסער׳ן פאָלק האָט ער נישט געזעהן און נישט געוואָלט זעהן. אין יעדער תנועה, אין יעדען וואָרט פון אַ רבי ישראל האָט ער געזעהן דעם כלל-ישראל. „יעדער יוד — זאָגט ערגיץ מענדעלע — איז זיך אַן „עמקטן״, „אַ פאָלק פאַר זיך״, און יעדען חסרון, יעדע שוואַכקייט, יעדען מום פון אַנ׳איינצעלנעם יוד, האָט ער אויפגענומען און פערבוללט אַלס אַ חסרון, שוואַכקייט און מום פונ׳ם גאַנצען יודישען כלל. זעהט ער דעריבער שטענדיג די גאַנצע יודישע כנסת-ישראל אין דעם איינצעלנעם יוד, און דעם יחיד, דעם פרט — אין דער גאַנצער יודישער אומה. דאָס גאַנצע פאָלק ישראל איז ביי איהם איין בעשעפעניש, וואָס לעבט און בעוועגט זיך לויט איין געזעץ, מיט איין ווילען און מיט איין בעגעהר. „איז דען דאָ — פרעגט מענדעלע — נאָך אַן אומה אויף דער וועלט, וואָס דער גאַנצער שטייגער-לעבען פון איטליכען בעזונדער זאָל זיך ציהען פונ׳ם געבוירען ווערען ביז צום שטאַרבען אויף איין נוסח, ווי ביי אונז יודישע קינדער?״ און אָט די כסדרדיגע איבערגאַנגען ביי מענדעלע׳ן אין די ווערק פון דעם פרט צום כלל, פון דעם יחיד צום רבים, זענען שטענדיג אינטערעסאַנט און מערקווירדיג.

ער האָט זיך שטענדיג בענוצט מיט דעם, וואָס דאָס פאָלק, די ברייטע פאָלקס-מאַסען, האָבען אויסגעטראָגען און גע-שאַפען. די געשטאַלטען און שילדערונגען, די שפּראַך און די פאָרם, דער ספור-המעשה און דאָס „נישט דאָס בין איך אוי-סען״ — אַלץ געהט ביי איהם גלייך פון גערילטען לעבען. הוי-פענווייז איז געלעגען אָט דער יודישער לעבענס-שטייגער, דער אָנגעזאַמעלטער ווירקליכקייט-שטאָף, מיט אַלע זיינע אייגענשאַפ-טען, הנהגות, רעדענסאַרטען, העוויות און קנייטשען, ביז עס איז געקומען אָט דער גוטער, למדנ׳ישער קאָפּ מיט׳ן שאַרפען אויג און הארכזאַמען אויער, און מיט בעזונדער השלמה און חריפות האָט ער רוהיג אין געדולדיג אַלץ געקליבען און געלעגט אַזוי ציגעל אויף ציגעל, ביז ס׳איז אויסגעוואַקסען דער מאָנומענטאַ-לער יודישער קונסט-בנין, דער מענדעלע-בנין.

„די גלופסקער — דערצעהלט מענדעלע וועגען זיך אין „שלמה ר' חיימ'ס" — האָבען איהם געדיענט פאַר אַ קרעניצע צו זיינע מעשיות. דאָס הייסט, ער פלעגט זיך גוט צוקוקען צו די גלופסקער, בעטראַכטענדיג זייערע אַלע מעשות, ווי דער שטייגער איז פון די נאַטור־פאָרשער, וואָס זיי בעטראַכטען די טבע פון די בעשעפעניש'ען... און בעקענענדיג זיך מיט דער טבע פון די גלופסקער ברואים, מיט זייער שטייגער־לעבען, מיט די אַלע גענג און אויפפיהרונג זייערע, פלעגט ער זיי דערנאָך בעשרייבען, אַנידערשטעלענדיג אַ בילד אַ וואונדער־שענס, מחיה־נפשות..."

עטליכע און פופציג יאָהר האָט געדויערט מענדעלעס קינסט־לערישע אַרבייט. מיט אַ וואונדערליכער שפּאָרזאַמקייט און גע־ניטקייט, האָט ער געזאַמעלט און געקליבען דעם מאַטעריאַל צו זיין גרויסאַרטיגען קינסטלערישען בנין און אַזוי איז ער געשטאַנען ביי דער מלאכה ביז אין טיפען עלטער אַריין, ביז זיינע ניינציגער יאָהרען.

און לייענענדיג אַזוי איין ווערק נאָכ'ן צווייטען פון מענ־דעלע מוכר־ספרים, פערגעסען מיר אָפטמאָל אָן דעם קינסטלער און מיר האָבען דאָס געפיהל, ווי דאָס לעבען אַליין וואָלט זיך געצויגען און געצויגען, ווירקליכע בילדער בייטען זיך אויף ווירקליכע בילדער און דרעהען זיך אַלץ אַרום איין אָרט. אַ גאַנצע פּאַנאָראַמע פון דעם אַמאָליגען לעבען, וואָס רודערט זיך און בעוועגט זיך אָן אויפהער אַרום אייגענעם אַקס. און אָפט־מאָל זענען די פּאַסירונגען און שילדערונגען צעצויגען, צעפלאָ־סען, ווי זיי וואָלטען נישט געווען אונטערגעוואָרפען דעם קינסטלערס האַנד און ווילען. אָבער זעהר אָפט גיט זיך מענ־דעלע'ן איין צו בעהערשען דעם בעוועגענדיגען און אויפגערו־דערטען לעבענס־שטאָף, ער בעפרייט זיך דאַן פון זיין פּינקט־ליכער און פאַמעליכער זאַמלער־אַרבייט און ער דערגרייכט דאַן צום קינסטלערישען צמצום, צו קאָנצענטרירקייט. און דאַן וואַקסט אויס די מענדעלישע דיכטערישע וועלט, דער מענדעלע נוסח, אַ דאַנק וועלכען מענדעלע האָט זיך דערהויבען צו אמת'ער

קינסטלערישער השלמה און אַ דאַנק וועלכן מענדעלע האָט פאַרנומען דעם אויבן-אָן אין דער עלטערער יודישער קינסט-לערישער ליטעראַטור.

מענדעלע האָט נישט אַריינגעקוקט אין דעם פּערשיעדענ-אַרטיגען טיפען עבר, ער האָט זיך אויך נישט געריסן צום ווייטען, אויסגעטרוימטען עתיד. ער איז זיך געגאַנגען האַרט און פעסט ביי דער ערד און געלעבט און נישט אויפגעהערט צו לעבן מיט זיין תקופה, אַפילו ווען די תקופה איז שוין לאַנג געהאַט אַוועקגעגאַנגען. פערדרוקט און פערשלאָסען איז ער פערבליבן אין דעם אָבגעלעבטען און אַוועקגעהענדיגען יודי-שען לעבענס-שטייגער אַפילו דאַן, ווען דאָס לעבן האָט פאַר זיינע אויגען שוין זיבען מאָל זיין הויט געביטען. אַרום און אַרום האָט געדודערט און געראַשט, דורות זענען אַוועק און דורות זענען געקומען, און ער, דער שטאָלצער גרייז-גרויער זקן, האָט אַלץ געהאַלטען אין איין ניזעווען אויף דעם שאַ-פּונגס-פּאָדעם זיינע פערעלטערטע-אותיות׳לעך פונ׳ם אַמאָליגען, פאַר-צייטיגען יודישען לעבן מיט אַלע זיינע פרטים און איינצעל-הייטען, מיט אַלע זיינע תנועות און „פּישטעווקעס״, פונקט ווי אַלץ וואָלט דאָ פאַר איהם געלעבט אין דער זעלבער פאָרם און געשטאַלט, ווי אַמאָל אין די 30-ער, 40-ער און 50-ער יאָהרען פון פאַריגען יאָהרהונדערט.

און ס׳איז געווען ביי מענדעלע׳ן עפּיס ווי אַ זיכערקייט, אַז אַזוי איז געווען, אַזוי איז און אַט אַזוי וועט שוין אויף שטענ-דיג פערבלייבן. די אויסזיכטלאָזיגקייט פונ׳ם יודישען לעבן איז געווען אַזוי געוואַלדיג, די אומבאַהאָלפענקייט אַזוי שרעקלי-דיג, אַז עס האָט זיך אויסגעוויזען מענדעלע׳ן, אַז קיין שום זאַך וועט שוין נישט קענען ענדערען די שוערע און טראַגישע לאַגע. ס׳איז אַזאַ מין כראָנישע, פערשלעפּטע קרענק, וואָס קיינע תרופות און עצות וועלען שוין נישט העלפען. מענדעלע גיעט זיך אַזוי, ווי זיין שטייגער איז, אַ זאָג: „דער יודישער תהום איז ווי אַ קוואַל, וואָס ווערט קיינמאָל נישט אויסגעשעפּט. קאָמ-פּאַניעס געהען, קאָמפּאַניעס קומען, און קאַבצאַנסק און גלופּסק

וועלען פערבלייבען אויף אייביג." און דאָס איז די קללה, וואָס איז שטענדיג געהאָנגען אויף דעם יודישען לעבען לויט מענדעלע'ס פאָרשטעלונג און בעגריפען. און פון אָט דעם שטאַנדפונקט האָט ער געזעהן אַלץ אין יודישען לעבען און געשילדערט עס אין זיינע אַלע ווערק. און דעריבער פאַלט אונז אָן אַזאַ פערצווייפלונג, אַזאַ פחד, ווען מיר פערטיעפען זיך אין מענדעלע'ס שילדערונגען. מיר האָבען דאָס געפיהל, ווי מיר וואָלטען זיך בעקאָנט מיט אַ שווערען בעשולדיגונגס-אַקט געגען אַ וועלט, געגען דער הערשענדיגער אָרדענונג פאַר די עוולות און פערברעכענע, וואָס מען איז בעגאַנגען און מען בעגעהט געגען אַ גאַנצען פאָלק, וואָס מ'האָט איהם פעריאָגט און פערטריבען אין אַ טעמפען ווינקעל, פון וואַנעט ס'איז קיין שום אויסוועג נישטאָ. מענדעלע שוינט אויך נישט די יודען. ער זעהט זייערע חסרונות, זייערע נאַרישקייטען, זייערע אומגעלומפערטקייטען, ער מאָלט זיי אָפטמאָל אומ'ברחמנות'דיג, מיט אַ בייזער סאַטירע. ער טראָגט אַרויס שטענדיג זיין הארבען פסק-דין אין זיינע „נישט דאָס בין איך אויסען". אָבער באַלד קומט דאָס פאָטערליכע מיטגעפיהל, און צוזאַמען מיט'ן פסק-דין קומען ביי איהם די מילדערונגס-מאָטיוען, די סיבות און פערענטפערונגען וועלכע האָבען דערפיהרט צו אָט דעם אומנאָרמאַלען צושטאַנד. און מענדעלע שרייבט: „אַז איך דערמאָן מיך יענע צייטען, שוועבט נישט-ווילענדיג אַ שמייכעל איבער מיינע ליפען, אָבער אינעווענינג וויינט די נשמה; איך לאַך מיט טרעהרען, און דאָס הארץ טהוט אַזוי וועה". ער קארגט קיינמאָל נישט קיין פאַרבען וואָס-שוידערליכער אָבצומאָלען די יודישע אָרעמקייט, פערוואָרלאָזקייט און פערלוירענקייט און ער גיעט זיך לסוף אַ זאָג וועגען לייב דעם מלמד: „אַז אָך און וועה איז צו דיר און אַז אָך און וועה איז מיר און אַז אָך און וועה איז אַלע קאַבצאנסקער יודען"!...

אָפטמאָל איז מענדעלע געוועזן אַ שטרענגער מוכיח, אַ הארבער שטראָפער, איבערהויפט ווען איהם איז אויסגעקומען אויסצודערצעהלען וועגען די „שעהנע" מדות און „פיינע"

מעשים פון די כּלערליי תּקיפים. גבירים, קהל׳ס לייט, קאָכלעפעל, גאָטס-סטראַפּטשעס, טעלער-לעקער, בעלי-טובות און גלאַטשעהנע יודען, וואָס האָבען זיך אָנגעזעצט אויף דעם אומגליקליכען פאָלק ישראל, פיהרען איהם ביי דער נאָז און זויגען-אויס זיין גאַנצען דם-התמצית. דאָ איז מענדעלע אַ קפדן, אַ בייזער, ער קאַרגט נישט קיין האַרבע ווערטער און טונקעלע פאַרבען אַלץ העסליכער און אכזריותדיגער פאָרצושטעלען די „באַנדע בעלי-טובות״. אָבער ווי נור מענדעלע קומט צו די גע׳רודפ׳טע און פערוויסטע, פעראָרעמטע און דערשלאָגענע, פערשווינדט גלייך זיין גאַנצע קפדנות און שטרענגקייט, און ער ווערט ווייכהאַרציג, גוטמוטיג און סענטימענטאַל. און דאַן שטראָפט ער שוין מעהר נישט און בייזערט זיך נישט. נאָר ער גלעט און רעדט און שילדערט מיט אַ וואונדערליכער צערטליכקייט און פיעטעט. און אויב עס טהוט עס נישט אַבראַמאָוויטש, טהוט עס פאַר איהם מענדעלע. מיר האָבען אָפטמאָל אין די ווערק אַ מין וויכּוח צווישען קטיגור און סניגור, צווישען דעם בייסענדיגען סאַטיריקער און גוטמוטיגען הומאָריסט. לסוף פון דעם ויכּוח האָט אַלע מאָל דאָס לעצטע וואָרט דער בעהאַרציגטער מענדעלע און איז מכריע אַלץ צום כּף-זכוּת: מ׳שטיינס געזאָגט, וואָס נאָך קאָן מען פערלאַנגען פון אַ פאָלק, וואָס איז פעריאָגט און דערשלאָגען און וואָס האָט אויסצושטעהן פון דרויסען און פון אינעווענינג אַזוי פיעל שלעק און פּרעניות׳ן. מענדעלע אַליין דערצעהלט וועגען אָט דעם געראַנגעל: „איך פיהל, אַז אין מיר לעבען צוויי מענדעלעך, צוויי בעשעפענישען, יעדע—פערשיעדען פון דער צווייטער,—זיי וואוינען ביידע אין איין דירה, נאָר זיי קוקען אויף אַלצדינג מיט פערשיעדענע אויגען, זיי האַלטען כּסדר מלחמה און קענען איינע ניט גובר זיין די צווייטע; אַז איין מענדעלע וויינט, ווילס זיך דעם אַנדערען לאַכען. און ווען איינער לויבט איז עס ביים אַנדערען ניט ווערט אַ דרייער. איין מענדעלע איז אַ שוטה, אַ פּתי יאמין לכל דבר... דער אַנדערער מענדעלע איז גראָד אַ חכם, אַן איבערגעשפיצטער, ער ווייסט, אַז ניט אַלצדינג, וואָס בלישטשעט איז גאָלד...״ צווישען אָט די צוויי מענדעלעך קומט

פאַר אַ שטענדיגער „ויתרוצצו", „זיי בוצקען זיך אינעווענײַג". דאָס האָט מענדעלע געפיהלט אין זיך, און אין זיין כאַראַקטער, און אָט די עקסטרעמען האָט ער געזעהען אין זיין נאַטור נאָך אַלס קינד; עפּעס האָבען צוויי — אַ מלאָך מיט אַ רוח — געשטעקט אין איהם, ביידע אין איינעם... ער איז געווען אי בייז, אי מילד, גוט ווי די וועלט; אי ביטער-גאַל, אי צוקער-זיס; אי ערנסט, אי אַ קאַטאָוועס-טרייבער; אי אומעטיג-פערטראַכט, אי לוסטיג-פרעהליך". אָט די צווייאיגקייט איז אַ וויכטיגער יסוד אין מענדעלעס שאַפען. דער גראַנגעל, דער „ויתרוצצו" פון די צוויי מענדעלעך איז אַ שליסעל צו מענדעלע'ס אויפנעהמען די וועלט, מענשען, געשעהענישען, אַ וועג-ווייזער פון די פערשיעדענע וועגען און זייטען-וועגען אין מענדעלעס קינסטלערישען שאַפען.

די פּרטים און איינצעלהייטען פון דעם אַמאָליגען לעבען האָבען זיך גרודעסווייז געלעגט פאַר מענדעלע'ס אויגען און זעהר אָפט פערשטעלט פאַר איהם דאָס גאַנצע און פערגאַנצטע אין לעבען. מענדעלע גריבעלט זיך אין די אַלע איינצעלהייטען און פערזעהט דאָס אַלגעמיינע, אַרומנעמענדיגע. און אַזוי גריבלענדיג זיך אין דער אַמאָליגער מילבען-עדה, ווערט מענדעלע פערפלייצט און פערכלינעט פון די אַמאָליגע פאַרשוינען און פון זייער שטייגער-לעבען. ער איז ווי אומבאַהאָלפען, ער איז אין געפענגעניש ביי זיי, ביי זייערע געוואוינהייטען, רייד און ריידענישען. זיין גאַנץ איצטיג לעבען איז איינס, און דאָס פערגאַנגענע לעבען איז אַ צווייטע וועלט, און ביים שילדערען יענע וועלט, געהט ער אַוועק פון דער איצטיגער וועלט. אין דער הקדמה צום „פריזיוו" זאָגט מענדעלע: „עס האָט אין מיר זיך געעפענט אַ פרישער קוואַל הייסע געפיהלען און מיך עפּיס אַ ברען געטהון אויסצוגיסען זיי אין ווערטער פריי פאַר דער גאַנצער וועלט. דאָס איז יענער ברען, וואָס וועקט אין וויעסנע אויף דאָס בעטריבטע, פערוואָגעלטע אומערפייגעלע, ערגיץ אין דער פרעמד, צוריקצוקעהרען זיך ווי-

דער אַהיים צו זיין נעסט און צו זיין פריהערדיג שטייגער־לעבען... — — — עס האָט מיך עפּיס געצויגען אַהין, אין יענעם ווינקעל פון יודישען לעבען, וואו עס געפינען זיך מיינע אַלטע בעקאַנטע פּאַרשוינען, פון וועלכע איך פּלעג אַמאָל דעם עולם דערצעהלען משונה־ווילדע, וואונדערליכע מעשיות. עס האָט זיך מיר שטאַרק געגלוסט ווידער צו מיינע לייט... מיינע אַלטע פּאַרשוינען האָב איך געטראָפען, ברוך השם, אַלע פריש און שטאַרק מיט זייערע אַלע אַלטע קאַפּריזען און משונה'דיגע גענג... איך האָב זיי אָנגעקוקט מיט גרויס הנאה, גוט בעטראַכט פון אויבען ביז אַראָב און גיב אַצינד אַרויס אַ בעשרייבונג פון אַ טייל נאָר פון זיי אין דעם דאָזיגען בוך".

מענדעלע'ן איז געווען נאָהענט, בעקאַנט און צום האַרצען דאָס אָרעמע, עקאָנאָמיש־אומבעהאָלפענע און גייסטיג־דערשלאָגע־נע יודיש לעבען פון אַמאָליגער צייט. ער האָט געזעהען און אויפגענומען די טרויעריגע בילדער פון לעבען, די קרומע העויות, דאָס אַלטע און פערעלטערטע אין זיינע אָבגעלאָזענע און אָבגעשטאַנענע פאָרמען, — דאָס איז געווען זיין מיליע, דאָ האָט ער געלעבט און אויפגעלעבט.

אומעטום האָט ער געזעהן נאָר דעם יודישען דלות, די „גרויסע יודישע טאָרבע". „וואוהין איך זאָל מיך נישט קעהרען און ווענדען, זעה איך פאַר מיר די טאָרבע; וואָס איך זאָל נישט וועלען עפּיס דערצעהלען אָדער זאָגען, קומט מיר אַפיר די טאָרבע". אָבער אויסער דאָס אָרעמע און פערד אָרעמטע לעבען, איז דאָך אַמאָליגע צייטען געווען אויך אַ פילפאַרביג פּאטריאַרכאַליש, נגידיש־חסידיש סטיל־ רייך לע־בען מיט הרחבה און פּאַרנעס, מיט אמת־יודישען קאלאריט און פאָרם, מיט רבנים און גוטע יודען, רייכע סוחרים און יארידים, קהלות און ועד־הארצות — דאָס אַלץ איז געווען פערהוילען פון מענדעלע'ס אויגען. מענדעלע האָט געשטעקט אין דער יודישער אָרעמקייט, זיך באַהעפט צו די דערנידעריג־טע און דערשלאָגענע נפשות, און פון דאָרט געגעבען פּינקט־ליכע בעשרייבונגען און שילדערונגען. און ווען מיר לייענען

מענדעלע-טורעם

אַזוי אַ בעלטעל נאָך אַ בלעטעל פון מענדעלען, דוכט זיך אונז, ווי מיר וואָלטען געזעסען ביי אַ חולה-אַ גוסס. ער צאַפּעלט נאָך, דער חולה, נאָר זיינע מינוטען זענען געצעהלטע.

דאָס יודישע לעבען ביי מענדעלען האַלט ביי גסיסה, עס שטעהט ביים ראַנד פון אונטערגאַנג. קיינע אויסזיכטען, קיינע פּערספּעקטיווען!

אינגאַנצען עטליכע יאָהר זענען איבער זינט מענדעלע איז אַוועק פון אונז, און אונז דאַכט זיך שוין, ווי גאַנצע דורות טהיילען אונז אָב פון איהם.

דער מענדעלע-טורעם קוקט אַרויס צו אונז ווי פון אַ טיעפער געשיכטליכער ווייטקייט.